

**UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA
U NOVOM SADU
FAKULTET ZA PRIMENJENI MENadžMENT,
EKONOMIJU I FINANSIJE, BEOGRAD**

**Olgica Milošević
Svetlana Marković
Srđan Novaković**

REPRODUKTIVNA PRAVA ČOVEKA

Beograd, 2025. god.

Autori:

Dr Olgica Milošević, docent, ORCID ID (orcid.org/0000-0001-8014-0166)
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment,
ekonomiju i finansije, Beograd

Dr Svetlana Marković, docent, ORCID ID (orcid.org/0000-0003-2776-6519)
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i
pravosuđe, Novi Sad

Dr Srđan Novaković, redovni profesor, ORCID ID (orcid.org/0000-0003-3845-0253)
Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment,
ekonomiju i finansije, Beograd

Naziv publikacije:

Reproduktivna prava čoveka

Monografija

Recenzenti:

Dr Zoran Pavlović, redovni profesor
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerzitet Privredna
akademija u Novom Sadu

Dr Ivan Joksić, redovni profesor
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerzitet Privredna
akademija u Novom Sadu

Dr Goran Milojević, docent
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerzitet Privredna
akademija u Novom Sadu

Izdavač: Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni
menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd

Grafički dizajn: Strahinja Vidojević

Lektor: Biljana Vukčević

Tiraž: 100 primeraka

Štampa: Tercija, Bor

Mesto izdavanja i godina: Beograd, 2025.

ISBN: 978-86-84531-74-4

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
SKRAĆENICE	9
UVOD.....	11
1.1 Predmet istraživanja	15
1.2 Ciljevi istraživanja.....	16
1.3 Pitanja istraživanja.....	17
1.4 Hipoteze istraživanja	18
1.5 Prikaz sadržaja monografije po poglavljima	19
1.6 Naučno-metodološki okvir istraživanja.....	20
2. REPRODUKTIVNA PRAVA ČOVEKA	23
2.1 Reproktivno zdravlje i reproduktivna prava i slobode	23
2.2 Reproktivna prava u međunarodnom pravnom okviru.....	28
2.2.1 Reproktivna prava u međunarodnim dokumentima	35
2.2.1.1 Pravo na život.....	35
2.2.1.2 Pravo na zdravlje, uključujući i seksualno i reproktivno zdravlje.....	39
2.2.1.3 Pravo odlučivanja o broju dece i razmaku između rađanja	41
2.2.1.4 Pravo na zaključenje braka obostranom voljom supružnika i jednakost u braku	41
2.2.1.5 Pravo na privatnost.....	44
2.2.1.6 Pravo na jednakost ljudi i sloboda od diskriminacije..	46
2.2.1.7 Pravo na slobodu od štetnih postupaka prema ženama i devojkama	48
2.2.1.8 Pravo da se živi bez torture, prisile, nehumanog i degradirajućeg tretmana osoba ili njihovog kažnjavanja	49
2.2.1.9 Pravo na slobodu od seksualnog i rodno zasnovanog nasilja	52

2.2.1.10	Pravo na pristup informacijama i edukaciju u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i planiranja porodice.....	54
2.2.1.11	Pravo uživanja koristi naučnog napretka	55
2.3	Reproduktivna prava u nacionalnim zakonodavstvima.....	57
2.3.1	Populaciona politika i njen odnos sa nacionalnim zakonodavstvom u oblasti reproduktivnih prava.....	57
2.3.2	Stanje demografske strukture u Srbiji	66
2.3.3	Mere populacione politike u Srbiji i njihov uticaj na zakonodavstvo u oblasti reproduktivnih prava.....	70
2.3.3.1	Ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta.....	71
2.3.3.2	Usklađivanje rada i roditeljstva.....	79
2.3.3.3	Snžavanje psihološke cene roditeljstva.....	90
2.3.3.4	Rešavanje problema neplodnosti.....	93
2.4	Feministički pristup reproduktivnom zdravlju	94
2.5	Zaključak	99
3	RASPOLAGANJE REPRODUKTIVNIM ORGANIMA KAO LIČNIM DOBRIMA I NJIHOVO KORIŠĆENJE	103
3.1	Pravo na lično dobro	104
3.2	Odnos prema drugim ličnim dobrima.....	113
3.2.1	Pravo na fizički integritet	120
3.2.1.1	Pravo na abortus	124
3.2.1.2	Pravo na život nerođenog deteta.....	131
3.2.2	Pravo na privatnost	136
3.2.2.1	Pravo na anonimni porođaj.....	145
3.2.2.2	Pravo deteta na identitet	150
3.2.3	Pravo na pravni subjektivitet	156
3.2.3.1	Pravni subjektivitet i BMPO.....	163
3.2.3.2	Pravni subjektivitet nerođenog deteta.....	167
3.3	Prava koja su u vezi sa ličnim pravima.....	172
3.3.1	Pravo na privatni život.....	173
3.3.1.1	Pravo na seksualnu opredeljenost.....	180

3.3.1.2 Prava transpolnih osoba.....	185
3.3.2 Pravo na porodični život.....	190
3.3.2.1 Pravo na brak i razvod.....	196
3.3.2.2 Pravo na roditeljstvo.....	202
3.4 Zaključak	207
4 ZAKLJUČAK.....	209
LITERATURA	225
KNJIGE	225
ČLANCI	230
INTERNET.....	243
ODLUKE SUDOVA	247
Odluke Vrhovnog suda SAD i drugih američkih sudova.....	247
Odluke Evropskog suda i Evropske komisije za ljudska prava.....	247
Odluke drugih sudova.....	252
NACIONALNI PROPISI, MEĐUNARODNI I DRUGI OPŠTI PRAVNI DOKUMENTI.....	253

PREDGOVOR

Monografija „*Reproduktivna prava čoveka*” zasniva se na istraživanju koje je sprovedeno za potrebe izrade doktorske disertacije doc. dr Olgice Milošević, koja je odbranjena u novembru 2021. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu i koja predstavlja jedan deo navedene disertacije. Doc. dr Svetlana Marković i prof. dr Srđan Novaković pružili su značajan doprinos u pogledu organizacije, struktuiranja i konačnog uobličavanja ove monografije.

Monografija predstavlja delo koje čitaoca uvodi u problematiku etičkih i pravnih dilema vezanih za reprodukciju. Autori nastoje da na jednostavan način čitaoca uvedu u jednu aktuelnu, a izuzetno značajnu problematiku današnjice u oblasti bioetike, gde medicinska dostignuća suočavaju društvo sa novim etičkim dilemama i problemom da li naučnom napretku treba postaviti granice, gde ih postaviti i zarad kojih prećih interesa.

U prvom delu monografije, predstavljen je metodološki okvir istraživanja. Autori su ukazali na aktuelnost predmeta istraživanja, izvore, područje i okvir istraživanja.

U drugom delu monografije, polazeći od pojma reproduktivnih prava, razmatraju se definicije reproduktivnog zdravlja i predstavlja sadržaj, nastanak i razvoj reproduktivnih prava na međunarodnom nivou. Dat je prikaz uporednopravne analize reproduktivnih prava garantovanih na nacionalnom nivou država sa različitom pravnom, političkom, moralnom i verskom tradicijom. Detaljno su analizirane mere populacione politike u Srbiji i njihov uticaj na zakonodavstvo u oblasti reproduktivnih prava. Prokazani su osnovni postulati feminističkog pristupa reproduktivnom zdravlju.

Treći deo monografije posvećen je raspolaganju i korišćenju reproduktivnih organa čoveka kao ličnim dobrima. Razmatra se mogućnost posmatranja reproduktivnih organa čoveka kao ličnog dobra koje se može slobodno ili ograničeno koristiti i kojim se može raspolagati. Analiziran je odnos ovog ličnog prava sa drugim ličnim pravima čoveka – sa pravom na

fizički i psihički integritet, pravom na privatnost, pravom na pravni subjektivitet, pravom na privatni život, pravom na porodični život, ilustrujući ove odnose velikim brojem sudskih odluka.

U zaključku su sumirani rezultati istraživanja i dati predlozi, proistekli iz istraživanja, za unapređenje pravnog okvira u oblasti reproduktivnih prava. U okviru spiska literature, na sistematičan način su navedene bibliografske reference koje su korišćene prilikom izrade ove monografije.

Monografija „*Reproduktivna prava čoveka*” je multidisciplinarnog karaktera, s obzirom na to da je i sam predmet istraživanja multidisciplinarni – pravni, ekonomski i sociološki, sa osnovnom orijentacijom na pravne aspekte i primerene naučne metode, pri čemu objedinjuje više bitnih oblasti u jednu koherentnu celinu.

Autori posebnu zahvalnost duguju recenzentima, dr Zoranu Pavloviću, redovnom profesoru, dr Ivanu Joksiću, redovnom profesoru i dr Goranu Milojeviću, docentu, svi sa Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, koji su svojim savetima, predlozima i konstruktivnim kritikama doprineli da ova monografija bude umnogome celovitija i kvalitetnija.

Autori

SKRAĆENICE

Američka konvencija	Američka konvencija o ljudskim pravima
AP Vojvodina	Autonomna Pokrajna Vojvodina
Afrička povelja	Afrička povelja o ljudskim i narodnim pravima
Bečka deklaracija	Bečka deklaracija i program akcije o ljudskim pravima
BMPO	Biomedicinski potpomognuto oplodjenje
CEDAW	Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama
DNK	Dezoksiribonukleinska kiselina
ECRI	Evropska komisija protiv rasizma i netoleracije
Evropska konvencija	Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EU	Evropska unija
ICDP	<i>International Conference on Population and Development</i>
Inter-američka konvencija	Inter-američka konvencija o sprečavanju, kažnjavanju i iskorenjivanju nasilja prema ženama
IVF	<i>In-vitro fertilization</i>
KDP	Konvencija UN o pravima deteta
Konvencija o diskriminaciji žena	Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini	Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine
ICERD	Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
KPOI	Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
Konvencija protiv torture	Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kaznenih postupaka
PGP	Međunarodni pakt o građanskim u političkim pravima
PESK	Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
SE	Savet Evrope
SAD	Sjedinjene Američke Države
SPC	Srpska pravoslavna crkva
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>
UNFPA	<i>United Nations Population Fund</i>
UNICEF	<i>United Nations International Children's Emergency Fund</i>
UDP	Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

UVOD

Tema monografije „**Pravna zaštita reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra**“ biće razmotrena kroz prizmu ljudskih prava kojima se, posredno ili neposredno, garantuju reproduktivna prava u cilju pravne zaštite reproduktivnog zdravlja čoveka. Imajući u vidu da lična autonomija pojedinca u ovako osetljivoj oblasti često dolazi u sukob sa pravima drugih lica, kao i sa javnim interesom, posebna pažnja biće posvećena analizi pravnih i etičkih problema koji se javljaju u oblastima koje se odnose na abortus, vantelesnu oplodnju i sterilizaciju.

Reproduktivna prava kao ljudska prava bi trebalo da služe kao temelj za borbu protiv prisilne upotrebe propisa populacionih politika i društvenih običaja. Naime, države su tokom istorije propisima konstantno zalazile u privatni domen lica pokušavajući da organizuju, ograniče ili pak prošire fertilitet i seksualnu praksu ljudi. Razlog za ovakvo postupanje bila su dva primarna cilja. Prvi cilj se odnosio na kontrolu stanovništva, njihovog broja i sastav, a drugi na kontrolu seksualnosti. Međutim, srž reproduktivnih prava i sloboda čini *pravo na izbor*. Savremeni koncept reproduktivnih prava i sloboda i niz prava i sloboda koji su povezani sa ljudskom reprodukcijom zasnovani su na principu samoodređenja pojedinca u smislu da li će, kada i koliko dece imati. U skladu sa tim razlikuje se pravo na rađanje i pravo na nerađanje. Pravo na rađanje uključuje: pravo na začeće prirodnim putem, pravo na lečenje neplodnosti, pravo na začeće artificalnim putem, pravo na rađanje deteta, kao i niz socijalnih prava. S druge strane, pravo na nerađanje sadrži u sebi više prava sa ciljem privremenog ili trajnog sprečavanja neželjene trudnoće, kao što su pravo na upotrebu kontracepcije, pravo na informisanje o metodama kontracepcije, pravo na sterilizaciju, kao i pravo sprečavanja rođenja neželjenog deteta, pravo na prekid trudnoće, to jest abortus.¹ Relevantan segment reproduktivnih prava koji se, možemo reći, podrazumeva jeste najviši mogući standard reproduktivnog zdravlja, koji uključuje seksualno

¹ Nevena Petrušić: Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, u: Slobodanka Konstatinović-Vilić Nevena Petrušić (ur.) *Žene, zakoni i društvena stvarnost*, SVEN, Niš, 2010, str. 79.

obrazovanje, tretman plodnosti, sigurnu trudnoću i porođaj. Kada je reč o pravu na nerađanje, visoki standardi seksualnog i reproduktivnog zdravlja postižu se pravom na kontracepciju i bezbedan pobačaj.

Koncept slobode rađanja u međunarodnom pravu zasniva se na garancijama pojedinih prava i sloboda: pravo na brak i zasnivanje porodice, pravo na planiranje porodice, pravo na reproduktivno zdravlje, pravo na jednakost i zabrana diskriminacije, pravo na informaciju i obrazovanje i pravo na privatnost i porodičan život. Navedena prava proistekla su iz jednog višeg pojma – lične autonomije, koji predstavlja praktičnu manifestaciju slobode čoveka da samostalno odlučuje o vlastitom životu.² U američkoj pravnoj doktrini krajem 19. veka nastala je zamisao o ličnoj autonomiji pojedinca, koja je prihvaćena od strane Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država sredinom 20. veka na temeljima priznavanja prava na privatnost.

Dominantan stav američke jurisprudencije sedamdesetih godina prošlog veka bio je da pravo na privatnost može da označava sinonim opšte slobode pojedinca, u smislu slobode donošenja odluka o ličnom životu.³ Vremenom je ovaj stav prihvaćen i u praksi primenom člana 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ovim članom se štiti pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

Međutim, realnost je drugačija, jer mere koje država preduzima kako bi kontrolisala reproduktivna prava i slobode predstavljaju deo populacione politike. Naime, percepcije o težnjama i potencijalnim mogućnostima da se izvrši uticaj na demografski razvoj doprinele su kreiranju teorija o razvoju stanovništva i shodno tome, podstakle teoriju i praksu populacione politike.⁴ U današnje vreme dominira opšteprihvaćen stav da mehanizam reprodukcije stanovništva, koji predstavlja

² Saša Gajin: *Ljudska prava-pravno sistemski okvir*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Centar za unapređivanje pravnih studija, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2012, str. 21.

³ *Ibid.*

⁴ Dušan Milinković: *Populacijska politika, Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 3, No. 1, 1996, str. 99.

sveobuhvatni deo mehanizma ukupne društvene reprodukcije, ima izrazit društveni značaj i adekvatan potencijal.⁵ Ipak, smatramo da je neophodno uskladiti ciljeve populacione politike sa opštim društvenim ciljevima svake države.⁶ Neophodno je istaći da se i na današnjem nivou razvoja populacione politike mogu uočiti određeni nedostaci. Jedan od nedostataka, kako u teoriji, tako i u praksi, predstavlja konstatacija da je populaciona politika prevashodno povezana ili pak ograničena na planiranje porodice.⁷ Sredstva populacione politike su mnogobrojna, a imajući u vidu da u određenoj meri zadiru u individualna prava i slobode pojedinca, veoma je teško postići njihovu potpunu usklađenost i opšte prihvatanje. Među primarnim merama koje sadrži populaciona politika ističu se one koje imaju porodični karakter, odnosno one koje podižu nivo porodičnog standarda, kao što su na primer dečji dodatak, poreske olakšice u zavisnosti od broja dece, pomoć prilikom rešavanja stambenog pitanja, roditeljski dodatak i sl. Kada je u pitanju širi pristup populacione politike neophodno je definisati stavove i odrediti mere koje su u vezi sa upotrebom kontracepcijskih sredstava, pitanjem abortusa i sterilizacije. U sklopu širih mera populacione politike relevantne su one koje su namenjene zaposlenoj ženi i to mere koje se odnose na dužinu plaćenog porodičnog odsustva.

Činjenica je da našu sadašnjicu karakteriše ubrzan tehnološki razvoj, a savremena biotehnologija omogućava zapanjujuće mogućnosti, koje se odnose na stvaranje, održavanje i unapređenje našeg života, koje rastu svakog dana.⁸ Napredak bioloških nauka otvara potpuno nove mogućnosti iz oblasti medicine, ali istovremeno se sukobljava sa tradicionalnim stavovima koji se odnose na ljudsko telo, reprodukciju i ljudske embrione, što uzrokuje mnogo etičkih i pravnih diskusija, a sve zavisi od političkog, kulturnog i religijskog nasleđa. S obzirom na to da su bioetička pitanja oduvek bila osetljiva tema oko koje su se stvarale mnoge kontroverze, pitanje je na koji način se rešavaju bioetička pitanja na

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ Hrvoje Jurić: *Šta je bioetika?*, Vijenac Matice Hrvatske br. 340 od 15. marta 2007. godine, dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/340/sto-je-bioetika-6356/>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

nacionalnom nivou. Stoga će se, u tom okviru, sagledati pravna regulativa u pojedinim državama i strategija koju one biraju.

Reproduktivna prava čoveka počivaju na principu autonomije volje, koja predstavlja ličnu slobodu o reproduktivnim kapacitetima čoveka, tačnije korišćenje reproduktivnih organa kao lično dobro. Pitanje je da li je domašaj principa lične autonomije volje jednak za sve, ili je pak prisutna diskriminacija pojedinih kategorija lica? Zato će se u okviru ove monografije, između ostalog, pružiti i odgovor na postavljeno pitanje.

Ubrzani razvoj biotehnologije uticao je na to da savremene pravne države prepoznaju potrebu za zaštitom ljudskih prava. Naime, nove mogućnosti koje su otvorene razvojem biotehnologije donele su sa sobom i nova pitanja, u smislu gde su granice dopuštenosti sa stanovišta etičkih i pravnih razmatranja. Tako na primer, u medicinsko-pravnim okvirima lični status pojedinca u pogledu njegovog budućeg ali i postojećeg zdravlja, može se sagledati putem očitavanja njegovih genetskih karakteristika, te je neophodno u tom pravcu razvijati i bioetičke zakone. Postavlja se pitanje u kojoj meri je analiza čovekovih gena pravno dopustiva i pod kojim uslovima? Prisutne su različite bioetičke dileme usled ubrzanog razvoja istraživanja na polju primene matičnih ćelija, kao i na polju genetskog inženjeringa, koje ukazuju na to da je evidentna podela između zajednice naučnika i onih sa religijskim uverenjima. Svaka od ovih zajednica predstavlja sopstvene interese koji su uglavnom u suprotnosti, ali je svakako neophodno doneti konačnu odluku kojom bi se prevashodno zaštitila ljudska prava. Stoga države veoma često pribegavaju ograničenjima principa lične autonomije u pojedinim uslovima. Ova ograničenja se odnose na određene medicinske postupke koji često dovode do sukoba prava, ili su pak u suprotnosti sa etikom i moralom.

Postavlja se pitanje u kom obimu je slobodno korišćenje i raspolaganje reproduktivnim organima čoveka kao ličnim dobrima? Postoji li pravo na lično dobro? Kakav je njegov odnos sa drugim ličnim pravima – na primer, sa pravom na fizički i moralni integritet, pravom na privatnost, pravom na pravni subjektivitet i sl.? Stoga će se u teoriji koja se bavi

pravnim aspektom reproduktivnih prava i sloboda istražiti stavovi o tome koja je sadržina titularovih prava i sloboda.

1.1 Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ove monografije jeste pravna zaštita reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra. Ova prava će biti analizirana kroz prizmu ljudskih prava kojima se, posredno ili neposredno, garantuju reproduktivna prava u cilju pravne zaštite reproduktivnog zdravlja čoveka. S obzirom na to da lična autonomija pojedinca u ovako osetljivoj oblasti često dolazi u sukob sa pravima drugih lica, kao i sa javnim interesom, posebna pažnja biće posvećena analizi pravnih i etičkih problema koji su prisutni u oblastima koje se tiču abortusa, vantelesne oplodnje, kontracepcije i sterilizacije. Pored toga, predmet analize biće reproduktivna prava, njihov nastanak i razvoj, kao i uporednopravna analiza na nacionalnom nivou država sa različitom pravnom, političkom, moralnom i verskom tradicijom. Lična autonomija čoveka predstavlja jedan od ključnih aspekata ljudskih prava koja se može definisati kao sloboda odlučivanja o vlastitom životu, sloboda kreiranja sopstvenog identiteta, sloboda razvoja svoje ličnosti i sl. Stoga će predmet analize u okviru rada biti nastanak i razvoj principa lične autonomije, kao i sadržaj ovog prava koji se odnosi na reproduktivne kapacitete čoveka. Predmet analize biće i predstavljanje različitih vidova diskriminacije kojoj su izložene pojedine kategorije lica u oblasti reproduktivnog zdravlja, i to samo zato što su različiti. U tom smislu, analiziraće se domašaj lične autonomije pojedinih kategorija lica, i to: žena i muškaraca, lica sa fizičkim i mentalnim invaliditetom, pripadnika LGBT populacije i žena koje rađaju za druge (surogat majki).

Budući da smo svedoci vrtoglavog napretka biotehnologije, nemeće se pitanje da li ono što je tehnički izvodljivo treba da bude i primenjeno u praksi, s obzirom na to da mogućnosti biotehnologije često izazivaju sukobe mnogih interesa – pravnih, moralnih, etičkih, verskih i dr. Kako bi ograničenje nekog od priznatih ljudskih prava bilo dopušteno, neophodno

je da budu ispunjeni određeni uslovi: zakonitost ograničenja, legitiman cilj ograničenja i neophodnost ograničenja u demokratskom društvu. Iz tog razloga predmet istraživanja će biti i dozvoljena ograničenja principa lične autonomije. Takođe, predmet naše analize biće i raspolaganje i korišćenje reproduktivnih organa čoveka kao ličnog dobra. Pri tome će se razmatrati mogućnosti posmatranja reproduktivnih organa koje čovek može slobodno ili pak ograničeno da koristi i da njima raspolaže, kao i odnos ovog ličnog prava prema drugim ličnim pravima čoveka – sa pravom na fizički i moralni integritet, pravom na privatnost, pravom na pravni subjektivitet, pravom na privatan život, pravom na porodični život.

1.2 Ciljevi istraživanja

Istraživanje u okviru ove monografije ima za cilj da doprinese prepoznavanju reproduktivnih organa kao ličnih dobara kojima čovek može da se koristi i njima raspolaže slobodno ili u skladu sa određenim ograničenjima. Naučni cilj istraživanja ogleda se kroz analizu stepena dostignute pravne zaštite reproduktivnog zdravlja čoveka u međunarodnom, kao i u nacionalnom pravnom okviru. Takođe, cilj je da se dokaže da lična autonomija čoveka obuhvata slobodu korišćenja reproduktivnih kapaciteta, kao i da njen domašaj nije potpun u odnosu na određene kategorije lica koje su izložene diskriminaciji, čime su onemogućena da koriste svoja ljudska prava u punom obimu. Jedan od naučnih ciljeva jeste i analiza opravdanja dozvoljenih ograničenja principa lične autonomije radi zaštite interesa drugih, kao i zaštite javnog interesa. Naučna opravdanost monografije ogleda se u sagledavanju domašaja principa lične autonomije pri korišćenju i raspolaganju reproduktivnim kapacitetima čoveka, kao i u činjenici da ovo pitanje nije bilo predmet sveobuhvatne analize u našoj akademskoj zajednici. Zbog toga se očekivani naučni doprinos monografije sastoji u prepoznavanju i priznanju ljudskog prava čoveka na raspolaganje i korišćenje reproduktivnih organa kao ličnog dobra, a u cilju usmeravanja daljih pravaca razvoja

reproduktivnih prava čoveka, kao i na razvoj nacionalnog pravnog sistema u Republici Srbiji.

Društveni cilj se ogleda u doprinosu koji će autori kroz ovo štivo nastojati da ostvare sistematičnim, jasnim i sveobuhvatnim prikazom i analizom pravne zaštite reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra. Pored toga, cilj je i da se doprinese naučnoj raspravi u našem društvu koja se tiče razvoja reproduktivnih prava čoveka. Između ostalog, proučavana tema će doprineti podizanju svesti svakog pojedinca u našem društvu o razvoju ove oblasti prava, imajući u vidu objektivnu mogućnost da se u budućnosti i sami nađu u situaciji u kojoj će imati priliku da koriste i raspolazu svojim reproduktivnim organima kao ličnim dobrom.

1.3 Pitanja istraživanja

Shodno postavljenim ciljevima, zadata su i određena pitanja koja će biti obrađena, i to:

- analiza prava kojima se pravno štiti reproduktivno zdravlje čoveka;
- analiza razvoja i dostignutog standarda u oblasti reproduktivnih prava čoveka na međunarodnom i nacionalnom nivou;
- analiza principa lične autonomije, njen nastanak i razvoj, kao lične slobode o reproduktivnim kapacitetima čoveka;
- analiza pojedinih bioetičkih pitanja u vezi sa reprodukcijom i načinom njihovog rešavanja u okviru populacione politike referentnih država;
- analiza domašaja principa lične autonomije pojedinih kategorija lica u oblasti reproduktivnog zdravlja;
- analiza dopuštenih ograničenja lične autonomije;

- analiza mogućnosti korišćenja i raspolaganja reproduktivnim organima kao ličnim dobrima;
- analiza odnosa sa drugim ličnim pravima;
- analiza mogućeg uticaja priznavanja prava na lično dobro, na razvoj nacionalnog pravnog sistema u Republici Srbiji, kao i dalji pravci razvoja reproduktivnih prava čoveka.

1.4 Hipoteze istraživanja

U skladu sa definisanim predmetom, ciljem i zadacima istraživanja definisane su određene hipoteze. Stoga će se u istraživačkom poduhvatu u okviru navedene teme – Pravna zaštita reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra, izvršiti provera postavljenih hipoteza koje glase:

- Prva hipoteza – Jačanjem svesti o ljudskim pravima države različito se uređuje oblast reproduktivnih prava u skladu sa političkom, pravnom, kulturnom i verskom tradicijom, što određuje njihovu populacionu politiku.
- Druga hipoteza – Dostignuti stepen standarda u oblasti reproduktivnog zdravlja na međunarodnom nivou se stalno proširuje.
- Treća hipoteza – Sve većem broju ljudi u svetu je neophodna pomoć biomedicine da bi ostvarili roditeljstvo. Nije zanemarljiv ni broj onih kojima je to jedini način da dobiju zdravo potomstvo.
- Četvrta hipoteza – Ubrzani razvoj biotehnologije pruža neslućene mogućnosti medicine u oblasti reprodukcije koje moraju biti pravno uređene, da bi se našla ravnoteža između različitih suprotstavljenih interesa i u skladu sa time, dozvoljena ograničenja principa lične autonomije.

- Peta hipoteza – Domašaj principa lične autonomije u oblasti reproduktivnog zdravlja nije jednak za pojedine kategorije lica pri odlučivanju o svojim reproduktivnim kapacitetima.
- Šesta hipoteza – Raspolaganje i korišćenje reproduktivnih organa predstavlja lično pravo čoveka.

1.5 Prikaz sadržaja monografije po poglavljima

U prvom poglavlju su kroz uvodna razmatranja definisani predmet, ciljevi istraživanja, kao i pitanja koja će biti obrađena u okviru monografije. Pored toga, uvodna razmatranja sadrže precizno definisane hipoteze istraživanja i prikaz naučno-metodološkog okvira istraživanja.

U drugom poglavlju je data definicija reproduktivnog zdravlja i predstavljen sadržaj, nastanak i razvoj reproduktivnih prava na međunarodnom nivou. Takođe, predstavljena je i uporednopravna analiza reproduktivnih prava garantovanih na nacionalnom nivou država sa različitom pravnom, političkom, moralnom i verskom tradicijom.

Treće poglavlje posvećeno je raspolaganju i korišćenju reproduktivnih organa čoveka kao ličnog dobra. Razmatrana je mogućnost posmatranja reproduktivnih organa čoveka kao ličnog dobra koje čovek može slobodno ili ograničeno da koristi i da njima raspolaže. Takođe, analiziran je odnos ovog ličnog prava sa drugim ličnim pravima čoveka – sa pravom na fizički i moralni integritet, pravom na privatnost, pravom na pravni subjektivitet, pravom na privatni život, pravom na porodični život.

Na kraju, u zaključku, ukazano je na gledište da se reproduktivni organi čoveka mogu posmatrati kao lično dobro. Međutim, iako reproduktivna prava čoveka počivaju na principu autonomije volje, ona nisu jednaka za sva lica. Bioetička pitanja su izazvala oprečne stavove kada je reč o dozvoljenim ograničenjima principa lične autonomije, što je uticalo

na to da ne dođe do harmonizacije njihovih rešenja na međunarodnom i nacionalnom nivou. Takođe je ukazano na to da se reproduktivni organi čoveka mogu posmatrati kao lično dobro i da su zagarantovani pravnim propisima.

1.6 Naučno-metodološki okvir istraživanja

Shodno prirodi teme ove monografije, definisanim hipotezama, predmetnom i ciljnom opredeljenju, kao i postavljenim zadacima, istraživački pristup zahteva korišćenje adekvatnih naučnih metoda. Najpodrobniji način istraživanja predstavlja kombinovanje različitih metoda radi najdetaljnijeg i najsveobuhvatnijeg izučavanja predmeta rada. Polazeći od navedenog, postavljen je adekvatan naučno-metodološki okvir koji obuhvata korišćenje i kombinovanje sledećih metoda istraživanja:

- istorijski metod,
- normativni metod,
- sociološki metod,
- empirijski metod,
- uporednopravni metod,
- deskriptivni metod,
- analiza i sinteza,
- analiza sadržaja,
- metod apstrakcije,
- metod konkretizacije,
- metod generalizacije i
- metod dokazivanja.

U cilju sistematičnog proučavanja obrazložene tematike neophodno je korišćenje istorijskog metoda koji će omogućiti analizu principa lične autonomije, njen nastanak i razvoj kao lične slobode o reproduktivnim kapacitetima čoveka. Takođe, korišćenjem ovog metoda biće praćen razvoj

zakonske legislative koja se tiče proučavane tematike. Normativnom metodom poseban naglasak biće stavljen na analizu aktuelnih nacionalnih zakona, međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, kao i na analizu konvencija i direktiva i drugih dokumenata koji imaju relevantnu ulogu u proučavanju navedene materije. Pored toga, relevantan izvor informacija predstavljaju i odluke sudova, i to prvenstveno Vrhovnog suda SAD i drugih američkih sudova, Evropskog suda i Evropske komisije za ljudska prava. Upotrebom sociološkog metoda predmet istraživanja se može sagledati na sistematičan način tako što se posmatraju i analiziraju društva i njihov uticaj na pravnu zaštitu reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra. U cilju interpretacije prikupljenih činjenica koje su u vezi sa predmetom proučavanja, neophodno je korišćenje empirijskog metoda koji dovodi do određenih zaključaka.

Korišćenjem uporednopravnog metoda doći će se do saznanja na koji način su u različitim nacionalnim zakonodavstvima, sa različitom pravnom, političkom, moralnom i verskom tradicijom definisana i garantovana reproduktivna prava. Analizom sadržaja biće obrađeni relevantni naučni izvori, odnosno literatura koja za predmet istraživanja ima proučavanu tematiku, odnosno pitanja koja se tiču reproduktivnih prava, reproduktivnog zdravlja, dozvoljenog ograničenja principa lične autonomije itd. Deskriptivnom metodom biće upotpunjeno i obogaćeno saznanje koje se tiče pravne zaštite reproduktivnog zdravlja čoveka kao ličnog dobra.

Analizom će se postupno raščlaniti osnovni pojmovi koji se tiču predmeta istraživanja, kao što su populaciona politika, abortus, sterilizacija, vantelesna oplodnja i kontracepcija. S druge strane, sintezom će se teorijsko saznanje raščlanjenih elemenata iskoristiti u cilju analize domaćaja principa lične autonomije pojedinih kategorija lica. Takođe, analizom će biti raščlanjeni elementi koji se tiču dozvoljenih ograničenja principa lične autonomije, kao što su kloniranje, menjanje DNK, selekcija pola deteta, korišćenje embriona u naučnoistraživačke svrhe, uništenje prekobrojnih embriona, neželjeni život i surogat materinstvo. Sintezom će se doći do saznanja da li su dozvoljena i prisutna ograničenja principa lične autonomije.

Metodom apstrakcije biće izdvojene određene karakteristike predmeta istraživanja, kao na primer pravo na lično dobro, dok će se metodom konkretizacije analizirati odnos prava prema drugim ličnim dobrima, kao što su pravo na privatnost, pravo na porodični život itd. Korišćenjem metode generalizacije izdvojiće se relevantne informacije od mnoštva pojedinosti. Metod dokazivanja se koristi kako bi se izvele istinitosti određenih stavova na osnovu sprovedenog istraživanja. Preciznije, korišćenjem ove metode doći će se do potvrđivanja ili pak opovrgavanja definisanih hipoteza.

2. REPRODUKTIVNA PRAVA ČOVEKA

Koncept reproduktivnih prava čoveka blisko je povezan sa ostvarenjem prava na reproduktivno zdravlje, s obzirom na činjenicu da reproduktivne odluke svakog pojedinca, kao i sama reprodukcija, imaju direktan uticaj na zdravlje, kako žena, tako i muškaraca. Uspješna reprodukcija zahteva ostvarenje određenog nivoa zdravlja, jer preduslov za nastanak trudnoće predstavlja zdrav organizam, sposoban da obavi određene biološke funkcije vezane za reprodukciju.

U cilju pristupa seksualnom i reproduktivnom zdravlju, koji počiva na reproduktivnim pravima čoveka, kao jednim od zajemčenih ljudskih prava, neophodno je ostvarenje zaštite i ravnopravnosti svih ljudi, u svim aspektima njihovog seksualnog života. Kao deo korpusa ljudskih prava, ostvarenje prava na seksualno i reproduktivno zdravlje, utemeljeno je na međunarodnom nivou, kao jedno od međunarodno priznatih ljudskih prava.

2.1 Reproductivno zdravlje i reproduktivna prava i slobode

Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije (engl.: *World Health Organisation-WHO*) reproduktivno zdravlje predstavlja stanje fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, koje se odražava na reproduktivni sistem, u svim fazama života.⁹ Podrazumeva mogućnost ljudi da ostvare zadovoljavajući i bezbedan polni život i reprodukciju.

Osnovu očuvanja reproduktivnog zdravlja čine primena metoda za planiranje porodice po sopstvenom izboru, pristup delotvornoj zdravstvenoj zaštiti majki, efikasna zaštita materinstva, odgovorno seksualno ponašanje, pouzdana kontrola infekcija reproduktivnih organa,

⁹ Više na sajtu Svetske zdravstvene organizacije, dostupno na: http://www.who.int/topics/reproductive_health/en/, posećeno 5. 8. 2024. godine.

prevencija steriliteta, eliminisanje „nesigurnog“ prekida trudnoće i tretmana maligniteta reproduktivnih organa koji se „oslanja“ na zbir metoda tehnika i usluga koje pridonose reproduktivnom zdravlju prevencijom i rešavanjem reproduktivnih zdravstvenih problema.¹⁰

U savremenoj doktrini reproduktivna prava i slobode razmatraju se u kontekstu osnovnih ljudskih prava, što svoje utemeljenje nalazi u činjenici da navedena prava i slobode počivaju na ličnom samoopredeljenju pojedinca. Tačnije, navedena prava proistekla su iz jednog generički višeg pojma – lične autonomije, koja predstavlja praktičnu manifestaciju slobode čoveka da samostalno donosi odluke o sopstvenom životu.¹¹

Reproduktivna prava i slobode čine korpus prava i sloboda pojedinaca u oblasti ljudske reprodukcije, čiji je cilj da obezbede ostvarivanje vlastitih želja i namera svakog lica u domenu lične reprodukcije.¹² Etimološki, ovaj izraz vodi poreklo od latinske reči *reproductio*, što znači obnavljanje, ponovno stvaranje. Ova prava i slobode vezana su za najintimniju sferu života svakog lica i potpadaju u tzv. drugu generaciju ljudskih prava, radi čijeg ostvarenja postoji dužnost države da preduzme mnoštvo aktivnosti i mera za razvoj i unapređenje reproduktivnih prava.¹³ Idealni tip planiranja porodice obezbeđuje se ostvarivanjem reproduktivnih prava i sloboda bez ikakve društvene ili pravne prinude. Ovaj tip omogućava istovremeno ostvarivanje dve slobode i to: sloboda da se imaju željena deca i sloboda da se nemaju neželjena

¹⁰ Report of the International Conference on Population and Development. New York, United Nations, 1994 (UN Doc A/Conf.171/13), § 7.2, dostupno na: <https://undocs.org/en/A/CONF.171/13/Rev.1>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹¹ Saša Gajin: *Ljudska prava-pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 21.

¹² Nevena Petrušić: Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, *Pravni život*, God. 56, knjga. 510, br. 10, 2007, str. 319.

¹³ U teoriji je opšteprihvaćena podela ljudskih prava na tri generacije. Kada se govori o ljudskim pravima druge generacije (ili „pozitivnim pravima“), obično se imaju u vidu ekonomska ili socijalna prava, koja ovlašćuju pojedince ili grupe na neka dobra ili usluge. O podeli ljudskih prava na generaciji i o kritikama takve podela v. Kristijan Tomušat: *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 73–76.

deca.¹⁴ Stvarnost je ipak drugačija – svaka država vodi svoju populacionu politiku i u skladu sa njom preduzima određene mere radi ostvarivanja reproduktivnih prava i sloboda. Uloga države je uravnoteženje sukoba različitih interesa koji proističu iz individualnih sloboda i socijalnih obaveza, kao i kontradiktornosti individualnog i javnog interesa. Država nastoji da, uz puno poštovanje reproduktivne autonomije, modifikuje reproduktivno „ponašanje“ svoje populacije u željenom pravcu primenom raznovrsnih mera sa ciljem blagovremenog predupređenja nastanka demografskih problema i obezbeđivanja optimalnih uslova društvenog razvoja. To nikako ne znači da populaciona politika obuhvata isključivo mere koje se preduzimaju u svrhu kontrole rađanja, jer broj novorođenih predstavlja samo jedan od faktora koji utiču na povećanje ili smanjenje populacije.¹⁵

U većini savremenih demokratskih država sloboda odlučivanja o reprodukciji se uzdiže na nivo ustavnog prava.¹⁶ „Pravo na izbor“ čini samu suštinu reproduktivnih prava i sloboda, to jest slobodu svakog pojedinca da donese odluku o sopstvenoj reprodukciji – da li će, kada i koliko dece imati. U skladu sa tim, može se razlikovati pravo na rađanje i pravo na nerađanje.

Pravo na rađanje se određuje kao pravo svakog lica u generativnom dobu da dobije sopstveno dete. U slučajevima u kojima do začeća ne može doći prirodnim putem, titular(i) prava na rađanje uživaju i pravo na lečenje

¹⁴ Marina Blagojević: *Roditeljstvo i fertilitet-Srbija devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1997, str. 160.

¹⁵ Populaciona politika obuhvata politiku prema fertilitetu stanovništva, mortalitetu stanovništva, politiku prema starenju populacije i migratornu politiku. Detaljnije o populacionoj politici u Srbiji u: Mirjana Rašević: *Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanje*, *Stanovništvo*, Vol. 47, Iss 2, Beograd, 2009, str. 53–65, kao i u: Mirjana Rašević, Vladimir Nikitović, Dragana Lukić-Bošnjak: *How to motivate policy makers to face demographic challenges?*, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, Iss. 148, 2014, str. 607–617.

¹⁶ To je slučaj i u Republici Srbiji. Čl. 63. Ustava RS („Sl. glasnik RS“, br. 98/2006) nosi naziv „Sloboda odlučivanja o rađanju“ i predviđa da „Svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece.“ i „Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome.“

smanjene plodnosti (infertiliteta)¹⁷, to jest pravo na začeće uz biomedicinsku pomoć. Važno je napomenuti da neplodnost predstavlja odlučujući faktor za pristupanje nekom obliku začeća deteta uz biomedicinsku pomoć, i to onda kada su iscrpljene sve druge mogućnosti lečenja, u slučajevima gde je postavljena dijagnoza, kada primenjena konvencionalna terapija nije dala željene rezultate.¹⁸ Pravo na rađanje uključuje: pravo na začeće prirodnim putem, pravo na lečenje neplodnosti, pravo na začeće artificijelnim putem (homolognom i heterolognom inseminacijom), pravo na rađanje deteta i druga prava, a obuhvata i niz socijalnih prava.¹⁹ Pravo na nerađanje čini neodvojivi segment prava na slobodno donošenje odluke o roditeljstvu, to jest pravo svakog lica da odluči da sebi uskrati izgleda za dobijanje vlastitog deteta, koje se može ostvarivati na dva načina – preventivno i korektivno.²⁰ Preventivno pravo

¹⁷ Infertilitet, sterilitet ili neplodnost su sinonimi koji opisuju stanje u kome u zajednici, i pored održavanja normalnih polnih odnosa u periodu od najmanje godinu dana, trudnoća izostaje. Razlikuje se primarni i sekundarni infertilitet, pri čemu primarni podrazumeva da žena nikada nije bila u drugom stanju, a sekundarni se odnosi na situaciju u kojoj ne dolazi do ponovnog željenog začeća u periodu od godinu dana od poslednje trudnoće. Postoje i mnoštvo uzroka neplodnosti, a 10%-15% slučajeva se uzrok nikada i ne otkrije, pa je ispitivanje i lečenje neplodnosti često mukotrpan i dugotrajan proces. Vidi više u: Aleksandar Grdinić, Gordana Vukčević, Tanja Stojčevska, Goran Marjanović, Minja Stanković, Saša Raičević: Neplodnost i vantjelesna oplodnja kao moguće rešenje, *Opšta medicina*, knj.17, br. 3–4, 2011, str. 141.

¹⁸ Olga Jović: Ostvarivanje roditeljstva uz biomedicinsku pomoć, u: *Novine u porodičnom zakonodavstvu*, Pravni fakultet u Nišu, 2006, str. 87–88.

¹⁹ Socijalna prava u vezi sa pravom na rađanje su: pravo na zaštitu reproduktivnog zdravlja, pravo trudne žene na adekvatnu zdravstvenu zaštitu, pravo na porodijsko odsustvo, pravo na odsustvo radi nege deteta, pravo na dečiji dodatak, pravo na izdržavanje i dr. Mirjana Pajvančić: *Pravni okvir ravnopravnosti polova*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2008, str. 28, dostupno na: <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/1-Pravni-okvir-ravnopravnosti-polova.pdf>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

²⁰ Na osnovu propisa o zdravstvenoj zaštiti, titular prava u oba slučaja ima nesputanu slobodu da izabere bilo koju adekvatnu primenljivu metodu ili sredstvo za sprečavanje neželjenog začeća, koje poznaje savremena medicina. Više u: Marija Draškić: Biomedicinski potpomognuto oplođenje, u: Radmila Vasić, Ivana Krstić: *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU*, monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2012, str. 226.

na nerađanje deteta čini mnoštvo prava za sprečavanje (privremeno ili trajno) neželjene trudnoće, kao što su pravo na primenu kontracepcije i pravo na ireverzibilnu i reverzibilnu sterilizaciju. Ostvarivanje korektivnog prava na nerađanje ima za cilj pravo na prekid trudnoće, to jest sprečavanje rođenja neželjenog deteta.

Zdravlje u svojoj sveukupnosti može da bude ostvareno ako se poštuju i čuvaju i sva ljudska prava povezana sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem. Ta prava podrazumevaju:

1. Pravo na život;
2. Pravo na slobodu i sigurnost;
3. Pravo na zdravlje, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje;
4. Pravo odlučivanja o broju dece i razmaku između rađanja;
5. Pravo na zaključenje braka obostranom voljom supružnika i jednakost u braku;
6. Pravo na privatnost;
7. Pravo na jednakost i nediskriminaciju;
8. Pravo na slobodu od štetnih postupaka prema ženama i devojčicama;
9. Pravo da se živi bez torture, prisile, nehumanog i degradirajućeg tretmana osoba ili njihovog kažnjavanja;
10. Pravo na slobodu od seksualnog i rodnog nasilja;
11. Pravo na pristup informacijama i edukaciju u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i planiranja porodice;
12. Pravo uživanja koristi naučnog napretka.

2.2 Reproductivna prava u međunarodnom pravnom okviru

Na međunarodnom planu razvoj reproduktivnih prava je bio vidno zanemaren u odnosu na razvoj nekih drugih grupa ljudskih prava.²¹ Njihov razvoj je tekao u dve faze – u prvoj fazi usvajanjem brojnih međunarodnih instrumenata na osnovu zaključenih međunarodnih ugovora za zaštitu ljudskih prava koji su činili temelj sveobuhvatne međunarodne zaštite reproduktivnih prava; u drugoj fazi ova prava su prihvaćena širom sveta.²² Važno je napomenuti da ne postoji međunarodni instrument ljudskih prava koji na sveobuhvatan način reguliše reproductivna prava, već brojni instrumenti usvojeni pod okriljem Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UN) i regionalnih organizacija štite različite elemente reproduktivnih prava.

Početak sistemskog razvoja ljudskih prava predstavlja usvajanje Povelje Ujedinjenih nacija²³ 1945. godine i Univerzalne deklaracije o

²¹ Ovu tvrdnju potkrepljuje i izjava generalnog sekretara Amnesty International Pierre Sané povodom 50-godišnjice od donošenja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima: „Međunarodno pravo ljudskih prava je krivo za „rodno slepilo“. Suviše dugo je bilo fokusirano na „javnu“ sferu koja je više okrenuta muškarcima, zanemarujući tzv. „privatnu“ sferu“ doma, porodice i zajednice, gde je žena tradicionalno uključena.“ Videti: *Women's health - Using Human Rights to Gain reproductive Rights*, Panos Brifing No. 32, decembar 1998. godine, dostupno na: http://panoslondon.panosnetwork.org/wp-content/files/2011/03/womens_healthxWkKLk.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

²² Iako su i pre II svetskog rata postojali međunarodni ugovori koji su svoje potpisnice obavezivali da poštuju određena ljudska prava, kao i međunarodne organizacije posvećene unapređivanju određenih ljudskih prava, tek pod okriljem UN počinje veliki poduhvat međunarodnog ozakonjavanja i zaštite ljudskih prava, koga su pratili i regionalni naponi. Vidi: Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beograd, 2007, str. 47.

²³ Na Konferenciji Ujedinjenih nacija o međunarodnoj organizaciji, koja je održana 26. juna 1945. godine u San Francisku, potpisana je Povelja Ujedinjenih nacija. Ovu povelju je potpisalo 50 od prvobitnih 51 država članica. Nakon ratifikacije 5 država osnivača (Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i Republika Kina) i većine drugih država potpisnica, stupila je na snagu 24. oktobra 1945. godine.

ljudskim pravima²⁴. Međutim, do pune identifikacije reproduktivnih i seksualnih prava dolazi znatno docnije. Sedamdesetih godina počinje da se pridaje pažnja pravu na reproduktivnu autonomiju, pravu na kontrolu sopstvenim telom i dr., naročito vodeći računa o reproduktivnim pravima žena, koja čini značajan element ljudskih prava žena. Značajan doprinos tome bile su aktivnosti Ujedinjenih nacija (UN) 1975. godine, koju su proglasili Međunarodnom godinom žena, kao i aktivnosti tzv. Dekade žena, od 1976–1985. godine.²⁵

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predstavlja istorijski najznačajniji dokument u istoriji međunarodnog prava ljudskih prava. Iako sa stanovišta pravne obaveznosti predstavlja neobavezujući dokument, postavila je brojne standarde ljudskih prava, a neke od njenih odredaba su dobile pravnu obaveznost postajući međunarodni običaj koji obavezuje sve zemlje sveta.²⁶ Predstavlja temelj uopštene zaštite reproduktivnih prava kroz brojne pojedinačne odredbe.²⁷ Univerzalna deklaracija predstavlja „zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije“ u poštovanju ljudskih prava unutrašnjim i međunarodnim merama.²⁸ Obim i

²⁴ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena je 1948. godine (u daljem tekstu: UDP).

²⁵ Nevena Petrušić: Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, *op. cit.*, str. 322.

²⁶ Najstariji izvor međunarodnoj javnog prava su međunarodni običaji. U vreme kada međunarodni ugovori nisu imali značaj koji danas uživaju, predstavljali su najvažniji izvor međunarodnog prava. Oni obavezuju sve države sveta, što predstavlja njihovu prednost u odnosu na međunarodne ugovore, koji obavezuju isključivo ugovorne strane. Njihovo važenje za jednu državu ne zavisi od njene volje, već običajna pravila u punoj meri stupaju na snagu za svaku državu samim njenim nastankom. Važni je istaći da država ne može jednostrano da ukine međunarodni običaj, čak i kada smatra da je dati običaj uperen protiv njenih interesa, nacije, vere i sl. Olgica Milošević, Branislav Jakić, Kristina Jauković-Jocić: Odnos ekološkog i međunarodnog javnog prava, u: *Nauka i praksa poslovnih studija*, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, 2017, str. 472.

²⁷ Više o tome u narednim delu koji predstavlja analizu zajemčenih reproduktivnih prava u međunarodnim dokumentima.

²⁸ U preambuli Univerzalne deklaracije je istaknuto da: „Generalna Skupština proglašava ovu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući

značaj osnovnih ljudskih prava u oblasti reproduktivnih prava dodatno su opisani u narednim međunarodnim ugovorima koji se tiču ljudskih prava.

Važan faktor za priznanje reproduktivnih prava bile su konferencije o populaciji koje su održane pod okriljem Ujedinjenih nacija.²⁹ Značaj Svetske konferencije o populaciji u Bukureštu 1974. godine i Međunarodne konferencije o populaciji iz Meksiko Sitija 1984. godine ogleda se u tome što je prvi put proklamovano reproduktivno pravo kao „pravo na slobodno donošenje reproduktivne odluke“ koje je priznato parovima i individuama na sledeći način:

„Svi parovi i individue imaju osnovno pravo da slobodno i odgovorno odluče koliko će dece imati, koliki će biti razmak između njihovog rođenja i pravo da budu informisani i obrazovani“.

Iz navedene formulacije može se izvesti nekoliko ključnih noviteta. Po prvi put se proklamuje mogućnost da ljudi samostalno donose odluku o broju i razmaku između rađanja sopstvene dece. Takođe, subjekti prava na reprodukciju nisu više samo „roditelji“ i „parovi“, već i „individue“.³⁰ Pojedinci imaju pravo, kako na „informaciju“, tako i na „obrazovanje“ i pristup izvorima informacija o metodama kontracepcije, što je u

ovu Deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava sloboda i da postupnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedi njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje kako među narodima samih država članica, tako i među narodima onih teritorija koje su pod njihovom upravom.” Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima od 10. decembra 1948. godine, dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/fajlovi/univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima_1948.pdf, posećeno 26. 7. 2024. godine.

²⁹ Pod okriljem Ujedinjenih nacija održano je više međunarodnih konferencija o populaciji i to: Svetske konferencije o populaciji u Rimu 1954. godine, Beogradu 1965. godine, u Bukureštu 1974. godine, Međunarodna konferencija o populaciji u Meksiko Sitiju 1984. godine, Međunarodna konferencija o populaciji i razvoju u Kairu 1994. godine.

³⁰ O subjektima reproduktivnih prava i sloboda u međunarodnim dokumentima videti: Dirk J. Van de Kaa: A first note on the right to decide freely and responsibly, u: *Profession: demographer. Ten population studies in honour of F.H.A.G. Zwart*, [edited by] B. van Norren and H.A.W. van Vianen. Groningen, Netherlands, Geo Pers, 1988, 181–91.

međunarodnim dokumentima donetim pod pokroviteljstvom UN označeno kao pravo na „adekvatno obrazovanje i informisanost“.³¹ Naglašeno je i obezbeđenje sredstava za sigurno i efikasno ostvarivanje reproduktivnih prava i sloboda bez kojih pravo na reproduktivni izbor nema stvarni značaj.

Na Međunarodnoj konferenciji o populaciji i razvoju u Kairu 1994. godine (engl. *International Conference on Population and Development-ICPD*) usvojen je Program akcije i napravljen veliki iskorak za razvoj reproduktivnih prava i sloboda. Po prvi put su date međunarodno priznate definicije reproduktivnih prava i reproduktivnog zdravlja.³² Naglašeno je da reproduktivna prava nisu nikakva novina, pošto sadrže već priznata ljudska prava sadržana u nacionalnim propisima (zakonodavstvima), međunarodnim dokumentima za zaštitu ljudskih prava i drugim dokumentima. Jedno od najvažnijih dostignuća ovog Programa jeste transformacija koncepta reproduktivnih prava u „pravo na izbor“. Odluke koje se tiču reprodukcije treba da se donose bez diskriminacije, prisile i nasilja, kao što je izraženo u dokumentima kojima se priznaju određena ljudska prava. U vršenju reproduktivnih prava u obzir treba uzeti svoje životne potrebe, kao i potrebe svoje buduće dece i odgovornost prema zajednici. Oba partnera treba da budu informisana i da imaju pristup sigurnim, prihvatljivim i pristupačnim metodama planiranja porodice, kao i ostalim legalnim metodama po sopstvenom izboru za regulisanje plodnosti, kao i pravo na pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti radi obezbeđenja sigurne trudnoće i porođaja za ženu, a parovima daje najveće

³¹ Slobodanka Konstatinović-Vilić, Mileva Milosavljević, Nevena Petrušić: *Abortus – pravni, medicinski i etički pristup*, Niš, 1999, str. 24.

³² Reproktivno zdravlje je definisano na sledeći način: „..... stanje kompletnog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i slabosti, koje se odražava na reproduktivni sistem i njegove funkcije i procese. Reproktivno zdravlje podrazumeva mogućnost ljudi da imaju zadovoljavajući i bezbedan seksualni život, sposobnost reprodukcije i slobodu da odluče da li će, i koliko često to činiti. Nega reproduktivnog zdravlja podrazumeva skup metoda, tehnika i usluga koje doprinose reproduktivnom zdravlju i blagostanju prevencijom i rešavanjem reproduktivnih zdravstvenih problema.“ Vidi § 7.2 Report of the International Conference on Population and Development. New York, United Nations, 1994 (UN Doc A/Conf.171/13), dostupno na: <https://undocs.org/en/A/CONF.171/13/Rev.1>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

šanse za dobijanje zdrave prinove. Program akcije je označio faktore koji negativno mogu da utiču na uživanje reproduktivnih prava: nizak nivo znanja o ljudskoj seksualnosti; neodgovarajuće usluge i informacije o reproduktivnom zdravlju; rasprostranjeno visokorizično seksualno ponašanje; socijalna diskriminacija, patrijarhalno vaspitanje i stavovi prema ženama i devojkama; ograničena moć mnogih žena i devojaka o sopstvenom seksualnom i reproduktivnom životu. Takođe, Program akcije je definisao ciljeve³³ koje treba postići u narednom periodu.

Generalna Skupština UN je 1999. godine usvojila Akcioni plan pod nazivom „Ključne akcije za narednu implementaciju Programa Akcije Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju“ poznate pod nazivom Kairo+5 koji je obnovio posvećenost unapređenju zdravstvenih i reproduktivnih prava žena i devojaka usmeravajući države da poboljšaju svoje napore na zaštiti prava ovih grupa, kako je to izraženo u Programu akcije iz Kaira.³⁴ I 2014. godine održana je konferencija koja je preispitala učinjen napredak ICPD-a (*Framework of Actions for the follow-up to the Programme of Action of the International Conference on Population and Development Beyond 2014*³⁵) dajući jasne smernice za dostizanje pune implementacije.

³³ „Ciljevi su: a) obezbediti da iscrpne i tačne informacije, službe za reproduktivno zdravlje i planiranje porodice budu dostupne i pristupačne svim korisnicima; b) obezbediti i podržati odgovorne dobrovoljne odluke o rađanju dece i metode planiranja porodice po sopstvenom izboru, kao i druge metode za regulisanje plodnosti koje nisu protivzakonite, uz postojanje informacija i odgovarajućih edukativnih programa; c) suočiti se sa promenama reproduktivnog zdravlja u toku životnog ciklusa na način prilagodljiv različitim uslovima u lokalnim sredinama.“ *Ibid*, § 7.5.

³⁴ Report of the International Conference on Population and Development, *op. cit*.

³⁵ Framework of Actions for the follow-up to the Programme of Action of the International Conference on Population and Development Beyond 2014 – Report of the Secretary-General. New York, United Nations General Assembly, 2014 (UN Doc A/69/62), dostupno na: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ICPD_beyond2014_EN.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

Pored konferencija UN o populaciji, za razvoj reproduktivnih prava važan korak predstavljaju i konferencije UN posvećene pravima žena.³⁶ Na Četvrtoj Svetskoj konferenciji UN o ženama održanoj 1995. godine u Pekingu, koja čini nastavak Konferencije iz Kaira, usvojena je Pekinška deklaracija sa Platformom za akciju³⁷, koja predstavlja najobuhvatniji dokument o pravima žena koji je nastao na nekoj konferenciji, jer integriše sva ostvarenja prethodnih konferencija. Takođe, predstavlja ključnu tačku u priznavanju rodne ravnopravnosti. Ovom platformom utvrđeno je pravo žena da kontrolišu vlastitu seksualnost, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje, koje čini osnov seksualnih prava žena, jer bez ostvarivanja ovog prava ne može se u punoj meri uživati u drugim zajemčenim ljudskim pravima žena.³⁸

Konferencija u Pekingu je verifikovala ranije priznata ljudska prava žena, uključujući reproduktivna prava i prava na kontrolu svih aspekata seksualnosti, pozivajući vlade da sprovedu sve mere za omogućavanje uživanja i zaštite ženskih ljudskih prava žena u punom obimu.³⁹ Naglašeno je da zanemarivanje reproduktivnih prava žena ozbiljno sužava mogućnost učešća u svim sferama javnog i privatnog života, uključujući mogućnost

³⁶ Prve tri Svetske konferencije o ženama održane u Meksiko Sitiju 1975. godine, u Kopenhagenu 1980. godine i u Najrobiju 1985. godine potvrdile su rezultate prethodnih konferencija (npr. pravo na slobodno i odgovorno odlučivanje o rađanju i broju dece, razmaku između rađanja i sl.). Slobodanka Konstatinović-Vilić, Nevena Petrušić: *Žene, zakoni i društvena stvarnost – knjiga druga*, Sven, Niš, 2010, str. 80. dostupno na: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2017-02/Zene%20zakoni%20i%20drustvena%20stvarnost%20%20%20KNJIGA%20%20Petrusic%2C%20Konstantinovic%20Vilic.pdf>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

³⁷ Pekinška deklaracija o pravima žena sa Platformom za akciju od 15. septembra 1995. godine (u daljem tekstu: Pekinška deklaracija). Zanimljivo je da je usvojena jednoglasno od strane 189 država. Predstavlja program za osnaživanje žena i ključni dokument politike rodne ravnopravnosti. Fourth World Conference on Women: action for equality, development, and peace, Beijing, Declaration and Platform for Action. New York, United Nations, 1995 (UN Doc A/CONF.177/20), dostupno na: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

³⁸ *Ibid*, str. 35, § 96.

³⁹ *Ibid*, str. 96, § 232.

obrazovanja i ekonomsko i političko jačanje žena.⁴⁰ Mogućnost kontrole vlastite plodnosti predstavlja važnu osnovu za uživanje drugih prava žena. Zajednička odgovornost žena i muškaraca, po pitanjima koja su u vezi sa seksualnim i reproduktivnim ponašanjem, ima suštinski značaj za unapređenje zdravlja žena. Jednakost muškaraca i žena u seksualnim odnosima i reprodukciji, uključujući puno poštovanje ličnog integriteta, obostranog poštovanja i pristanka vodi zajedničkoj odgovornosti za seksualno ponašanje i njegove posledice. Nadalje, na posebnom zasjedanju Generalne skupštine UN 2000. godine usvojena je Politička deklaracija sa rezultatima Pekinške deklaracije pod nazivom „Žene 2000:rodna ravnopravnost, razvoj i mir za 21. vek“, poznatija kao Peking+5 sa ciljem da odredi naredne korake i inicijative za implementaciju Pekinške deklaracije i Platforme za akciju⁴¹. I 2015. godine Komisija UN o statusu žena sprovela je preispitivanje i procenu uspešnosti implementacije Pekinške deklaracije usvajanjem Političke deklaracije povodom 20-ogodišnjice njenog postojanja koja predstavlja snažan temelj za potpunu, efikasnu i ubranu implementaciju preuzetih obaveza podeljenih na 12 strateških oblasti.⁴²

Teheranska deklaracija, usvojena 1968. godine na Međunarodnoj konferenciji o ljudskim pravima, premijerno pruža direktniju formulaciju seksualnih i reproduktivnih prava na sledeći način:

„Roditelji imaju osnovno ljudsko pravo da slobodno i odgovorno odluče koliko će dece imati, koliki će biti vremenski razmak između

⁴⁰ *Ibid*, str. 36–37, § 97.

⁴¹ Beijing Declaration and Platform for Action, Beijing +5 Political Declaration and Outcome, https://beijing20.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_fi_nal_web.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

⁴² Dvanaest strateških oblasti definisane Glavom IV su: 1) žene i siromaštvo; 2) obrazovanje i treninzi žena; 3) žene i zdravlje; 4) nasilje prema ženama; 5) žene i oružani konflikti; 6) žene i ekonomija; 7) žene na vlasti i u donošenju odluka; ženska ljudska prava; 8) institucionalni mehanizmi za napredak žena; 9) ženska ljudska prava; 10) žene i mediji; 11) žene i životna sredina; 12) devojčice. *Ibid*, str. 132–176.

njihovog rađanja, kao i pravo na adekvatnu edukaciju i dostupnost informacija u tom pogledu“⁴³

U narednom delu biće prikazana analiza proklamovanih reproduktivnih prava kroz prizmu međunarodnih dokumenata kojima su zajemčeni.

2.2.1 Reproductivna prava u međunarodnim dokumentima

Postoje mnogobrojne definicije reproduktivnih prava, pri čemu treba istaći da definisanje jednog istog prava često nije istovetno. Razlike su najuočljivije u međunarodnim dokumentima, zbog čega će se u ovom poglavlju prikazati pojedina prava koja čine korpus reproduktivnih prava, na način kako su ova prava definisana u određenim međunarodnim instrumentima.

2.2.1.1 Pravo na život

Pravo na život smatra se osnovnim i najvažnijim ljudskim pravom, jer bez zaštite ljudskog života, uživanje drugih prava je ne samo ugroženo, nego nema ni smisla.⁴⁴ I pored statusa fundamentalnog prava, prava koje proističe iz same ljudske prirode, kao i iz prirodnog prava, ovo pravo nije apsolutno zajemčeno.⁴⁵ Ovo pravo propisuje dve vrste obaveza za svaku

⁴³ Čl. 16. Rezolucije XVIII: Aspekti ljudskih prava u planiranju porodice, Završni dokument Međunarodne konferencije o ljudskim pravima, U.N. Doc. A/CONF. 32/41.

⁴⁴ Vojin Dimitrijević i dr., 2007, *op. cit.*, str. 142.

⁴⁵ Ne postoji međunarodno prihvaćen spisak osnovnih (fundamentalnih, neprikosnovanih) ljudskih prava, ali je opšteprihvaćeno stanovište prema kome se u navedenu kategoriju mogu svrstati prava utvrđena Univerzalnom deklaracijom o ljudskom pravima, među kojima su pravo na život, pravo na slobodu udruživanja, pravo na slobodu i sigurnost i druga prava. Ovaj spisak se na osnovu običajnog međunarodnog prava proširuje i na zabranu mučenja, svirepog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne, zabranu ropstva i

državu – pozitivne i negativne. Zabrana povrede ili ugrožavanja života drugog lica predstavlja negativni aspekt obaveza države. Pozitivnim obavezama nameće se dužnost državi da obezbedi zaštitu života svih ljudi koji se nalaze pod njenom jurisdikcijom preduzimanjem određenih aktivnih mera.⁴⁶

Pravo na život, takođe, nije neograničeno, što proističe iz činjenice da se nijedno ljudsko pravo ne može uživati u potpunosti. (Dozvoljena) ograničenja ljudskih prava nastaju iz potrebe da se pod određenim uslovima neko određeno pravo ograniči ili privremeno totalno suspenduje u slučaju da njegovo korišćenje dođe u sukob sa interesima društva u celini ili sa pravima drugih pojedinaca.

Međunarodna zaštita prava na život nije jednoobrazna, jer se subjekt zaštite, kao i obim zaštite veoma često razlikuju u raznovrsnim međunarodnim instrumentima. I samo stanovište u pogledu stava šta predstavlja termin „život“ se razlikuje. Neki autori vezuju termin „život“ sa dostojanstvom ljudskog života, što ne smatramo opravdanim stavom, jer može uzrokovati mnogo problema, kako u praksi, tako i u doktrini, prouzrokovanjem opravdanja za prekid ljudskog života, koji prema njima, i nije život, usled nedostatka jedne komponente – ljudskog dostojanstva.⁴⁷

ropskog položaja i načelo zakonitosti – *Nulla poena sine lege*. Fundamentalna ljudska prava su ona koja se ne mogu opozvati ili ograničiti ni pod kojim uslovima, niti ih se pojedinac može odreći, jer bi se to smatralo atakom na sistem vrednosti koji se štiti ljudskim pravima. Njihov spisak u najvažnijim međunarodnim dokumentima kojima se štite ljudska prava nije uvek isti. O neprikosnovenim ljudskim pravima vidi više u: Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović: *Međunarodno pravo ljudskih prava, op. cit.*, str. 128–129.

⁴⁶ Aktivne mere se odnose na usvajanje i primenu krivičnog zakonodavstva kojim se štiti pravo na život pojedinca od državnih organa, trećih lica i drugih opasnosti po život. U slučaju kršenja ovog prava, postoji obaveza države da sprovede delotvornu hitnu, javnu, detaljnu i nezavisnu istragu u cilju utvrđivanja, gonjenja i kažnjavanja odgovornih lica. Nečinjenje u ovom slučaju predstavlja povredu prava.

⁴⁷ Više o odnosu života i ljudskog dostojanstva u svetlu međunarodnih instrumenata vidi u: Elizabeth Wicks: The Meaning of ‘Life’ – Dignity and the Right to Life in International Human Rights Treaties, *Human Rights Law Review*, Vol. 12, No. 2, 2012, pp. 199–219.

U sferi reproduktivnih prava neki smatraju da abortus predstavlja jedan od dozvoljenih ograničenja prava na život, jer abortus predstavlja nasilan prekid trudnoće, pri čemu se plod (fetus) žrtvuje. Iako nerođenom detetu nije priznat pravni subjektivitet, to ne znači da ne uživa pravnu zaštitu.⁴⁸ Pravna sposobnost *nasciturus*-a ne može se primiti u svetlu zaštite prava na život fetusa.

Pravo na život priznato je na jedan najsveobuhvatniji način korišćenjem termina „svako“, „svaka osoba“ ili „svako ljudsko biće“, pri

⁴⁸ Još je rimsko porodično pravo postavilo osnove koje se i danas primenjuju vezano za nastanak pravne sposobnosti fizičkog lica koja se stiče rođenjem. Uslovi koji moraju biti ispunjeni su da novorođenče mora biti potpuno odvojeno od majke (presecanjem pupčane vrpce), mora se živo roditi, ne sme biti nedonošče (trudnoću je morala trajati najmanje šest meseci) i moralo je imati ljudski oblik. Začeto, a još nerođeno dete (*lat. nasciturus*) se ne smatra fizičkim licem, ali su se ipak štitila prava koja bi mu pripadala ukoliko bi se rodilo živo. Pritom je korišćen pravno-tehnički institut pravne fikcije da se začeto dete smatra rođenim pre njegovog rođenja, ako je to u njegovom interesu, a u cilju ostvarenja prvenstveno imovinskih prava *nasciturus*-a. Više o nastanku i prestanku pravne sposobnosti u rimskom pravu vidi u: Žika Bujuklić: *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2013, str. 129; Obrad Stanojević: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1997, str. 131. Sva pozitivna zakonodavstva i danas primenjuju navedenu pravnu fikciju, uključujući i Zakon o nasleđivanju, čijim čl. 3. se štiti pravo na nasleđivanje *nasciturus*-a. Više o pravu na pravni subjektivitet *nasciturus*-a vidi u poglavlju 3.2.3 Pravo na pravni subjektivitet.

definisanju zaštitnog objekta.⁴⁹ Neke uže definicije štite ženu⁵⁰, dete⁵¹ i osobe sa invaliditetom⁵². Svi međunarodni instrumenti propisuju obavezu zaštite prava na život bez razlikovanja ili diskriminacije bilo koje vrste, a svim osobama garantuje se jednak i delotvoran pristup pravnim sredstvima u slučaju kršenja ovog prava.⁵³

Trenutak od kog život uživa pravnu zaštitu u međunarodnim dokumentima nije svuda isti, ali je obaveza zaštite prava na život eksplicitno propisana – „od momenta začeća“⁵⁴ ili „od momenta rođenja“⁵⁵. Ove razlike su najupadljivije u međunarodnim instrumentima na koja je ispoljen jači ili slabiji uticaj religije, posebno Katoličke crkve.

⁴⁹ Čl. 3. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima od 10. decembra 1948. godine (u daljem tekstu: UDP), čl. 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966. godine (u daljem tekstu: PGP), čl. 2. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950. godine (u daljem tekstu: EK), načelo 1. ICPD Program akcije, čl. 4, st. 1. Američke konvencije o ljudskim pravima od 2. novembra 1969. godine (u daljem tekstu: Američka konvencija) i čl. 4. Afričke povelje o ljudskim, narodnim pravima od 27. juna 1981. godine (u daljem tekstu: Afrička povelja) i čl. 10. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom od 13. decembra 2006. godine (u daljem tekstu: KPOI).

⁵⁰ Čl. 4, st. 1, tač. 1) Inter-američke konvencije o sprečavanju, kažnjavanju i iskorenjivanju nasilja prema ženama od 6. septembra 1994. godine (u dalje tekstu: Inter-američka konvencija).

⁵¹ Konvencija UN o pravima deteta od 20. novembra 1989. godine (u daljem tekstu: KPD).

⁵² Čl. 10. KPOI.

⁵³ Npr. čl. 2. UDP i 2. i 6. PGP.

⁵⁴ Čl. 4, st. 1. Američke konvencije.

⁵⁵ Čl. 6, st. 1. KPD.

2.2.1.2 Pravo na zdravlje, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje

Pravo na zdravlje garantuje svakom licu pravo da uživa najviši dostignuti standard fizičkog i mentalnog zdravlja.⁵⁶ Ovo pravo pripada ekonomskim i socijalnim pravima, to jest tzv. „drugoj generaciji ljudskih prava“, čijim se uživanjem stvaraju preduslovi za uživanje svih drugih prava⁵⁷, kao i ravnopravno učešće u društvenom životu.⁵⁸ Takođe, treba naglasiti i da standard ovog prava nije jednak u svim delovima sveta, već se trebaju uzeti u obzir socio-ekonomski i individualni biološki preduslovi, kao i mogućnosti određene države.⁵⁹

⁵⁶ Čl. 25, st. 1. UDP, čl. 12, st. 1. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966. godine (u daljem tekstu: PESK), čl. 16, st. 1. Afričke povelje, § 41. Bečke deklaracije i programa akcije o ljudskim pravima usvojena na Svetskoj konferenciji UN o ljudskim pravima od 18. juna 1993. godine (u daljem tekstu: Bečka deklaracija), načelo 8. ICPD, § 89. Pekinške deklaracije o pravima žena od 15. septembra 1995. godine (u daljem tekstu: Pekinška deklaracija).

⁵⁷ Pravo na zdravlje se najčešće povezuje sa drugim ljudskom pravima, sa kojima je povezano tesnim uzročno-posledičnim vezama, što znači da kršenje jednog od tih prava, za sobom povlači kršenje prava na zdravlje. Kršenje ljudskih prava sa posledicama po zdravlje predstavljaju ropstvo, mučenje, štetni tradicionalni običaji, nasilje prema ženama i deci. Smanjenje podložnosti ugrožavanja prava se odnosi na pravo na hranu i ishranu, pravo na rad, pravo na obrazovanje. Ljudska prava u zdravstvenom sistemu su pravo na privatnost, pravo na učestvovanje, sloboda od diskriminacije i pravo na informisanost.

⁵⁸ Podela ljudskih prava na tri generacije nastala je pod uticajem istorijskog razvoja kataloga ljudskih prava, pri čemu prava prve generacije predstavljaju ljudska prava koja su istorijski posmatrano najstarija. Gajin navodi da su ona nastala još na samom početku prelaska u moderno doba, u toku XVIII veka, i to pre svega kroz promenu shvatanja o odnosu između države i pojedinca. Prava druge generacije predstavljaju „mlađa“ ljudska prava, koja se vezuju za napore radnika i drugih grupa socijalno ugroženog stanovništva da za sebe osiguraju pogodno ekonomsko, radno, socijalno i kulturno okruženje. Više o „katalogu“ ljudskih prava, to jest razvoju liste ljudskih prava vidi više u: Saša Gajin: *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 130–169.

⁵⁹ Država nije dužna, niti može, da garantuje dobro zdravlje svakom pojedincu u svojoj jurisdikciji, kao što ne može ni da zaštiti svako lice od svake bolesti, jer zdravstveno stanje pojedinca zavisi od mnoštva faktora, od čega treba istaći i odnos pojedinca prema sopstvenom zdravlju, njegovo ponašanje, genetske predispozicije za razvoj određenih

Posebna zaštita majkama u periodu pre i posle porođaja zajemčena je mnogim međunarodnim instrumentima⁶⁰, koja se, prema članu 12, stav 2. PESK-a odnose i na smanjenje broja mrtvorodne dece i dečje smrtnosti, kao i zdravog razvoja deteta; poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline; sprečavanje i lečenje zaraznih, endemičnih, profesionalnih i drugih oboljenja, kao i borbe protiv tih bolesti; stvaranje pogodnih uslova za obezbeđenje lekarskih usluga i lekarske nege u slučaju bolesti za sva lica⁶¹. Takođe, posebnu zaštitu prava na zdravlje uživaju i deca⁶² i lica sa invaliditetom⁶³, koja se odnose i na planiranje porodice. Obezbeđena je i sveobuhvatna međunarodna zabrana rodne diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na zdravlje⁶⁴.

stanja ili bolesti. U oblasti zdravstvene zaštite, to se može videti npr. u čl. 3. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini od 4. novembra 1997. godine (u daljem tekstu: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini).

⁶⁰ Čl. 10, st. 2. PESK, čl. 12, st. 2. CEDAW, § 94, i 106, (c) i (e) Pekinške deklaracije, čl. 24, st. 2. KPD.

⁶¹ Čl. 12, st. 2. PESK.

⁶² Čl. 1, st. 1. i 2. KPD. Ova zaštita se odnosi i na roditelje u kontekstu planiranja porodice.

⁶³ Čl. 25. KPOI.

⁶⁴ Čl. 12, st. 1. Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 21. decembra 1965. godine (daljem tekstu: ICERD), čl. 12, st. 1. i čl. 14, st. 2. Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama od 18. decembra 1979. godine (u daljem tekstu: CEDAW), § 41. Bečke deklaracije, načelo 8. ICPD, §92. Pekinške deklaracije, čl. 25. KPOI.

2.2.1.3 Pravo odlučivanja o broju dece i razmaku između rađanja

Pravo na planiranje porodice predstavlja ne samo ljudsko pravo, već i snažnu preventivnu meru, s obzirom da život i zdravlje žene i deteta umnogome zavisi od usvojenog reproduktivnog modela i uslovima njegovog ostvarenja.⁶⁵ Omogućava pre svega ženama⁶⁶, ali i njihovim partnerima, koji žele ograničiti veličinu svojih porodica da to učine, kao i da osiguraju željeni razmak između dece. Podrazumeva pravo čoveka da slobodno donosi odluku o rađanju dece. Ovo pravo mogu ostvarivati i pojedinci i parovi.⁶⁷ S obzirom na dugogodišnju diskriminaciju žena i lica sa invaliditetom u oblasti odlučivanja o rađanju u mnogim delovima sveta, posebno je istaknuta obaveza država da sprovedu efikasne i odgovarajuće mere radi otklanjanja diskriminacije.⁶⁸

2.2.1.4 Pravo na zaključenje braka obostranom voljom supružnika i jednakost u braku

Međunarodnim instrumentima kojima se štite ljudska prava garantovano je pravo na zaključenje braka, dok nacionalno zakonodavstvo propisuje uslove koji moraju da budu ispunjeni radi stupanja u brak. Međunarodni ugovori o ljudskim pravima u tom smislu daju samo osnovne smernice.⁶⁹

⁶⁵ Mirjana Rašević: Šest zabluda relevantnih za populacionu politiku, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, Br. 127, 2009, str. 73–91.

⁶⁶ Čl. 16, st. 1. Konvencije o diskriminaciji žena.

⁶⁷ Načelo 8. ICPD, § 7.12 i 7.3 ICPD, § 223. Pekinške deklaracije.

⁶⁸ Čl. 16, st. 1. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 23, st. 1. KPOI.

⁶⁹ Vojin Dimitrijević i dr., 2007, *op. cit.* str. 217.

Jednakost supružnika u braku je univerzalno prihvaćen standard ljudskih prava⁷⁰, dok pojedini međunarodni instrumenti dodatno zabranjuju diskriminaciju žena⁷¹, i osoba sa invaliditetom⁷² u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose. Zajemčeno je pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodice bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili veroispovesti.⁷³

Za ostvarivanje navedenog prava definisani su razni uslovi, pri čemu najvažniji uslov predstavlja slobodan i potpun pristanak lica koja stupaju u brak⁷⁴, radi eliminisanja široko rasprostranjene prakse u nekim državama na prinudno zaključenje braka. Takođe, za punovažno zaključenje braka neophodno je da brak bude pred zvaničnim matičnim organom⁷⁵.

Za punovažno zaključenje braka neophodan je i određeni uzrast budućih supružnika, pri čemu ne postoji izričita saglasnost oko godina supružnika – neki međunarodni instrumenti zahtevaju punoletstvo supružnika⁷⁶, dok se drugim instrumentima ovo pravo priznaje supružnicima primenom prilično neodređenog pravnog standarda „licima koji su dorasli za brak“⁷⁷. Navedena rešenja imaju za cilj da spreče „dečje brakove“⁷⁸, zahtevajući od nacionalnih zakonodavstva da utvrde

⁷⁰ Čl. 16, st. 1. UDP, čl. 23, st. 2 PGP, čl. 16, st. 1 Konvencije o diskriminaciji žena, načelo 9 ICDP.

⁷¹ Čl. 16, st. 1. Konvencije o diskriminaciji žena.

⁷² Čl. 23, st. 1. KPOI.

⁷³ Čl. 16, st. 1. UDP.

⁷⁴ Čl. 16, st. 1. UDP, čl. 23, st. 2. PGP, čl. 10, st. 1. PESK, načelo 9 ICDP, čl. 23, st. 1. KPOI.

⁷⁵ Čl. 16, st. 2. Konvencije o diskriminaciji žena.

⁷⁶ Čl. 16, st. 1. UDP.

⁷⁷ Čl. 23, st. 2. PGP, čl. 23, st. 1. KPOI.

⁷⁸ Dečji brakovi predstavljaju svaki formalan ili neformalan brak u kojem je barem jedan od partnera mlađi od 18 godina. Oni predstavljaju grubo kršenje prava deteta, posebno devojčica, koje se ogleda u zlostavljanju i/ili zanemarivanju, lišavanjem prava na obrazovanje, detinjstvo, pravilan i kompletan razvoj i slobodu izbora. „Oni ugrožavaju mentalno i fizičko zdravlje devojčica, izlažu ih većem riziku od porodičnog nasilja, trgovine ljudima, eksploatacije i zlostavljanja, dovode do povećanja stope napuštanja

minimalne godine života za sklapanje braka⁷⁹, zahtevom da podignu zakonski minimum godina za zaključenje braka gde je to neophodno⁸⁰, oduzimajući im punovažnost kao pravnu posledicu nepoštovanja predviđenog standarda, mada samo retki to eksplicitno navode.

Zapaža se da je pravo na sklapanje braka garantovano samo heteroseksualnim parovima, dok lica drugačije seksualne orijentacije za sada ne uživaju ovo pravo na univerzalnom nivou. Upadljiva je tendencija postepenog širenja kruga lica koja uživaju ovo pravo na pripadnike LGBT zajednice, priznavanjem istopolnih seksualnih zajednica u određenim državama, među kojima se još ne nalazi Srbija, ali se očekuje njeno pridruživanje u toku ove godine.⁸¹

škole, a kasnije do siromaštva i ekonomske zavisnosti.“ U Srbiji, gotovo isključivo pogađaju romsku populaciju. Više o dečjim brakovima vidi više u: Praxis: *Dečji, rani i prinudni brakovi u Srbiji – propisi, reakcija i prevencija*, 2021, dostupno na: https://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Decji%20rani%20i%20prinudni%20brakovi%20u%20Srbiji%20-%20propisi%20reakcija%20i%20prevencija.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

Prema podacima UNICEF-a države sa najvišom stopom „dečjih brakova“ u periodu 2014–2020. godini su: Niger, Centralno Afrička Republika, Čad, Bangladeš, Mali, Južni Sudan, Burakina Faso, Gvineja, Mozambik i Indija. Više o rasprostranjenosti dečjih brakova u svetu vidi u: UNICEF: *Child marriage – data*, februar 2021. godine, dostupno na: <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>, posećeno 5.8.2024. godine; UNICEF: *The State of the World's Children 2017- Children in a Digital World*, New York, 2017, pp. 182–185, dostupno na: https://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2017_ENG_WEB.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

⁷⁹ Čl. 16, st. 2. Konvencije o diskriminaciji žena, § 274 (e) Pekinške deklaracije.

⁸⁰ § 274 (e) Pekinške deklaracije.

⁸¹ Do sada, više od 20 država su pravo na sklapanje braka dozvolile i istopolnim zajednicama, od čega je i veliki broj evropskih država. To su: Holandija, Belgija, Norveška, Švedska, Finska Portugalija, Španija, Island, Danska, Francuska, Velika Britanija (osim Severne Irske), Austrija, Nemačka, Luksemburg, Irska, Malta. Nešto manji obim prava u odnosu na istopolne brakove, priznaju se istopolnim građanskim partnerstvima koje su prihvatile Češka, Mađarska, Hrvatska, Italija, Kipar, Grčka, Slovenija, Švajcarska, Estonija i Italija u Evropi, Čile i Kostarika u Americi. Većina država istočne Evrope ne dozvoljavaju ni istopolne brakove, kao ni istopolna partnerstva:

2.2.1.5 Pravo na privatnost

Pravo na privatnost⁸² je važan aspekt ličnih sloboda, jer predstavlja sinonim za opštu slobodu pojedinca. Poštovanje prava na privatnost je neophodan preduslov za poštovanje drugih ljudskih prava, pa i samog ljudskog života, koji nije potpun bez njegovog ostvarenja. Ono jača ljudsko dostojanstvo i druge vrednosti. To je takođe sposobnost pojedinca ili grupe da se izoluje, ili da se informiše o sebi, i da se na taj način izrazi selektivno, a predstavlja „slobodu donošenja odluka o sopstvenom životu“, „slobodu

Latvija, Litvanija, Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska. U Africi, samo je Južna Afrika legalizovala istopolne brakove, u Aziji samo Tajvan, dok su Australija i Novi Zeland ozakonili homoseksualne brakove, a u Južnoj Americi Argentina, Brazil, Kolumbija, Urugvaj. Ima i države koje ne dozvoljavaju zaključenje ovih brakova na svojoj teritoriji, ali ih priznaju pod uslovom da su sklopljeni u državama gde je to legalizovano: Izrael, neke države Kariba, Meksiko. U SAD, odlukom Vrhovnog suda iz 2015. godine, legalizovani su istopolni brakovi u svim saveznim državama. Vidi više u: *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. ____ (2015).

U Republici Srbiji sprovedena je javna rasprava o nacrtu Zakona o istopolnim zajednicama, koja je trajala od 4. do 23. marta 2021. godine, a koju je pokrenulo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog. Nacrt ovog zakona nastao je usled potrebe da se istopolna partnerstva pravno prepoznaju i urede, radi ostvarivanja brojnih prava koja proizilaze iz porodičnog statusa, zbog čega će biti potrebno uskladiti Porodični zakon, kao i propise kojima se reguliše nasleđivanje, prava iz penzijskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja, naknada štete, oslobođenje od poreza. *Predlog nacrtu Zakona o istopolnim zajednicama*, dostupno na: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/080321/080321-vest18.html>, posećeno 22. 7. 2024. godine. Tokom javne rasprave, prema izveštavanju medija, pristiglo je pedesetak amandmana, predloga i primedbi, kako iz redova LGBT zajednice, tako i iz organizacija koje se protive usvajanju ovog zakona, koje su gotovo sve odbijene. Sudbina ovog zakona je još uvek neizvesna. V.C.S.: *Javna rasprava o istopolnim zajednicama se završava – Pristiglo pedesetak amandmana i sugestija, skoro svi odbijeni*, Novosti od 22. marta 2021. godine, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/drustvo/977809/javna-rasprava-istopolnim-zajednicama-završava-pristiglo-pedesetak-amandmana-sugestija-skoro-svi-odbijeni>, posećeno 22. 7. 2024. godine.

⁸² Više o pravu na privatnost biće reči u glavi 3.2.2. Pravo na privatnost.

stvaranja vlastitog identiteta“, „slobodu razvoja sopstvene ličnosti“ i sl.⁸³ Predstavlja širok pojam koji obuhvata sferu lične autonomije u kojoj svako može slobodno da sledi razvoj i ispunjenje svoje ličnosti i da uspostavi i razvija odnose sa drugim ljudima i spoljnim svetom.⁸⁴ Ovim pravom mogu se štititi različiti aspekti ljudskog života.⁸⁵

Pravo na privatnost obuhvata širok krug prava, koji nije ujednačen u međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Čine ga pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, pravo na poštovanje nepovredivosti doma, pravo na poštovanje nepovredivosti prepiske, kao i pravo na poštovanje časti i ugleda. Pravo na privatnost štiti prava pojedinca od samovoljnog i nezakonitog mešanja državne vlasti i od društva uopšte⁸⁶ u privatnu sferu pojedinca. Da bi ispunile preuzete obaveze, države imaju dvostruke obaveze – pozitivnu i negativnu. Negativna obaveza države sastoji se od dužnosti uzdržavanja mešanja u privatnost pojedinaca, dok pozitivna obaveza nalaže državi da obezbedi zaštitu privatnosti pojedinca, obezbeđenjem adekvatnog pravnog okvira i zaštite od napada drugih lica. Država ima obavezu da usvoji zakone⁸⁷ i preduzme druge mere⁸⁸ kako bi zaštitila pravo na privatnost, kako u odnosu na svoje organe, tako i na privatna lica.

Neki međunarodni instrumenti pružaju sveobuhvatnu zaštitu svih nabrojanih prava⁸⁹, dok drugi pružaju selektivnu zaštitu⁹⁰. Pravo na

⁸³ Saša Gajin: *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 21.

⁸⁴ *Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 302/02, presuda od 10. juna 2010. godine, §117.

⁸⁵ Npr. komunikacija koju čovek ostvaruje sa drugim ljudima, njegov dom, lični podaci, upotreba pojedinih atributa njegove ličnosti. Više o tome vidi u: *Ibid*, str. 21–48.

⁸⁶ U ovu kategoriju spadaju i privatne kompanije, kao i drugi pojedinci.

⁸⁷ Čl. 17, st. 2. PGP, čl. 16, st. 2. KPD, čl. 22, st. 1. KPOI.

⁸⁸ § 106 (f) Pekinške deklaracije propisuju obavezu države da redizajniraju zdravstvene informacije, usluge i obuke zdravstvenih radnika u cilju obezbeđenja, na posredan način, na prava na privatnost i poverljivost korisnika usluga.

⁸⁹ Čl. 17, st. 2. PGP, čl. 16, st. 2. KPD, čl. 22, st. 1. KPOI, čl. 8, st. 1. Evropske konvencije, čl. 11, st. 2. Američke konvencije.

⁹⁰ Npr. § 7.45 ICPD pruža zaštitu prava na privatnost, poverljivost, poštovan i informisani pristanak, poštujući kulturne vrednosti i verska ubeđenja; čl. 10, st. 1. Konvencije o

privatnost garantuje se svima⁹¹, a posebno određenim kategorijama lica: deci⁹², adolescentima⁹³, ženama, licima sa invaliditetom⁹⁴.

2.2.1.6 Pravo na jednakost ljudi i sloboda od diskriminacije

Ljudsku istoriju obeležavaju stalni naponi i borba protiv negativnog razlikovanja – diskriminacije⁹⁵. Pravo na jednakost inkorporirano je u sam pojam ljudskih prava. Osnovno načelo savremenog sistema zaštite ljudskih prava i sloboda čini načelo nediskriminacije, slobode od diskriminacije, načelo jednakosti i sklad u razlikama, jer pravo na jednakost predstavlja garanciju uživanja svih ostalih ljudskih prava i sloboda, bez obzira na lična svojstva njihovih beneficijara. Sloboda od diskriminacije predstavlja sastavni deo slobode svakog lica.⁹⁶

Ljudska prava, bez ikakvog dopunskog uslova pripadaju svakom ljudskom biću, diskriminacija i isključivanje se ne mogu trpeti.⁹⁷ Utvrđivanje da li u konkretnom slučaju postoji diskriminacija, to jest diskriminatorско postupanje, može se utvrditi analizom 5 elemenata koje

ljudskim pravima i biomedicini štite pravo na poštovanje privatnog života u vezi informacija o svome zdravlju.

⁹¹ Čl. 17, st. 2. PGP, čl. 8, st. 1. Evropske konvencije, čl. 11, st. 2. Američke konvencije.

⁹² Čl. 16, st. 2. KPD, § 107 (e) Pekinške deklaracije.

⁹³ § 7.45 ICPD.

⁹⁴ Čl. 22, st. 1. KPOI.

⁹⁵ Čl. 2, st. 1, tač. 1) Zakona o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009), definisan je pojam diskriminacije i diskriminatorскоg postupanja. Slične definicije diskriminacije su date i u međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava, s time što je važno primetiti da opšti instrumenti za zaštitu ljudskih prava i sloboda ne definišu ovaj pojam u potpunosti.

⁹⁶ Saša Gajin: *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 186.

⁹⁷ Kristijan Tomušat: *Ljudska prava između idealizma i realizma*, op. cit., str. 89.

predstavljaju diskriminaciju.⁹⁸ Takođe, neopravdano tretiranje na isti način lica koja se nalaze u različitom položaju predstavlja čin (posredne) diskriminacije. Drugim rečima, diskriminacija predstavlja nejednako postupanje prema jednakima i jednako postupanje prema nejednakima. Kao takva, svaki oblik diskriminacije je izričito zabranjen, a obaveza je svake države da obezbedi efikasne mehanizme za zaštitu prava na jednakost i nediskriminaciju svim licima u njenoj jurisdikciji.

Svi beneficijari uživaju isti pravni položaj koji im garantuje pravni poredak, što znači da svi imaju prava iste sadržine i jednaku zaštitu svojih prava, s obzirom da pravo, u načelu, ne pravi distinkciju među beneficijarima, to jest ne postupa prema licima na različit način u zavisnosti od njihovih ličnih svojstava.⁹⁹ Lična svojstva lica, čijim povodom diskriminacija najčešće nastaje, predstavlja u stvari, osobine ljudskog bića i to one koje ono uglavnom ne stiče pod uticajem svoje volje, nego na osnovu pripadnosti neke šire grupe, prema kojoj je, u stvari, diskriminacija u suštini usmerena. I pored toga što mnogi međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava izričito zabranjuju diskriminaciju, zanimljivo je da oni opšteg karaktera, ne daju njenu definiciju u potpunosti. Takođe, značajno je naglasiti da lista ličnih svojstava, to jest obeležja, koje predstavljaju osnov po kome je zabranjeno neopravdano razlikovanje, po pravilu u međunarodnom pravu nije iscrpno (taksativno) navedena, već su nabrojana određena lična svojstva data kao „orijentir“, a na kraju liste je

⁹⁸ Elementi za utvrđivanje diskriminacije su: „1) pravljenje razlike, to jest nejednak tretman; 2) pravljenje razlike, to jest nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica; 3) pravljenje razlike, odnosno nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica, i koji se vrši prema licu ili grupi; 4) pravljenje razlike, to jest nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica, i koji se vrši prema licu ili grupi s obzirom na njihova lična svojstva; 5) nedozvoljeno pravljenje razlike, to jest zabranjen nejednak tretman koji dolazi od strane fizičkog ili pravnog lica, i koji se vrši prema licu ili grupi s obzirom na njihova lična svojstva.“ Saša Gajin: Pojam, oblici i slučajevi diskriminacije, u: Saša Gajin i dr. (ur.) *Antidiskriminaciono pravo – vodič*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2017, str. 11–16. Više o diskriminaciji vidi u: *Ibid*, str. 11–39.

⁹⁹ Saša Gajin: *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 185.

naglašeno da se zabrana diskriminacije odnosi i na druge statute, to jest druge okolnosti.¹⁰⁰

Zavisno od predmeta uređenja određenog međunarodnog instrumenta za zaštitu ljudskih prava, beneficijari prava na jednakost i nediskriminaciju ne obuhvataju uvek isti krug lica. Beneficijari mogu biti svi ljudi¹⁰¹, a posebna zaštita može biti pružena određenom krugu lica, uzimajući u obzir neko njihovo lično svojstvo, svrstavajući ih u određene kategorije – žene¹⁰², devojčice¹⁰³, deca¹⁰⁴, lica sa invaliditetom¹⁰⁵, trudnice i porodilje¹⁰⁶.

2.2.1.7 Pravo na slobodu od štetnih postupaka prema ženama i devojčicama

Uprkos izuzetnom napretku u sferi ljudskih prava, mnoge žene i devojčice se i dalje suočavaju sa višestrukim preprekama zasnovanim na polu, koje veoma često u korelaciji sa drugim faktorima, kao što su siromaštvo, starost, etnička pripadnost i invaliditet, stavljaju žene i devojčice u diskriminisan položaj, uskraćivanjem, pre svega, prava na kvalitetno obrazovanje. Posledice ovakvih štetnih postupaka prema

¹⁰⁰ Čl. 2. UDP, čl. 2, st. 1. PGP, čl. 2, st. 1. i 2. KPD, čl. 2, st. 2. PESK, čl. 14. Evropske konvencije, čl. 1, st. 1. Američke konvencije, čl. E Evropske socijalne povelja, načelo 1 ICPD, § 32 Pekinške deklaracije. čl. 2. Deklaracije UNESCO o principima tolerancije od 16. 11. 1995. godine.

¹⁰¹ Čl. 2. UDP, čl. 2, st. 1. PGP, čl. 2, st. 2. PESK, čl. 14. Evropske konvencije, čl. 1, st. 1. Američke konvencije, čl. 28. Afričke povelje, član E Evropske socijalne povelje (revidirana) od 3. maja 1996. godine (u daljem tekstu: Evropska socijalna povelja), načelo 1 ICPD.

¹⁰² Čl. 1, 2. i 11, st. 2. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 18, st. 3. Afričke povelje, § 18. Bečke deklaracije, čl. 6, st.1. KPOI, § 4.4 ICPD, § 32 Pekinške deklaracije.

¹⁰³ § 18. Bečke deklaracije, čl. 6, st.1. KPOI, §32 Pekinške deklaracije.

¹⁰⁴ Čl. 2, st. 1. i 2. i čl. 5. KPD, čl. 18, st. 3. Afričke povelje.

¹⁰⁵ Čl. 6, st.1. KPOI.

¹⁰⁶ Čl. 11, st. 2. Konvencije o diskriminaciji žena, član E Evropske socijalne povelje.

ženama i devojkicama su dalekosežne, a obuhvataju štetne i pogrešne rodne stereotipe, dečji brak¹⁰⁷, neplaniranu trudnoću, razne forme prinude¹⁰⁸, rodno zasnovano nasilje nad ženama i devojkicama, uključujući i sakaćenje genitalija¹⁰⁹, siromaštvo, otežan pristup obrazovanju.

Na osnovu preuzetih međunarodnih obaveza, države imaju zakonsku obavezu da uklone sve diskriminatorne faktičke i pravne prepreke, koje se odnose pre svega na ukidanje postojećeg zakonodavstva, izmene kulturalnih i tradicionalnih predrasuda, običajne ili savremene prakse koja povređuje prava žena.¹¹⁰ Posebnu zaštitu uživaju deca, to jest devojkice.¹¹¹ Takođe, dužne su i da preduzmu pozitivne mere za ostvarivanje jednakosti.¹¹²

2.2.1.8 Pravo da se živi bez torture, prisile, nehumanog i degradirajućeg tretmana osoba ili njihovog kažnjavanja

Zlostavljanje predstavlja jedan od najstarijih i najrasprostranjenijih vidova povrede ljudskih prava i ugrožavanja ljudskog dostojanstva. Tokom ljudske istorije, dugo se smatralo legalnim i legitimnim sastavnim delom istražnog postupka, sa ciljem priznavanja krivice od strane okrivljenoga, koje se smatralo krunskim dokazom njegove krivice.¹¹³ Ukinuto je tek u XIX veku, a zlostavljanje je zabranjeno međunarodnim običajnim pravom.

¹⁰⁷ § 5.5 ICPD.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Čl. 2. (f) i čl. 5. (a) Konvencije o diskriminaciji žena, § 38 Bečke deklaracije, §224 Pekinške deklaracije.

¹¹¹ Čl. 24, st. 3. KPD, § 49 Bečke deklaracije, § 5.5 ICPD.

¹¹² Čl. 2. (f) i čl. 5. (a) Konvencije o diskriminaciji žena, § 49 Bečke deklaracije, § 5.5 ICPD.

¹¹³ Vojin Dimitrijević i dr., 2007, *op. cit.*, str. 155.

Predstavlja apsolutno ljudsko pravo, *ius cogens*, to jest norme od kojih se ne sme odstupati.¹¹⁴

Međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava zabranjuju zlostavljanje predviđajući njegove različite oblike, koje se dalje može stepenovati.¹¹⁵ Mučenje je najjači oblik zlostavljanja, zatim po intenzitetu sledi svirepo/nečovečno postupanje, dok je ponižavajuće postupanje najblaži oblik zlostavljanja, kod koga je naglašena psihička patnja pojedinca.¹¹⁶ Zabranom zlostavljanja često je obuhvaćeno i podvrgavanje medicinskim ili naučnim eksperimentima bez saglasnosti.¹¹⁷ Svi oblici zlostavljanja su zabranjeni, pod uslovom da dosegnu izvesni stepen okrutnosti, pri čemu je ovaj stepen relativan i zavisi od okolnosti slučaja.¹¹⁸

Zabrana zlostavljanja u međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava definisana je sveobuhvatno jednim članom, kojim je propisano da niko ne može biti podvrgnut mučenju, svirepom/nečovečnom i ponižavajućem postupanju i kažnjavanju.¹¹⁹ Neki međunarodni

¹¹⁴ Važenje međunarodnog običaja za određenu državu ne zavisi od njene volje, za razliku od slučajeva zaključenja međunarodnih ugovora, kada svaka država odlučuje da li da zaključi ili ne određeni međunarodni ugovor. Običajna pravila u punoj meri stupaju na snagu za svaku državu samim njenim nastankom. Više o međunarodnim običajima vidi u: Boris Krivokapić: Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu, *Megatrend revija*, Vol. 9, No. 3, 2012, str. 35–82.

¹¹⁵ To su mučenje, svirepo/nečovečno i ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Zanimljivo je da međunarodni instrumenti ne definišu navedene pojmove, smatrajući ih opšte prihvaćenim i razumljivim standardima. Izuzetak predstavlja Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka od 10. decembra 1984. godine, koja definiše mučenje, ali ne i surove, neljudske i ponižavajuće kazne i postupke.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Čl. 7. PGP, čl. 15, st. 1. KPOI.

¹¹⁸ Faktori su trajanje, fizičke i psihičke posledice, u nekim slučajevima i pol, starost i zdravstveno stanje žrtve. Vidi: *Ireland v. The United Kingdom*, no. 5310/71, presuda od 18. januara 1978. godine, revidirana 20. marta 2018. godine, §162.

¹¹⁹ Čl. 5, UDP, čl. 7, PGP, čl. 3, Evropske konvencije, čl. 5. Američke konvencije, čl. 5. Afričke povelje, čl. 15, st. 1. KPOI.

instrumenti posebno štite određene kategorije lica: decu¹²⁰, osobe sa invaliditetom¹²¹, kao i lica lišena slobode¹²². Obaveza države sastoji se od dve vrste obaveza – pozitivnih i negativnih. Negativna obaveza države odnosi se na uzdržavanje od zlostavljanja pojedinaca, a pozitivne obaveze predstavlja obaveze države da inkriminiše zlostavljanje, da sprovede hitnu, temeljnu i delotvornu istragu koja vodi gonjenju i kažnjavanju učinilaca¹²³, kao i da preduzme preventivne mere radi sprečavanja zlostavljanja.¹²⁴ Uprkos svom apsolutnom karakteru i zabrani derogacije, predstavlja jedno od najčešćih slučajeva kršenja ljudskih prava u praksi Evropskog suda za ljudska prava.¹²⁵

¹²⁰ Čl. 37 (a) KPD.

¹²¹ Čl. 15, st. 2. KPOI.

¹²² Čl. 5, st. 2. Američke konvencije, čl. 10. PGP, kao i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja od 26. novembra 1987. godine, kojom je osnovan Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CPT). Zadatak CPT-a je sprečavanje zlostavljanja lica lišenih slobode u Evropi. Organizovanjem periodičnih ili „*ad hoc*“ poseta mestima na kojima se nalaze lica lišena slobode, CPT ima neograničen pristup na osnovu čega slobodno ocenjuje kako se sa tim licima postupa i u skladu sa izvršenom procenom, šalje detaljni izveštaj dotičnoj državi, koji sadrži nalaze, preporuke, komentare i zahteve za informacijama. Rad CPT-a ima za cilj da, ukoliko se ukaže potreba za tim, obezbedi veći obim zaštite lica lišenih slobode od mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka.

Lica lišena slobode veoma često u praksi bivaju žrtve kršenja zabrane zlostavljanja, pogotovo u prvim satima lišenja slobode. Važno je napomenuti da se licima lišenih slobode ne smatraju samo lica kojima je uskraćena sloboda u toku krivičnog postupka ili posledica osude za krivično delo, nego i druga lica u sličnoj situaciji, kao što su: maloletnici u kazneno-popravnim domovima, hospitalizovani bolesnici u psihijatrijskim ustanovama, azilanti u prihvatnim centrima. Više o CPT-u vidi u: Council of Europe: *CPT ukratko*, dostupno na: https://www.coe.int/sr_RS/web/cpt/about-the-cpt, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹²³ Čl. 12. i 16. Konvencije protiv mučenja.

¹²⁴ Čl. 15, st. 2. KPOI, čl. 10. i 16. Konvencije protiv mučenja.

¹²⁵ U periodu od 1959. do 2015. godine Evropski sud za ljudska prava je u 10% slučajeva utvrdio povredu prava zajamčenog čl. 3. Evropske konvencije, a u 2015. godini povreda čl. 3. je činila skoro jednu četvrtinu svih utvrđenih povreda Evropske konvencije (23,02%). Statistika slučajeva vidi u: *Overview 1959 – 2015 ECHR*, European Court of

2.2.1.9 Pravo na slobodu od seksualnog i rodno zasnovanog nasilja

Pravo na život bez nasilja osnovno je ljudsko pravo, koje se odnosi kako na javnu, tako i na privatnu sferu i predstavlja slobodu od svih oblika diskriminacije. Seksualno i rodno zasnovano nasilje čini jednu od podvrsta nasilja, koje većina država sveta sankcioniše, ali i pored toga, ono i dalje postoji u skoro svim zemljama sveta i pogađa žene, devojkje, transpolne osobe svih starosnih grupa i porekla, čineći jedan od najraširenijih oblika kršenja ljudskih prava u svetu.¹²⁶

Ogroman broj žena i devojčica postaju žrtve raznih oblika trgovine ljudima, uključujući i iskorišćavanje žena putem prostitucije, usled čega države preduzimaju odgovarajuće mere, uključujući i zakonodavne, radi suzbijanja ovakvih događaja.¹²⁷ Rodno zasnovano nasilje, kao i svi oblici seksualnog uznemiravanja i iskorišćavanja često proističu iz kulturnih predrasuda i međunarodnog trafikinga, usled čega je međunarodna zajednica zauzela čvrst stav da moraju biti eliminisani, jer su nespojivi sa ljudskim vrednostima i dostojanstvom.¹²⁸ Radi otklanjanja predrasuda, kao i uobičajene prakse zasnovane na inferiornosti ili superiornosti jednog od polova, kao i tradicionalnim ulogama muškaraca, odnosno žena u negativnom kontekstu, države preduzimaju mere koje smatraju prigodnim u svom okruženju u cilju izmene društvenih i kulturnih običaja koja se odnose na ponašanje muškaraca i žena.¹²⁹

Human Rights, March 2016, pp. 7, dostupno na: www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592015_ENG.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹²⁶ Prema podacima Ujedinjenih nacija, svaka treća žena tokom svog života doživi neki od oblika fizičkog ili seksualnog zlostavljanja, dok 3 miliona devojčica godišnje pretrpi sakaćenje genitalija. Vidi više na: United Nation Population fund: *Gender-based violence*, dostupno na: <https://www.unfpa.org/gender-based-violence>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹²⁷ Čl. 6. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 7, st. 1. Rimskog statuta.

¹²⁸ § 18. Bečke deklaracije.

¹²⁹ Čl. 5 (a) Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 6. Inter-američke konvencije.

Ovi oblici nasilja podrivaju zdravlje, dostojanstvo, sigurnost i autonomiju svojih žrtava, čije seksualno i reproduktivno zdravlje ovim može biti narušeno, nekada i trajno.¹³⁰ Kao takvo, ne poznaje socijalne, ekonomske ili nacionalne granice. Eliminisanje svih vrsta nasilja nad ženama, unapređenje rodne ravnopravnosti i omogućavanje ženama da same kontrolišu sopstvenu plodnost predstavlja kamen temeljac za sprovođenje programa koji se odnose na razvoj demografije.¹³¹

Mnoge države su, najčešće pod pritiskom međunarodne zajednice, svojim krivičnim zakonodavstvom inkriminisale nasilje u porodici, ali se u praksi ove odredbe često ne sprovode. U nekim regionima koji su zahvaćeni oružanim sukobima i verskim previranjima, žene i devojke često bivaju žrtve ubistava, sistematskih silovanja, prisilnih trudnoća, otmica i seksualnog ropstva¹³², što predstavlja ne samo kršenje osnovnih principa međunarodnog prava, već i humanitarnog prava, usled čega uživaju posebnu zaštitu.¹³³

Deca su posebno osetljiva grupa zbog čega uživaju zaštitu od svih oblika seksualnog izrabljivanja i seksualne zaštite¹³⁴. Ova zaštita se ostvaruje preduzimanjem „svih odgovarajućih zakonodavnih, administrativnih, socijalnih i obrazovnih mera“¹³⁵ „radi zaštite deteta od

¹³⁰ Najčešće posledice seksualnog i rodnog nasilja predstavljaju prisilna i neželjena trudnoća, nebezbedan prekid trudnoće, traumatične fistule, seksualno prenosive bolesti, uključujući i HIV, pa čak i smrt.

¹³¹ Načelo 4. ICPD.

¹³² Fundamentalistički pokreti, koji koriste religiju i kulturu da bi opravdali razne oblike netolerancije i ograničavanje ličnih sloboda i prava, često uzrokuju povećan rizik od nasilja nad ženama u mnogim delovima sveta. Kao primer mogu se navesti otmice stotine devojčica koje je uhvatio Boko Haram u Nigeriji, žene žrtve „ubistva iz časti“ u nekim od islamističkih država (pogotovo u Palestini) ili napadi na transseksualna lica zbog svog identiteta u Turskoj.

¹³³ § 38. Bečkog programa akcije.

¹³⁴ Čl. 34. KPD.

¹³⁵ *Ibid.* Odgovarajuće mere mogu biti nacionalnog, bilateralnog ili multilateralog karaktera, a odnose se na „sprečavanje navođenja ili prisiljavanja deteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima, eksploatatorskog korišćenja dece u prostituciji ili

svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok o njima brinu roditelji, zakoniti starioci ili druga lica kojima je poverena briga o detetu.“¹³⁶ Zaštita od svih oblika eksploatacije, nasilja i zloupotrebe, uključujući aspekte vezane za pol, obezbeđuje se još jednoj posebno osetljivoj grupi-osobama sa invaliditetom.¹³⁷

2.2.1.10 Pravo na pristup informacijama i edukaciju u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i planiranja porodice

Informacije i obrazovanje predstavljaju jedan od ključnih elemenata svesti svakog pojedinca za proces odlučivanja u mnogim oblastima života, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje. Sadržaji populacione edukacije čine problematiku reproduktivnog zdravlja i pravnog normiranja ljudske reprodukcije i sprovođenje mera populacione politike. Sticanje specifičnih znanja čini cilj edukacije koja se bavi pitanjima populacione politike na osnovu kojih pojedinac može da odgovorno donese informisanu odluku o sopstvenoj seksualnosti i reprodukciji, a da pritom razume odnos individualnog reproduktivnog ponašanja i makro procesa, kao i njegov uticaj na društvo i buduće generacije.

Međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava garantovana je dostupnost informacija koje se tiču planiranja porodice¹³⁸,

drugim nezakonitim seksualnim radnjama, kao i eksploatatorskog korišćenja dece u pornografskim predstavama i časopisima.“

¹³⁶ Čl. 19, st. 1. KPD.

¹³⁷ Čl. 16, st. 1. KPOI.

¹³⁸ Čl. 10. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 9, st. 1. Afričke povelje, § 106 (e) Pekinške deklaracije.

obezbeđenje zdravlja i blagostanja porodice¹³⁹, kao i edukacija u ovoj oblasti¹⁴⁰. Posebnu zaštitu uživaju deca i mladi¹⁴¹, kao i lica sa invaliditetom¹⁴². Države su dužne da preduzmu sve mere radi otklanjanja diskriminacije žena u ovoj oblasti.¹⁴³ U tesnoj vezi sa ostvarivanjem ovog prava je i pravo na poštovanje privatnog života u vezi sa informacijama o svom zdravlju.¹⁴⁴

2.2.1.11 *Pravo uživanja koristi naučnog napretka*

Pravo na uživanje koristi naučnog napretka i njegove primene garantovano je međunarodnim i regionalnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Prvi put je proglašeno članom 13. Američke deklaracije o pravima i dužnostima čoveka iz 1948. godine. Odnosi se na pristup koristima naučnog napretka u svim naučnim disciplinama,¹⁴⁵ uz istovremeno poštovanje drugih ljudskih prava sa kojima su u (ne)posrednoj vezi, a koje negativni efekti naučnog napretka potencijalno ugrožavaju.¹⁴⁶

Ostvarivanje prava na uživanje koristi od naučnog napretka i njegove primene relevantno je ostvarivanje drugih građanskih, političkih,

¹³⁹ Čl. 10. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 9, st.1. Afričke povelje, član 5. i čl. 10, st. 2. Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

¹⁴⁰ Čl. 10. Konvencije o diskriminaciji žena, čl. 12, st. 1. KPOI.

¹⁴¹ § 7.45 i 7.46 ICPD, § 74 Pekinške deklaracije.

¹⁴² Čl. 23, st. 1. KPOI.

¹⁴³ Čl. 10. Konvencije o diskriminaciji žena, § 74 Pekinške deklaracije.

¹⁴⁴ Čl. 10, st. 1. Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

¹⁴⁵ Npr. medicinska istraživanja, primena savremenih tehnologija i uređaja u obrazovanju, komunikacijama i slično.

¹⁴⁶ § 11 Bečke deklaracije. Navedena konstatacija se odnosi npr. na razvoj novih oružja upotrebom tehnologije koja ugrožava pravo na život i bezbednost mnogih ljudi širom sveta. Naučni napredak u medicini i proizvodnji hrane treba prethodno da bude testiran da bi se izbegla moguća šteta za pojedince i životnu sredinu. Pravo na privatnost može biti ugroženo primenom novih metoda i uređaja u oblasti informacija i komunikacija.

kulturnih, ekonomskih i socijalnih prava, uzimajući u obzir princip univerzalnosti, nedeljivosti, međusobne zavisnosti i povezanosti sa drugim ljudskim pravima. Neophodno je izvršiti objektivnu procenu koristi od primene naučnih inovacija i opasnosti po kulturnu baštinu čovečanstva.¹⁴⁷ Usled navedenog, od izuzetnog je značaja da naučna istraživanja budu usklađena sa osnovnim principima ljudskih prava, kao što su zabrana diskriminacije, rodna ravnopravnost, subjektivna odgovornost, pri čemu naročitu pažnju treba obratiti na potrebe ugroženih i marginalizovanih grupa. Uživanje ovog prava može biti i kolektivno i individualno.

Svaka država ima obavezu da poštuje slobodu naučnog istraživanja i stvaralaštva i ne sme ograničavati ili ometati naučna istraživanja. Naučnici i drugi stvaraoci imaju pravo da objavljuju rezultate svojih radova i da imaju pristup informacijama potrebnim za rad¹⁴⁸, uz istovremeno preuzimanje individualne odgovornosti za sprovođenje svog naučnoistraživačkog rada.

Beneficijari ovog prava nisu samo naučnici, već sva lica imaju pravo da slobodno uživaju dobrobiti proistekloj iz naučnog napretka.¹⁴⁹ Proklamovana je i zaštita svakog lica od podvrgavanja medicinskom ili drugom naučnom eksperimentu bez prethodno datog slobodnog informisanog pristanka.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Vojin Dimitrijević i dr., 2007, *op. cit.* str. 331.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Čl. 27, st. 1. UDP, čl. 15, st. 1. PESK.

¹⁵⁰ Čl. 7. PESK.

2.3 Reproductivna prava u nacionalnim zakonodavstvima

Smatra se da reproductivna prava i slobode ulaze u najintimniju, a samim tim i najosetljiviju sferu pojedinaca, ali i pored toga, država ipak nije isključena iz donošenja odluka u ovoj oblasti, tako da idealni tip planiranja porodice nije dostižan, već mora biti usaglašen sa populacionom politikom odnosno države. Na uticaj razvoja nacionalnog zakonodavstva kojim se obezbeđuje poštovanje reproductivnih prava u nekoj državi veliki uticaj vrše „zacrtani“ politički ciljevi u mnogim oblastima, na koje posredan uticaj ima demografska struktura stanovništva. U skladu sa tim, svaka država donosi određenu populacionu politiku.

Uočljiva je tendencija da, iako su države do skoro uspevale da odlučuju o svojoj populacionoj politici u oblasti fertiliteta samostalno, smatrajući ih isključivo svojom unutrašnjom stvari, u novije vreme politika porodice i standardi koji važe u ovoj oblasti su sve više nametnuti „spolja“ i sve češće imaju nadnacionalni karakter.

2.3.1 Populaciona politika i njen odnos sa nacionalnim zakonodavstvom u oblasti reproductivnih prava

Populacija koja, usled svoje veličine ili ponašanja, uništava sisteme podrške od kojih im zavisi život, direktno negativno utiče na razvoj samog društva. Pre ili kasnije, degradacija životne sredine počinje da „uzima svoj danak“, što se može manifestovati na mnogo načina, kao što su neadekvatno snabdevanje hranom i vodom, obezbeđivanje bezbednog skloništa za život. Princip održivosti zahteva da svaka brojnost svake populacije ostane na određenom nivou, ili da bude ispod nivoa kapaciteta svog okruženja.

Još od najranijih začetaka organizovanog društva, postojalo je interesovanje za porodicu i njen razvoj u određenom pravcu. Prepoznavanje izuzetnog značaja reproduktivne funkcije porodice na društvo, kao i samu porodicu, proisteklo je iz saznanja da stopa nataliteta utiče na obnavljanje stanovništva, a samim time i na razvoj društva.

U antičko doba, za vreme vladavine cara Avgusta u Rimu (27. godina p. n. e. – 14 godine n. e.) stanovništvo je kažnjavano za celibat i život bez dece, dok su ljudi sa decom smatrani podobnima za vršenje javnih službi, što je bila najveća čast u to doba, kao i nasleđivanje. Još u 17. veku Francuska i Španija su primenjivale mere pro-natalističke politike radi dostizanja većeg broja stanovnika.¹⁵¹

Usled naglog porasta svetske populacije, i analizi uticaja na ekonomske, socijalne i kulturološke uslove, a na osnovu Rezolucije UN 1838. o porastu populacije i ekonomskom razvoju iz 1961. godine¹⁵², moderne države su počele da donose različite programe, kako bi pokušale da se nose sa sve većim rastom broja stanovnika.¹⁵³ Rešavanje porasta broja

¹⁵¹ U Španiji je 1623. donet edikt kojim su parovima koji su rano stupili u brak i stvorili veliku porodicu sa puno dece, garantovana poreska izuzeća. Slično je bilo i u Francuskoj, gde je na osnovu edikta iz 1666. godine pored poreskog izuzeća za mlade bračne parove, garantovana i penzija za sve muškarce koji imaju najmanje desetoro bračne dece. O prvim začecima populacione politike vidi više u : Mary Douglas: Population control in primitive groups, *The British Journal of Sociology*, Vol. 17, No. 3, 1966, pp. 263–273; John C. Caldwell.; Thomas Schindlmayr: Explanations of the fertility crisis in modern societies – A search for commonalities, *Population studies*, Vol. 57, No. 3, 2003, pp. 241–263; Barry Mirkin: Evolution of national population policies since the United Nations 1954 World Population Conference, *Genus*, Vol. 59, No. 3–4, 2005, pp. 297–328.

¹⁵² Resolution 1838 (XVII) on Population Growth and Economic Development. New York, United Nation General Assembly, 1962 (UN Doc A/5354). Usvojena je 18. decembra 1962. godine.

¹⁵³ Prema podacima Ujedinjenih nacija, svetska populacija je dosegla broj od skoro 7,8 milijardi ljudi u julu 2020. godini. Za podatke o populaciji vidi više u: World Population Prospects, Standard Projections, New York, United Nations/Department of Economic and Social Affairs – Population Dynamics, 2020, dostupno na: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, posećeno 5. 8. 2024. godine. Zasnijih dvadeset pet godina, broj ljudi na Zemlji je vrtoglavo rastao – populacija se povećala za jednu milijardu od 2005. godine, to jest za dve milijarde u odnosu na 1993.

stanovnika postao je legitimni cilj politike svake države, što je i potvrđeno Akcionim planom svetske populacione politike¹⁵⁴, koji je usvojen na Svetskoj konferenciji o stanovništvu 1974. godine u Bukureštu. Na taj način je počela da se razvija sve veća svest o neophodnosti uvođenja adekvatne populacione politike, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou.

Mnoga istraživanja ukazala su na direktan uticaj broja stanovnika na razvoj jednog regiona ili države. Samim tim, istaknuta je uloga žene, to jest fertiliteta na ostvarivanje razvoja. Stopa rađanja u jednoj populaciji, to jest broj rođene dece, u datom vremenskom intervalu, čini ishod zbira odluka o reprodukciji svakog pojedinca u reproduktivnom dobu. Modifikacija demografskih trendova predstavlja veoma značajan i kompleksan poduhvat

godinu, a procenjuje se da svake godine raste za oko 83 miliona ljudi. Na osnovu praćenja različitih faktora, pretpostavlja se da će se trend rasta populacije nastaviti i u narednom periodu, ali manjom stopom rasta, usled smanjenog fertiliteta. Manje promene učestalosti rađanja, projektovane tokom nekoliko decenija, mogu generisati ogromne razlike u ukupnoj populaciji. Više o tome vidi u: World Population Prospects, The 2017 Revision – Key Findings and Advance Tables, New York, United Nations/Department of Economic and Social Affairs, 2017. (ESA/P/WP/248), tekst dostupan na: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/wpp2017_keyfindings.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹⁵⁴ World Population Plan od Action, Bucharest, United Nation, 1974 (UN Doc E/CONF.60/7), dostupno na: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/E_CONF.60_19_Plan.pdf, posećeno 5. 8. 2024. godine. Akcioni plan svetske populacione politike utvrdio je sledeće ciljeve: 1) podsticanje država da razvijaju populacionu politiku; 2) priznavanje prava svake vlade da utvrdi sopstvenu populacionu politiku; 3) pozivanje država da izrade sveobuhvatne programe za smanjenje smrtnosti, a pogotovo smrtnosti odojčadi; 4) podržavanje prava svih parova da odrede broj dece koju žele da imaju; 5) pozivanje vladi da obezbede dostupnost svim pojedincima obrazovanje i usluge za planiranje porodice; 6) pozivanje na integraciju usluga planiranja porodice i drugih zdravstvenih usluga; 7) preporuke za smanjenje urbanih pritisaka promovisanjem regionalnih i ruralnih razvojnih politika i razvojnih programa; 8) pozivanje država da unaprede postupke prikupljanja podataka u svojim zemljama, u cilju olakšavanja razvoja i sprovođenja populacione politike; 9) savetovanje državama da uzmu u obzir starosnu i polnu strukturu stanovništva prilikom formulisanja razvojnih planova; i 10) promovisanje zakonske i obrazovne jednakosti, kao i jednakost pri zapošljavanju za žene.

za svaku državu. Populaciona politika podrazumeva direktnu intervenciju države radi postizanja određenih demografskih ciljeva, jer je iz prethodnih iskustava nedvosmisleno dokazano da mere religijskog i etičkog pritiska nisu efikasne. S obzirom da je, u društvenom i ekonomskom smislu, veoma teško predvideti i kvantifikovati očekivane rezultate populacionih programa, pre svega analizu troškova i postignute koristi investiranja resursa u oblasti izmene demografskih obeležja, vlade imaju težak zadatak da se odluče da li da intervenišu ili ne. Moćni politički razlozi mogu predstavljati uzrok zbog kojih bi vlada mogla oklevati pre nego što počne sa politikom uticaja na plodnost nacije. U najmanju ruku, to podrazumeva mešanje vlasti u najprirodnije i najličnije ljudske odnose, zadiranje u ljudska prava i poremećaj tradicionalnih obrazaca društva i ponašanja. Ljudi su posebno osetljivi na intervenciju bilo koga, pa čak i vlasti, u njihovu privatnu sferu.

Radi razumevanja uticaja populacione politike na pravnu zaštitu reproduktivnih prava, neophodno je prethodno definisati odnos politike i prava. Nesporna je činjenica da država, a samim time i politika, ima izvanredno važnu ulogu u stvaranju prava, a još veću u primeni prava.¹⁵⁵ Granica između prava i politike, u pravnim državama, uspostavlja se na nivou koji obezbeđuje da se smanjuje brojnost odnosa koji su regulisani putem političkog upravljanja i prenošenja njegovog regulisanja u pravnu sferu, radi obezbeđenja pravne sigurnosti građana od strane političkih snaga, uz istovremeno uspešno političko regulisanje društva. Neophodnost politike podrazumeva njenu pravnu ograničenost.¹⁵⁶ Savremene države se

¹⁵⁵ Legalnost i legitimnost su najvažnija obeležja državne vlasti. Oba se zasnivaju na pravnom poretku. Više o tome vidi u: Radomir Lukić, Budimir Košutić, Dragan Mitrović: *Uvod u pravo*, osamnaesto izdanje, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 188–191.

¹⁵⁶ Više o odnosu politike i prava vidi u: Sava Aksić: Odnos prava i politike kao društvenih podsistema i moguća (ustavna) granica između njih, *Srpska politička misao*, Vol. 57, No. 3, 2017, str. 115–130.

izdvajaju samo time što političku moć konstituišu u formi pozitivnog, to jest uspostavljenog i obavezujućeg prava.¹⁵⁷

Donošenje populacione politike predstavlja ništa drugo do pokušaj iskazivanja moći jedne države da vrši uticaj na najintimniju sferu života svog stanovništva – zadiranje u spavaću sobu i u samu porodicu.¹⁵⁸ Iz navedenih razloga, mnoge države su počele da primenjuju politiku za ograničavanje rasta stanovništva prilično kasno, kada je šteta već bila učinjena, to jest kada su posledice već postale očigledne, prekoračenjem kapaciteta određenog područja.¹⁵⁹ Prelomni trenutak za donošenje ovakve odluke i usvajanje populacione politike obično su predstavljali snažni socijalni faktori koji su se ogledali u političkoj neposlušnosti stanovništva, niskom životnom standardu, lošoj ekonomskoj situaciji u državi, velikom broju socijalno ugroženog stanovništva, naglom povećanju („eksploziji“) populacije.

Populaciona politika razvijenih država počiva na jačanju podrške porodici i jačanju države blagostanja, putem jačanja ženskog reproduktivnog zdravlja. Njen integralni deo predstavlja promovisanje politike planiranja porodice, čije je osnovno obeležje shvatanje o neprikosnovenom pravu pojedinca da slobodno odlučuje o rađanju.¹⁶⁰ Uz istovremenu primenu podsticajnih fiskalnih mera i obezbeđenjem institucionalne podrške roditeljstvu, koje čine uobičajene mere

¹⁵⁷ Jürgen Habermas: *The Postnational Constellation-Political Essays*, John Wiley & Sons, New Jersey, 2018, pp. 130.

¹⁵⁸ Lisa Ann Richey: *Population Politics and Development*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, pp. 2.

¹⁵⁹ Kapacitet određenog područja predstavlja broj pojedinaca koje oblast može da prihvati bez prouzrokovanja štete i mogućnosti održivog razvoja. Ovaj kapacitet je prekoračen u slučajevima da usled prevelikog broja ljudi koje koriste određeno područje njihova aktivnost prouzrokuje štetu ili pogoršanje stanja područja. U slučajevima ozbiljnog prekoračenja kapaciteta nastala šteta može biti tolikih srazmera, da kapacitet datog područja može opasti ispod nivoa izvorne ravnoteže populacije. Nekada je ovaj proces ireverzibilan. Više o tome vidi u: Virginia Abernethy, Garrett Hardin: *Population Politics - The Choices That Shape Our Future*, New York, Imprint Routledge, 2018.

¹⁶⁰ Sandra Samardžić: Populaciona politika, planiranje porodice – postojeće tendencije i moguća rešenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, 2011, str. 717.

populacione politike koje primenjuju vlade, razvijene države imaju pro-natalističke efekte, čak i kada im to nije cilj, koji se ogledaju u podršci porodici putem omogućavanja fleksibilnog radnog vremena, obezbeđenja celodnevne brige o deci, olakšavanja lakšeg ostvarivanja prava na odsustvo zbog brige o bolesnom detetu i sl.

Mnogo žena sa negodovanjem posmatra obavezu koju društvo nameće ženama da se ostvare u ulozi majke, i ako se ova „obaveza“ smatra primarnom, prirodnom i neupitnom, koja predstavlja „svrhu“ ženskog pola.¹⁶¹ I pored prethodno iznetog negativnog stava, mnoge žene prepoznaju datu šansu, da „uklope“ materinstvo u svoje životne planove, uz pomoć institucionalne podrške, kojom se prepoznaje preveliko opterećenje žena i smanjenja razlika po osnovu roda, u cilju osnaživanja jednakosti.

Za razvitak svake države važan je i broj maloletničkih trudnoća, koji predstavlja nivo adolescentnog fertiliteta, jer može imati negativne zdravstvene i socijalne posledice, kako za mlade majke, tako i za njihovu decu. Broj maloletničkih trudnoća na globalnom nivou je u padu u većini zemalja, mada je na zabrinjavajuće visokom nivou u nekim delovima sveta.¹⁶²

¹⁶¹ Više o problemu materinstva kao feminističkog političkog pojma i jačanju materinstva u modernim državama, uključujući i materinstvo u Srbiji vidi u: Nada Sekulić: Društveni status materinstva sa posebnim osvrtom na Srbiju danas, *Sociologija*, Vol. 56, No. 4, 2014, str. 403-426. DOI: 10.2298/SOC1404403S.

¹⁶² Stopa nataliteta u periodu 2010–2015. godine bila je najveća u Africi u pogledu adolescentnog fertiliteta (15–19 godina) i iznosila je 99 na 1000 žena, u Latinskoj Americi 67 na 1000 žena. Odnos adolescentnog i ukupnog fertiliteta bilo je najveći u Latinskoj i Južnoj Americi i Karibima, gde je stopa nataliteta u starosnoj dobi od 15–19 godina doprinela 16% ukupnog fertiliteta. *Ibid.*

Smanjenjem fertiliteta stanovništva na globalnom nivou i epidemijom zaraženih sa virusom HIV-a¹⁶³ efekti prethodno izražene „populacijske bombe“ su umnogome smanjeni.¹⁶⁴

Opadanje plodnosti¹⁶⁵ se nastavlja skoro u svim delovima sveta, gde je do nedavno bila na visokom nivou.¹⁶⁶ Sve više država se suočava sa

¹⁶³ Epidemija HIV / AIDS-a i dalje predstavlja glavnu opasnost po javno zdravlje, pogotovo u državama koje su bile pogođene ovom epidemijom. Mortalitet povezan sa HIV / AIDS-om među odraslima dostigao je vrhunac tokom protekle decenije, zahvaljujući uglavnom povećanju dostupnosti antiretroviralnih tretmana. Ipak, u zemljama gde je prevalencija HIV-a visoka, uticaj epidemije u smislu morbiditeta, smrtnosti i sporijeg rasta populacije i dalje je evidentan. Očekuje se da će se u periodu 2015–2020. godine životni vek vratiti na nivo u kome je bio početkom devedesetih godina 20. veka, što predstavlja gubitak od dve decenije potencijalnih poboljšanja u stopama preživljavanja od ove opake bolesti. Južna Afrika predstavlja region sa najvećom prevalencijom bolesti, gde je životni vek od 62 godine u periodu od 1990–1995. godine opao na 53 godine u periodu 2000–2010. godine, a u periodu 2010–2015. godine povećao se na 59 godina.

¹⁶⁴ O uticaju kontracepcije na demografsku sliku stanovništva vidi više u: Lindsay Edouard: The right to contraception and the wrongs of restrictive services, *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, No. 106, 2009, pp. 156–159.

¹⁶⁵ Fertilitet (plodnost) predstavlja efektivno rađanje unutar grupe žena u reproduktivnom periodu, to jest prosečan broj dece koje u reproduktivnom dobu rodi jedna žena. Natalitet predstavlja efikasno rađanje u okviru čitave populacije koja se posmatra. Termini fertilitet i natalitet se često upotrebljavaju kao sinonimi i pored navedene razlike. Prirodni priraštaj predstavlja promenu broja jedinki neke populacije po jedinici vremena i čini merilo promene broja stanovnika na posmatranom području. Prirodni priraštaj može biti: a) negativan, kada je natalitet i imigracija manja od mortaliteta i emigracija; b) nulti, kada je natalitet i imigracija jednaka mortalitetu i emigraciji; c) nizak, u slučaju kada su natalitet i imigracija malo veći od mortaliteta i emigracija i d) visok, kada su natalitet i imigracija znatno veći od mortaliteta i emigracija.

¹⁶⁶ Istraživanje iz 2017. godine obuhvatilo je 201 državu i područja koja imaju više od 90.000 stanovništva. Broj država / područja sa visokim nivoom plodnosti, koji iznosi ≥ 5 dece po ženi, je smanjen za oko polovinu, počevši od 41. države u periodu 2000–2005. godine na 22 države u 2010. godinu. Avganistan i Timor-Leste su bile jedinice dve države izvan Afrike, čija je ukupni fertilitet iznosio više od 5 dece po ženi u periodu 2010–2015. godine. U 125 država gde je ukupna plodnosti bila nešto iznad nivoa zamene od 2,1 rođenja po ženi u periodu 2005–2015. godine, natalitet je pao u 117 država u periodu 2005–2015. godine. *Ibid.*

problemom nataliteta koji se nalazi ispod nivoa zamene¹⁶⁷, dok su mnoge države u toj situaciji već nekoliko decenija.¹⁶⁸

U određenim delovima sveta demografski podaci prikazuju alarmantno stanje u broju i strukturi populacije prema starosti, koja je vrlo neujednačena, usled rasta broja lica starije životne dobi u odnosu na mlađu populaciju.¹⁶⁹ Na globalnom nivou, zabeleženo je i znatno produžavanje

¹⁶⁷ Fertilitet ispod nivoa zamene čini prosto obnavljanje stanovništva, sa stopom od 2.1 dece po ženi. Stopa veća od 2,1 donosi populacioni rast, a manja rezultuje smanjenjem stanovništva, pod uslovom da je saldo imigracije i emigracije jednak nuli. *Ibid.*

¹⁶⁸ Nivo nataliteta ispod nivoa zamene imale su 83 države tokom 2015. godine, a za 26 njih natalitet je bio manji od 1,5 deteta po ženi. U periodu od 2010–2015. godine 59 država koje su imale natalitet ispod nivoa zamene zabeležilo je blagi porast nataliteta u nekom trenutku između 2000–2005 i 2010–2015, iako je za 21 od ovih država imalo povećan rast nataliteta od 2000–2010. godine praćen padom od 2005–2015. godine. Samo četiri evropske zemlje su imale stopu nataliteta iznad nivoa zamene tokom perioda od 1990–1995. godine. U periodu 2010–2015. godine, 83 države koje su imale natalitet ispod nivoa obnavljanja stanovništva činile su 46% svetske populacije. Deset najbrojnijih država sveta koje imaju negativan prirodni priraštaj su Kina, SAD, Brazil, Ruska Federacija, Japan, Vijetnam, Nemačka, Islamska Republika Iran, Tajland, Ujedinjeno Kraljevstvo. U nekoliko zemalja stope nataliteta su zabeležile manju fluktaciju u nedavnoj prošlosti. Na globalnom nivou, očekuje se da će ukupni fertilitet opadati sa 2,5 rođenih po ženi u periodu 2010–2015. godine na 2,2 u periodu 2045–2050. godine i na 2,0 u periodu 2095–2100 godini. Najveći pad fertiliteta se očekuje u Africi, mada se takođe očekuje pad i u Aziji, Latinskoj Americi, Karibima i Okeaniji u odnosu na posmatrani period od 2010–2015. godine. Sa druge strane, predviđa se da će u Evropi i Severnoj Americi, ukupni fertilitet beležiti rast i to sa 1,60 dece po ženi u periodu 2010–2015. godine na 1,78 dece po ženi u periodu od 2045–2050. godine u Evropi, to jest sa 1,85 na 1,89 dece po ženi u Severnoj Americi. Na globalnom nivou, predviđa se da će nivo fertiliteta konvergirati oko ili ispod nivoa obnavljanja stanovništva u periodu 2095–2100. godine. Više o tome videti u: *Ibid.*

¹⁶⁹ 9% stanovništva čine lica do 5 godina, 26% do 15 godina, 13% ima 60 ili više godina, a 2% ima 80 ili više godina. Na budući rast uticaj ima ne samo budući nivo novorođenih, mortaliteta i migracije stanovništva, već i trenutnom raspodelom starosne dobi u svetu, jer se veliki broj ljudi ne nalazi u reproduktivnom periodu, što doprinosi sporijem rastu i padu broja stanovnika. Smanjenje nivoa plodnosti ne rezultira samo usporavanjem rasta populacije, već i starenjem stanovništva, uzimajući u obzir da stopa rasta novorođenih vremenom opada, povećava se broj starijih osoba, a smanjuje broj mlađih. Godine 2017. više od dvostruko više dece mlađe od 15 godina života u svetu ima starijih osoba starijih

životnog veka stanovništva poslednjih godina, koji je u periodu 2000–2005. godine iznosio 65 godina za muškarce i 69 godina za žene, da bi u periodu od 2010–2015. godine porastao na 69 godina za muškarce i 73 godine za žene.¹⁷⁰ Međutim, ovde postoje znatne razlike između zemalja.¹⁷¹

Države zauzimaju određenu populacionu politiku, shodno procenjenom stanju i strukturi stanovništva i nastojanjima za izmenama u određenom smeru. Vlade imaju na raspolaganju nekoliko strategija: 1) poboljšanje dostupnosti i kvaliteta usluge; 2) promovisanje edukacije i motivacija za planiranje porodice (uz pomoć medija, narodne umetnosti i

od 60 godina. U Evropi, 25% stanovništva je starije od 60 godina, a procenjuje se da će se taj trend nastaviti i u budućnosti, tako da će 2050. godine biti 35%, a 2100. godine 36%. Predviđena projekcija ukazuje na to da će se trend povećanja udela starijih od 60 godina povećavati u i drugim regionima narednih decenija, kao i procenat starijih od 80 godina. Više o tome videti u: *Ibid.*

¹⁷⁰ Očekuje se da će životni vek oba pola, koji u 2020. godine iznosi 72,77 godina, porasti na 77 godina u periodu 2045–2050. godine, to jest 82 godine u periodu 2095–2100. godine. O dužini životnog veka u periodu 1950–2100 godine vidi više u: Our World at Data: *Life expectancy at birth, including the UN projections*, dostupno na: https://ourworldindata.org/grapher/life-expectancy-at-birth-including-the-un-projections?country=OWID_WRL~BRA~IND~SWE~JPN, posećeno 5. 8. 2024. godine.

¹⁷¹ Prema podacima iz oktobra 2019. godine, države/regioni sa očekivanim životnim vekom od 82 godine ili više za oba pola su Australija, Novi Zeland, Japan, Južna Koreja, Island, Španija, Italija, Monako, San Marino, Andora i Švajcarska. Sa druge strane, države sa ekstremno kratkim životnim vekom ispod 55 godina starosti su Centralnoafrička Republika, Čad, Lesoto, Nigerija i Sijera Leone. Max Roser, Esteban Ortiz-Ospina, Hannah Ritchie: *Life Expectancy, Our World at Data*, 2019, dostupno na: <https://ourworldindata.org/life-expectancy>, posećeno 5. 8. 2024. godine.

U nekoliko istočnoevropskih država došlo je do smanjenja očekivanog životnog veka krajem osamdesetih i devedesetih godina 20. veka, da bi se u periodu 2010–2015. godine životni vek znatno produžio. Prema podacima za 2021. godine, i pored znatnog poboljšanja, očekivani životni vek od 79 godine (muškarci), to jest 84 godina (žene) u državama istočne Evrope zaostaje za nivoima zapadne Evrope 69 godine (muškarci), to jest 79 godina (žene), pri čemu najkraći očekivani životni vek u Evropi imaju Moldavija, Ruska Federacija i Ukrajina od 72 godine. Statista: *Average life expectancy in Europe for those born in 2020, by gender and region*, dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/274514/life-expectancy-in-europe/>, posećeno 10. 8. 2024. godine.

ličnog ubeđenja); i 3) primenu razumne mešavine podsticaja i ometanja.¹⁷² U skladu sa tim, primenjuju se određeni programi koji imaju za cilj smanjenje, održanje ili povećanje broja stanovništva, uzimajući u obzir i nastojanje za promenu strukture stanovništva povećanjem radno-sposobnog stanovništva u odnosu na starije stanovništvo.

2.3.2 Stanje demografske strukture u Srbiji

Republika Srbija je država u kojoj, već dugo vremena vlada „bela kuga”, jer tokom prethodnih tridesetak godina beleži konstantan pad broja stanovnika. Posle prethodnog registrovanog „*baby boom*-a“, koji je usledio u Srbiji posle Drugog svetskog rata, kao i u većini drugih evropskih država, gde je fertilitet bio značajno iznad proste reprodukcije, usledio je pad na nivo proste reprodukcije, a zatim i pad ispod ovog nivoa. Glavna razlika u odnosu na evropski obrazac je završetak „eksplozije rađanja“ u Srbiji 15 godina ranije, tako da već sredinom 20. veka počinje period nedovoljnog rađanja.

Posebno kritičan period za društvo u Srbiji, koji je izvršio snažan uticaj i na demografsku sliku zemlje, predstavljaju devedesete godine 20. veka, koje su bile ispunjene burnim događajima – raspad dotadašnje države Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, građanski rat, sankcije međunarodne zajednice, ekonomska kriza praćena hiperinflacijom, društvene promene (tranzicija, transformacija ili regresija), poremećen sistem vrednosti, politički problemi, gubitak pouzdanja u institucije i vojna intervencija NATO pakta.¹⁷³ Navedene promene izvršile su snažan uticaj

¹⁷² O izboru strategije za rešavanje problema demografske strukture i prevelikog broja stanovništva vidi više u: Margaret Wolfson: The politics of population., *Harvard International Review*, Vol. 8, No. 4, 1986, pp. 4–8.

¹⁷³ Više o uticaju promena nastalih devedesetih godina 20. veka na odlučivanje o rađanju vidi u: Mirjana Rašević: Odlaganje rađanja u optimalnoj dobi života – osnovna

na donošenje odluke pojedinca da se odluči za ili protiv roditeljstva, to jest da odloži donošenje dugoročnih odluka.

Zabrinjavajuće nizak natalitet je usledio i u narednim godinama, a taj trend se održava i danas u Srbiji. Prema podacima dobijenim popisom stanovništva u 2011. godini u Srbiji, jedna od tri žene izlazi iz reproduktivnog doba bez dece.¹⁷⁴

Postoji mnogo činilaca koji utiču na odlaganje roditeljstva i malog broja dece u porodici, što čini novi obrazac savremenog reproduktivnog ponašanja, koji karakteriše novi sistem vrednosti. Roditelji donose odluku o rađanju dece radi zadovoljenja sopstvenih psiholoških i emotivnih potreba, koje se uglavnom smatraju ostvarenim rođenjem jednog, a najviše dvoje dece. Reproductivno ponašanje svakog pojedinca zavisi od mnogo različitih uslova, koji se mogu podeliti na individualne i društvene.¹⁷⁵ Kombinacijom navedenih uslova dolazi se do tri osnovne grupe faktora koji uzrokuju nizak nivo fertiliteta¹⁷⁶:

Strukturne promene – vezane su za proces industrijalizacije i urbanizacije, razvoj uslužnog sektora i osnaživanje položaja žene. Omogućavanje uspešnog usklađivanja poslovnih obaveza sa porodičnim životom predstavlja važan faktor povećanja fertiliteta u državama koje ostvaruju ekonomski napredak, što se ostvaruje javnim finansiranjem socijalnih programa. Visoka stopa nezaposlenosti i kasno zapošljavanje u kombinaciji sa niskim životnim standardom, zajedno sa problemom

demografska cena 1990-ih u Srbiji, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, br. 121, 2006, str. 141–148.

¹⁷⁴ Prema sprovedenom istraživanju koje je objavio Republički zavod za statistiku, navedene tvrdnje odnose se na sledeći profil žene: samohrana majka, živi u gradskom naselju, sa završenim tercijernim obrazovanjem, ekonomski aktivna i zaposlena. Vidi više u: Mirjana Rašević: Fertilitet ženskog stanovništva, u: Vladimir Nikitović (ur.) *Populacija Srbije početkom 21. veka*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 74–98.

¹⁷⁵ U individualne činioce ubrajaju se starost, broj rođene dece, poslovni status i obrazovni novo roditelja, dok društvene čine ekonomske, kulturne i institucionalne okolnosti države ili regiona.

¹⁷⁶ Više o uzrocima smanjenja fertiliteta u Srbiji vidi u: Strategija podsticanja rađanja („Sl. glasnik RS“, br. 25/2018).

rešavanja stambenog pitanja predstavlja glavnu „kočnicu“ mladima da zasnuju porodicu, a uz to visoki troškovi podizanja deteta vrlo često uzrokuju odlaganje roditeljstva za „neka bolja vremena“. „Kariku koja nedostaje“ vrlo često predstavlja i nedostatak podsticaja od strane države, koja se odnosi prvenstveno na neadekvatne naknade, roditeljsko odsustvo, brigu o deci, nejednakost zarada. Među strukturnim ograničenjima treba napomenuti i brzu industrijalizaciju i sekularizaciju u Srbiji, koje su dovele do velikih migracija iz sela u grad, okretanja društva zapadnim vrednostima nauštrb porodice, povećanja ekonomske i psihološke cene deteta. Izraženo je veliko učešće žena reproduktivne dobi na tržištu rada uz istovremeno znatno niži životni standard u odnosu na zapadne države.

Tehnološke promene – vezuju se za savremene metode kontrole rađanja i široku upotrebu informacionih tehnologija. Liberalna legislativa u oblasti prekida trudnoće, kao i dostupnost različitih metoda kontrole rađanja omogućila su jačanje položaja žene u društvu i ostvarenje njenog prava na samoopredeljenje. Postoje brojna mišljenja da je navedeno za posledicu imalo negativan uticaj na fertilitet, s čime se mi ne bismo složili, imajući u vidu iskustvo drugih država koje su zabranile abortus i korišćenje kontraceptivnih sredstava, što je prvenstveno imalo za posledicu povećanje broja ilegalnih abortusa, a samim tim i ozbiljno narušavanje reproduktivnog zdravlja žena.

Kulturne promene – porast značaja individualnih vrednosti i samoostvarenja. Društveno je prihvatljiva težnja pojedinca da se okrene sebi, što je dovelo da uspona individualizma. Omogućavanje samoostvarenja van porodice, za posledicu ima činjenicu da se sve veći broj lica u reproduktivnom dobu odlučuje na samostalan život bez životnog bračnog ili vanbračnog partnera. Povećan je i broj razvoda braka, jer je današnji pluralizam životnih stilova, zasnovan na principu lične slobode, doveo do situacije da niko ne želi više ništa i nikoga da trpi, usled čega je bolje biti sam.

Savremena porodica je pretrpela mnoge promene u odnosu na tradicionalnu, koja je obuhvatala nuklearnu porodicu, sa ocem u ulozi hranitelja i majke koja se prvenstveno brine o deci. Kohabitacija, stil života

izvan formalnog braka, često se primenjuje među mladima i vrlo često predstavlja „predbračni aranžman“, koga kasnije zamenjuje bračna zajednica, obično sa početkom rađanja. Uloga žene, kao stuba porodice, se znatno promenila, jer žene sada jednako doprinose imovinskom stanju porodice angažovanjem na plaćenim poslovima i grade sopstvenu karijeru. Žene su preopterećene na raznim „frontovima“, starajući se o porodici, ostarelim roditeljima, uz istovremeno obavljanje brojnih kućnih poslova i plaćenih poslova na tržištu rada.¹⁷⁷ Usled snažnog društvenog pritiska da se ostvari ideal „savršene majke“, koji ne prati dovoljna društvena podrška, žene često odustaju od svoje želje za rađanjem više dece.¹⁷⁸ Usled navedenog, važan preduslov povećanja fertiliteta čini veće učešće muškarca u kućnim poslovima i poslovima oko dece.¹⁷⁹

Prilikom donošenja odluke o rađanju drugog deteta na roditelje vrši uticaj više faktora, od čega kompletno iskustvo roditelja vezano za rađanje i prve godine života provorođenog deteta predstavlja značajniji faktor u odnosu na ekonomsku cenu podizanja deteta.¹⁸⁰

Veliki broj parova se bori sa neplodnošću u želji da se ostvari u ulozi roditelja, što je često uzrokovano velikim stresom, kao i usled odlaganja roditeljstva dok se ne stvore svi socio-psihološki i materijalni

¹⁷⁷ Institucionalnom podrškom ženama, kojom se prepoznaje njihovo preveliko opterećenje i smanjenju razlika po osnovu roda, a u cilju osnaživanja jednakosti i jednakih šansi, žene imaju priliku da u svoj život uklope materinstvo van konteksta u kome se materinstvo smatra ženskom primarnom i nepogovornom dužnosti, koja predstavlja „svrhu“ i „prirodu“ ženskog pola. Vidi više u: Nada Sekulić: Društveni status materinstva sa posebnim osvrtom na Srbiju danas, *op. cit.*, str. 407.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Ibid.*

¹⁸⁰ Rachel Margolis, Mikko Myrskylä: Parental well-being surrounding first birth as a determinant of further parity progression, *Demography*, Vol. 52, No. 4, 2015, pp. 1147–1166. <https://doi.org/10.1007/s13524-015-0413-2>.

uslovi za roditeljstvo. Iz istih razloga povećani su slučajevi sekundarne neplodnosti¹⁸¹.

2.3.3 Mere populacione politike u Srbiji i njihov uticaj na zakonodavstvo u oblasti reproduktivnih prava

Vlada Republike Srbije usvojila je novu Strategiju podsticanja rađanja¹⁸² u martu 2018. godine, u kojoj je na nedvosmislen način konstatovano da je broj novorođenčadi u Republici Srbiji već decenijama, znatno ispod nivoa potrebnog za prirodno obnavljanje stanovništva.

Opšti cilj održivog demografskog razvoja predstavlja stacionarno stanovništvo, u kome su naredne generacije iste veličine kao postojeće, to jest na nivou prostog obnavljanja stanovništva ili tzv. „zamene generacija“, gde je neto stopa reprodukcije jednaka jedinici. U svrhu ostvarenja opšteg cilja, Vlada je definisala osam posebnih ciljeva¹⁸³, od kojih će se obraditi samo nekolicina čije se mere sprovode pravnim sredstvima.

¹⁸¹ Sekundarna neplodnost predstavlja situaciju kada, kod žene u reproduktivnom dobu, koje su prethodno ostvarile jednu ili više spontanih trudnoća, praktikujući sa istim partnerom redovne i nezaštićene seksualne odnose, do ponovne trudnoće ne dolazi.

¹⁸² Strategija podsticanja rađanja („Sl. glasnik RS“, br. 25/2018). U tekst navedene strategije termin Republika Srbija ne obuhvata podatke za AP Kosovo i Metohiju.

¹⁸³ To su: ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta; usklađivanje rada i roditeljstva; snižavanje psihološke cene roditeljstva; očuvanje i unapređenje reproduktivnog zdravlja; rešavanje problema neplodnosti; ka zdravom materinstvu; populaciona edukacija; aktiviranje lokalne samouprave. U okviru posebnih ciljeva, definisani su pojedinačni ciljevi zajedno sa predviđenim merama, aktivnostima i mehanizmima za njihovo ostvarenje. Vidi više u: Strategija podsticanja rađanja, *op. cit.*, str. 16.

2.3.3.1 Ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta

Mnogi parovi koji se nalaze pred donošenjem odluke za proširenje porodice, suočavaju se sa čuvenim kolokvijalnim pitanjem „Koliko košta (imati) dete?“, to jest koliko iznosi ekonomska cena podizanja deteta. Ovi troškovi su raznorodni i nastaju i pre rođenja deteta, a odnose se na troškove koje nosi trudnoća zarad očuvanja zdravlja buduće majke i rođenja zdravog deteta, troškove koji prate boravak u bolnici i porođaj, nabavku neophodne opreme po dolasku novorođenčeta iz porodilišta i predstavljaju samo početak „rupe bez dna“ koje plaćaju roditelji, sve dok dete ne dostigne određeni uzrast i ne osamostali se.

Smanjenje ovih individualnih privatnih troškova podizanja deteta i povećanje raspoloživog dohotka porodice intervencijom države, kroz različite vrste jednokratnih i periodičnih davanja, ima za cilj podizanje fertiliteta, ali je važno istaći da navedena mera istovremeno utiče na podizanje javnih rashoda. Postizanjem društvenog blagostanja pozitivnim eksternim efektima, nastaje ekonomska opravdanost preuzimanja troškova podizanja deteta od strane društva. Navedeni efekti su još izraženiji kada se u navedenu računicu uzmu u obzir naredna pokolenja.¹⁸⁴

Ulaganje u decu predstavlja ulaganje u budućnost, i kao takvo predstavlja investiciju, a ne trošak. Zdravstvena zaštita dece¹⁸⁵ i obrazovanje¹⁸⁶ se najvećim delom obezbeđuju iz javnih rashoda, dok se

¹⁸⁴ Treba imati na umu da prvo dete „najviše košta“, a da rođenje svakog narednog deteta podrazumeva dodatne troškove za društvo, ali istovremeno omogućava veće šanse za održivost programa javnog finansiranja, kao i smanjenje javnih rashoda i dugova po glavi stanovnika.

¹⁸⁵ Čl. 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti ("Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023 – autentično tumačenje). Odnosi se na decu do navršenih 18 godina života, učenike i studente do kraja propisanog školovanja, a najkasnije do navršenih 26 godina života, u skladu sa zakonom.

¹⁸⁶ Čl. 187. Zakona o osnovana sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 129/2021 i 92/2023) propisano je korišćenje sredstava iz budžeta Republike Srbije za obrazovanja i vaspitanja dece i učenika i odraslih u ustanovi koju osniva Republika Srbija, autonomna pokrajina i

direktni troškovi porodice delimično kompenzuju na osnovu prava na finansijsku podršku porodici sa decom, propisanim članom 11. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom¹⁸⁷. Navedena prava odnose se na:

- 1) naknadu zarade, odnosno naknade plate za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta;
- 2) pravo na odsustvo sa rada radi nege deteta i odsustvo sa rada radi posebne nege deteta i naknadu zarade, odnosno naknadu plate oca deteta, ako je majka deteta lice koje samostalno obavlja delatnost ili kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva ima status lica koje samostalno obavlja delatnost prema zakonu kojim se uređuje porez na dohodak građana;
- 3) ostale naknade po osnovu rođenja i nege deteta i posebne nege deteta;
- 4) roditeljski dodatak;
- 5) pravo na novčana sredstva za izgradnju, učešće u kupovini, odnosno kupovinu porodično-stambene zgrade ili stana po osnovu rođenja deteta;
- 6) jednokratnu pomoć za rođenje drugog i trećeg deteta;
- 7) dečji dodatak;
- 8) naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu bez roditeljskog staranja;
- 9) naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu sa smetnjama u razvoju i decu sa invaliditetom;
- 10) naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu korisnike novčane socijalne pomoći;

jedinica lokalne samouprave, a koje se odnosi na predškolsko, osnovno, srednje obrazovanje i vaspitanje, kao i obrazovanje odraslih.

¹⁸⁷ Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom ("Sl. glasnik RS", br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US, 53/2021 – odluka US, 66/2021, 130/2021, 43/2023 – odluka US, 62/2023, 11/2024 – odluka US i 79/2024). Prava nabrojana u tačkama 1) do 7) proglašeni su pravima od opšteg interesa, o čijem obezbeđivanju sestara Republika Srbija, dok su opština, odnosno grad, titulari dužni da obezbede prava iz tačke 8).

11) regresiranje troškova boravka u predškolskoj ustanovi dece iz materijalno ugroženih porodica.¹⁸⁸

Navedenim zakonom data je mogućnost Autonomnoj Pokrajni Vojvodina (dalje: AP Vojvodina), opštini i gradu, da utvrde veći obim prava od onih utvrđenim Zakonom o finansijskoj podršci porodici sa decom, kao i povoljnije uslove za njihovo ostvarenje, ako su u mogućnosti da ostvare sredstva za njihovo ostvarivanje, što u praksi dovodi do mnogih nejednakosti u zavisnosti od prebivališta porodice sa decom.

Definisani su ciljevi dodeljivanja finansijske podrške porodici sa decom, koji se odnose na poboljšanja uslova za zadovoljavanje osnovnih potreba dece, usklađivanja rada i roditeljstva, posebnog podsticaja i podrške roditeljima da ostvare željeni broj dece, poboljšanja materijalnog položaja porodica sa decom, porodica sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i porodica sa decom bez roditeljskog staranja.¹⁸⁹ Smanjenje direktnih troškova podizanja dece često utiču i na smanjenje siromaštva. Indirektni, oportunitetni troškovi porodice najčešće se odnose na propušteni dohodak usled izlaska sa tržišta rada radi ostvarivanja roditeljstva, izborom manje zahtevnih poslova i / ili prelaska na skraćeno radno vreme i sl.¹⁹⁰ Neki od indirektnih troškova kompenzuju se putem naknada za usklađivanje rada i roditeljstva, npr. naknada zarade tokom odsustva sa rada povodom rađanja deteta.¹⁹¹

Radi ublažavanja ekonomske cene podizanja deteta, donose se mere za ostvarenje dva pojedinačna cilja, smanjenje direktnih troškova podizanja deteta i finansijske mere za podsticanje rađanja, kao i podsticaji u sferi stanovanja¹⁹².

¹⁸⁸ *Ibid*, čl. 11, st. 1.

¹⁸⁹ *Ibid*, čl. 1, st.

¹⁹⁰ Strategija podsticanja rađanja, *op. cit.*, str. 17.

¹⁹¹ *Ibid*.

¹⁹² Podsticaji u sferi stanovanja imaju za cilj da smanje opterećenje troškovima stanovanja i na taj način prevaziđu jednu od najtežih prepreka za zasnivanje ili proširenje porodice, uz istovremeno ublažavanje nepovoljnijeg materijalnog položaja porodica sa decom u odnosu na porodice bez dece. Rešavanje stambenog pitanja iziskuje ogromne troškove,

Roditeljski dodatak smatra se jednom od najvažnijih stimulativnih mera za sprovođenje populacione politike u Republici Srbiji, koja predstavlja finansijsku naknadu koju ostvaruje majka po rođenju prvog, drugog, trećeg i četvrtog deteta. Način isplate i broj rata ove naknade zavisi od broja dece u porodici.¹⁹³ Roditeljski dodatak uvećava se za paušal za nabavku opreme za dete¹⁹⁴. Zahtev za ostvarivanje prava na roditeljski dodatak podnosi se najkasnije do navršениh godinu dana života deteta. Do početka primene ovog zakona¹⁹⁵, roditelji, odnosi staratelji bebe, imali su mogućnost za refundaciju PDV-a za kupovinu hrane i opreme za bebe za nabavke izvršene od 1. 1. 2013. godine u visini do 70.000 dinara, na osnovu čl. 56b Zakona o porezu na dodatu vrednost. Na ovaj način visina ove naknade je smanjena, ali je olakšana procedura ostvarivanja prava u cilju rasterećenja administracije¹⁹⁶. Ovakve česte izmene modela za utvrđivanje roditeljskog dodatka predstavljaju samo „kozmetičke“ izmene propisa, bez ulaženja u srž problema, to jest povećanja sveukupne efikasnosti roditeljskog dodatka utvrđivanjem njegovog iznosa na nivou koji bi

uzimajući u obzir visinu prosečnu zarade u Republici Srbiji, s obzirom na visoku cenu stanova / kuća, bez obzira da li je reč o kupovini ili zakupu. Treba imati u vidu da novije generacije najčešće nisu spremne na kohabitaciju sa prethodnim generacijama, tako da se „život kod roditelja“ ne smatra popularnim načinom rešavanja stambenog pitanja parova koji pozitivno utiče na donošenje odluke o rađanju dece.

¹⁹³ Čl. 23. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom propisana je visina naknade po osnovu roditeljskog dodatka i način isplate: Naknada za prvo dete isplaćuje se jednokratno u iznosu od 100.000 dinara. Naknada za drugo dete u iznosu od 240.000 dinara, isplaćuje se u 24 rate po 10.000 dinara, za treće dete iznosi 1.440.000 dinara i isplaćuje se u 120 mesečnih rata po 12.000 dinara, dok se za četvrto dete isplaćuje 2.160.000 dinara, raspodeljenih u 120 mesečnih rata po 18.000 dinara.

¹⁹⁴ Paušal za nabavku opreme za dete iznosi 5.000 dinara. Čl. 23. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom.

¹⁹⁵ 1. jula 2018. godine.

¹⁹⁶ Sada se isplata paušala sprovodi automatski, zajedno sa jednokratnim iznosom roditeljskog dodatka za prvo dete, odnosno prvom ratom roditeljskog dodatka za drugo, treće i četvrto dete, u skladu sa čl. 23. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom. Prema ranijem rešenju predviđenom Zakonom o PDV-u radi refundacije PDV-a za kupovinu hrane i opreme za bebe, bilo je neophodno, između ostalog, skupljati fiskalne isečke za svaku kupovinu ove opreme i o svakom pojedinačnom zahtevu se odlučivalo, što je posebno opterećivalo administraciju.

obezbedio kompenzaciju inicijalnih troškova rođenja prvog i drugog deteta.

Dečiji dodatak predstavlja naknadu koju ostvaruje jedan od roditelja za prvo, drugo, treće i četvrto dete po redosledu rađanja u porodici, u jednakom iznosu, od dana podnetog zahteva. Cilj navedene mere prevashodno se odnosi na smanjenje siromaštva. Zakonom o finansijskoj podršci porodici sa decom decidno su utvrđeni uslovi za ostvarivanje prava na roditeljski dodatak, koji se tiču prebivališta i državljanstva roditelja¹⁹⁷, imovinskog stanja porodice¹⁹⁸, starosti deteta, ostvarivanja statusa

¹⁹⁷ Čl. 26. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom definisani su uslovi koji se tiču državljanstva i prebivališta jednog od roditelja koji neposredno brine o detetu radi ostvarenja dečijeg dodatka. Neophodno je da je roditelj državljanin Republike Srbije, da ima prebivalište u Republici Srbiji. Pravo na dečiji dodatak ima i strani državljanin koji ima status stalno nastanjenog stranca u Republici Srbiji.

¹⁹⁸ Pravo na dečiji dodatak ostvaruje se ako ukupan mesečni prihod, umanjen za poreze i doprinose, po članu porodice ostvaren u tri meseca koji prethode mesecu u kome je podnet zahtev ne prelazi utvrđeni cenzus koji propisuje Vlada na predlog ministra nadležnog za socijalna pitanja. Trenutno, cenzus iznosi nešto više od 9.000,00 dinara po članu porodice, mada su definisani slučajevi kada on može biti i viši (kod jednoroditeljskih porodica, kod jednoroditeljskih porodica čije dete ima smetnje u razvoju ili ima status deteta sa invaliditetom za koje postoji mišljenje interesorne komisije koja je obrazovana u skladu sa propisima iz oblasti prosvete, pod uslovom da ne koristi uslove smeštaja. Vidi više u: *Nominalni iznosi prava na finansijsku podršku porodici sa decom i cenzusi za ostvarivanje prava na dečiji dodatak*, dostupno na: https://www.paragraf.rs/statistika/nominalni_iznosi_prava_na_finansijsku_podrsku_porodici_sa_decom_i_cenzusi_za_ostvarivanje_prava_na_deciji_dodatak.html, posećeno 5. 7. 2024. godine.

Čl. 8. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom, propisano je da se uz imovinsko stanje uzima u obzir i posedovanje nepokretnosti, tako da se pravo na dečiji dodatak može ostvariti ukoliko podnosilac zahteva, odnosno članovi njegove porodice, ne poseduju nepokretnosti na teritoriji Republike Srbije ni u inostranstvu, osim stambenog prostora u kojem porodica živi, a koji ne može biti veći od sobe po članu domaćinstva uvećan za još jednu sobu. Propisani su izuzeci za porodice koje ostvaruju dohodak od poljoprivrede, tako da stambeni prostor u kome porodica živi može biti veći od sobe po članu domaćinstva za još jednu sobu i drugih nužnih ekonomskih zgrada u poljoprivrednom domaćinstvu i zemljišta u površini do dva hektara po članu porodice. Izuzetak postoji i u slučaju posedovanja idealnog dela nepokretnosti ne većem od 20 kvadratnih metara, osim

učenika¹⁹⁹. Iznos dečijeg dodatka je izuzetno mali, tako da je neophodno unapređenje adekvatnosti ovog davanja, kako bi se kompenzovala barem polovina troškova za decu iz siromašnih porodica.²⁰⁰

stambenog prostora u kojem porodica živi, koji je stečen poklonom u skladu sa propisima o nasleđivanju, kao i u slučaju posedovanja garaže i iznajmljenog poslovnog prostora (zakup) ne većeg od 20 kvadratnih metara.

Navedena rešenja su uveliko kritikovana iz mnoštva različitih razloga – i pored detaljnog propisivanja uslova za ostvarenja prava, čime su mnoge porodice kojima je finansijska pomoć neophodna, onemogućene da je zapravo i dobiju, postoje mnoge pravne praznine i mesta za „manevrisanje”. Kao jedan od njih može se desiti da jednostavnom adaptacijom stambenog prostora pretvaranjem jedne veće sobe u dve manje, bez obzira na njihovu kvadraturu, porodica formalno ne ispunjava uslov za dobijanje dečijeg dodatka. Kao što je konstatovao Mario Reljanović, u najavi je „masovno rušenje pregradnih zidova”. Više o kritici Zakona o finansijskoj podršci porodica sa decom vidi u: Mario Reljanović: Zakon o finansijskoj propasti porodice sa decom, Peščanik od 25. juna 2018. godine, dostupno na: <https://pescanik.net/zakon-o-finansijskoj-propasti-porodice-sa-decom/>, posećeno 6. 7. 2024. godine.

¹⁹⁹ Čl. 26, st. 9–11. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom propisuje da „dečiji dodatak pripada detetu ako ima status učenika osnovne škole, odnosno svojstvo redovnog učenika srednje škole do završetka srednjoškolskog obrazovanja, a najduže do navršanih 20 godina života. Dečiji dodatak pripada i detetu koje iz opravdanih razloga ne započne školovanje u osnovnoj ili srednjoj školi, odnosno koje započne školovanje kasnije ili prekine školovanje u svojstvu redovnog učenika u srednjoj školi, i to za sve vreme trajanja sprečenosti, do završetka srednjoškolskog obrazovanja, a najduže do 21 godine života. Dečiji dodatak pripada za dete sa smetnjama u razvoju i dete sa invaliditetom za koje je doneto mišljenje interresorne komisije, koja je obrazovana u skladu sa propisima iz oblasti prosvete, sve dok je obuhvaćeno vaspitno obrazovnim programom i programom osposobljavanja za rad, a za dete nad kojim je produženo roditeljsko pravo najduže do 26 godina.“

²⁰⁰ Visinu i način usklađivanja dečijeg dodatka, propisuje Vlada na predlog ministra nadležnog za socijalna pitanja. *Ibid*, čl. 32.

Postoji mogućnost uvećanja iznosa dečijeg dodatka za pojedine kategorije lica. „Za jednoroditeljske porodice i staratelje, roditeljski dodatak se uvećava za 30%, a za roditelje deteta sa smetnjama u razvoju i deteta sa invaliditetom, za koje je doneto mišljenje Komisije, i za dete koje ostvaruje dodatak za pomoć i negu drugog lica, a koje ne koristi usluge smeštaja, uvećava se za 20%.“ *Ibid*, čl. 31.

Ukoliko su ispunjeni uslovi da se iznos dečijeg dodatka uveća po više osnova, ukupan iznos uvećanja ne može biti veći od 80%. Korisnici dečijeg dodatka čija su deca redovno

Pravo na naknadu zarade za vreme porodiljskog odsustva imaju samo zaposlena lica. Novina koju je doneo novi Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom predstavlja mogućnost da navedeno pravo mogu da ostvare i roditelji koji su zasnovali radni odnos nakon rođenja deteta.²⁰¹ Visina naknade zarade za vreme porodiljskog odsustva i odsustva sa rada radi nege deteta se utvrđuje na osnovu zbira mesečnih osnovica na koje su plaćeni doprinosi na primanja koja imaju karakter zarade, za poslednjih 18 meseci koji prethode prvom mesecu otpočinjanja odsustva.²⁰²

Rešavanje stambenog pitanja sticanjem prava svojine ili susvojine na prvoj nepokretnosti²⁰³ znatno je finansijski olakšano oslobođenjem vlasnika, fizičkog lica, od plaćanja poreza na prenos apsolutnih prava za stare stanove koji su već prethodno bili u prometu²⁰⁴, to jest pravom na povraćaj poreza na dodatu vrednost (u daljem tekstu: PDV) za novoizgrađene stanove kupljene direktno od investitora²⁰⁵.

pohađala srednju školu i sa uspehom završila školsku godinu u septembru tekuće godine ostvaruju pravo na još jedan dečiji dodatak. *Ibid*, čl. 33, st. 3–4.

Iznos dečijeg dodatka trenutno je nešto malo preko 3.000,00 dinara. Informacije o nominalnim iznosima prava na finansijsku podršku porodici sa decom i cenzusima za ostvarivanje prava na dečiji dodatak dostupne su na: https://www.paragraf.rs/statistika/nominalni_iznosi_prava_na_finansijsku_podrsku_porodici_sa_decom_i_cenzusi_za_ostvarivanje_prava_na_deciju_dodatak.html, posećeno 6. 7. 2024. godine.

²⁰¹ Radi ostvarivanja prava na naknadu zarade za vreme porodiljskog odsustva, trudnica/porodilja je morala da bude zaposlena u radnom odnosu, bilo pre ili posle rođenja deteta.

²⁰² Mesečna osnovica naknade zarade, odnosno plate dobija se deljenjem zbira osnovica sa 18 i ne može biti veća od tri prosečne mesečne zarade u Republici Srbiji i predstavlja bruto obračunsku vrednost. Vidi čl. 13. Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom.

²⁰³ Odnosi se samo na stan i porodičnu stambenu zgradu.

²⁰⁴ Stopa poreza na prenos apsolutnih prava iznosi 2,5% i propisana je čl. 30. Zakona o porezima na imovinu („Sl. glasnik RS”, br. 26/2001, „Sl. list SRJ”, br. 42/2002 – Odluka SUS i „Sl. glasnik RS”, br. 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 61/2007, 5/2009, 101/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 – Odluka US, 47/2013, 68/2014 – dr. zakon, 95/2018, 99/2018 – Odluka US, 86/2019, 144/2020, 118/2021, 138/2022, 92/2023 i 94/2024).

²⁰⁵ U kupoprodajnoj ceni nepokretnosti sadržan je i PDV.

Radi oslobađanja od obaveze plaćanja poreza na prenos apsolutnih prava moraju da budu kumulativno ispunjeni određeni uslovi. Ne plaća se porez na prenos apsolutnih prava na prenos prava na stanu ili porodičnoj stambenoj zgradi, odnosno svojinskom udelu na stanu ili porodičnoj stambenoj zgradi fizičkom licu, punoletnom državljaninu Republike Srbije, sa prebivalištem u Republici Srbiji, koje kupuje prvi odgovarajući stan, koji od 1. jula 2006. godine nisu imali u svojini ili susvojini stan na teritoriji Republike Srbije.²⁰⁶ Isti uslovi predviđeni su i za refundaciju PDV kupcu prvog stana, uz dodatni uslov da je ugovorena cena stana sa PDV u potpunosti isplaćena prodavcu uplatom na tekući račun prodavca.²⁰⁷

Planirano obezbeđenje *subvencionisanih stambenih kredita za mlade porodice sa decom*²⁰⁸ podrazumeva donošenje programa prema kome država obezbeđuje učešće od 25% za dobijanje dugoročnih bankarskih hipotekarnih kredita limitiranog ukupnog iznosa zaduženja.²⁰⁹ Na ovaj način pomaže se mladim parovima da prevaziđu problem obezbeđenja učešća za kredit, tako što nakon isplate kredita banci vraćaju sredstva koja su dobili za učešće po realnoj kamatnoj stopi. Takođe, u planu je stambena podrška za izgradnju i druge načine nabavke stanova koji bi se

²⁰⁶ Poresko oslobađanje važi za površinu stana od 40m² za kupce prvog stana i po još dodatnih 15m² za svakog člana njegovog porodičnog domaćinstva. Ako je površina veća od navedene površine, porez se plaća na prenos prava svojine na razliku površine kupljenog i površine odgovarajućeg stana. Vidi: čl. 31a Zakona o porezima na imovinu.

²⁰⁷ Čl. 56a Zakona o porezu na dodatu vrednost („Sl. glasnik RS”, br. 84/2004, 86/2004 – ispr., 61/2005, 61/2007, 93/2012, 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 68/2014 – dr. zakon, 142/2014, 5/2015 – usklađeni din. izn., 83/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 108/2016, 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017, 13/2018 – usklađeni din. izn., 30/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 72/2019, 8/2020 – usklađeni din. izn., 153/2020, 138/2022 i 94/2024). „Pravo na refundaciju PDV-a može se ostvariti i za kupovinu stana pod neprofitnim uslovima od jedinice lokalne samouprave ili neprofitne stambene organizacije osnovane od strane jedinice lokalne samouprave za realizaciju aktivnosti uređenih propisima iz oblasti socijalnog stanovanja, ako je na ime ugovorene cene stana sa PDV isplaćen iznos koji nije manji od iznosa PDV obračunatog za prvi prenos prava raspolaganja na stanu, na tekući račun prodavca.“

²⁰⁸ Strategija podsticanja rađanja, *op. cit.*, str. 19–20.

²⁰⁹ Do maja 2021. godine nije otpočeto sa davanjem subvencionisanih stambenih kredita za mlade bračne parove.

izdavali u zakup mladim porodicama sa decom, dodeljivanjem stambenog dodatka (vaučera) i drugih oblika subvencionisanja stanovanja pod zakupom.²¹⁰

2.3.3.2 Usklađivanje rada i roditeljstva

Položaj žene se uveliko promenio u odnosu na tradicionalni koncept. Emancipacija žene dovela je do situacije da isti pritisci savremenog društva i života opterećuju ženu, kao i muškarca, jer i jedni i drugi imaju vrlo često iste životne puteve koji se tiču obrazovanja, samoostvarenja, zaposlenja, aktivnog učešća u društvenom životu.²¹¹ I pored ozbiljne erozije u sistemu vrednosti u našoj državi, porodica i dalje odoleva, zauzimajući visoko mesto na skali prioriteta stanovništva i ako bračne i porodične vrednosti nisu više na ceni kao što su to bile u prethodnom periodu.

Prilikom definisanja društvene strategije sa ciljem podsticanja rađanja, koja treba da počiva na konceptu održivosti, potrebno je poći od realnog sagledavanja preopterećenosti žene na „dva fronta”, privatnom i profesionalnom, sa ciljem jačanja materinstva, a samim time i roditeljstva.²¹² Od žena se danas očekuje da rade kao da nemaju decu, a da odgajaju decu kao da ne rade.

Sekulić navodi da uprkos usvajanju strategija i novih zakonskih rešenja koja daju privid o jačanju prava žena i samog roditeljstva, u stvarnom životu mi i dalje imamo nefunkcionisanje sistema socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovnog sistema, redukovanja prava radnika i

²¹⁰ Korišćenje navedenih sredstava predviđeno je isto za mlade porodice sa decom, pri čemu barem jedan od roditelja mora biti mlađi od 35 godine. *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*, str. 21.

²¹² Zadovoljenje potreba, kako uže, tako i šire porodice, za brigom i negom predstavlja deo privatnih obaveza koje se prvenstveno „prevaljuju” na ženu, predstavljajući njene безусловne obaveze. Istovremeno, visok nivo kompetitivnosti često predstavlja neodvojiv preduslov učešća u javnom društvenom životu, kao i neophodnu stepenicu pri izgradnji profesionalne karijere.

tržišnog instrumentalizovanja celokupnog društva. Sve to dovodi do jačanja regresivnih, nacionalističkih i patrijarhalnih koncepata materinstva i roditeljstva.²¹³ Iz navedenih razloga, neophodno je realno sagledati društveni okvir i svakodnevni život u kome se materinstvo i roditeljstvo odvijaju, radi donošenja i sprovođenja adekvatnih mera za podsticanje fertiliteta. Država treba da pruži pomoć svojim građanima koji žele da se ostvare u ulozi roditelja da usklade svoje potrebe i zadovolje različita interesovanja sa roditeljstvom.²¹⁴

Usklađivanje roditeljskog i profesionalnog domena predstavlja veliki izazov, skoro „nemoguću misiju“. Mladi veoma teško nalaze posao u struci, a velika je i stopa nezaposlenosti na nacionalnom nivou, posebno među mladima.²¹⁵ Pozitivnopravni propisi sadrže niz kvalitetnih rešenja za usklađivanje rada i roditeljstva, ali i niz nedostataka koje treba ispraviti u narednom periodu. Zakonom o radu ženi je garantovano pravo na porodiljsko odsustvo i odsustvo radi nege deteta u ukupnom trajanju do 365. dana, za prvo i drugo dete, dok za svako naredno dete iznosi 2 godine.²¹⁶ Otac deteta može da koristi porodiljsko odsustvo u slučaju da

²¹³ Nada Sekulić, *op. cit.*, str. 424.

²¹⁴ Česta je situacija da se majke povlače sa tržišta rada na duži period ili prelaze u privatnu sferu usled nemogućnosti da obezbede zbrinjavanje deteta na drugi način. Usled toga, radi obezbeđivanja sredstava za egzistenciju porodice, muškarci trpe povećani pritisak, koji se negativno odražava na njihovo slobodno vreme, kao i na psihičko zdravlje, zbog čega provode nedovoljno kvalitetnog vremena sa decom i supružnikom. Nedovoljno su često uključeni u vaspitanje sopstvene dece.

²¹⁵ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u trećem kvartalu 2018. godine znatno je smanjena nezaposlenost stanovništva starijeg od 15 godina, u odnosu na prethodni period i iznosi 11,3%. Prosečna bruto zarada u oktobru 2018. godine u Srbiji, iznosila je 49.990 dinara, to jest iznos bruto zarade bio je 69.012 dinara. Treba imati u vidu da podaci koji se odnose na visinu zarade nisu ujednačeni, kada se uzme u obzir posmatrani region. Podaci o nezaposlenosti, visini zarade i sl. dostupni su na: Republički zavod za statistiku: *Aktuelni pokazatelji*, dostupno na: <http://www.stat.gov.rs/sr-latn/aktuelni-pokazatelji/>, posećeno 6. 7. 2024. godine.

²¹⁶ Čl. 94. i 95. Zakona o radu („Sl. glasnik RS“, br. 4/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje). Porodiljsko odsustvo otpočinje najranije 45, a obavezno 28 dana pre termina za porođaj, na osnovu nalaza nadležnog organa i traje do navršena 3 meseca od porođaja.

majka napusti dete, umre ili je iz drugih opravdanih razloga sprečena da koristi to pravo, čak i kada majka nije u radnom odnosu.²¹⁷ Otac i majka sporazumno mogu da odrede koje će od njih dvoje da koristi odsustvo radi nege deteta, pod uslovom da su oboje u radnom odsustvu. Praksa pokazuje da je vrlo mali broj očeva do sada koristio ovo pravo.²¹⁸ Nedostatak navedenog rešenja vezanog za odsustvo sa rada predstavlja nefleksibilnost korišćenja odsustva, jer ne omogućuje korisniku produženje vremena korišćenja odsustva uz umanjenu naknadu zarade, kao i mogućnost da sam korisnik odsustva odluči kada će ga koristiti. Trenutnim rešenjem najviše su pogođene majke blizanaca, jer se trajanje odsustva vezuje za trenutak porođaja, umesto mogućnosti da se navedeno pravo ostvaruje za svako od dece posebno, što bi značilo da roditelji blizanaca ostvaruju pravo na dvostruko duže odsustvo radi nege deteta. Takođe, naknada zarade za porodiljsko odsustvo i odsustvo sa rada radi nege deteta predviđena je isključivo za roditelje koji su radno angažovani na osnovu ugovora o radu, dok ostale kategorije radnog angažovanja van radnog odnosa²¹⁹ ne daju mogućnost za ostvarivanje ovog prava.

Uprkos naporima zakonodavca da suzbije „rad na crno“, propisivanjem visokih novčanih kazni za preduzetnika, pravno lice i odgovorno lice u pravnom licu ako sa licem koje radi nije zaključio ugovor o radu ili drugi ugovor o radnom angažovanju van radnog odnosa²²⁰, veliki

²¹⁷ Razlozi se odnose na izdržavanje kazne zatvora, težu bolest i dr. *Ibid*, čl. 94, st. 5–6.

²¹⁸ Podaci pokazuju da je svega oko 300 očeva koristilo odsustvo sa rada radi nege deteta od početka uvođenja ove mogućnosti 2007. godine. Najveći broj očeva bio je zaposlen u finansijskim institucijama (30,4 odsto), a zanimljiv je podatak da je ovo pravo ostvarivano samo u 6 lokalnih samouprava. Više o korišćenju odsustva sa rada radi nege deteta od strane očeva vidi na: *Samo 300 očeva u Srbiji iskoristilo je svoje pravo na porodiljsko odsustvo*, *Telegraf* od 14. avgusta 2018. godine, dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/2983112-samo-300-ocева-u-srbiji-iskoristilo-je-svoje-pravo-na-porodiljsko-odsustvo>, posećeno 6. 7. 2024. godine.

²¹⁹ Radno angažovanje van radnog odnosa se odnosi na: ugovore o povremenim i privremenim poslovima, ugovore o delu, ugovore o stručnom osposobljavanju i usavršavanju i ugovore o dopunskom radu, koji su definisani čl. 197–202. Zakona o radu.

²²⁰ Čl. 273. Zakona o radu propisana je kazna u iznosu od 800.000–2.000.000 dinara kojom će se kazniti za prekršaj pravno lice, 300.000–500.000 preduzetnik i 50.000–150.000 odgovorno lice u pravnom licu.

broj mladih danas radi neprijavljen, dok je trend angažovanja zaposlenih na osnovu ugovora sa određenim trajanjem u porastu već duže vreme, što znatno otežava planiranje porodice usled nestabilne i neizvesne budućnosti. Istovremeno, ovaj trend privremenog radnog angažovanja se negativno odražava i na druge aspekte roditeljstva, jer dovode ovako angažovane roditelje u daleko nepovoljniji položaj u odnosu na roditelje koji su angažovani na osnovu ugovora o radu, usled nemogućnosti korišćenja mnogih prava koja proističu na osnovu Zakona o radu.

Mnoga prava garantovana Zakonom o radu u praksi se ne poštuju, pogotovo u privatnom sektoru, tako da je prekovremeni rad, koji se ne prijavljuje, a samim time i ne plaća, uobičajena stvar. Znatno broj zaposlenih je prijavljen na iznos minimalne zarade, dok ostatak poslodavac isplaćuje van legalnih tokova, što dovodi do znatno manjeg iznosa naknade zarade u slučajevima kada faktički ne radi²²¹. U tom slučaju poslodavac najčešće ne isplaćuje deo zarade ugovoren „na ruke“, a pravna zaštita izostaje. Takođe, prekovremeni rad sa sobom donosi i logističke probleme u porodici vezane za organizaciju čuvanja dece, odvođenja i dovođenja u predškolsku ustanovu, školu ili vannastavne aktivnosti, kao i na nedovoljno vreme koje roditelji i deca provode zajedno.

Problem predstavlja i rodna nejednakost na tržištu rada u korist muškarca, jer se žene vrlo često povlače sa tržišta rada u periodu kada planiraju dete, tokom trudnoće ili nakon porođaja. Značajan broj žena odlučuje da ostanu kod kuće i da brinu o deci tokom dužeg vremenskog periodu, posle čega im je vrlo teško da se uklope u radnu sredinu. Velika nejednakost postoji i u visini zarade, pri čemu su žene sa istim nivoom obrazovanja često manje plaćene od muškaraca za rad iste vrednosti i pored toga što je to izričito zabranjeno.²²² Prema podacima Republičkog zavoda

²²¹ Usled bolovanja, godišnjeg odmora, porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta, odsustva sa rada radi posebne nege deteta ili druge osobe, plaćenog odsustva, odazivanja na poziv nadležnog organa i u drugim slučajevima određenih zakonom, opštim aktom poslodavca ili ugovorom o radu. Vidi: *Ibid*, čl. 114–117.

²²² Čl. 104. Zakona o radu propisuje da se zaposlenima „garantuje jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrednosti koji ostvaruju kod poslodavca. Pod radom jednake vrednosti

za statistiku o prosečnim neto zaradama prema nivoima kvalifikacija i polu, od septembra 2020. godine, upadljivo je da žene ostvaruju značajno manje zarade za svoj rad od muškaraca i to na svim nivoima obrazovanja.²²³ Važno je napomenuti da jaz u zaradama između muškarca i žene vrlo često nastaje i usled nemogućnosti žena da dosegnu hijerarhijski više pozicije kod poslodavca.

U narednom periodu potrebne su izvesne korekcije postojećeg zakonodavstva, kao i efikasnije sprovođenje postojećih zakonskih rešenja sa ciljem usklađivanja profesionalnog domena i roditeljstva, a koje se posebno odnose na podsticanje zapošljavanja mladih majki, u okviru aktivnih mera na tržištu rada; suzbijanje rada „na crno“; jednako tretiranje svih vrsta ugovora o radnom angažovanju vezano za ostvarivanje prava na naknadu za vreme trudnoće, porodijskog odsustva i odsustva sa rada radi nege deteta;²²⁴ omogućavanje fleksibilnog raspolaganja odsustvom sa rada radi nege deteta;²²⁵ onemogućavanje poslodavaca da prikriveno diskriminišu žene koje u neposrednoj budućnosti planiraju da rađaju decu, kao i majki male dece, putem pojačane kontrole od strane inspeksijskih službi i oštrog sankcionisanja prekršilaca zakona; onemogućavanje poslodavaca da na otvoren ili prikriven način diskriminišu muškarce koji

podrazumeva se rad za koji se zahteva isti stepen stručne spreme, odnosno obrazovanja, znanja i sposobnosti, u kome je ostvaren jednak radni doprinos uz jednaku odgovornost.“

²²³ Republički zavod za statistiku: *Zarade zaposlenih prema delatnosti, nivoima kvalifikacija i polu – Septembar 2020. godine*, Saopštenje, God. 71, br. 96, od 15. aprila 2021. godine, dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211096.pdf>, posećeno 8. 7. 2024. godine. Prema podacima iz 2018. godine, muškarci su u Srbiji bili plaćeni 8,7% više od žena za isti posao, pri čemu muškarci u Srbiji primaju 16% veće plate od žena, što znači da „žene od polovine novembra do kraja godine u stvari rade za džabe“. Da bi dobile istu platu kao muškarci, uzimajući u obzir postojeći platni jaz, žene bi morale na godišnjem nivou da rade 40 dana duže. Ljiljana Bukvić: *Nejednakost u zaradama među polovima u Srbiji manja nego u EU – Za isti posao muškarcima 8,7 odsto veća plata*. Danas od 7. novembra 2018, dostupno na: <https://www.danas.rs/ekonomija/za-isti-posao-muskarcima-87-odsto-veca-plata/>, posećeno 6. 7. 2024. godine.

²²⁴ Pored ugovora o radu sa punim i nepunim radnim vremenom, ova mera obuhvata i ugovore o radu van radnog odnosa.

²²⁵ Odnosi se na mogućnost produženja odsustva uz proporcionalno umanjenje naknade na mesečnom nivou i parcijalnog korišćenja odsustva.

hoće da ostvare pravo na korišćenje odsustva sa rada radi nege deteta putem uvođenja kontrola od strane inspeksijskih službi; obezbeđivanje uslova da žena ne izgubi posao tokom trudnoće, kao i po povratku na posao posle odsustva. Takođe, neophodno je i promovisanje zakonskih rešenja koja se odnose na usklađivanje rada i roditeljstva, i koja ističu korist koju poslodavci mogu ostvariti upravo na osnovu zaposlenih koji su roditelji, kao i kreiranje i uvođenje novih rešenja koja se tiču usklađivanja formalnog i neformalnog obrazovanja sa roditeljstvom. Radi osmišljavanja tih boljih uslova neophodno je izvršiti izmene određenih zakonskih rešenja u Zakonu o radu, kao i promeniti odnos, stavove i dosadašnju praksu poslodavaca, a i samog stanovništva, koja se odnosi na usklađivanje profesionalne karijere i roditeljstva. Često je prevelik izazov za porodicu uskladiti rad i roditeljstvo, pa je zato još jedan od važnih preduslova povećanja fertiliteta upravo zbrinjavanje dece zaposlenih roditelja.²²⁶

Neusklađenost trajanja odsustva radi nege deteta posle porodijskog odsustva sa mogućnošću da dete krene u jaslice predstavlja problem sa kojim se majke susreću u periodu kada treba da se vrate na rad.²²⁷ Vrlo često su majke primorane da u tu svrhu koriste godišnji odmor i da zloupotrebljavaju institut privremene sprečenosti za rad, otvarajući bolovanje naizmenično za sopstveno lečenje, a zatim i radi lečenja deteta,

²²⁶ Predškolske ustanove u Srbiji nemaju dovoljno kapaciteta da prime decu svih zainteresovanih roditelja. Kvalitet rada sa decom veoma varira od jedne do druge predškolske ustanove, jer se i programi rada razlikuju, posebno između predškolskih ustanova u privatnoj svojini u odnosu na državne. Veliki broj vrtića je bitno preopterećen usled nedostatka materijalnih i kadrovskih resursa, tako da je neizvodljivo da se na pravi način sprovede propisani program rada, već se boravak u predškolskoj ustanovi svodi na čuvanje dece, dok vaspitno-obrazovna komponenta često izostaje. Posledice se najuočljivije kada dete krene u školu.

²²⁷ Deca kreću u jaslice formiranjem nove jaslene grupe na početku školske godine, to jest od 1. septembra, a mnoge jaslice ne primaju decu koju su mlađa od 12 meseci i ako je čl. 30. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Sl. glasnik RS“, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 – dr. zakon, 95/2018 – dr. zakon, 10/2019, 86/2019 – dr. zakon, 157/2020 – dr. zakon, 123/2021 – dr. zakon i 129/2021) regulisao da jasleni vaspitnu grupu u predškolskoj ustanovi čine deca uzrasta od 6 meseci do 3 godine, tako da se u praksi često javlja period od najmanje mesec dana, a često znatno duže, koji treba nekako „pokriti“.

pa tako u krug, vodeći računa o dužini svakog pojedinačnog bolovanja i njegovom osnovu, da bi se izbeglo odlučivanje prvostepene lekarske komisije.²²⁸ Iz navedenih razloga, neophodno je u budućnosti izmeniti propise koji se odnose na odsustvo sa rada radi nege deteta i propisa kojima se regulišu uslovi za upis deteta u jaslice, a radi njihovog međusobnog usklađivanja.

Zbog velikog broja zahteva za upis dece u jaslice i vrtić, a nedovoljnih kapaciteta predškolskih ustanova, Pravilnikom o bližim uslovima za utvrđivanje prioriteta za upis dece u predškolsku ustanovu definisana je lista prioriteta za upis dece²²⁹, pri čemu treba imati u vidu da

²²⁸ Čl. 75. Zakona o zdravstvenom osiguranju („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019 i 92/2023) propisuje da je dužnost izabranog lekara da osiguranika uputi na prvostepenu komisiju po isteku po isteku 30 dana, odnosno 60 dana ukupne sprečenosti za rad, pri čemu se dani sprečenosti za rad povezuju u pogledu osnova, visine i isplatioca naknade zarade i u slučaju da je sprečenost za rad nastala zbog iste ili druge bolesti ili povrede, sa prekidima najduže do 6 dana, kao i u slučaju da je osiguranik bio sprečen za rad u ukupnom trajanju od 60 dana u periodu od 90 dana od dana koji prethodi privremenoj sprečenosti za rad nastaloj posle prekida privremene sprečenosti za rad. Na ovaj način je onemogućena zloupotreba privremene sprečenosti za rad duže od 60 dana, koja se nekad „protezala“ u praksi i na više od godinu dana bolovanja, jer prema prethodno važećim propisima iz čl. 155, st. 1, tač. 1) Zakona o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, br. 107/2005, 109/2005 – ispravka, 57/2011, 110/2012 – US, 119/2012, 99/2014, 123/2014, 126/2014 – US, 106/2015 i 10/2016 – dr. zakon).

²²⁹ Čl. 2, st. 1. Pravilnika o bližim uslovima za utvrđivanje prioriteta za upis dece u predškolsku ustanovu („Sl. glasnik RS“, br. 44/2011) utvrđuje prioritet za upis dece po sledećem redosledu: Prvi prioritet predstavljaju deca iz društveno osetljivih grupa (tač. 1), u koje se ubrajaju deca žrtve nasilja u porodici (al. 1), deca iz porodica koja koriste neki oblik socijalne zaštite i deca bez roditeljskog staranja (al. 2), deca samohranih roditelja (al. 3), deca iz socijalno nestimulativnih sredina (al. 4), deca sa smetnjama u psihofizičkom razvoju (al. 5), deca iz porodice u kojoj je dete koje je teško obolelo ili ima smetnje u psihofizičkom razvoju (al. 6), deca teško obolelih roditelja (al. 7), deca čiji su roditelji ratni vojni invalidi ili imaju status raseljenog ili prognanog lica (al. 8), deca predložena od strane centra za socijalni rad (al. 9), deca iz sredina u kojima je usled porodičnih i drugih životnih okolnosti ugroženo zdravlje, bezbednost i razvoj (al. 10). Nadalje, prioriteti su definisani sledećim redosledom: deca zaposlenih roditelja i redovnih studenata (tač. 2); deca koja imaju status trećeg i svakog narednog deteta u primarnoj

znatan broj dece ostane bez mesta. Najčešće se to dešava u situacijama kada jedan od roditelja nije formalno zaposlen. Nezaposlen roditelj ne može da aktivno traži posao, ako mora da čuva dete kod kuće, a ne može dete da upiše u vrtić zato što je nezaposlen – i na taj način ulazi u „začarani krug“ iz koga nema izlaska. Još je gora situacija u slučajevima kada roditelj radi neprijavljen „na crno“ ili je radno angažovan van radnog odnosa.²³⁰

Neophodno je u daljem periodu obezbediti razvijanje mreže predškolskih ustanova, otvaranje novih kapaciteta u novim naseljima i u blizini privrednih subjekata, kao i obezbeđivanje dostupnosti usluga u skladu sa lokalnim potrebama, što bi znatno olakšalo pritisak za upis dece u postojeće predškolske ustanove. Od izuzetnog je značaja, a u cilju smanjenja nezaposlenosti, proširenje obuhvata dece, uključujući i decu roditelja koji su nezaposleni ili nisu formalno zaposleni, kako bi im se omogućilo da pronađu posao. Uzimajući u obzir da se navedeno nalazi u nadležnosti lokalne samouprave, može se očekivati još veći jaz u ceni i kvalitetu usluga, s obzirom na veliku disproporciju finansijskog stanja među različitim jedinicama lokalne samouprave.²³¹

porodici (tač. 3); deca čija su braća ili sestre upisani u istu predškolsku ustanovu (tač. 4); ostala deca (tač. 5).

²³⁰ Mnogi roditelji rešenje nalaze poveravanjem deteta na čuvanje svojim roditeljima, bakama i dekama. Ovo rešenje ima brojne prednosti, ali i mane: predstavljaju nametanje brige o unučićima starijim osobama koje često ne mogu ni da brinu o sebi na najbolji način. Dešava se i da bake i deke ne žele da prihvate ovo obavezu usled brojnih razloga, što često dovodi i do svađa u porodici, kao i u situacijama kada se metodi vaspitanja deteta razlikuju u odnosu na one koje su roditelji „zacrtili“, tako da bake i deke „kvare“ unuke. Posebno treba skrenuti pažnju na uobičajeno niži nivo socijalizacije dece koja ne odrastaju u kolektivu, kojima je teže da se prilagode grupi prilikom pohađanja obaveznog predškolskog programa, a kasnije prilikom polaska u školu.

²³¹ Cena boravka deteta u predškolskim ustanovama nije jednaka na nivou čitave Republike, već se razlikuje u zavisnosti od toga u kojoj jedinici lokalne samouprave se nalazi. U nekim opštinama i gradovima, zaključeni su ugovori sa privatnim predškolskim ustanovama, tako da je obezbeđen boravak dece za koje nema mesta u državnim jaslicama i vrtićima pod istim uslovima kao za upis u državne predškolske ustanove, dok razliku do tržišne cene usluge obezbeđuje, subvencijama, lokalna samouprava. U praksi se pokazalo da ovaj sistem nije idealan, jer za dane kada dete opravdano izostaje iz vrtića subvencija

Roditelji školske dece mlađih razreda, a posebno đaka prvaka, susreću se sa još većim problemima zbrinjavanja deteta van škole, usled teškog usklađivanja profesionalnih obaveza roditelja sa detetovim školskim i vanškolskim obavezama.²³² Rešenje navedenog problema predstavlja „obezbeđivanja uslova i akreditovanih programa u školi za realizaciju celodnevne nastave i produženog boravka za učenike mlađih razreda, uz sprovođenje različitih programa i tokom školskih raspusta u školama u kojima roditelji iskazuju tu vrstu potrebe.“²³³

Poseban izazov roditeljima male dece i „osnovaca“ mlađih razreda, u vezi sa usklađivanjem rada i roditeljstva, prouzrokovala je pandemija virusa *COVID-19*. Mnogim zaposlenim roditeljima poslodavci su omogućili rad od kuće, što je dovelo do situacije da roditelj treba da bude koncentrisan i produktivan obavljajući svoje radne zadatke, a istovremeno da se brine o svom detetu u vreme kada vrtići nisu radili, a škole organizovale *online* nastavu za učenike osnovnih škola. Prema svedočenjima brojnih roditelja, pogotovo majki, ovo je predstavljalo izuzetno naporan, a ponekad i nemoguć zadatak.²³⁴ Dolazilo je i do

lokalne samouprave iznosi 50% cene u odnosu na dan kada je dete prisutno, dok ostalih 50% plaćaju roditelji i to po tržišnoj ceni. Na taj način roditelje više košta izostanak deteta, nego kada dete boravi u predškolskoj ustanovi. Takođe, ovo nije slučaj kada dete pohađa državni vrtić. Neusklađenost između različitih lokalnih samouprava može se videti na primeru Beograda i Novog Sada. Vidi: Odluku o pravima deteta u oblasti finansijske podrške porodici sa decom na teritoriji grada Beograda („Sl. list grada Beograda“, br. 2/2015) i Odluku o pravima na finansijsku podršku porodici sa decom („Sl. list Grada Novog Sada“, br. 34/2017).

²³² Prevladavajuće se misli na specifičnu satnicu odvijanja nastave u školama, pohađanje nastave u smenama, duge raspuste, neradne dane i sl. koji nisu usklađeni sa slobodnim vremenom roditelja.

²³³ Strategija podsticanja rađanja, *op. cit.*, str. 28. U praksi se javljaju velike neusklađenosti ne samo između različitih gradova i opština, već i između škola u okviru iste lokalne samouprave, što bi trebalo korigovati u narednom periodu.

²³⁴ Štefani Hapner: *Roditelji u pandemiji – umorni i ljuti*, DW Made for minds od 11. maja 2020. godine; dostupno na: <https://www.dw.com/sr/roditelji-u-pandemiji-umorni-i-ljuti/a-53390728>, posjećeno 6. 7. 2024. godine; Tijana Dušej Ristev: *Mame, korona virus i rad od kuće: „Bilo je situacija kad sam se nalazila na ivici nervnog sloma“*, BBC News na srpskom od 3. juna 2020. godine, dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija->

naizgled komičnih situacija u kojima su se tokom trajanja *online* poslovnih sastanaka roditelja u kadru pojavljivala deca koja nisu imala „sluha“ za radno vreme svojih roditelja. Situacije su bile još komplikovanije u porodicama sa decom različitih uzrasta, među kojima je najmlađima bila neophodna neprekidna briga i pažnja, a starijoj deci pomoć pri praćenju *online* nastave i rešavanju školskih zadataka²³⁵. Usled izuzetne preopterećenosti i balansiranja između dnevnog angažmana, brige o deci i kućnim obavezama, mnoge majke su pokazivale simptome *burn-out* sindroma, zbog čega je veliki broj doneo odluku da napusti posao ili da smanji broj radnih sati.²³⁶ Delimično rešenje problema predstavljala je podela brojnih obaveza među partnerima. Ovu mogućnost nisu imali samohrani roditelji, koji su mogli povremeno da dobiju pomoć „sa strane“, oslanjanjem na bake i deke, prijatelje i/ili rođake.²³⁷

52875052, posećeno 6. 7. 2024. godine; Jelena Maksimović: *Korona virus, kancelarija, dnevna soba: Kako izgleda rad od kuće sa decom*, BBC News na srpskom od 23. aprila 2020. godine, dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52317222>, posećeno 6. 7. 2024. godine; Nataša Anđelković: *Korona virus, roditelji i Srbija: „Ne mogu da zamislim da mi deca budu sama ili sa nepoznatima“*, BBC News na srpskom od 29. aprila 2020. godine, dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52242576>, posećeno 6. 7. 2024. godine

²³⁵ Čak i deci koja imaju uspostavljene radne navike i kojima nije bilo neophodan nadzor nad izvršavanjem školskih obaveza, često je bila potrebna pomoć u tehničkom smislu, jer mnoga deca do sada nisu samostalno znala da koriste računar da bi izvršavali sve školske zadatke na *online* platformama koje su se u tu svrhu koristile.

²³⁶ O *burnout* sindromu roditelja tokom pandemije virusom *COVID-19* vidi više u: Štefani Hapner: *Roditelji u pandemiji – na izmaku snaga*, DW Made for minds od 7. aprila 2021. godine, dostupno na: <https://www.dw.com/sr/roditelji-u-pandemiji-na-izmaku-snaga/a-57119391>, posećeno 6. 7. 2024. godine; Milica Vujović: *“Aaaaa, iskočiću iz sopstvene kože!” – Šta je „burnout” roditelja tokom epidemije kovida?: 24 Sedam od 16. decembra 2020. godine*, dostupno na: <https://24sedam.rs/drustvo/aaaaa-iskociju-iz-sopstvene-koze-sta-je-burnout-roditelja-tokom-epidemije-kovida/>, posećeno 6. 7. 2024. godine.

²³⁷ Za vreme vanrednog stanja, kada je ograničena sloboda kretanja većini građana u određeno vreme, ova mogućnost nije postojala. Starijima od 65 godina bilo je apsolutno zabranjeno kretanje van svojih stanova ili kuća. Vidi: Naredba Ministra unutrašnjih poslova broj 01-1094/20-58 o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije od 18. marta 2020. godine („Sl. glasnik RS“, br. 34/2020).

Roditeljima dece koja imaju fizičke i mentalne smetnje u razvoju neophodna je podrška države radi zbrinjavanja dece u predškolskim i školskim ustanovama. U Republici Srbiji prihvaćen je model inkluzivnog obrazovanja, koji predstavlja obavezu školskog sistema da stvori uslove svakom učeniku da se razvija u granicama svojih sposobnosti.²³⁸ Prema definiciji koju je dao UNESCO, inkluzivni obrazovni sistem podrazumeva uklanjanje svih prepreka koje ograničavaju učešće i dostignuća svih učenika, poštuju različite potrebe, sposobnosti i karakteristike i eliminišu sve oblike diskriminacije u učenju.²³⁹ I pored toga što se inkluzivni model obrazovanja odnosi na svu decu, i prosečnu i nadprosečnu i onu sa smetnjama u razvoju, termin inkluzije se vezuje za integrisanje dece sa teškoćama u razvoju u redovan vaspitno-obrazovni sistem, putem individualnog obrazovnog plana.²⁴⁰ Neophodno je u budućnosti više pažnje posvetiti sprovođenju postojećeg zakonodavstva u ovoj oblasti, i to razvijanjem lokalne pomoći u vidu usluga roditeljima dece i mladih koji imaju određene smetnje i teškoće u razvoju.²⁴¹

²³⁸ U našem zakonodavstvu inkluzivni model obrazovanja definisan je čl. 76. Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja.

²³⁹ Inkluzivni pristup u obrazovanju se oslanja na princip poštovanja prava na obrazovanje za sve. Više o inkluzivnom obrazovanju vidi u: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Social and Human Sciences, Guidelines for Inclusion - Ensuring Access to Education for All, dostupno na: http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Guidelines_for_Inclusion_UNESCO_2006.pdf, posećeno 7. 7. 2024. godine.

²⁴⁰ Čl. 76, st. 3. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisano je da je „individualni obrazovni plan (u daljem tekstu: IOP) poseban akt, koji ima za cilj optimalni razvoj deteta i učenika i ostvarivanje ishoda obrazovanja i vaspitanja, u skladu sa propisanim ciljevima i principima, odnosno zadovoljavanja obrazovno-vaspitnih potreba deteta i učenika.“

²⁴¹ Prevažodno se misli na obezbeđenja ličnog pratioca deteta, dnevnog boravaka sa mogućnošću kratkotrajnog smeštaja, prevoz do predškolske/školske ustanove za decu sa smetnjama u razvoju.

2.3.3.3 Snižavanje psihološke cene roditeljstva

Opšte poznata je činjenica da deca „koštaju“. Pritom, se ne misli samo na ekonomsku cenu podizanja deteta, jer deca iziskuju mnoge druge resurse svojih roditelja – vreme, energiju, strpljenje, trud, odricanje, neprospavane noći, odsustvovanje sa posla i slično.²⁴² Sve ovo su neprocenljive kategorije sa ekonomskog aspekta, koje se nazivaju subjektivnom, to jest psihološkom cenom deteta, jer se smatraju subjektivnim doživljajem frustracije, odricanja ili uskraćivanja.²⁴³ Međutim, roditelji često ne žele da priznaju ovu stranu roditeljstva.

Prethodno važeća Strategija podsticanja rađanja iz 2008. godine definiše psihološku cenu deteta kao „subjektivni doživljaj koštanja, ulaganja, izgubljenih dobitaka, percepcije propuštenih šansi uzrokovanim obavezama u procesu podizanja deteta“.²⁴⁴ Odnosi se i na prateći stres koje roditeljstvo izaziva, jer rođenjem deteta, briga o njemu postaje obaveza, zbog čega se menjaju prioriteti roditelja.²⁴⁵ Rađanje deteta utiče na čitavu porodicu, ali najveći uticaj ispoljava na život buduće majke.²⁴⁶ Navedeni

²⁴² Strategija podsticanja rađanja, *op. cit.*, str. 11.

²⁴³ *Ibid.*

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ Dolazak bebe iz porodilišta sa sobom donosi mnoge pometnje u životu roditelja, koji nisu uvek sigurni šta treba da rade. Ta nesigurnost se nastavlja i u drugim fazama odrastanja deteta, a ne postoje uvek druge šanse za ispravljanje grešaka. Roditeljstvo predstavlja doživotnu ulogu, za koje ne postoji adekvatna priprema, jer se deca ne rađaju sa „uputstvom za upotrebu“. S jedne strane dolazi do promene prioriteta, nego i do promene u odnosu između partnera. Rođenje deteta predstavlja svojevrсни šok za odnos partnera/supružnika, što ne znači neminovno da ostvaruje negativne efekte. Pored roditeljske ljubavi i pažnje, deci je potrebno mnogo materijalnih stvari. To uzrokuje veliki stres i trku roditelja da obezbede svom detetu što više mogu, što za posledicu ima manjak vremena koje partneri provode zajedno, što često dovodi do njihovog udaljavanja.

²⁴⁶ Emancipacija žena u 20. veku dovela je do promene ženske uloge, ali pored borbe za rodnu ravnopravnost, nametnuo je ženi, pored tradicionalne uloge i mnoge druge prepreke. U današnjoj Srbiji i dalje se smatra da žene imaju dve uloge – majke i domaćice. Žene se smatraju stubom porodice i od njih se očekuje da pored svoje tradicionalne uloge, ravnopravno sa muškarcem doprinose kućnom budžetu. Majčinstvo je iscrpljujuće, jer se

koncept je prilično zastareo i tradicionalan, ali i realan u mnogim sredinama.²⁴⁷

Uključivanjem muškarca u porodične aktivnosti, većim emotivnim i praktičnim angažovanjem oko roditeljstva, pa i partnerstva, moguće je pozitivno uticati na sniženje psihološke cene roditeljstva iz ženske perspektive. U tu svrhu potrebno je izmeniti postojeće zakonodavstvo uvođenjem odsustva sa rada za očeve u određenom trajanju, koje treba da bude obavezno, plaćeno, neprenosivo, i može se koristiti odjednom u celosti ili u više navrata. Isticanje značaja uloge oca u podizanju deteta predstavlja novi vid suočavanja sa realnom potrebom ravnopravnog uključivanja muškarca u roditeljsku ulogu. Tradicionalna uloga oca, „hranitelja porodice“ ne podmiruje psihološke i emotivne potrebe deteta. Radi pravilnog razvoja deteta, neophodno je znatno veće uključivanje oca u svakodnevno roditeljstvo. U skladu sa navedenim, potrebno je stvoriti zakonodavni okvir za stvaranje povoljnije „klime“ na radnom mestu, kao i u samom društvu, radi promovisanja očinstva i njegovog značaja za lični identitet.

Snižavanje psihološke cene roditeljstva sprovodi se i lakšim upravljanjem domaćinstvom. U Srbiji je društveno prihvatljivo i opravdano da se vođenje domaćinstva prepušta ženi, što predstavlja i dalje isključivo „ženski posao“. Usled nedostatka novca, žene najčešće sve kućne poslove obavljaju same ili uz pomoć drugog ženskog člana porodice, jer nemaju

od žena očekuje da se upuste u roditeljstvo kao životni projekat, ulažući sve svoje resurse, vreme i energiju, naklonost i emocije za svoju decu i muža, istovremeno brinući i o starijim generacijama. Podrška brizi o starijim generacijama putem propisa o zdravstvenoj zaštiti umnogome olakšavaju život putem dnevnih usluga u zajednici, usluge podrške za samostalan život i usluga smeštaja, ali nažalost, nije dostupna svim kategorijama lica kojima je realno neophodna. Vidi više u: Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US).

²⁴⁷ Ovakav položaj žene negativno utiče na odluku o rađanju, pogotovo narednog deteta, jer žene sada imaju mogućnost da izaberu drugačiji put u odnosu na svoje majke i bake, i da izaberu put profesionalnog ostvarenja na uštrb roditeljstva. Psihološka cena deteta je često previsoka za mnoge žene. Iz navedenih razloga neophodna je promena modela uloge muškarca u porodici, jer je ženina uloga promenjena dodavanjem novih uloga u odnosu na tradicionalni model majke i domaćice.

mogućnosti da angažuju povremenu plaćenu pomoć.²⁴⁸ Organizovana stručna pomoć u vidu različitih servisa, koja postoji u mnogim državama, doprinosi znatnoj uštedi vremena i energije roditeljima, posebno zaposlenima, koju mogu preusmeriti na važne porodične aktivnosti, što bi trebalo obezbediti i u Srbiji.²⁴⁹ Time se roditeljima omogućava više vremena koje mogu kvalitetno da provedu međusobno, kao i sa decom, da se rekreiraju i da nađu malo vremena samo za sebe, što dovodi do daleko manjeg doživljaja opterećenja, koje prouzrokuje briga oko deteta.²⁵⁰

Psihološka spremnost za roditeljstvo predstavlja značajan element kojim se ocenjuje roditeljska uloga. Roditeljstvo predstavlja potrošača psiholoških i materijalnih resursa, jer ispoljava znatan uticaj na dotadašnji život i unosi promene u kvalitativnom aspektu svakodnevnih praktičnih pojava.²⁵¹

²⁴⁸ Posledica navedene situacije je da žena tokom nedelje mnogo vremena posvećuje kućnim poslovima, dok joj hronično nedostaje slobodnog vremena za rekreaciju i dokolicu. Treba uzeti u obzir činjenicu da veliki broj domaćinstava ne poseduje kućne aparate koji bi mnoštvo kućnih poslova učinili bržim i lakšim. Nizak životni standard prosečne porodice u Srbiji ne omogućava pokrivanje mnogih troškova normalnog porodičnog života, kao što su porodični godišnji odmori van prebivališta, povremena nabavka gotovih jela, plaćena pomoć u vođenju domaćinstva.

²⁴⁹ Od značaja bi bilo razvijanje mreže lako dostupnih pružaoca usluga roditeljima u vođenju domaćinstva, koja se odnosi npr. servise za pranje i peglanje, spremanje polupripremljenih jela, hrane za decu, prevoz dece od škole do kuće i slično. Od izuzetnog značaja je da navedeni servisi budu lako dostupni i ekonomski i lokacijski.

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ Radmila Veljović: Odlaganje roditeljstva – referentni okvir motivacionog sistema, *Demografija*, Br. 14, 2017, str. 50.

2.3.3.4 Rešavanje problema neplodnosti

Odlaganje rađanja je trend razvijenih zapadnih zemalja, koji je zahvatio i Republiku Srbiju. Reprodukcijska u „zrelijim“ godinama povezuje se sa mnoštvom negativnih bioloških i zdravstvenih posledica, što smanjuje izgleda za ostvarivanje roditeljstva prirodnim putem. Zbog toga je mnogim parovima neophodno uključivanje u programe BMPO. Nacionalni program BMPO, koji se u Republici Srbiji primenjuje od 2006. godine i stalno unapređuje, usklađen je sa smernicama EU i predstavlja jednu od mera populacione politike Srbije.²⁵²

Pravilnikom o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2021. godinu još je proširen obim prava osiguranim licima u vezi sa planiranjem porodice u odnosu na pravilnike iz prethodnih godina, koja se tiču dijagnostike i lečenja steriliteta, a obezbeđuju se na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja. Pod lečenjem steriliteta „podrazumeva se i neograničen broj stimulisanih postupka biomedicinski potpomognutog oplodjenja i tri krioembriotransfera kod žene do navršanih 43 godine života koja u postojećoj zajednici (bračnoj ili vanbračnoj) nema dece, kao i dva stimulisana postupka biomedicinski potpomognutog oplodjenja i jedan krioembriotransfer kod žene do navršanih 43 godine života koja u postojećoj zajednici (bračnoj ili vanbračnoj) ima jedno dete dobijeno u postupku biomedicinski potpomognutog oplodjenja.“²⁵³ Znatno je olakšana i administrativna procedura za pristup BMPO o trošku države.

²⁵² Izmenama Pravilnika o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2017. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 8/2017 i 61/2017), što je i potvrđeno Pravilnikom za 2018. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 18/2018), u delu koji 6 odnosi se na biomedicinski potpomognutu oplodnju, to jest članom 10. Pravilnika, omogućeno je finansiranje tri, umesto dva pokušaja biomedicinski potpomognute oplodnje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja.

²⁵³ Čl. 5. Pravilnika o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2021. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 9/2021).

Takođe, parovima koji imaju problema sa začećem, data je mogućnost da se opredele da postupak vantelesnog oplodjenja obave u jednoj od 6 državnih ili 11 privatnih zdravstvenih ustanova sa kojima Republički fond za zdravstveno osiguranje ima zaključen ugovor o pružanju usluga lečenja neplodnosti postupcima BMPO.²⁵⁴ Kao što je poznato, podignuta je i starosna granica sa navršениh 40 na 42 godinu, a od 2021. godine na 43 godine života za ženu koja želi da uđe u postupak BMPO o trošku države.

2.4 Feministički pristup reproduktivnom zdravlju

Od svog nastanka do današnjih dana, feministički pokreti su bili značajni akteri borbe za prava žena. U okviru te borbe, vodila se i borba da se svakoj ženi prizna pravo da samostalno donese odluku o vlastitoj reprodukciji, to jest da se odluči za rađanje ili nerađanje. Sposobnost žena da rađaju decu, dovela je do povezivanja žene sa prirodom i prirodnim ciklusima. Kako Vasiljević navodi, polazna pretpostavka patrijarhata bila je da je muškarac taj koji gospodari ženom i njenim telom, te da je uloga žene bila samo da se povinuje njegovim odlukama.²⁵⁵

Žensko telo redovno je bilo glavna meta konzervativnih i fundamentalističkih ideologija i praksi.²⁵⁶ Izjava „Moje telo pripada meni!“ predstavlja glavni zahtev u različitim oblicima feminističke borbe.

²⁵⁴ Spisak zdravstvenih ustanova u kojima je moguće izvršiti neku od procedura BMPO o trošku države vidi u: Šansa za roditeljstvo: *Spisak klinika koje možete odabrati preko RFZO-a* (2021), 27. januar 2021. godine, dostupno na: <https://sansazaroditeljstvo.org.rs/spisak-klinika-koje-mozete-odabrati-preko-rfzo-a-2021/>, posećeno 7. 7. 2024. godine.

²⁵⁵ Lidija Vasiljević: Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva, u: Saša Gavrić, Emina Bošnjak (ur.) *Neko je rekao feminizam? – Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Ured u BiH: Fondacija Cure, Sarajevo, 2012, str. 101.

²⁵⁶ Christa Wichterich: *Seksualna i reproduktivna prava – esej – sveska 11*, Berlin, 2015, str. 9.

Upravljanje vlastitim telom istorijsko je iskustvo žena i manifestuje se na različite načine – u političkom, verskom, kolonijalističkom, rasističkom, muškom obliku.²⁵⁷ Individualno pravo na samoodređenje obeleženo je društvenim i kulturološkim normama, zakonskom regulativom, a više nego ikada je određeno reproduktivnim tehnologijama i medicinskom ponudom.²⁵⁸ Princip slobode izbora u odnosu na seksualna i reproduktivna prava bazira se na pretpostavci da je telo lična imovina. Samim tim, vlasnik, to jest vlasnica, ima slobodu izbora i raspolaganja sopstvenim telom, u skladu sa konceptom privatne svojine, što znači da ima pravo da odluči kako će koristiti svoje telo. Na osnovu tog prava, može zaključiti ugovor o doniranju, iznajmljivanju ili prodaji svog tela na osnovu informisanog pristanka.²⁵⁹

Korišćenje tehnika BMPO mnoge feministkinje smatraju kontraverznim, zbog posmatranja ženskog tela kao mašine za rađanje.²⁶⁰ Na ovaj način žensko telo i seksualnost se mogu staviti pod kontrolu „muške“ nauke i muških inženjera. Mnoge mlade feministkinje zalažu se za to da se reproduktivne tehnologije koriste kao emancipatorsko sredstvo kako bi se uspostavila kontrola nad telom i plodnošću, što na kraju krajeva nikako ne isključuje kritički odnos prema tim tehnikama.²⁶¹ Usled velike nejednakosti u zakonodavstvu različitih država u oblasti reproduktivnih prava, koju prati velika socijalna nejednakost, razvila se transnacionalna reproduktivna industrija i turizam plodnosti, koju odlikuje trgovina organima i telesnim supstancama, a bazira se na tržišnim uslovima ponude i potražnje. I pored toga, postoji etički konsenzus da organi i biološki

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ Na osnovu koncepta svojine, žena može da odluči o korišćenju tehnika BMPO, iznajmljivanju surogat majke radi dobijanja potomstva, o doniranju jajnih ćelija, iznajmljivanja materice kao surogat majka za drugo lice, kao i da nudi seksualne usluge za novac. *Ibid.*, str. 25.

²⁶⁰ Prema navedenom stanovištu, delovi ženskog tela se mogu zameniti, demontirati, a sa odstranjenim delovima se može manipulirati.

²⁶¹ *Ibid.*, str. 37.

materijali ne smeju podleći logici tržišta i robe, usled čega je dozvoljeno isključivo doniranje jajnih ćelija i sperme, ali ne i kupoprodaja.

Još pre sto godina nastao je stav da nijedna žena ne može sebe smatrati slobodnom ukoliko nije u mogućnosti da poseduje i kontroliše vlastito telo. Ovaj stav je i danas jednako aktuelan, jer pravo na slobodno donošenje odluke o sopstvenoj reprodukciji predstavlja ključni argument kojim se štiti pravo žene na abortus.²⁶² Feministička borba za priznavanje prava na abortus predstavljala je simbol oslobođenja od muške kontrole u vezi sa pitanjima reprodukcije. Žena je isključivi subjekat koji treba da bude u prilici da donosi odluke o sopstvenoj reprodukciji, jer niko ne može od nje same doneti odluku koja je bolja za nju. To pre svega znači, da se nijednoj ženi ne treba nametati majčinstvo protiv njene volje, kao i omogućiti ženi da ostvari svoje pravo na roditeljstvo i van bračne zajednice.

Čuvena feministkinja Simon de Bovoar²⁶³ (fra. *Simone de Beauvoir*) isticala je „da je ženama teško da budu slobodne, smatrajući da ženu ne treba da definiše materica, već da je moguće da žena ima život i van reproduktivne funkcije“.²⁶⁴ Smatrala je da da je majčinstvo pitanje izbora i da se žena može ostvariti i na druge načine. Prema njenom mišljenju, najbolje majke bi bile žene „koje mogu da se ostvare, to jest one koje moraju da balansiraju život u kući i neka druga interesovanja, kao što

²⁶² Margaret Sanger je smatrala da kontrola rađanja predstavlja, ni manje, ni više, olakšavanje procesa kojim se sprečava rađanje nepodobnih lica i lica sa telesnim i/ili duševnim nedostacima. Margaret Sanger: *Women and the New Race*, New York, Brentano's, 1920, str. 229.

²⁶³ Simon de Bovoar je bila francuska književnica, filozof egzistencijalizma, teoretičar, politički aktivista i feministkinja. Njeno knjiga „Drugi pol“ (fra. *Le Deuxième Sexe*) iz 1949. godine, koja predstavlja detaljnu analizu ugroženog položaja žene u društvu, postavila je osnove feminizma. U francuskom nedeljniku *Le nouvel observateur* (fra. *Le Nouvel Observateur*) objavljen je Manifest 343, kojim je grupa od 343 žene tražile, između ostalog, slobodan pristup kontracepciji i legalizaciju abortusa. Smatra se kontraverznim zato što je sadržao javno priznanje ovih žena da su izelagno prekinule trudnoću, zbog čega su se izložile riziku od krivičnog gonjenja. Tekst ovog Manifesta 343 sastavila je Simon de Bovoar i njeno ime je bilo prvo na listi potpisnica.

²⁶⁴ Simone de Beauvoir: *Drugi spol*, Ljevak, Zagreb, 2016, str. 13. dostupno na: <https://www.ljevak.hr/flipbook/drugi-spol/FLIP.pdf>, posećeno 7. 7. 2024. godine.

je rad van kuće“.²⁶⁵ Feminizam je ukazivao na potrebu da očevi treba da preuzmu aktivnu ulogu u roditeljstvu, ističući da je prihvatanje uloge prisutnog oca, predanog vaspitanju dece, društveni proces koji je promenio tradicionalnu (patrijarhalnu) ulogu oca.²⁶⁶ Stanovište po kome majke predstavljaju bolje roditelje od očeva predstavlja seksistički stereotip protiv koga se treba boriti.

Važno je istaći da je i u feminizmu postojalo rasno i klasno mimoilaženje između belkinja i afroamerikanki, koje se odnosilo na odnos shvatanja reproduktivnih prava i porodice. Jedna od glavnih ideja koju su zastupale bele feministkinje bila je slobodno odlučivanje o abortusu, što je za afroameričke feministkinje predstavljalo nesavršenu politiku, jer nije bio povezan sa drugim problemima sa kojima su se suočavale žene crne rase, a koje se tiču reproduktivnih prava.²⁶⁷

Jedan od ciljeva feminističke pravne teorije²⁶⁸ je, kako navodi Mršević, kritika uloge pravnog sistema po pitanju položaja žene u patrijarhalnom društvu, nastojanjem da se razviju „transformativni elementi i metode eliminisanja patrijarhata kroz analizu prirode i obima ženske podređenosti u raznim pravnim oblastima“.²⁶⁹ Mršević zastupa stav

²⁶⁵ Lidija Vasiljević, *op. cit.*, str. 110.

²⁶⁶ Za više o većem uključivanju oca u roditeljstvu vidi poglavlje 2.3.3.3 Snižavanje psihološke cene roditeljstva.

²⁶⁷ Ovde se misli na nasilnu sterilizaciju, teške životne okolnosti koje utiču na crkinje da abortiraju, kao i na situacije u kojima državna vlast uslovljava ostvarivanje prava na socijalnu pomoć crnih žena nerađanjem. Milica Torbica: *Feministička jurisprudencija i kritika pozitivnog prava*, doktorska disertacija, Univerzitet u Kragujevcu, Pravni fakultet, Kragujevac, 2015, str. 195.

²⁶⁸ Posle Drugog svetskog rata feministički pokret prelazi u naučne vode. U današnje vreme razvijeno je naučno polje pod nazivom „ženske studije“ ili rodne studije. Više o istoriji feminizma i evoluciji feminizma u naučnu disciplinu vidi u: Nikola Tomić: *Žene u evropskoj spoljnoj politici*, u: Zorana Šijački (ur.) *Evropska unija i rodna ravnopravnost*, Knj. 3, Novi Sad, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, 2011, str. 65–71.

²⁶⁹ Kao što navodi Mršević, radi poboljšanja pravnog statusa žena zahtevane reforme za promenama odnose se na više osnovnih pravaca: rodno zasnovano nasilje, rodno zasnovana diskriminacija, siromaštvo, reproduktivna prava i zdravstvena zaštita (kritička analiza zaštite ženskih reproduktivnih prava i sloboda), prava marginalizovanih žena,

da tretman žena u zakonodavstvu u odnosu na muškarce nikada nije bio jednak, ni pravedan. Feministička jurisprudencija²⁷⁰, kako navodi Mršević, „zahteva i afirmiše novi pristup problemima kontracepcije, abortusa, sterilizacije, plodnosti, BMPO, testiranja i tretmana fetusa, trudnoće, dostupnosti i kvaliteta medicinske službe, reproduktivnih prava predtinejdžerskog, tinejdžerskog i zrelog doba žena, žena u menopauzi i posle nje, fertilitet lezbejki, pripadnica manjina, siromašnih i invalidnih žena“.²⁷¹ Ustaljena praksa da se redovni pregledi za održavanje zdravlja žena označavaju kao vanredne zdravstvene usluge koje podležu plaćanju, kao i „neadekvatnost, nedovoljnost i nepristupačnost ginekoloških službi, neobučenost kadrova i nespremnost za pružanje adekvatne zdravstvene nege posebnim kategorijama žena kao što su lezbejke (sredovečne device)“ je praksa koja se mora kritikovati.²⁷²

Feministička jurisprudencija bavila se i (pre)pisivanjem, tačnije izmenom, ranije donetih presuda, ali ovog puta, sa feminističkog aspekta. Smatralo se da su životi žena određeni ideološkim okvirom koji je usađen u pravno rasuđivanje i donošenje odluka, koji se može osporiti podizanjem svesti o uticaju zakonodavstva na socijalnu stvarnost žena i predlaganjem alternativnih metoda rasuđivanja koje predstavljaju manja ograničenja slobode žena. Feminističke presude doprinose sagledavanju zakonodavstva sa drugog aspekta, kroz ostvarivanje rodne pravde. Ponovno pisanje presuda iz feminističke perspektive omogućava sveobuhvatan prikaz

položaj žena u pravnoj profesiji i pravnom obrazovanju, položaj žena u kriznim periodima, žene i bezbednost, odsustvo žena iz javnog, političkog i informativnog života. Zorica Mršević: *Strategije akterki feminističke jurisprudencije*, u: Lada Stevanović i dr. (ur.) *Naučnice u društvu*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2020, str. 142.

²⁷⁰ Drugi nazivi feminističke jurisprudencije su feministička pravna teorija, studije roda, teorija roda. Ova nastavno-naučna disciplina, kako navodi Mršević, ispituje osnovne pravne principe kao što su pravda, jednakost, uslovi i situacije posedovanja ili lišenosti prava, i sl., koji su relevantni za sve pravne oblasti, posmatrano kroz prizmu specifičnih razlika između ženskih i muških potreba i zahteva, kao i odnosa žena i muškaraca u društvenom i pravnom ambijentu. Zorica Mršević: *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011, str. 21.

²⁷¹ *Ibid*, str. 26.

²⁷² *Ibid*.

pravnih, socijalnih, političkih i drugih diskursa koji su aktuelni u društvu i utiču na život pojedinaca, ilustruju benefite koje feminističko rasuđivanje može doneti tumačenju zakona kao živom instrumentu, oslobađa zakon od normativne konstrukcije roda baveći se i teorijskim i praktičnim feminističkim brigama u vezi sa ženskim pravima i slobodama.²⁷³ Uticaj feminističke pravne teorije u akademskoj zajednici u kombinaciji sa budućim uticajem feminističkih presuda u pravnoj praksi pokazuju da se zakon može progresivno tumačiti kako bi se razvila i proširila ženska prava i raskinulo sa ranije „utabanim putem“.

2.5 Zaključak

Reproduktivne odluke svakog pojedinca, kao i sama reprodukcija, imaju direktan uticaj na zdravlje žena i muškaraca. Za začecje i održavanje trudnoće neophodno je prethodno dosegnuti određen nivo zdravlja, jer u suprotnom organizam neće imati sposobnost obavljanja bioloških funkcija vezanih za reprodukciju. Iz navedenog proizilazi da je ostvarivanje reproduktivnih prava čoveka neraskidivo povezano sa korišćenjem prava na reproduktivno zdravlje. U cilju pristupa seksualnom i reproduktivnom zdravlju, koji počiva na reproduktivnim pravima čoveka, kao jednim od

²⁷³ Vanessa Sauls Avolio: *Rewriting Reproductive Rights – Applying Feminist Methodology to the European Court of Human Rights’ Abortion Jurisprudence*, *Feminists@law*, Vol. 6, No. 2, 2017, DOI: <https://doi.org/10.22024/UniKent/03/fal.345>. U ovom članku autorka daje zanimljiv prikaz ponovno izrađenih presuda sa feminističkog aspekta. Reč je o dva slučaja o kojima je odlučivao Evropski sud za ljudska prava, a čiji predmet se odnosio na zabranu abortusa (*A, B, i C v. Ireland*, no. 25579/05, presuda od 16. decembra 2010. godine i *P. and S. v. Poland*, 57375/08, presuda od 30. decembra 2012. godine). Usvajanjem feminističkih standarda iskazana je svest o odlučujućim faktorima kojima su potkrepljeni zahtevi za izvršenje abortusa od strane podnositeljki predstavki. Prilikom izrade ponovne izrade presude, autorka je uzimala u obzir faktore kao što su lična autonomija i diskriminacija prilikom procene legitimeteta ograničenja prava koje je usvojila odnosna država i iznela alternativna feministička tumačenja privatnosti, proporcionalnosti, diskriminacije i nehumanom postupanju.

zajemčenih ljudskih prava, neophodno je ostvarenje zaštite i ravnopravnosti svih ljudi, u svim aspektima njihovog seksualnog života.²⁷⁴

Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije, „reproduktivno zdravlje predstavlja stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili nemoći, u svim pitanjima koja se odnose na reproduktivni sistem i njegove funkcije i procese“.²⁷⁵ Reproductivno zdravlje je komponenta reproduktivnih prava, što podrazumeva informisanost žena i muškaraca u pogledu sopstvene reprodukcije, pristup sigurnim, efikasnim, pristupačnim i prihvatljivim metodama planiranja porodice, uključujući metode za regulisanje plodnosti, koje nisu u suprotnosti sa zakonom; pravo na pristup odgovarajućim zdravstvenim uslugama radi omogućavanja ženama bezbedne trudnoće i porođaja, kako bi se parovima pružila šansa da dobiju zdravo dete.

„Pravo na izbor“ čini samu suštinu reproduktivnih prava i sloboda, to jest slobodu svakog, kako para tako i pojedinca, da donese odluku o sopstvenoj reprodukciji – da li će, kada i koliko dece imati, čime se obezbeđuje šansa svakom za ostvarivanje svoje volje u domenu vlastite reprodukcije.²⁷⁶ U skladu sa tim, može se razlikovati pravo na rađanje i pravo na nerađanje, koje nadalje u sebi sadrže mnoga druga priznata prava. Navedena prava proistekla su iz jednog generički višeg pojma – lične autonomije, koja predstavlja praktičnu manifestaciju slobode čoveka da samostalno donosi odluke o sopstvenom životu.

Kao deo korpusa ljudskih prava, ostvarenje prava na seksualno i reproduktivno zdravlje, utemeljeno je na međunarodnom nivou, kao jedno

²⁷⁴ Delila Hasanbegović: *Narandžasti izveštaj 5 – Izveštaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u period 2016–2019. godine*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo str. 46.

²⁷⁵ World health Organization: *Reproductive health*, dostupno na: <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/reproductive-health>, posećeno 7. 7. 2024. godine.

²⁷⁶ Nevena Petrušić (ur.) *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju u Nišu, Niš, 2007, str. 9.

od međunarodno priznatih ljudskih prava. Reproductivna prava obuhvataju određena ljudska prava koja su već priznata na međunarodnom i nacionalnom nivou. Donošenje odluka vezanih za reprodukciju uključuje ostvarivanje prava na kontrolu i slobodno i odgovorno odlučivanje o pitanjima koja se odnose na seksualnost, uključujući seksualno i reproductivno zdravlje, bez prinude, diskriminacije i nasilja. Jednaki odnosi između muškaraca i žena u pitanjima seksualnih odnosa i reprodukcije, uključujući puno poštovanje telesnog integriteta, zahtevaju uzajamno poštovanje, saglasnost i zajedničku odgovornost za seksualno ponašanje i njegove posledice.²⁷⁷

Razvoj reproductivnih prava započeo je usvajanjem brojnih međunarodnih instrumenata u oblasti zaštite reproductivnih prava, čiji su osnov predstavljali prethodno zaključeni međunarodni ugovori o zaštiti ljudskih prava. Nakon toga, navedena prava unošena su u nacionalna zakonodavstva od strane država širom sveta. Pažnju privlači činjenica da, pored velike evolucije međunarodne zaštite reproductivnih prava, stalnim proširivanjem kataloga reproductivnih prava, koje se odvijalo tokom dužeg perioda, ne postoji jedinstven instrument za zaštitu ljudskih prava posvećen reproductivnim pravima. Umesto toga, glavni instrumenti Ujedinjenih nacija i regionalnih organizacija za zaštitu ljudskih prava štite različite elemente reproductivnih prava, usled čega definisanje jednog istog (reproductivnog) prava često nije istovetno u različitim međunarodnim dokumentima, to jest postoje mnogobrojne definicije reproductivnih prava.

Pitanje reprodukcije predstavlja jedno od najosetljivijih pitanja za svakog čoveka. Reproductivne odluke svakog pojedinca nisu u potpunosti slobodne, ukoliko se nađu u sukobu sa pravima drugih lica ili javnim interesom. Države nisu isključene iz donošenja odluka u oblasti reprodukcije sopstvenog stanovništva, već se mešaju u čovekovu najintimniju sferu vođenjem određene populacione politike, sa ciljem usmeravanja aktuelnih demografskih tokova sa društveno-ekonomskim planovima za budućnost. Shodno tome, populaciona politika svake države

²⁷⁷ § 96. Pekinške deklaracije.

vrši znatan uticaj na razvoj nacionalnog zakonodavstva u oblasti reproduktivnih prava i sloboda. I pored stalnog nadograđivanja kataloga ljudskih prava koja se odnose na ljudsku reprodukciju, donošenje slobodne odluke o svojim reproduktivnim kapacitetima, bez uplitanja države, predstavlja, za sada, nedostižan ideal. Imajući u vidu da je reprodukcija jedno od najosetljivijih pitanja ljudskog života, preporučuje se minimalno mešanje države u ovu sferu, radi ostvarivanja što veće slobode građana u raspolaganju svojim reproduktivnim kapacitetima. U daljoj perspektivi, donekle se može očekivati delimična harmonizacija propisa u oblasti reproduktivnih prava u državama koje vode sličnu populacionu politiku.

3 RASPOLAGANJE REPRODUKTIVNIM ORGANIMA KAO LIČNIM DOBRIMA I NJIHOVO KORIŠĆENJE

U najširem kontekstu reproduktivno zdravlje možemo definisati kao stanje potpune fizičke i mentalne sposobnosti i socijalne sigurnosti i to u svim oblastima koje se tiču raspolaganja reproduktivnim organima kao ličnim dobrima i njihovog korišćenja. Reproductivna prava vezana su za najintimniju sferu pojedinca i u većini demokratskih država raspolaganje reproduktivnim organima kao ličnim dobrima i njihovo korišćenje ima rang ustavnog prava. Ova prava obuhvataju dve široke oblasti ljudskih prava – pravo na reproduktivnu zdravstvenu negu i pravo na reproduktivno samoopredeljenje. Posmatrajući reproduktivne organe čoveka kroz prizmu ličnog dobra neophodno je analizirati pitanja, kako sa aspekta porodičnog, tako i sa aspekta građanskog prava. S obzirom na kompleksnost proučavane tematike opredelili smo se za neka od pitanja koja će biti obrađena u okviru ovog poglavlja, a koja se odnose na raspolaganje reproduktivnim organima kao ličnim dobrima i na njihovo korišćenje, i to pitanja prava na abortus, prava na anonimni porođaj, zatim prava na život nerođenog deteta, pravo deteta da sazna svoje poreklo, kao i pitanja koja se tiču njegovog pravog subjektiviteta i pitanja ko može biti titular prava na BMPO. Takođe, pitanja koja su od posebnog značaja i koja je potrebno razmatrati jesu ona koja se tiču prava na privatni i porodični život, u okviru kojih smo se opredelili za analizu prava na seksualnu opredeljenost, prava transseksualaca, pravo na brak i razvod, kao i pravo na roditeljstvo. Stoga će u središtu pažnje ovog poglavlja biti sagledana pomenuta pitanja sa aspekta ličnih prava i mogućnosti njihovog korišćenja, kroz teorijsku, ali i praktičnu analizu, kroz prikazanu praksu ESLJP.

3.1 Pravo na lično dobro

U moderno doba, u građanskom pravu pojavila su se nova subjektivna prava koja pripadaju čoveku kao takvom, s obzirom na njegovu ličnost, fizičke i psihičke snage i druge lične odnose.²⁷⁸ Navedena prava dobila su naziv lična prava²⁷⁹ i neimovinska prava.²⁸⁰ Ipak, pokazalo se da izraz „lična prava“ nije adekvatan jer se u lična prava ubrajaju i porodična prava, pa čak i neka imovinska prava kao što je, na primer, pravo službenosti. Ni drugi izraz – „lična neimovinska prava“ nije u dovoljnoj meri precizan jer i on obuhvata i porodična prava. Ovaj izraz bi mogao da se upotrebi samo ukoliko bi se iz građanskog prava izdvojilo porodično pravo, a to na međunarodnom planu nije učinjeno. Prema tome, Finžgar²⁸¹ navodi da u najvećoj meri odgovara izraz prava ličnosti.²⁸² Međutim,

²⁷⁸ Alojzij Finžgar: *Prava ličnosti*, Službeni liste SFRJ, Beograd, 1988, str. 9.

²⁷⁹ U srpskoj, to jest bivšoj jugoslovenskoj pravnoj terminologiji, za označavanje prava koja su strogo vezana za ličnost koristila se pravna sintagma „lična prava“. S druge strane, u uporednom pravu pretežno se koristi izraz „prava ličnosti“. Prava ličnosti, zbog stroge povezanosti za fizička lica, a poneka od njih i za pravna lica, neprenosiva su i nenaslediva. Iz tog razloga se postavlja pitanje da li su ova dva pravna izraza – „lična prava“ i „prava ličnosti“ – pravni sinonimi ili nisu. Salma smatra da odgovor na ovo pitanje zavisi od toga koja se subjektivna prava vezana za zaštitu ličnosti smatraju pravima lica, to jest ličnim pravima, a koja se smatraju pravima ličnosti u uporednom i domaćem pravu. Poređenjem tih prava koja se podrazumevaju pod jednim ili drugim izrazom može se zaključiti da li dve pravne sintagme imaju isto, odvojeno ili delimično odvojeno značenje. Tako naš Zakon o obligacionim odnosima koristi termin „lična prava“, dok se u Nacrtu Građanskog zakonika Republike Srbije govori o „pravima ličnosti“. Jožef Salma: *Pravo ličnosti i/ili lična prava* – po uporednom kontinentalnom evropskom i srpskom pravu, s posebnim osvrtom na odredbe starog (1959), noveliranog (1990–2007) i novog (2003) mađarskog Građanskog zakonika, u: Miloš Živković, (ur.) *Liber Amicorum Vladimir Vodinelić*, Beograd, 2019, str. 369.

²⁸⁰ Ranije su ova prava označavana i izrazima „pravo na sopstvenoj ličnosti“ ili „individualna prava“. Međutim, prvi izraz je suviše uzak jer lična dobra nisu samo fizička i psihička svojstva čoveka, nego i druga dobra kao što je, na primer, ime. Alojzij Finžgar: *Prava ličnosti*, op. cit., str. 9.

²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² Vodinelić navodi da se u mnogim državama upotrebljava samo jedan naziv. Tako se izraz „prava ličnosti“ ustalio u Nemačkoj, Švajcarskoj, Francuskoj, SAD, Austriji,

Bosiljčičeva²⁸³ navodi da se može praviti razlika između ličnih prava i prava ličnosti.²⁸⁴ Iako su oba prava vezana za ličnost i neprenosiva su, kriterijum za nastajanje ovih prava po mišljenju autorke jeste momenat njihovog nastajanja. Lična prava građanin stiče u toku života, kao što je pravo na naknadu moralne štete, moralno pravo autora i sl., dok su prava ličnosti vezana za svakog čoveka i predstavljaju deo njegove ličnosti, kao što su pravo na telesni integritet, lično ime, raspolaganje sopstvenim telom, podvrgavanje lekarskom ispitivanju i lečenju, objavljivanje sopstvenog lika, autopsija ili seciranje leša. U pravnoj nauci navedena podela nije opšteprihvaćena, nego sva ta prava uglavnom čine kategoriju ličnih prava, s tim da pod ličnim pravima neko podrazumeva uži, a neko širi krug prava. Bosiljčičeva navodi da su lična prava subjektivna prava, odnosno prava koja pripadaju određenom subjektu,²⁸⁵ fizičkom ili pravnom, na osnovu

Portugaliji, u južnoameričkim državama, a u najskorije vreme i u Mađarskoj i Češkoj. Status jedinog naziva ima i naziv „lična neimovinska prava“ u Ruskoj Federaciji, Jermeniji, Kazahstanu, Gruziji, Azerbejdžanu, Moldaviji, Kirgiziji, Uzbekistanu i Turkmenistanu. U Poljskoj je zakonski naziv „lična dobra“, dok se u bivšoj Jugoslaviji najduže koristio naziv „prava ličnosti“ i važio je za zakonski izraz, a danas se u Srbiji najčešće koristi naziv „lična prava“. Više u: Vladimir V. Vodinelić: Prava ličnosti – stare i nove dileme o nazivu i još po nečemu, u: Zvonimir Slakoper, Maja Bukovac Puvaca, Gabrijela Mihelcic, (ur.) *Liber amicorum Aldo Radolovic: zbornik radova u čast prof. dr. sc. Aldu Radolovicu*, Rijeka, Pravni fakultet, 2018, str. 265–266.

²⁸³ Milica Bosiljčić: Lična prava, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 18, Br. 2, 1969, str. 22.

²⁸⁴ Po navodima Salme, lična prava se razlikuju od prava ličnosti. Ovaj autor smatra da su lična prava u suštini obligaciona prava koja deluju samo između određenih lica, i to poverioca i dužnika. Ona su po pravilu imovinska prava koja se nalaze u pravnom prometu. Stoga su lična prava u smislu obligacija šira od prava ličnosti budući da obuhvataju i imovinska i neimovinska prava. S druge strane, prava ličnosti su neimovinskog karaktera i tiču se „moralne imovine“. Jožef Salma: Pravo ličnosti i/ili lična prava, *op. cit.*, str. 402.

²⁸⁵ Vodinelić ističe da je važno naglasiti da se ne može povući znak jednakosti između subjekta i objekta ličnog prava, čak ni kada se insistira da su jedino lična dobra, a ne ličnost kao celina, objekti ličnih prava. U tom slučaju ima onoliko ličnih prava koliko je pojedinih ličnih dobara. Subjekt svakog od ličnih prava jeste uvek jedan te isti, odnosno ličnost, dok je objekt svakog od njih uvek različit, to jest uvek je to neko drugo pojedinačno lično dobro. Vladimir V. Vodinelić: Lično pravo kao subjektivno pravo i kao grana prava, *Arhiv*

normi objektivnog prava,²⁸⁶ dok Vodinelić²⁸⁷ pod ličnim pravima podrazumeva subjektivna prava na lična dobra koja su neodvojivo povezana sa ljudskom ličnošću, poput života, fizičkog integriteta, privatnog života, identiteta, imena, časti, ugleda, dostojanstva i dr. Na isti način i Nikolić²⁸⁸ određuje lična prava, te na osnovu pojmovnog određenja ovih prava zaključuje da postoje dve vrste dobara ličnosti. Lična prava su prava na ličnim dobrima, a lična dobra su život, fizički integritet, psihički integritet, dostojanstvo ličnosti (koje obuhvata čast, ugled i pijetet), lik, glas, podatak o ličnosti, informacije iz privatnog života i lične zapise.²⁸⁹ Pored toga, Stanković i Vodinelić²⁹⁰ navode da se ova prava nazivaju i prava ličnosti, kao i da bi najbolji naziv bio prava na ličnim dobrima²⁹¹, zato što su lična dobra objekti ovih prava. Ta dobra s jedne strane pripadaju i onome ko nije ličnost (začetom, još nerođenom čoveku i

za pravne i društvene nauke – organ Pravnog fakulteta Univerziteta beogradskog, Vol. 32, knj. 62, Br. 3, 1976, str. 373.

²⁸⁶ Milica Bosiljčić: Lična prava, *op. cit.*, str. 20.

²⁸⁷ Vladimir V. Vodinelić: Ustav i nova lična prava, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 77, Br. 2–3, 1991, str. 250.

²⁸⁸ Dušan Nikolić: *Uvod u sistem građanskog prava*, Novi Sad, 2010, str. 247.

²⁸⁹ Saša Gajin: Glas, pravo na; Pravo na lik; Lični spisi; Ljudska prava; Privatni život, pravo na; Privatnost, pravo na, u: Avramović Sima i dr.: *Leksikon građanskog prava: opšti deo građanskog prava, stvarno pravo, obligaciono pravo, nasledno pravo, porodično pravo, autorsko pravo, pravo industrijske svojine, lično pravo, građansko procesno pravo*, Nomos, Beograd, 1996, str. 94, 317, 321–322; 327–331, 565–566, 567–569.

²⁹⁰ Obren Stanković, Vladimir V. Vodinelić: *Uvod u građansko pravo*, Beograd, 1996, str. 120.

²⁹¹ U tom smislu, Stojanović navodi da su čast, zdravlje, telesni, duhovni i moralni integritet čovekova intimna sfera, a slika i ime predstavljaju posebne objekte građanskog prava – lična dobra. Takođe, naglašava da lična dobra, kao nešto što je neodvojivo od ljudske ličnosti, uživaju zaštitu i građanskog prava, pored krivične i administrativnopravne zaštite. Za povredu ovih ličnih dobara čija se povreda oseća i koja intimno teže pada nego povreda imovinskih dobara, povređenom licu pripada naknada moralne štete i upravo zbog toga su ova prava i objekti građanskog prava. Dragoljub D. Stojanović: *Uvod u građansko pravo*, Beograd, 2000, str. 407. Babić takođe zastupa stav da bi za lična prava najadekvatnije bilo koristiti izraz „prava na ličnim dobrima“ zato što su objekti ovih prava lična dobra koja pripadaju i onome ko nije ličnost, to jest začetom, a nerođenom detetu, a njihovi titulari su, osim fizičkih, i pravna lica iako nisu ličnosti. Ilija Babić: *Uvod u građansko pravo – stvarno pravo*, Beograd, 2005, str. 55.

novorođenčetu),²⁹² a s druge strane, ne pripadaju samo ljudima, koji jedino mogu biti ličnosti, nego i organizacijama, koje nisu ličnosti. Danas preovlađuje shvatanje da i pravna lica mogu biti nosioci određenih ličnih prava koja se analogno odgovarajućem ličnom pravu kod fizičkog lica mogu priznati i pravnim licima. U pitanju je pravo na firmu, za koju se nalazi paralela sa pravom na ime, zatim pravo na čast, poslovni ugled, a govori se i o potrebi zaštite na polju ličnih prava poslovne i proizvodne tajne, kao i ostalih poverljivih podataka.²⁹³

O suštini i pravnoj prirodi subjektivnog prava postoji više teorija. Po teoriji Savinjija subjektivno pravo se posmatra kao volja subjekata kojima pravni poredak daje vlast da slobodno deluju u određenim granicama.²⁹⁴ Nasuprot ovoj teoriji, po teoriji Jeringa subjektivno pravo se bazira na interesu zato što je i licima koja nemaju pravno relevantnu volju (kao što su deca i „maloumni“) pravni poredak priznao subjektivno pravo.²⁹⁵ U našoj pravnoj teoriji smatra se da po svojoj sadržini svako subjektivno pravo predstavlja izvesnu vlast, odnosno moć koja je data pojedinim licima u cilju postizanja izvesnih interesa.²⁹⁶ Međutim, postoji i teorija da je subjektivno pravo oruđe pravne tehnike, te veštačka konstrukcija koja nije potrebna pored postojanja objektivnog prava budući da su u suštini jedno te isto.²⁹⁷

²⁹² O pravu nerođenog deteta biće više reči u okviru poglavlja 3.2.1. Pravo na fizički integritet.

²⁹³ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, u: *Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada : I-III. Tom I, [A-LJ]*, Beograd, 1978, str. 910.

²⁹⁴ Friedrich Carl von Savigny: *System des heutigen römischen Rechts: Bd. I*. Veit und Comp., 1840. S. 344ff, navedeno prema: Vladimir V. Vodinelić: Lično pravo kao subjektivno pravo i kao grana prava, *op. cit.*, str. 373.

²⁹⁵ Rudolf von Jhering: *Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Jahrbuch* 23, 1885, str. 155. Navedeno prema: Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 906.

²⁹⁶ Radomir Lukić: *Uvod u pravo*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1961, str. 242; Andrija Gams: *Uvod u građansko pravo – opšti deo*, Naučna knjiga, Beograd, 1972, str. 145.

²⁹⁷ Hans Kelzen: *Opšta teorija prava i države*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1951, str. 88.

Subjektivna prava se klasifikuju kao apsolutna (stvarna i lična) i relativna (obligaciona) prava. U teoriji građanskog prava jedno od veoma spornih pitanja jeste upravo pitanje ličnih prava. Nesumnjivo je da su lična prava vezana za ličnost svog titulara i kao takva neodvojiva su od njegove ličnosti i neotuđiva. Ona ne izviru iz prirode čoveka kao biološke ličnosti koja bi mu kao takva pripadala. Ustav Republike Srbije u okviru Drugog dela – Ljudska i manjinska prava i slobode obuhvata niz prava koja su vezana za ličnost: pravo na život, pravo na slobodu i bezbednost, pravo na pravično suđenje, pravo na državljanstvo, pravo na pravnu ličnost, pravo na zaštitu podataka ličnosti, pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti, pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, izborno pravo, pravo na slobodu okupljanja, pravo na rad, pravo na štrajk, pravo na slobodu odlučivanja o rađanju, prava deteta, pravo na obrazovanje itd. Međutim, iako su vezana za ličnost, sva ta prava ipak ne čine lična prava u građanskopravnom smislu, zato što su pojedina od njih politička, a pojedina socijalna prava, koja su zaštićena drugim pravima. Još s početka XX veka u pravnoj teoriji vođene su oštre polemike oko pitanja da li je ličnim pravima uopšte mesto u sistemu građanskog prava ili ne. Kao argument da im nije mesto u građanskom pravu²⁹⁸ isticala se činjenica da su čovekova ličnost, prava i slobode zagarantovani ustavom i zaštićeni normama krivičnog i upravnog prava, dok norme građanskog prava nisu pogodne za regulisanje zaštite prava ličnosti, osim u slučajevima odmeravanja naknade štete za povredu ličnog dobra. Smatralo se da lična prava ne mogu biti predmet građanskog prava zato što je nedopustivo da čovek i njegova ličnost budu u isto vreme i pravni objekt i subjekt prava.²⁹⁹ Budući da su neimovinskog karaktera,

²⁹⁸ Ipak, relevantno je navesti da u zemljama koje nisu imale ustave u formalnom smislu i dok ih još nisu dobile, građanske kodifikacije su delom obavljale i funkciju ustavnog prava. To je na primer bio slučaj u Pruskoj, sa njenim Opštim zemaljskim pravom iz 1794, koji sadrži niz odredaba ustavnog karaktera, i u Austriji, sa njenim Opštim građanskim zakonikom iz 1811, čiji su konstitucionalni elementi takođe brojni. Mnogo ređe je bilo da ustavi sadrže odredbe čija je priroda građanskopravna. Oblasti u kojima se to događalo jesu statusno i stvarno pravo. Vladimir V. Vodinelić: Ustav i nova lična prava, *op. cit.*, str. 249–250.

²⁹⁹ Vodinelić navodi da se u osnovi ovog prigovora veoma često nalazi tradicija poimanja subjektivnog prava kao vlasti na materijalnom objektu, na stvari, po uzoru na svojinu, pa kako ovde nedostaje takav objekt ne prihvata se ni mogućnost postojanja subjektivnog

isticalo se da lična dobra ne mogu biti objekti građanskih subjektivnih prava, te da se ne mogu štititi imovinskom sankcijom, kao osnovnom sankcijom u građanskom pravu.³⁰⁰ S druge strane, Bosiljčićeva smatra da bi lična prava trebalo da budu regulisana građanskim zakonom i da uživaju građanskopravnu zaštitu.³⁰¹ Ipak, u teoriji nema preciznog i nepodeljenog mišljenja koja bi to lična prava bila predmet regulisanja ovog zakona. Tako na primer, Gams³⁰² navodi da lična prava spadaju u građansko pravo ukoliko je za kršenje tih prava predviđena imovinska sankcija. Po mišljenju ovog autora to su lična prava koja za predmet imaju neki lični interes, kao na primer pravo na ime, na telesni integritet, na život, zdravlje i sl. Finžgar u svom razmatranju ličnih prava ide i korak dalje, navodeći da je moguće dati građanskopravnu zaštitu ličnim pravima koja nisu izričito priznata kao takva. Tako bi se moglo tretirati kao lično pravo i pravo na neprikosnovenost stanovanja i dati građanskopravna zaštita za svako nezakonito ometanje prava stanovanja drugog lica.³⁰³

prava. Vladimir V. Vodinelić: Lično pravo kao subjektivno pravo i kao grana prava, *op. cit.*, str. 377–378.

³⁰⁰ Radmila Kovačević Kuštrimović: *Građansko pravo – opšti deo*, Sirius, Niš, 1995, str. 116.

³⁰¹ Vodinelić je mišljenja da je značaj ustava za građansko pravo veći ili manji u zavisnosti od toga da li se ustavne odredbe u ličnim pravima primenjuju u građanskopravnim odnosima neposredno ili samo posredno. Osnovne vrednosti poretka izražene u ustavu uvažavaju se u građanskopravnim odnosima prilikom tumačenja i konkretizovanja onih pravnih normi koje upotrebljavaju neodređene pravne pojmove i generalne klauzule, kao što su dobri običaji, poštenje i savesnost. Isti autor tvrdi da bi direktna primena ustava na građanskopravne odnose između privatnih lica ukinula samostalnost građanskog prava, a posebno autonomiju volje koje kao načelo važi u njemu. Pored toga, katalozi ustavnih prava i sloboda nastali su kao garantija zaštite pojedinca prema državnoj vlasti, a ne prema drugim pojedincima. Neposredno važenje ustavnih odredaba za građanskopravne odnose između privatnih lica moguće je jedino kada je izričito određeno ili kada nesumnjivo proizilazi iz volje ustavotvorca. Suprotno učenje o neposrednoj primeni ne ograničava primenu ustavnih normi na vertikalni pravac, to jest na odnose sa državnom vlašću i zaštitu prema državi, a primenjuju se i prema privatnim licima, što znači da imaju i horizontalno dejstvo. Vladimir V. Vodinelić: Ustav i nova lična prava, *op. cit.*, str. 249–251.

³⁰² Andrija Gams: Uvod u građansko pravo – opšti deo, *op. cit.*, str. 130.

³⁰³ Alojzij Finžgar: Prava ličnosti, *op. cit.*, str. 48.

U nemačkoj teoriji i praksi je na poseban način savladan nedostatak šire zakonske osnove koja bi omogućila zaštitu svih ličnih prava. Predlog za priznavanje opšteg ličnog prava koje bi obezbeđivalo zaštitu kako postojećih, zakonom regulisanih, tako i novih ličnih prava, nije bio prihvaćen.³⁰⁴ Međutim, Ustavni sud je u slučaju princeze Soraje (*Soraya*) iz 1973.³⁰⁵ sam objasnio nastanak opšteg prava ličnosti. U tom smislu, Sud je naveo da pre Drugog svetskog rata u okviru građanskog prava nije bilo moguće zaštititi određena prava ličnosti, kao što je ugled ili privatnost, te parnični sudovi nisu blagonaklono gledali na zaštitu ličnosti. Stoga je Ustavni sud – pozivajući se na član 823. Građanskog zakonika, kojim se garantuje zaštita u slučaju povrede života, tela, zdravlja, svojine ili „druga prava“ u pojedinim tužbenim zahtevima – isticao da se čast i privatnost mogu tumačiti kao da su „druga prava“. Ipak, sudovi su u toku čitavog perioda Nemačkog carstva, Vajmarske republike i Trećeg rajha nisu prihvatili ovakve zahteve i argumente. Posle usvajanja Osnovnog zakona, u koji su uneti članovi koji se tiču garancije dostojanstva i slobodnog razvoja ličnosti, pristup zaštite ličnosti se izmenio. Stoga Savezni sud tokom 50-ih godina prošlog veka nije više insistirao na uskom tumačenju pomenute odredbe člana 823. Građanskog zakonika, nego je zauzeo eksplicitan stav da je lično pravo pojedinca ono „drugo pravo“ o kojem se govori u pomenutom članu. Na osnovu navedenog, Ustavni sud je zaključio da nemački sudovi i u okviru građanskog prava obezbeđuju zaštitu ličnim pravima.³⁰⁶

Relevantno je navesti da je savremeni koncept zaštite prava ličnosti po prvi put prihvaćen u Švajcarskom građanskom zakoniku iz 1907. godine. Odredbom člana 28. ovog zakonika, u vidu generalne klauzule zabranjuje se neovlašćena povreda ličnih odnosa, a tužbom za otklanjanje povrede kao opštom tužbom može se zahtevati zaštita prava ličnosti bez

³⁰⁴ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 908.

³⁰⁵ BVerfGE 34, 269, (1973). *Soraya*.

³⁰⁶ U tom smislu je i u slučaju Marlene Ditrih (*Marlene Dietrich*) iz 1999. (BGH 1 ZR 49/97) Savezni sud je ponovio da je odlukom ovog suda iz 1954. godine priznato da je opšte pravo ličnosti osnovno ustavno pravo, koje u isto vreme pripada i grupi „drugih prava“ kojima se obezbeđuje zaštita u okviru odredbe čl. 823. Građanskog zakonika. Saša Gajin: *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, *op. cit.*, str. 95.

obzira na krivicu počinioca. Pored ove tužbe zakonodavac je predvideo da se može zahtevati naknada imovinske i neimovinske štete pod uslovima koji su utvrđeni zakonom. Ovaj zakonik tretira prava ličnosti kao posebnu kategoriju subjektivnih prava čija se zaštita može zahtevati nezavisno od uslova za deliktnu odgovornost i zahvaljujući generalnoj klauzuli koju isti sadrži i kojom se ne imenuju niti razrađuju pojedina lična prava, a sudskoj praksi je ostavljena mogućnost da tumačenjem pojma *lični odnosi* pruži zaštitu sve većem broju novonastalih prava ličnosti.

Generalna klauzula kojom se štiti opšte pravo ličnosti, kao sredstvo zakonodavne tehnike, prihvaćena je u zakonodavstvima većine evropskih zemalja. Pogodnost korišćenja ovog metoda ogleda se u tome što se u praksi, u okviru postojeće široko formulisane zakonske odredbe mogu na efikasan način štititi postojeća, kao i novonastala prava ličnosti.³⁰⁷ U našem pravu, kao što smo već pomenuli, zaštita prava ličnosti zagarantovana je odredbama Ustava Republike Srbije. Ustavne odredbe predstavljaju okvir za zaštitu protiv svih oblika zadiranja u ličnu sferu pojedinca. S druge strane, Zakon o obligacionim odnosima³⁰⁸ koristi kombinovani metod zaštite prava ličnosti – generalnu klauzulu uz navođenje nekih prava ličnosti. Kao primer za navedeno jeste odredba člana 157. stav 1. koja glasi: „Svako ima pravo zahtevati od suda ili drugog nadležnog organa da naredi prestanak radnje kojom se povređuje integritet ljudske ličnosti ili ličnog i porodičnog života i drugih prava njegove ličnosti.“ Navedena zakonska odredba je široko formulisana i obuhvata sva poznata prava ličnosti, kako ona koja čine sastavni deo čoveka kao biološkog i društvenog bića, tako i opredmećene delove ljudske ličnosti. Takođe, lista nabranjanja prava ličnosti nije konačna, zato što se pored već pomenutih navodi da zakon štiti i druga prava ličnosti.³⁰⁹

³⁰⁷ Danica Popović: *Građansko pravo – opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2001, str. 162.

³⁰⁸ Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ”, br. 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, „Sl. list SRJ”, br. 31/93, „Sl. list SCG”, br. 1/2003 – Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS”, br. 18/2020).

³⁰⁹ Takođe, zakonodavac je predvideo da će sud dosuditi pravičnu novčanu naknadu za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede

Nijedno drugo pravno dobro, to jest dobro koje pravni poredak štiti, nije tako direktno i tesno povezano za lice kao što je njegov život, telo, zdravlje, ugled ili neko drugo lično dobro. Svako lično dobro pripada nekom licu, svaki život je nečiji itd. S obzirom na to da nema ničijih ličnih dobara, lična prava ne mogu biti bezsubjektna, to jest ničija prava, dok neke druge vrste građanskih prava to mogu (stvarna prava, obligaciona prava, pa i intelektualna) zato što su njihovi objekti drugačije prirode.³¹⁰ Objekt ličnih prava predstavlja lično dobro koje je usko vezano i neodvojivo od ljudske ličnosti. Pojam ličnog dobra ima šire značenje nego što ga je imao u vreme nastanka teorije o ličnim pravima. To nisu samo ona dobra koja pripadaju čoveku kao biološkom biću (kao što su život, telo, zdravlje) nego i niz drugih ličnih dobara koja su priznata kao integralni deo ljudske ličnosti (kao što su čast, intimni i privatni život, glas itd.).³¹¹ Stanković i Vodinelić³¹² navode da su objekti ličnih prava u stvari dve vrste ličnih dobara, i to: dobra koja su sastavni delovi lica i dobra koja su opredmećeni izrazi lica. U tom smislu sastavni delovi samog lica su njegov život, telo, osećanja, privatni život, čast, ugled,³¹³ glas i sl., dok opredmećeni izrazi

ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica, kao i za pretrpljeni strah, nezavisno od naknade materijalne štete, kao i u njenom odsustvu. Čl. 200, st. 1. Zakona o obligacionim odnosima, *op. cit.*

³¹⁰ Obren Stanković, Vladimir V. Vodinelić: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 120.

³¹¹ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 910.

³¹² Obren Stanković, Vladimir V. Vodinelić: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 121.

³¹³ Iako čast i ugled pripadaju grupi relevantnih činilaca čovekove ličnosti čija je zaštita zagarantovana ustavom i detaljnije uređena normama krivičnog i građanskog prava, među brojnim zakonskim odredbama posvećenim ovim ličnim dobrima nema nijedne kojom se eksplicitno određuje njihov pojam. Ovo utiče na pojavu određenih nedoumica u pravnoj praksi i neujednačenu primenu propisa. Zbog visokog stepena srodnosti, čast i ugled se često poistovećuju. Čast je subjektivna kategorija i pod njom se podrazumeva predstava o vrednostima koje čovek pridaje sebi, dok ugled čini predstava o vrednostima koju drugi ljudi imaju o konkretnom pojedincu ili užoj grupi ljudi. Osećaj časti i ugleda ne moraju se poklapati. Tako na primer, čovek može imati dobro mišljenje o sebi, uprkos osudi društvene zajednice, i obrnuto, on može uživati naklonost okoline, a da istovremeno sebe smatra manje vrednim i nečasnim. U savremenim društvima i sam ugled je višeslojan pojam. Veoma često pojedinac pripada različitim društvenim grupama koje imaju drugačije i međusobno protivrečne sisteme vrednosti na osnovu kojih procenjuju ugled svojih članova. Primera radi, osuda šire društvene zajednice ne mora izazvati osećaj

lica predstavljaju fotografije na kojima je prikazano lice, tonski snimak njegovih reči, njegovi lični zapisi ili pak podaci o licu, ili neki predmeti koji su njime prožeti.

3.2 Odnos prema drugim ličnim dobrima

Postoji saglasnost o tome da prave ličnosti predstavljaju otvoren sistem i iz tog razloga se mogu uočiti velike razlike koje postoje u ovoj grupaciji subjektivnih prava. Naime, sistematizacija prava ličnosti predstavlja težak poduhvat, budući da ni broj ni kriterijume za grupisanje nije moguće precizno utvrditi. Ne postoji jedna univerzalna i najbolja klasifikacija koja važi bez izuzetka. Naročitu teškoću predstavlja činjenica da je ljudska jedinka skup najraznovrsnijih osobina koje je teško odrediti, a naročito sistematizovati.³¹⁴ Određivanje sadržine ličnih prava i pobrojavanje svih zaštićenih ličnih dobara bilo bi štetno zato što bi sprečilo njihov dalji razvoj. Naime, lična prava su u konstantnom razvoju zato što novi životni odnosi utiču i na razvoj novih ličnih dobara,³¹⁵ kao što je na primer tehničko usavršavanje fotografije i nove mogućnosti njenog iskorišćavanja koje su uticale i na razvoj prava na vlastitu sliku.³¹⁶

U švajcarskoj i nemačkoj pravnoj teoriji razvilo se shvatanje o postojanju opšteg prava ličnosti iz kojeg se vremenom razvijaju i razdvajaju posebna lična prava. Tako je opšte pravo ličnosti sinonim za

gubljenja časti ako uža grupa kojoj pojedinac pripada odobrava određeno ponašanje. Više u: Dušan Nikolić: Pravno relevantne povrede časti i ugleda, *Pravni život*, Vol. 42, knj. 401, Br. 11–12, 1992, str. 2054–2064.

³¹⁴ Danica Popov: Građansko pravo, *op. cit.*, str. 162.

³¹⁵ Pored ličnih dobara u pogledu kojih joj je priznato subjektivno pravo, ličnost je nosilac i brojnih drugih, za pravo irelevantnih ličnih dobara, kao što su na primer uglađenost i skromnost, komunikativnost, kao i takvi atributi u pogledu kojih joj se sa stanovišta postojećeg pravnog poretka ne može priznati subjektivno pravo, odnosno lična ne-dobra (razne asocijalne i antisocijalne karakteristike). Vladimir V. Vodinelić: Lično pravo kao subjektivno pravo i kao grana prava, *op. cit.*, str. 380.

³¹⁶ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 911.

generalnu klauzulu kojom se štite sva poznata lična prava, kao i ona koja kasnije mogu nastati.³¹⁷ Opšte pravo ličnosti je naročito subjektivno pravo i predstavlja ishodište i podlogu svih postojećih prava, kao i zaštitu budućih, odnosno onih koji će se vremenom razviti. Ovo pravo je apsolutno privatno pravo pojedinca na poštovanje svog ljudskog dostojanstva i na razvoj svoje individualne ličnosti.³¹⁸ Opšte pravo ličnosti proističe iz već pomenutog člana 28. švajcarskog Građanskog zakonika, kojim je obezbeđena zaštita licu koje je neosnovano povređeno u ličnim odnosima, kao i članom 1. i 2. Borskog ustava iz 1949. kojim je propisano da je dostojanstvo čoveka neprikosnoveno i da svako ima pravo da razvija svoju ličnost ukoliko time ne vređa drugog, ustavno uređenje ili pravila morala.³¹⁹ Međutim, opšte pravo ličnosti u velikoj meri podseća na pravo na sopstvenoj ličnosti, koje je zbog predstave o telu kao stvari, pričinjavalo poteškoće u nastojanju da se zaštita ličnosti formuliše kao zaštita određenog ili određenih prava. Pored toga, naglašava se da je zaštita ličnosti generalnom klauzulom u obliku opšteg prava ličnosti previše neodređena, odnosno teško određiva i da se ne može proizvoljno i preterano proširivati. Naime, čovek koji živi u današnjem društvu prinuđen je da svakodnevno trpi određeno narušavanje svoje lične sfere, da podnosi gužvu, galamu, buku i sl., te se može postaviti pitanje gde su granice između dozvoljenog i nedozvoljenog. Generalna klauzula ne pruža precizan odgovor na pitanje da li je određena povreda prava ličnosti protivpravna ili nije, a i broj zaštićenih prava je približno određen i nepotpun, stoga ona ne obezbeđuje pravnu sigurnost. Međutim, pozitivna strana opšteg prava ličnosti jeste da ono pruža, kako teoriji tako i praksi, široke mogućnosti za konkretna praktična rešenja u smislu da se iz njega mogu izvoditi nova prava ličnosti kada razvoj nauke i tehnike pokaže da je potrebno zaštititi ličnost čoveka na do tada nezaštićenom području. Smatra

³¹⁷ S druge strane, pravnici romanskog pravnog područja zastupali su stav da postoji više prava ličnosti, koje se na različit način manifestuju u zavisnosti od ekonomskih, socijalnih i političkih prilika i od same koncepcije ličnosti. Alojzij Finžigar: *Prava ličnosti, op. cit.*, str. 25.

³¹⁸ Julius von Staudinger: *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Berlin, 1957, str. 58, navedeno prema: Danica Popov: *Građansko pravo, op. cit.*, str. 164.

³¹⁹ Alojzij Finžigar: *Prava ličnosti, op. cit.*, str. 25.

da je generalna klauzula neophodna kada je reč o zaštiti ličnosti jer zakonodavac ne može da predvidi sve slučajeve koji se događaju u svakodnevnom životu.³²⁰

Stojanović³²¹ navodi da su se iz opšteg prava ličnosti razvila određena pojedinačna prava, i to: pravo na izgovorenu reč, pravo na sopstvenu sliku, pravo na tajnu sferu, odnosno pravo na čuvanje tajnosti poverljivog sadržaja pisama ili spisa, zaštita intimne sfere itd. U pravnoj teoriji su prisutni i drugi kriterijumi koji se tiču podele prava ličnosti prema tome da li se odnose na biološka svojstva ličnosti, odnosno na njegov fizički integritet ili na njegov duhovni integritet. Kovačević Kuštrimovićeva³²² navodi da prvoj grupi pripadaju pravo na život, telesni integritet i psihički integritet, a u drugu grupu prava – pravo na čast, ugled, dostojanstvo, pravo na sopstvenu sliku, privatnost i sl. Prava ličnosti se mogu klasifikovati i prema tome da li pripadaju čoveku kao individui, čoveku kao članu porodice ili državne zajednice, kao i prava koja pripadaju čoveku kao fizičkoj ličnosti, afektivnoj ili socijalnoj ličnosti itd.³²³ Kada je, na primer, reč o ličnim pravima fizičkih lica, krug tih prava se menja tokom života. Začet, još nerođeni čovek (lat. *nasciturus*) već ima lična prava od kojih se, kao i kod rođenog čoveka, neka odnose na njegovu fizičku stranu (pravo na život, pravo na fizičko-biološki integritet, pravo na zdravlje), a druga pak na afektivnu stranu (npr. pravo na zaštitu od nanošenja bola), dok se neka odnose na socijalnu stranu (pravo na dostojanstvo, privatnost i

³²⁰ Relevantno je naglasiti da ni autori koji brane sistem pojedinih prava ličnosti ne isključuju mogućnost da se putem analogije pruži zaštita i nekom ličnom dobru koje nije propisima posebno zaštićeno, kao i da se od propisa kojima se regulišu pojedina prava ličnosti prelazi na šire opštije pravo. Alojzije Finžgar: Prava ličnosti, *op. cit.*, str. 25–27.

³²¹ Dragoljub Stojanović: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 155–156.

³²² Radmila Kovačević Kuštrimović: *Građansko pravo – opšti deo*, Niš, 1997, str. 119–120.

³²³ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 913.

lične podatke). Lična prava *nasciturus*-a³²⁴ razlikuju se od istih prava već rođenog čoveka jedino po obimu, vrsti i stepenu ovlašćenja.³²⁵

Za analizu odnosa prema drugim ličnim dobrima relevantan je i osvrt na nastanak ljudskih prava prema vremenu njihovog nastanka, na osnovu čega se saznaje istorijski redosled njihovog aktuelizovanja i priznavanja.³²⁶ Tako se prema vremenu nastanka ljudska prava razvrstavaju na „generacije”, te hronološki posmatrano, imamo prava prve, druge i treće generacije. Prava prve generacije su najstarija prava, određena prema predmetu, i obuhvataju lična i politička prava, kao što su pravo na slobodu izražavanja, pravo na život, pravo na pošteno suđenje itd.³²⁷ Nakon

³²⁴ Više u: Jelena Simić: *Pravna zaštita nasciturus-a i nondum conceptus-a – magistarski rad*, Beograd, 2008.

³²⁵ U tom smislu, Vodinelić navodi da ljudski život postoji kao ljudski od začeća, razlikujući se već tada po genetskoj šifri svih drugih živih bića. Između ostalog, pravo na život *nasciturus*-a štiti se stvaranjem tzv. prekobrojnih embriona, odnosno zabranom oplođivanja više jajnih ćelija nego što će biti implantirano radi trudnoće. Pravo na život *nasciturus*-a je ograničeno i to pre svega pravom majke da pod zakonskim uslovima odluči o prekidu trudnoće, dok je pravo na život već rođenog čoveka ograničeno npr. mogućnošću da bude lišen života u slučaju smrtne kazne, u ratu, krajnjoj nuždi i dr. Nakon rođenja, paralelno sa razvojem fizičke, psihičke i socijalne strane čoveka, lična prava koja čovek ima pre rođenja proširuju se novim ovlašćenjima, a postepeno nastaju i sva ostala lična prava. Tako se lična prava čoveka, kada postane sposoban da sam odlučuje, proširuju ovlašćenjem raspolaganja ličnim dobrima i to putem sopstvenog pristanka, odricanja ili prenosa. Vladimir V. Vodinelić: *Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union; Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 255–256.

³²⁶ Dimitrijević i dr. navode da sva ljudska prava čine celinu i da je veoma opasno tvrditi da su određena važnija od drugih. Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 59.

³²⁷ Pajvančević naglašava da je posmatrano sa pravnog aspekta, osnovnim pravima je ustanovljena prednost u korist prava individue, a protiv snage državne prinude. Iz tog razloga država ne sme narušavati slobodu individue. Područje individualne slobode jeste sfera u kojoj pojedinac ima prednost nad državom, a ukoliko država svojom aktivnošću zadre u ovu sferu slobode, mora dokazati da to sme da čini. U demokratskim ustavnim sistemima, na idejama liberalne individualističke koncepcije ljudskih prava počiva i institucionalizacija ljudskih prava. Najveći broj savremenih ustava sadrži garancije tradicionalnih ličnih i političkih prava čoveka i građanina i njihova garancija i zaštita je

Prvog svetskog rata sadržaj ljudskih prava se proširuje novom grupom prava. To su ekonomska, socijalna i kulturna prava koja se ubrajaju u tzv. drugu generaciju ljudskih prava, čija je težnja bila zaštita ekonomskog, socijalnog i kulturnog položaja pojedinca. Njihov cilj je bio upotpunjivanje prve generacije kataloga ljudskih prava koja se tiču odnosa pojedinca i države. Dok se prva generacija ljudskih prava, građanska i politička, zasnivaju prvenstveno na načelima slobode, druga generacija³²⁸ se temelji na načelima jednakosti i solidarnosti³²⁹ i počivala je na ideji da se ljudi dovedu u sličan društveni položaj kako bi zaista mogli da uživaju.³³⁰ Ekonomska, socijalna i kulturna prava³³¹ dopunjuju prava tzv. treće generacije, koja su nastala nakon Drugog svetskog rata i koja se odnose na kolektivna prava društva ili naroda, kao što je pravo na održivi razvoj, mir ili zdravo okruženje.³³² Svedoci smo da se upravo prava te tzv. treće

postala nerazdvojni deo savremene ustavnosti i odlika savremenih ustava. Marijana Pajvančić: *Ustavno pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2011, str. 58.

³²⁸ Tomušat navodi da su tek od početka prošlog veka građanske slobode izgubile monopol kao jedina vrsta osnovnih prava koja se priznaje na ustavnom planu. Sovjetski ustav iz 1917. prvi je nabrojao neka socijalna i ekonomska prava, a zatim ga je sledio i Vajmarski ustav iz 1919. u kojem su pobrojana brojna prava novog tipa. Kristijan Tomušat: *Ljudska prava između idealizma i realizma*, op. cit., str. 75.

³²⁹ Vojin Dimitrijević, Dragoljub Popović, Tatjana Papić, Vesna Petrović: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 59.

³³⁰ Mirjana Dokmanović: *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*, Čigoja štampa; Institut društvenih nauka, Beograd, 2017, str. 27.

³³¹ Kako Nikolić navodi, u savremenom svetu kulturna prava predstavljaju jednu od najmanje razvijenih grupa ljudskih prava. Čak ni ne postoji jasan stav da li su ona pojedinačna ili kolektivna, kao ni koja se sve prava ubrajaju u ovu grupu prava. I pored toga, ističe se značaj kulturnih prava koja se ocenjuju kao preduslov za usvajanje ostalih ljudskih prava, a i za prevazilaženje brojnih konflikata. Više u: Aleksa Nikolić: Kulturna prava u Republici Srbiji – trenutno stanje i perspektive, *Strani pravni život*, Vol. 63, Br. 3, 2019, str. 69–81, doi: 10.5937/spz63-22626; Vasvija Kapo: Temeljni međunarodni dokumenti o zaštiti kulturnih prava kao ljudskih prava II generacije, *Bosniaca – časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, Vol. 18, 2013, str. 31–34.

³³² Prema Koldenjaku i Šantalabu, grupu prava treće generacije čine: pravo na razvoj, pravdu i ravnopravnost u aktivnostima koje se odnose na iskorišćavanje poljoprivrednog zemljišta, rude, trgovine i industrije, pravo na nezavisnost u oblasti informacija i komunikacija, pravo na zdravu životnu sredinu, koje opet podrazumeva pravo na čistu vodu, vazduh i tlo koji su čisti od otrova ili rizika koji ugrožavaju ljudsko zdravlje. Iz tog

generacije, prava razvijaju i menjaju, i da kroz njihovu prizmu možemo prepoznati nove probleme koji ugrožavaju pravo na život svih ljudi.³³³ Zato je neophodno da ova prava pronađu svoje mesto u katalogu ljudskih prava.³³⁴ Tako na primer i Ustav Republike Srbije iz 2006, u skladu sa definicijom države, koja je, između ostalog, i država socijalne pravde, proklamuje određeni broj ekonomskih i socijalnih prava: pravo svojine, pravo na rad, pravo na štrajk, pravo na zaštitu zdravlja, pravo na socijalnu zaštitu, posebnu zaštitu porodice, majke i deteta itd.³³⁵

Kada je reč o pravima druge generacije, evidentno je da ta prava umnogome zavise ne samo od volje države, nego i od stepena njenog ekonomskog razvoja i raspoloživosti sredstava neophodnih za njihovo ostvarivanje.³³⁶ U tom smislu, ova su prava dugoročna i ne mogu se

razloga se pravo na zdravu životnu sredinu povezuje sa određenim obavezama države, i to suzdržavanje od bilo kakvog direktnog ili indirektnog mešanja u uživanje prava na zdravu životnu sredinu, sprečavanje trećih subjekata poput korporacija da se na bilo koji način upliću u uživanje prava na zdravu okolinu i usvajanje neophodnih mera kako bi se postiglo puno ostvarenje prava na zdravu okolinu. Marijana Kolednjak, Martina Šantalab: Ljudska prava treće generacije, *Tehnički glasnik*, Vol. 7, Br. 3, 2013, str. 326.

³³³ Jasmina Kiurski, Milan Antonijević: *Javni tužilac i zaštita ljudskih prava u krivičnom postupku – mehanizmi zaštite*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2014, str. 52.

³³⁴ Više o pravima treće generacije videti u: *Ibid.*; Dragan Golijan, Vladan Stanković: Ljudska prava treće generacije, u: *Holokaust nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svetskom ratu – zbornik radova sa prve međunarodna konferencije*, Beograd, 2014, str. 30–34; Andreja Mihailović: Treća generacija ljudskih prava, *Pravni zbornik: mesečni pravni časopis*, Br. 1, 2018, str. 161–180; Vesna Rakić-Vodinelić: Ljudska prava treće generacije: pregled osnovnih pravnih problema, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 39, Supplement br. 5–6, 1989, str. 789–813.

³³⁵ Više u: Milan M. Rapajić: Ekonomska i socijalna prava u Ustavu Srbije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 49, Br. 1, 2015, str. 273–298, doi:10.5937/zrpfns49-8090.

³³⁶ Kako navodi Dokmanović, prava druge generacije (ekonomska, socijalna i kulturna) čine: pravo na rad i na pravičnu naknadu, pravo na pravedne i povoljne uslove rada, pravo na zaštitu na radnom mestu, uključujući i pravo na štrajk i udruživanje i učešće u sindikatima, pravo na socijalnu pravdu i socijalno obezbeđenje, uključujući posebnu zaštitu majki i dece, zdravstveno i socijalno osiguranje, penzijsko osiguranje, socijalnu pomoć i sl., pravo na dostojan životni standard i kvalitet života, pravo na zdravlje, to jest

ostvariti odjednom, ni u kratkom roku, što ne oslobađa države obaveze da preduzimaju potrebne aktivnosti na ovom planu. Upravo suprotno, države imaju dužnost da preduzimaju adekvatne mere radi postizanja punog ostvarenja prava koja su priznata u PESK-u.³³⁷

Kao što iz izloženog može zaključiti, u teoriji su prisutne brojne podele koje se odnose na lična dobra i koje su pre izraz koncepcije samog autora, nego prakse i zakonodavca. Stoga, u skladu sa predmetom istraživanja koji se tiče raspolaganja reproduktivnim organima kao ličnim dobrima i njihovog korišćenja, potrebno je sistematski pristupiti analizi koja se po našem mišljenju tiče ovih prava. U tom svetlu, naročitu pažnju ćemo posvetiti analizi prava na fizički i moralni integritet, prava na privatnost, prava na pravni subjektivitet, prava na privatni život i prava na porodični život.

na osnovnu zdravstvenu zaštitu i preduslove da se vodi zdrav život, uključujući reproduktivna i seksualna prava, prava lica sa posebnim potrebama (hendikepirana lica), pravo na obrazovanje i dodatno školovanje, pravo na učešće i sticanje koristi od nauke i istraživanja, kao i pravo na učestvovanje u kulturnom i umetničkom životu. Mirjana Dokmanović: Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava, *op. cit.*, str. 28.

³³⁷ U ovom dokumentu akcenat je stavljen na državu i njene obaveze. Preciznije, PESK obavezuje države ugovornice da obezbede jednako pravo muškarcima i ženama, da uživaju sva ekonomska, socijalna i kulturna prava, da priznaju pravo na rad, da priznaju pravo na higijensko-tehničku zaštitu, odmor, plaćena odsustva, naknadu za državne praznike, da se obavežu da obezbede pravo svakog lica da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, da priznaju pravo svakom licu na socijalnu zaštitu, uključujući i socijalno osiguranje. Na osnovu nabrojanja ekonomskih i socijalnih prava iz PESK-a, u pravnoj teoriji se dolazi do zaključka da je važno obeležje ovih prava u tome što ona zahtevaju veće angažovanje države nego što je to slučaj sa građanskim i političkim pravima. Milan M. Rapajić: Ekonomska i socijalna prava u Ustavu Srbije, *op. cit.*, str. 278.

3.2.1 Pravo na fizički integritet

Prava ličnosti su na najneposredniji način vezana za ličnost čoveka, a naročito za sferu njegovog individualnog i intimnog života. Vršenje ovih prava ostaje izvan prinudnih mera društva, a sloboda opredeljenja svakog pojedinca u njihovom vršenju je neograničena.³³⁸ U tom smislu, odredbom člana 25. stav 1. Ustava RS istaknuta je nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta.³³⁹ Pravo na fizički integritet jeste pravo čoveka na nepovredivost svog tela i svaki zahvat protiv njegove volje koji ima za posledicu povredu fizičkog integriteta jeste nepošten.³⁴⁰ Nepovredivost integriteta ljudske ličnosti treba pre svega razumeti kao zaštitu telesnog integriteta, a pored toga i zaštitu onih sloboda čoveka koje se odnose na odlučivanje svakog pojedinca kako će izgrađivati svoju ličnost, kojim će se moralnim principima rukovoditi u svom ličnom životu itd.³⁴¹ Ova garancija nepovredivosti ličnosti u njenom integritetu naziva se opšte lično pravo. Iz ovog prava se izvodi zaštita za svako lično dobro kome je zaštita potrebna.

³³⁸ Zakoni uređuju pojedina posebna lična prava na ličnim dobrima kao što su pravo na lik, na lične zapise, pravo na ime itd., ali se ne nabraja na kojim sve ličnim dobrima postoje lična prava, niti se u pogledu svih ličnih dobara određuju sva ovlašćenja. Ipak, generalnom klauzulom je zagarantovana nepovredivost integriteta ličnosti, nepovredivost ličnih prava uopšte, i to bez navođenja bilo kakvih izuzetaka. Vladimir V. Vodinić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 257.

³³⁹ Kao posebno pravo ličnosti pominje se i pravo na psihički (moralni) integritet, pod kojim se podrazumeva sloboda odlučivanja. Pod ličnom slobodom se pre svega podrazumeva fizička sloboda, ali lična sloboda podrazumeva i prirodnu slobodu, slobodu volje, slobodno i neometano stvaranje i ostvarivanje volje. Alojzij Finžgar: Prava ličnosti, *op. cit.*, str. 159.

³⁴⁰ Navedeno je potvrđeno i odredbom čl. 25, st. 2. Ustava RS koji glasi: „Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.“

³⁴¹ Nepovredivost ličnih prava bila je zajemčena odredbom čl. 176. Ustava SFRJ („Sl. list SFRJ“, br. 9/1974), kao i odredbom čl. 22. Ustava SR Jugoslavije od 1992. godine („Sl. list SRJ“, br. 1/1992) i čl. 20. Ustava Republike Crne Gore od 1992. godine („Sl. list RCG“, br. 48/1992). Takođe, i Zakon o obligacionim odnosima pruža zaštitu pravima ličnosti (čl. 199.), odnosno integritetu ljudske ličnosti i pravima ličnosti (čl. 157.). Ovo pravo je zajemčeno i odredbom čl. 8. Evropske konvencije.

Funkcija opšteg ličnog prava jeste da dopuni zaštitu koju pružaju posebna lična prava i na osnovu njega se priznaje lično pravo i na onom dobru na kom pravo još nije posebno regulisano, a već regulisana lična prava upotpunjuju se zaštitom i od onih vrsta povreda koje već nisu posebno zabranjene, kao i od novih, do tada nepoznatih vrsta povreda.³⁴² Ipak, bez obzira na koncept koji se odnosi na lična prava i koji je prihvaćen u određenom pravnom poretku, nisu sva prava ličnosti koja su u okviru tog koncepta iste važnosti, nego se pravi određena razlika između jednih i onih drugih prava ličnosti koja predstavljaju pretpostavku postojanja ovih prvih. Tako na primer postoje prava koja možemo uslovno nazvati osnovnim i elementarnim, koja daju smisao svim ostalim pravima ličnosti koja su u odnosu na njih sekundarna, odnosno koja imaju smisao samo uz postojanje primarnih prava. U tom smislu je besmisleno govoriti o pravu na privatnost, pravu na pravni subjektivitet, pravu na porodični život itd., ukoliko prethodno na adekvatan način nije obezbeđena pravna zaštita prava na život, telesni i moralni integritet, slobodu itd. Zbog značaja koja imaju navedena prava u okviru materije koja se tiče prava ličnosti, navedena prava se nazivaju prava na fizički integritet.³⁴³ Pravo na fizički integritet³⁴⁴ predstavlja zajednički izraz za život, zdravlje i telesni integritet,³⁴⁵ te

³⁴² Vladimir V. Vodinelić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 257.

³⁴³ Radenko Jotanović: Pravo na tjelesni integritet, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, Vol. 38, Br. 1, 2017, str. 42.

³⁴⁴ Pravo na nepovredivost fizičkog integriteta se garantuje bez obzira na to kakav je stav većine prema njima. Cass R. Sunstein: *Designing Democracy: What Constitutions Do*, Oxford, 2001, p. 97.

³⁴⁵ Jotanović navodi da se pravo na fizički integritet i pravo na telesni integritet ličnosti mogu razumeti u smislu pojmova istog značenja. Međutim, isti autor navodi da prvi pojam predstavlja zajednički naziv za sva najznačajnija prava ličnosti, dok je pravo na telesni integritet samo jedno iz tzv. korpusa prava na fizički integritet ličnosti. Pored toga, pojam prava na telesni integritet ponekad je obuhvaćen i pojmom prava na život ili pojmom prava na zaštitu zdravlja, no u širem smislu, sva ova prava, zajedno sa ostalim pravima iz korpusa na fizički integritet jesu u funkcionalnoj i neraskidivoj vezi i zajednički čine osnovu i pretpostavku svih drugih „sekundarnih” prava ličnosti. Radenko Jotanović: Pravo na tjelesni integritet, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, Vol. 38, Br. 1, 2017, str. 44.

označava zajednički izraz za sva prava ličnosti koja je štite u osnovnom njenom pravu, da uopšte opstane i funkcioniše kao ljudsko biće.³⁴⁶ S druge strane, Vodinelić navodi da je pravo na život u naročitom odnosu sa drugim pravima, jer bez života nema ni ostalih ličnih dobara, te je pravo na život zaista vitalni osnov svih drugih prava. Međutim, zbog uticaja koji na život imaju povrede izvesnih dobara, a pre svega zdravlja, telesnog i psihičkog integriteta, kao i slobode kretanja i životne sredine, njihova zaštita se javlja kao prethodni stepen zaštite života. Stoga uništenje života okončava i ostala dobra, osim životne sredine, a ugrožavanje života neizbežno predstavlja i ugrožavanje fizičkog integriteta i zdravlja, te kada je čovek svestan ugroženosti života, ugrožava i psihički integritet. Ukoliko su fizički integritet, psihički integritet i zdravlje tako povređeni da za sobom povlače i skraćivanje života, tada je povreda tela,³⁴⁷ psihičkog integriteta i zdravlja istovremeno i povreda prava na život.³⁴⁸ Popov navodi da je u pravnoj teoriji sporno da li je psihički integritet samostalno pravo, to jest da li predstavlja samostalni objekt zaštite, ili je prateća pojava koja se javlja uz povredu drugog ličnog dobra. Povreda psihičkog integriteta ličnosti, kao što je na primer izazivanje straha ili stida i sl. uživa pravo na samostalnu

³⁴⁶ Alojzij Finžgar: *Prava ličnosti, op. cit.*, str. 73.

³⁴⁷ U smislu građanskog prava, pod telesnom povredom podrazumeva se svako narušavanje telesnog ili psihičkog integriteta čoveka koje je za posledicu imalo neku štetu, imovinsku ili neimovinsku. U većini slučajeva šteta se svodi na neposredno ili posredno mehaničko delovanje koje u telu izaziva anatomske promene. Ipak, za pojam telesne povrede i oštećenje zdravlja to nije nužno jer i nemehanička delovanja, kao što je npr. preživljeni strah u nesrećnom slučaju, mogu imati za posledicu štetu u vidu tzv. psihičke traume, kao i bolesti srca, prevremenog i defektnog rođenja, psihičke smetnje i sl. Jakov Radišić: *Obligaciono pravo – opšti deo*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2019, str. 326.

³⁴⁸ Vodinelić navodi da su stoici učili, što je prihvaćeno i u rimskom pravu, da pravo na život počinje prvim udisajem, dok se u crkvenom pravu, a i u najvećem delu prava i pravne nauke sve do XVIII veka, smatralo kao prirodnonaučna istina da ljudski život počinje kada embrion „oživi“ i da se to dešava ranije kod muškog embriona nego kod ženskog. Naime, uglavnom se smatralo da je za muški embrion to 40. dan od začeća, a za ženski 90. dan. U XVIII veku je vladajući stav da je plod živ već od začeća. Vladimir V. Vodinelić: *Moderni okvir prava na život – pokušaj inventara osnovnih problema i rešenja, Pravni život*, Vol. 44, knj. 418, Br. 9, 1995, str. 5–8. Više o pravu na život u: Zoran Stojanović: *Pravo na život kao prirodno pravo čoveka, Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 3–15.

pravnu zaštitu ako nije obuhvaćena povredom nekog drugog prava ličnosti, kao na primer prava na fizički integritet.³⁴⁹

Pravo na integritet tela, kao i sva druga prava ličnosti, ne garantuje da ne može doći do povrede ili ugrožavanja telesnog integriteta, nego pruža pravnu zaštitu u slučaju da do te povrede ili ugrožavanja dođe na zakonom nedozvoljen, to jest zabranjen način. Svako fizičko lice, kao subjekt prava na telesni integritet, može slobodno u granicama pravnog poretka da odluči da li će preduzeti radnje koje znače zadiranje u njegov telesni integritet i/ili će dopustiti drugim licima preduzimanje takvih radnji.³⁵⁰ Zajednička karakteristika prava na fizički integritet ličnosti jeste nesmetana fizička, to jest biološka egzistencija čoveka, a kako pravna lica nemaju biološku, nego socijalnu egzistenciju,³⁵¹ tako im ne pripada pravo na fizički integritet. Jotanović navodi da se u pravnom okviru prava na fizički integritet može identifikovati nekoliko njegovih objekata, odnosno elemenata, te navodi da su to pravo na život, pravo na zaštitu zdravlja, pravo na psihički integritet, pravo na polni integritet, pravo na ljudsko dostojanstvo, pravo na telesni integritet i pravo na zdravu životnu sredinu.³⁵²

Pravo na integritet tela štiti pravo osobe da kontroliše svoje zdravlje i telo. U kontekstu reproduktivnog zdravlja ovo pravo postaje značajno u slučajevima abortusa, prisilne sterilizacije, genitalne mutacije i prisilnog medicinskog lečenja i istraživanja.³⁵³ Fizičke radnje koje su urađene na telu pacijenta bez njegove saglasnosti smatraju se činom nasilja.³⁵⁴ PGP i PESK ne prepoznaju pravo na integritet tela kao posebno pravo, nego ga tumače

³⁴⁹ Danica Popov: Građansko pravo – opšti deo, *op. cit.*, str. 167.

³⁵⁰ Radenko Jotanović: Pravo na tjelesni integritet, *op. cit.*, str. 45.

³⁵¹ Nikola Gavella: *Osobna prava – prvi dio*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000, str. 67.

³⁵² Radenko Jotanović: Pravo na tjelesni integritet, *op. cit.*, str. 43.

³⁵³ Ana Ayala: Međunarodni okvir za prava pacijenata u sistemu zdravstvene zaštite, u: Vesna Bjegović-Mikanović, Jelena Šantrić, Judith Overall, (ur.) *Ljudska prava u zdravstvenoj zaštiti – priručnik za praktičare*, Medicinski fakultet, Beograd, 2015, str. 48.

³⁵⁴ UN Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, UN Special Rapporteur on the Right to Health. UN Doc. E/CN.4/2005/51. February 11, 2005. para. 38, dostupno na: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/51>, posećeno 22. 7. 2024. godine.

u okviru srodnih prava, kao što je pravo na slobodu od mučenja, svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja,³⁵⁵ prava na ličnu bezbednost,³⁵⁶ prava na privatnost³⁵⁷ i prava na najviši dostupni standard zdravlja.³⁵⁸

3.2.1.1 Pravo na abortus

Širom međunarodne zajednice, pa i u Evropi, problemi koji su u vezi sa abortusom odnose se na niz moralnih, verskih, zdravstvenih, pa time i političkih i pravnih pitanja oko kojih, ni na unutrašnjem ni na međunarodnom planu, nema konsenzusa. Pravo na abortus je izrazito značajno reproduktivno pravo u neraskidivoj vezi sa potrebom žene da kontroliše svoje telo.³⁵⁹ Neophodno je osigurati ženi slobodu da, bez obzira na stav muškarca, odluči da li želi da bude majka ili ne, ili koliko dece želi da ima. Kako ističu Perović Ivanović i dr. u slučaju neželjene trudnoće ona

³⁵⁵ Čl. 7. PGP.

³⁵⁶ Čl. 9, *Ibid.*

³⁵⁷ Čl. 17, *Ibid.*

³⁵⁸ Čl. 12. PESK.

³⁵⁹ Odredbom čl. 63, st. 1. Ustava Republike Srbije garantovano je pravo čoveka da slobodno odluči o rađanju dece, što znači da Ustav ne predviđa mogućnost ograničenja ovog prava. Pri tome je u Ustavu upotrebljena veoma nespretna formulacija „svako“. S druge strane, Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama je propisano da samo žena ima pravo da odlučuje o prekidu trudnoće, to jest „prekid trudnoće može se izvršiti samo na zahtev trudne žene“ (čl. 2, st. 1). Stoga smatramo da bi budući ustav trebalo da precizno i nedvosmisleno definiše subjekte prava na slobodno odlučivanje o rađanju dece. Krivični zakonik Republike Srbije predviđa krivično delo nedozvoljenog prekida trudnoće, to jest pobačaja izvršenog, započetog ili potpomognutog protivno propisima. Kazna za ovo delo zavisi od toga da li je ovo delo izvršeno sa ili bez pristanka trudnice, odnosno njenih roditelja ili staratelja ako je ona mlađa od 16 godina. Zaprećena kazna za ovo delo je veća ako nastupi smrtna posledica, teško narušavanje zdravlja ili druga teška telesna povreda žene nad kojom je vršen prekid trudnoće. Čl. 120. Krivičnog zakonika („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024).

mora imati pravo na sopstveni izbor, pa i na abortus.³⁶⁰ Takođe, pravo na abortus pripada korpusu feminističkih težnji u cilju emancipacije i pospešivanja položaja žena, a može se shvatiti i kao borba za priznavanje prava ženama da učestvuju u kreiranju sopstvenog života, prava na izbor i za priznavanje prava na obavljanje uloge koje prevazilaze poslove i obaveze majki. Pravo na abortus se može shvatiti i kao feministički odgovor protiv instrumentalizacije ženske reproduktivne sposobnosti koju čini patrijarhalni režim u cilju sopstvenog održavanja i reprodukovanja.³⁶¹ Posmatrano kroz istorijsku prizmu, borba za ostvarivanje prava na abortus imala je veliki društveni otpor.³⁶² Priznavanje prava koja oslobađaju ženu kao subjekta u privatnoj sferi bilo je opterećeno ne samo stereotipima i predrasudama nego i jakim društvenim normama koje su ženama nametale odgovornost za biološku reprodukciju i podizanje potomstva.³⁶³ Takođe,

³⁶⁰ Aida Perović Ivanović, Ljupka Kovačević, Nebojša Jokmanović, Ljiljana Raičević, Maja Raičević, Mirjana Popović, (ur.) *Priručnik za seksualno i reproduktivno zdravlje*, Sigurna ženska kuća, Podgorica, 2008, str. 121.

³⁶¹ Jasmina Stevanović: Reproductivna prava u Srbiji, u: *Neko je rekao feminizam? – kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Ured u BiH; Fondacija Cure, Sarajevo, 2012, str. 111.

³⁶² Herdegen navodi da je, u tom smislu, važan već pomenuti slučaj *Ro protiv Vejda* kojim je legalizovan abortus u SAD. Vrhovni sud je po tužbi tužilje protiv zakona Teksasa koji je zabranjivao abortus doneo odluku da je abortus ustavno pravo i da žena ima pravo da slobodno odlučuje o rađanju. U međuvremenu, dok je čekala sudsku odluku, tužilja se porodila, ali je odluka značajna jer je njenim donošenjem abortus legalizovan u celoj zemlji. *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973). S druge strane, Ustavni sud Nemačke odlukom iz 1975. daje ženi određen stepen kontrole nad njenim životom i ostavlja mogućnost da se urede uslovi pod kojima bi abortus bio dozvoljen. Međutim, ovaj sud u odluci iz 1993. godine izričito zaključuje da je pravo fetusa na život ustavom garantovano i da je dužnost države da ga štiti, što predstavlja presedan nemačkog zakonodavstva. Više u: Matthias J. Herdegen: Unjust laws, human rights, and the German constitution: Germany's recent confrontation with the past, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 32, No. 3, 1995, pp. 591–606.

³⁶³ Glumić ističe kao relevantan i stav religije. Stav hrišćanske crkve je oduvek bio da je abortus ubistvo, zato što plod ima dušu od momenta začeća. A po učenju Vasilija Velikog iz IV veka i odlukom Carigradskog sabora iz 692. godine abortus i ubistvo su izjednačeni. Ranije su hrišćani zauvek bili udaljeni iz crkve, a danas su sankcije blaže, te se ženama koje su prekinule trudnoću, njihovim partnerima koji su na taj čin dali saglasnost, kao i ginekolozima i medicinskim sestrama koji su izvršili prekid trudnoće zabranjuje učešće u

problematika koja se tiče abortusa, kao postupka kojim se prekida trudnoća veoma je kompleksna i može se analizirati sa različitih aspekata: demografskih, etičkih, socioloških i pravnih. Veoma često samo pitanje dopuštenosti abortusa predstavlja temu oko koje dolazi do sukoba stavova njegovih pristalica, s jedne strane, i protivnika, sa druge, pa čak i u onim zemljama gde je abortus odavno legalizovan,³⁶⁴ što znači da danas pravo na abortus predstavlja deo složenijeg i sveobuhvatnijeg prava na reproduktivno zdravlje³⁶⁵ koje obuhvata odgovorno planiranje rađanja i

svetom pričešću u ograničenom vremenskom periodu. I katolička i pravoslavna crkva opravdavaju abortus samo ako je život trudnice ugrožen. Određeni liberalniji protestantski krugovi kao razlog za abortus prihvataju i anomalije ploda, kao i trudnoću koja je posledica silovanja ili incesta. Kada je reč o jevrejskoj religiji ona je odobravalala abortus u različitim situacijama, i to: kada je medicinskim veštačenjem utvrđeno da će održavanje trudnoće uticati da majka u potpunosti izgubi sluh, kao i u slučaju silovanja, suicidalnih ideja koje su nastale zbog trudnoće i zbog nekih zdravstvenih problema. S druge strane, zahtevi za prekid trudnoće zbog genetskih poremećaja ploda uglavnom nisu uvažavani. Abortus se u Kuranu ne pominje, ali se navodi da je ubistvo deteta težak zločin, te se diskusija o etičkoj opravdanosti abortusa uglavnom zasniva na utvrđivanju perioda kada se embrion ili fetus mogu smatrati detetom. Prema proroku Muhamedu duša ulazi u fetus u 120. danu, dok islamski teolozi nemaju jedinstven stav o ovom pitanju. U islamu, abortus se uvek dozvoljava samo u izuzetnim slučajevima, a trudnoća koja je nastala kao posledica silovanja ne predstavlja dovoljan razlog za izvršenje abortusa. Nenad Glumić: *Etičke dileme u prevenciji i tretmanu ometenosti*, u: Dobrivoje Radovanović, (ur.) *Nove tendencije u specijalnoj rehabilitaciji i edukaciji*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2007, str. 188. Konstantin-Julijan (*Constantin-Julian*) ističe da je u hinduizmu prisutno učenje da se telo i duša spajaju u trenutku oplodjenja, te je plod ličnost od momenta oplodjenja. Stoga se hinduizam protivi izvršenju abortusa, osim u slučaju kada je život majke ugrožen. Damian Constantin-Julian: *Abortion from the perspective of eastern religions: Hinduism and Buddhism*, *Revista Romana de Bioetica*, Vol. 8, No. 1, 2010, p. 128.

³⁶⁴ Stevanović navodi da je odluka o legalizaciji abortusa u našoj zemlji doneta polovinom tridesetih godina prošlog veka na Kongresu jugoslovenskih lekara u Beogradu, ali je abortus zaista legalizovan tek 1951. godine. Takođe, ovo je bila jedina medicinska intervencija koja se u to vreme naplaćivala. Jasmina Stevanović: *Reproduktivna prava u Srbiji*, *op. cit.*, str. 110.

³⁶⁵ Život nerođenog deteta pravno je zaštićen inkriminisanjem nedozvoljenog pobačaja, odnosno nedozvoljenog prekida trudnoće. Ova inkriminacija postoji u krivičnim zakonima savremenih zemalja, ali se mora imati u vidu njen veoma složen karakter, kao

prava na slobodnu seksualnost koja se ne svodi na reproduktivnu ulogu žene.³⁶⁶ Ono čini segment korpusa reproduktivnih prava i sloboda, koje po svojim obeležjima predstavlja lično, neprenosivo i neimovinsko pravo koje isključivo pripada trudnoj ženi. To je njeno ekskluzivno³⁶⁷ pravo čije je vršenje jedan od načina za ostvarivanje „dobrovoljnog materinstva“.³⁶⁸ Evropski parlament u Strazburu je 1990. godine i pored protivljenja, konzervativaca, hrišćanskih demokrata i ekstremista doneo i usvojio Rezoluciju kojom se svim državama članicama preporučuje da pruže ženama pristupačnu i sigurnu pomoć. Pri tome je naglašeno da ženama

i to da se njome ne pruža samo zaštita začetom detetu, nego i njegovoj majci u smislu zaštite njenog života, telesnog integriteta i zdravlja koji mogu biti ugroženi, kao i prava na rađanje potomstva koje je takođe priznato pravo čoveka. Inkriminisanjem nedozvoljenog pobačaja, odnosno nedozvoljenog prekida trudnoće na izvestan način je „pokrivena“ krivičnopravna zaštita nerođenog deteta. Đorđe M. Đorđević: Pravo na život nerođenog deteta, *Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 18. Relevantno je naglasiti da uporednopravna rešenja koja se tiču prekida trudnoće pokazuju veliki stepen nesaglasnosti, kako u polaznim koncepcijama određenih rešenja, tako i u krajnjim, koja se odnose na zakonski tekst. Tako je na primer nemački zakonodavac krivično delo prekida trudnoće smestio u glavu Krivičnog zakonika koja nosi naziv Krivična dela protiv života, u okviru kojeg su inkriminisani osnovni, teži i lakši oblici ovog krivičnog dela. U Krivičnom zakoniku Švajcarske ovo delo smešteno je u posebnu glavu: Krivična dela protiv života i telesnog integriteta, a zakonski naziv ovog dela je pobačaj. U okviru ovog zakonika inkriminisan je pobačaj koji je izvršen od strane trudnice, pobačaj izvršen od strane trećih lica, kao i nekažnjivi prekid trudnoće. Više u: Zoran Bašić: Uporednopravni aspekti krivičnog dela nedozvoljenog prekida trudnoće, *Pravni život*, Vol. 49, knj. 452, Br. 9, 2000, str. 17–43.

³⁶⁶ Ankica Šobot: Od prava za žene do prava na rodnu ravnopravnost, *Pravni život*, Vol. 58, knj. 530, Br. 10, 2009, str. 1028.

³⁶⁷ Bez obzira na to što je prekid trudnoće pravo žene, ono povlači i niz pitanja koja se tiču medicinskog prava u okviru kojeg se rasprava u osnovi svodi na odlučivanje o životu i smrti. U medicinskoj i pravnoj teoriji dolazi do različitog sagledavanja institucije abortusa, te se iz tog razloga veoma često pribegava odvojenoj analizi ovog instituta sa pravnog i sa medicinskog aspekta. Više u: Hajrija Mujović Zorić: Medicinsko pravna pitanja indikovanog pobačaja, *Pravni život*, Vol. 49, br. 9, knj. 452, 2000, str. 187–197.

³⁶⁸ Silvija Panović Đurić: Pravo na prekid trudnoće, problem konflikta interesa, *Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 32–33.

treba priznati pravo da same odlučuju o svom životu, uključujući i pravo opredeljenja za roditeljstvo ili prekid trudnoće.³⁶⁹

I pored toga što Evropskom konvencijom nisu garantovana reproduktivna prava kao posebna vrsta ljudskih prava, ESLJP je odlučivao o poštovanju ovih prava. Pri tome se pozivao na prava koja su garantovana Evropskom konvencijom i protokolima koji su naknadno usvojeni.³⁷⁰ U državama članicama SE ne postoji opšta saglasnost o zakonskom regulisanju abortusa.³⁷¹ Stoga ESLJP pitanja koja su u vezi sa garantovanjem prava na abortus ostavlja diskrecionoj odluci država. Tako je EKLJP još 1961. godine odbila da ispita kompatibilnost zakona o abortusu sa članom 2. Evropske konvencije. U predmetu *Bruggeman and Scheuten protiv Nemačke*,³⁷² Komisija je navela da se član 8. stav 1. ne može tumačiti kao da su trudnoća i prekid trudnoće isključivo u privatnom domenu majke, a potom je razmatrala da li bi fetus ipak mogao da se smatra oblikom života. Ovakva nejasna tumačenja koja su se zasnivala na nerešenom pitanju stepena priznavanja interesa deteta u smislu člana 2. pojavila su se i kasnije u slučajevima *H. v. Norway*³⁷³ i *Open Door And*

³⁶⁹ Nevena Petrušić: Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, *op. cit.*, str. 239.

³⁷⁰ Petrušić navodi da analizom presuda ESLJP dolazi do zaključka da su reproduktivna prava najčešće sagledavana kroz sledeća konvencijska prava: pravo na život (čl. 2. Evropske konvencije), pravo na poštovanje privatnog života (čl. 8. Evropske konvencije), pravo na zaštitu od nehumanog i ponižavajućeg postupanja (čl. 3. Evropske konvencije), pravo na slobodu izražavanja koje uključuje pravo na primanje informacija (čl. 10. Evropske konvencije), pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodice (čl. 12. Evropske konvencije), pravo na edukaciju (čl. 2. Protokola br. 1.), prava na jednaka prava i odgovornosti supružnika u braku (čl. 5. Protokola br. 7) itd. *Ibid.*

³⁷¹ Zakoni kojima se reguliše abortus razlikuju se u zemljama EU. Tako je na primer u Irskoj abortus dozvoljen samo ako je neophodan kako bi se spasio život majke. Većina država EU dopušta abortus do 12. nedelje trudnoće, sem Švedske, u kojoj je abortus dozvoljen do 18. nedelje. Možemo reći da Švedska ima najliberalniji zakon o abortusu budući da je abortus dopušten i u 22. nedelji trudnoće uz posebnu saglasnost stručnjaka, dok maloletnicama nije potrebna pismena saglasnost roditelja. Swedish Abortion Act of 1974. (SFS 1974: 595).

³⁷² *Bruggeman and Scheuten v. Germany*, no. 6959/75, odluka od 19. maja 1976. godine.

³⁷³ *H. v. Norway*, no. 17004/90, *op. cit.*

Dublin Well Woman v. Ireland.³⁷⁴ U slučaju *Vo protiv Francuske*³⁷⁵. Sud je detaljno analizirao sve nedoumice koje su u vezi sa pravima fetusa, pravima nerođenog deteta i abortusom. Zaključak Suda jeste da među evropskim državama ne postoji konsenzus o početku prava na život, to jest da njegova definicija spada u polje slobodne procene svake države. A analizom sudske prakse došlo se do zaključka da se nerođeno dete ne smatra osobom koja je zaštićena članom 2. Evropske konvencije, kao i da ako ono ima pravo na život, to pravo je ograničeno isključivo interesima i pravima majke. U skladu sa tim, Sud smatra da Francuska ne može odgovarati na Evropske konvencije zbog toga što uništavanje fetusa prilikom nemarnog lekarskog zahvata nije tretirala kao ubistvo iz nehata. Značajno je naglasiti da je ESLJP podržao nacionalna prava u kojima je dozvoljen abortus u ranoj trudnoći, a posebno u slučajevima kada je trudnoćom ugroženo i zdravlje, a i život žene.³⁷⁶ Tako na primer otac nerođenog deteta nema pravo da insistira da dete bude rođeno protiv volje majke.³⁷⁷ Ova odluka je od velikog značaja zato što je stav Suda prvi put eksplicitno, da se fetus nikako ne može posmatrati izolovano, nego kao nerazdvojni deo trudne žene. S druge strane, analizom člana 2. Evropske konvencije u odnosu na fetus i njegova prava, Sud zaključuje da bi svaki abortus bio zabranjen, bez obzira na rizik koji trudnoća može da „doneše” ženi, što u stvari znači da bi u odnosu na život trudne žene fetus imao veća prava i veću vrednost.³⁷⁸ Odluka Sadu u slučaju *Vo protiv Francuske* bila je utemeljena na sličnim argumentima kada je Sud naglasio da je život fetusa prisno povezan sa

³⁷⁴ *Open Door And Dublin Well Woman v. Ireland*, no. 14234/88; 14235/88, presuda od 29. oktobra 1992. godine.

³⁷⁵ *Vo v. France*, no. 53924/00, presuda od 8. jula 2004. godine.

³⁷⁶ Tako je na primer i Vrhovni sud Irske u slučaju *The Attorney General v. X and Others*, iako se prema Ustavu Irske priznaje pravo na život nerođenog deteta, zauzeo stav da je abortus dopušten ukoliko je utvrđeno da postoji stvarni rizik po život majke u slučaju da okončanje trudnoće ne bude dopušteno. Naime, u ovom slučaju četrnaestogodišnja devojčica izjavila je da će izvršiti samoubistvo ukoliko ne bude mogla da abortira zato što je trudnoća posledica silovanja. *The Attorney General v. X and Others*, [1992] 1 IR 1 (IESC), odluka od 5. marta 1992. godine.

³⁷⁷ *X. v. The United Kingdom*, no. 8416/79 (*Paton v. The United Kingdom*), odluka od 13. maja 1980. godine.

³⁷⁸ *Ibid*, §19.

majkom i da može biti zaštićen preko nje same.³⁷⁹ A u slučaju *Da Silva Pimentel Teixeira protiv Brazila*³⁸⁰ komisija je ustanovila da propust zdravstvenih radnika da pacijentkinji obezbede adekvatnu medicinsku negu tokom trudnoće i blagovremenu hitnu akušersku intervenciju, što je dovelo do smrtnog ishoda, predstavlja kršenje prava na život.

Čak i kada države zabranjuju abortus imaju obavezu da omoguće da određena fizička ili pravna lica daju informacije³⁸¹ ženama gde se abortus može zakonito obaviti.³⁸² Ipak, namerni prekid trudnoće je veoma teško pravno normirati zato što izražava jednu veoma delikatnu životnu situaciju koja je veoma nepovoljna po psihičko doživljavanje subjekata. Smatramo da je teško uspostaviti ravnotežu između zahteva za poštovanje prava i slobode i žene i muškarca, a pored toga voditi računa i o interesima i pravima nerođenog deteta. Tako se često dešava da u slučajevima kada do 10. nedelje trudnoće žena mora da odluči da li će zadržati dete ili ne, i ako je pri tome prepuštena sama sebi – ona donese brzopletu odluku da se reši deteta te kasnije zbog takve odluke često žali.

³⁷⁹ *Vo v. France*, no. 53924/00, *op. cit.*, §82 i 86.

³⁸⁰ *Maria de Lourdes da Silva Pimentel Teixeira v. Brazil*, Communication No. 17/2008; UN Doc. CEDAW/C/49/D/17/2008.

³⁸¹ I pored velikih poboljšanja u poslednjih 20-ak godina u pogledu planiranja porodice, 2010. godine dnevno je umiralo 800 žena zbog problema vezanih za trudnoću i porođaj. Prema procenama, 2008. godine se oko 8,7 miliona žena iz zemalja u razvoju, starosti od 15 do 24 godina, podvrglo nesigurnom abortusu. United Nations Population Fund (UNFPA), Akcioni okvir za praćenje primene akcionih programa Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju nakon 2014. godine, Njujork, navedeno prema: Christa Wichterich: *Seksualna i reproduktivna prava* – *op. cit.*, str. 16.

³⁸² *Open Door And Dublin Well Woman v. Ireland*, no. 14234/88; 14235/88, *op. cit.*

3.2.1.2 Pravo na život nerođenog deteta

Složene pravne i etičke dileme koje su u vezi sa prekidom trudnoće i pravima nerođenog deteta zaslužuju naročit osvrt, jer Evropska konvencija odredbom člana 2. utvrđuje da je „pravo svakoga³⁸³ na život zaštićeno zakonom i da niko ne sme namerno biti lišen života, osim prilikom izvršenja sudske presude na smrtnu kaznu za krivična dela za koja je ta kazna predviđena zakonom“. U stavu 2. istog člana propisano je da nije u suprotnosti sa odredbama ovog člana ni lišenje života koje je „proizišlo iz upotrebe sile koja je bila nužno potrebna prilikom odbrane bilo koje osobe od protivpravnog nasilja“, pri „zakonitom hapšenju ili sprečavanju bekstva osobe koja je zakonito lišena slobode“ i radi suzbijanja pobune ili nemira u skladu sa zakonom. Međutim, u Konvenciji nije definisano kada život počinje ni kada se završava, što je sporno u odnosu na zakone koji dozvoljavaju prekid trudnoće ili eutanaziju.³⁸⁴ U tom smislu, garantujući nepovredivost života, ni ustavi ne navode izričito ko je titular prava na život.³⁸⁵ Preciznije, u njima je definisano šta je to što se štiti – život, ali ne i čiji život, iako iz shvatanja prava na život kao prava čoveka i iz poimanja života kao fizičko-biološkog postojanja, proizilazi saglasnost da je jedino čovek titular tog prava. Međutim, postoji neslaganje u pogledu toga ko je čovek i zbog te neodređenosti dolazi do sporenja o tome kada počinje zaštita ljudskog života i kada prestaje, što povlači pitanje prava na

³⁸³ Kao što vidimo, EK ne definiše krug lica koja su obuhvaćena terminom „svako“ čiji bi život trebalo da bude zaštićen.

³⁸⁴ Živojinović navodi da se osim u čl. 2. Evropske konvencije, termin „svako“ (*everyone*) pojavljuje i u čl. 1, 5, 6, 8, 11, i 13. Evropske konvencije i u skoro svim slučajevima upotreba ovog termina je takva da se može odnositi samo na postnatalni period u razvoju čoveka. Nema indikacija koje precizno i nedvosmisleno ukazuju na bilo kakvu mogućnost njegove primene na prenatalni period. Shodno navedenom, Evropska konvencija nema osnova za stav da se termin „svako“ odnosi na nerođeno dete. Dragica Živojinović: *Pravo nerođenog deteta na život u međunarodnom pravu*, *Pravni život*, Vol. 56, knj. 510, Br. 10, 2007, str. 380.

³⁸⁵ Tako je i odredbom čl. 24, st. 1. Ustava Republike Srbije propisano da je ljudski život neprikosnoven.

život začetog, a još nerođenog čoveka, to jest deteta.³⁸⁶ Pitanje početka ljudskog života i danas privlači pažnju pravnika i o tome postoje različita shvaćanja.³⁸⁷ S obzirom na to da je jedan od osnovnih kriterijuma za utvrđivanje smrti prestanak moždanih funkcija, smatra se da bi isti kriterijum mogao biti adekvatan i za definisanje početka života. S obzirom da se moždane funkcije mogu dokazati četrdeset dana nakon začeća i za početak života se može uzeti četrdeseti dan od dana začeća. Jović³⁸⁸ smatra da bi prilikom određivanja početka života pravo trebalo da se osloni na medicinu, te navodi da na to pitanje medicina (embriologija) daje precizan odgovor, dok pravo uvažava pluralitet mogućih početaka ljudskog života.³⁸⁹ U tom smislu, po medicinskim kriterijumima, život nerođenog ljudskog bića koje je začeto i koje se nalazi u fazi biološkog razvitka u prenatalnom periodu počinje sa srčanom akcijom. Ona se može otkriti nakon trideset šest dana od izostanka ciklusa, kod dužine embriona od 2mm.³⁹⁰ S druge strane, kada je reč o nedozvoljenom prekidu trudnoće, sa stanovišta prava relevantan momenat koji se vezuje za početak zaštite života jeste ne samo rođenje deteta, kada ono stiče pravni subjektivitet,³⁹¹

³⁸⁶ Vladimir V. Vodinić: Moderni okvir prava na život – pokušaj inventara osnovnih problema i rešenja, *op. cit.*, str. 8.

³⁸⁷ Radišić ističe da je u teoriji navedeno sedam vremenskih trenutaka od kada se smatra da embrion predstavlja potencijalni život: u trenutku začeća, u trenutku nidacije, kada je majka osetila prvi pokret deteta u svojoj utrobi, početak porođaja, trenutak stupanja vodećeg dela fetusa kroz spoljašnji porođajni kanal, kada je fetus načinio prvi udisaj i kada fetus postane sposoban za život van majčine utrobe. Jakov Radišić: Pravna zaštita embriona u Saveznoj Republici Nemačkoj, *Pravni život*, Vol. 49, knj. 452, Br. 9, 2000, str. 135.

³⁸⁸ Olga Jović: Pravo deteta na život, opstanak i razvoj – pravo na prekid trudnoće protiv prava na anonimni porođaj, *Pravni život*, Vol. 56, knj. 510, Br. 10, 2007, str. 399.

³⁸⁹ Vodinić navodi da je u pravu, za razliku od medicine, moguć pluralitet početaka ljudskog života: kada je reč o nedozvoljenom pobačaju, početak zaštićenog ljudskog života je predstavljen časom nidacije, a kada je reč o pravnoj sposobnosti i sticanju pravnog subjektiviteta, dugo je vladao stav koji se susreće i danas – da rođenje predstavlja taj početak. Vladimir V. Vodinić: Moderni okvir prava na život, *op. cit.*, str. 14.

³⁹⁰ Kristen E. Smith, Buyalos P. Richard: The profound impact of patient age on pregnancy outcome after early detection of fetal cardiac activity, *Fertility and Sterility*, Vol. 65, No. 1, 1996, pp. 35–40, [https://doi.org/10.1016/S0015-0282\(16\)58024-8](https://doi.org/10.1016/S0015-0282(16)58024-8).

³⁹¹ Više o pravu na pravni subjektivitet deteta biće u poglavlju 3.2.3.

nego i momenat nidacije, to jest učvršćivanja embriona u zid uterusa.³⁹² Abortus, odnosno prekid trudnoće jeste prilika za raspravu o osnovu prava na život. Može se postaviti pitanje da li nerođeno dete može da uživa samostalnu pravnu zaštitu, odnosno pravo na život, ili nerođeno dete (fetus) stvoja prava ostvaruje isključivo preko majke.³⁹³ Ako se pođe od činjenice da ljudsko biće nije individua sve dok ne može voditi nezavisni, autonomni život, onda do momenta rođenja začeto dete predstavlja deo telesnog integriteta majke, koje će i u pravu biti tretirano na taj način. U tom smislu, tumačenjem odredbe člana 2. Evropske konvencije, kojom je propisano da je pravo na život svakog lica zaštićeno zakonom, dalo je povoda da EKLJP 1979. godine usvoji stav prema kojem pojam lica ne podrazumeva začeto, nego samo rođeno dete. U skladu sa navedenim, zaštita deteta u majčinoj utrobi integrisana je u zaštitu koju uživaju trudne žene.³⁹⁴ Tako je u slučaju *Paton protiv UK*³⁹⁵ Sud smatrao da je život fetusa tesno povezan sa životom trudnice i da se ne može posmatrati odvojeno od njega. Nasuprot navedenom, u slučaju *RH protiv Norveške*³⁹⁶ Sud je konstatovao da u izvesnim okolnostima, član 2. Evropske konvencije može da se primeni na fetus, te sud zaključuje da ne mora da reši pitanja da li fetus uživa zaštitu na osnovu pomenutog člana, ali ne isključuje ni mogućnost rešavanja pomenutih pitanja bez obzira na stav država ugovornica. Ipak, navedeni zaključak, to jest obrazloženje, jeste nepotpuno zato što Sud nije precizirao koje bi to okolnosti mogle biti. Podnošenjem tužbe ESLJP, u predmetu *Vo v. France* postavljena su dva pitanja. Prvo, da li je nerođeno dete subjekt prava na život prema članu 2. Evropske konvencije, i drugo, da li shodno

³⁹² U tom smislu, prema gledištu Saveznog ustavnog suda Nemačke život embriona počinje 14. dana od dana začeća. Od tog momenta pa do rođenja i preko rođenja, zaštita nerođenog ploda odvija se kontinuirano. Presuda od 25. februara 1975, objavljena u *Neue Juristische Wochenschrift* 1975. godine, navedeno prema: Jakov Radišić: Pravna zaštita embriona u Saveznoj Republici Nemačkoj, *op. cit.*, str. 135.

³⁹³ Zoran Pavlović: Protecting the rights of the unborn child, u: Pavlović, Zoran, (ed.) *Yearbook. No. 5, Human rights protection: from childhood to the right to a dignified old age: human rights and institutions*, Provincial Protector of Citizens - Ombudsman; Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, Novi Sad, 2022, str. 259.

³⁹⁴ Ovakav stav je podržan i u praksi ESLJP u slučaju *Vo v. France*.

³⁹⁵ *X. v. The United Kingdom*, no. 8416/79, *op. cit.*

³⁹⁶ *H. v. Norway*, no. 17004/90, *op. cit.*

članu 2. Evropske konvencije nehatno ubistvo nerođenog deteta pripada pod sankciju krivičnog zakona.

Suprotno stavu ESLJP, Parlamentarna skupština SE usvojila je Preporuku 874 o Evropskoj povelji o pravima deteta.³⁹⁷ Šesti deo ove preporuke sadrži naslov Socijalna i medicinska zaštita, u okviru kojeg se proklamuje pravo svakog deteta na zaštitu života od momenta začeća, zbog čega nacionalne vlade treba da prihvate obaveze za unapređivanje i punu realizaciju ovog prava. Međutim, kako u teoriji, tako su i u praksi prisutne kontroverze koje obuhvataju sukob interesa između prava deteta na život i prava majke na zdravlje. Navedeno otvara raspravu i argumentovanu odbranu oprečnih stavova: *pro choice*³⁹⁸ – za postojanje izbora, i *pro life*³⁹⁹ – protiv abortusa.⁴⁰⁰ U tom smislu, s jedne strane, kao posledica legalizovanja abortusa u SAD jeste pad broja čedomorstava, napuštene novorođenčadi, dece date na usvajanje i brakova pod prinudom, ali s druge strane, protivnici abortusa ističu da je od momenta legalizovanja abortusa, prava na život lišeno čak četrdeset miliona Amerikanaca.⁴⁰¹

³⁹⁷ Recommendation 874 on a European Charter on the Rights of the Child, Strasbourg, Council of Europe Parliamentary Assembly, 1987, dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14908&lang=en>, posećeno 15. 7. 2024. godine.

³⁹⁸ Pristalice ovog pristupa smatraju da je neophodno omogućiti ženi da donese slobodnu odluku o ovom važnom pitanju i da jedino pravo koje ovde može biti ugroženo jeste pravo trudne žene da kontroliše svoje telo. Iva Antić: Woman-engine for procreation?: (Legal and ethical issues of abortion), *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, Br. 1, 2017, str. 486.

³⁹⁹ Pristalice *pro life* pristupa zagovaraju nemogućnost pristupa zagovarivanja trudnoće, osim u izuzetnim situacijama u kojima je život žene u ozbiljnoj opasnosti. Takođe smatraju da život fetusa počinje samim zaćećem, odnosno spajanja sperme i ovuma. *Ibid.*

⁴⁰⁰ Hajrija Mujović Zorić: Medicinsko pravna pitanja indikovanog pobaćaja, *op. cit.*, str. 192.

⁴⁰¹ Stoga je 2009. godine tadašnji predsednik SAD Barak Obama potpisao uredbu kojom se ukida zabrana finansiranja međunarodnih grupa za planiranje porodice koja promovise abortus. Ovom odlukom je revidirana tzv. Meksiko Siti politika koju je na konferenciji UN 1984. godine inicirao predsednik Ronald Regan. Od vladinih organizacija se zahtevalo da se pre primanja sredstava ameriće vlade slože da neće obavljati, a ni aktivno promovisati abortus kao način planiranja porodice. I predsednik Džordž Buš je smatrao da novac poreskih obveznika ne treba da bude korišćen za promovisanje i plaćanje abortusa.

U *common law* sistemu tradicionalno je zastupljen princip da pravo na život fetusa, bio on *viable*⁴⁰² ili ne, ne može biti objekat zaštite obuhvaćene krivičnim delom ubistva. Ovaj princip po kojem je za podizanje optužnice za krivično delo ubistva neophodno da fetus bude živ, datira još iz XIV veka, a poznat je kao *born alive rule*.⁴⁰³ Navedeno pravilo je od velike važnosti zato što je prema njemu vreme rođenja označeno kao tačka od koje pravo prepoznaje fetus kao osobu. Navedeno potvrđuje i odluka Vrhovnog suda Konektikata iz 1986. koji je svojom presudom odbacio optužbu za ubistvo fetusa starog šest meseci u pucnjavi, zaključujući da se prema tamošnjem pravu fetus ne razmatra kao ljudsko biće, odnosno subjekt prava.⁴⁰⁴ S druge strane, u drugim oblastima prava, pre svega u građanskom pravu *common law* sistema, nepostojanje pravnog subjektiviteta fetusa *in vivo* u momentu nanošenja štete nije bio povod za odbijanje zahteva za naknadu štete. Većina tamošnjih sudova dozvoljava naknadu štete u slučajevima mrtvorodenog fetusa koji je u vreme izvršenja radnje kojom je naneta šteta bio *viable* i pored toga što njihova zakonodavstva u tzv. *wrongful-death* slučajevima predviđaju takvu

Grupe koje su podržale Obaminu odluku isticale su da je zabrana dovela do smanjenja sredstava za međunarodne organizacije koje pružaju usluge planiranja porodice i zdravstvene zaštite u siromašnim zemljama. Na taj način je u mnogim državama uskraćena kontracepcija kao i druge zdravstvene usluge, a posledice toga su bile veliki broj ilegalnih abortusa i smrti. Donald Tramp zastupa stav da bi žene koje izvrše abortus na neki način trebalo kazniti. Takođe, početkom 2017. zabranio je stranačku pomoć ili savezno finansiranje međunarodnih nevladinih organizacija koje promovišu ili pružaju uslugu abortusa. Donald Trump Signs anti-abortion executive order, dostupno na: <https://www.her.ie/news/donald-trump-signs-anti-abortion-executive-order-329315>, posećeno 15. 7. 2024. godine.

⁴⁰² Viabilitet podrazumeva sposobnost fetusa da preživi izvan materice, odnosno izvan tela majke. Dragica Živojinović: Konflikt majka – fetus u krivičnom pravu SAD, *Pravni život*, Vol, 57, knj. 520, Br. 10, 2008, str. 371.

⁴⁰³ Tako na primer, konkretizujući ovo pravilo Krivični zakonik Kanade u odeljku 206 određuje da novorođenče postaje ljudsko biće kada u potpunosti napusti telo majke i to bez obzira da li je udahnuo ili nije i da li je pupčana vrpca presečena ili ne. U tom smislu, nerođeno dete, dva meseca ili dve sekunde pre potpunog odvajanja od tela majke nema svojstvo subjekta prava, ne posmatra se kao osoba i shodno tome ne uživa zaštitu krivičnog prava. *Ibid.*

⁴⁰⁴ *O'Grady v. Brown*, 654 S.W.2d 904 (1983).

naknadu jedino ako se radi o smrti osobe.⁴⁰⁵ U američkoj sudskoj praksi odobravaju se naknade za štetu hendikepiranom ili bolesnom detetu koju ono trpi, zato što je nepažljivim postupanjem lekara došlo do njegovog neželjenog rođenja i povećanja troškova lečenja i medicinskih ispitivanja.⁴⁰⁶

Pravo na život nerođenog deteta je toliko kompleksno i složeno da prevazilazi granice jedne pravne discipline, te se prepliću pitanja krivičnog, medicinskog, obligacionog i porodičnog prava. Tako se u cilju zaštite prava na život nerođenog deteta, osim pravnih, otvaraju i raznovrsne dileme i u medicinskoj praksi prilikom sprovođenja te zaštite i to posebno kada su interesi majke i začetog deteta u koliziji.⁴⁰⁷ Sveobuhatno uređenje pravne zaštite nerođenog deteta suštinski predstavlja preventivni koncept, kojim se od samog početka mogu izbeći ili smanjiti rizici od različitih oblika viktimizacije, prvenstveno uvođenjem novih pojmova i konstrukcija pravne sposobnosti koji se odnose na nerođeno dete.⁴⁰⁸

3.2.2 Pravo na privatnost

Pravo na privatnost jeste pravo koje od posebnog značaja u korpusu ljudskih prava i koje se priznaje i u svim instrumentima za zaštitu ljudskih prava.⁴⁰⁹ Privatnost karakteriše intimnost, stanje neometanja i spokojnost. Pri tome je njegovo pravo kako će i na koji način raspolagati svojom intimom, svojim tajnama i ličnim podacima. Ono što spada u privatni i

⁴⁰⁵ Dragica Živojinović: Konflikt majka – fetus u krivičnom pravu SAD, *op. cit.*, str. 372.

⁴⁰⁶ Reč je o naknadi štete u tzv. *wrongful life* slučajevima.

⁴⁰⁷ Olga Jović: Pravo deteta na život, opstanak i razvoj – pravo na prekid trudnoće protiv prava na anonimni porođaj, *op. cit.*, str. 400.

⁴⁰⁸ Pavlović, Zoran: Protecting the rights of the unborn child, *op. cit.*, str. 258.

⁴⁰⁹ Čl. 12. UDP, *op. cit.*, čl. 17. PGP, *op. cit.*, čl. 12. UDP, *op. cit.*, čl. 16. KDP, *op. cit.*, čl. 8. Evropske konvencije, *op. cit.*

porodični život i što pojedinac ne želi da se otkrije, treba da ostane skriveno. Zaštitom ličnog života štiti se nepovredivost lične sfere čoveka.⁴¹⁰ Možemo reći da je posmatrano pravo na privatnost, pravo u užem smislu u odnosu na autonomiju ličnosti, koja je šira.⁴¹¹ Preciznije, pod pravom na privatnost u užem smislu podrazumeva se, kako Gajin navodi, apsolutno subjektivno pravo fizičkog lica koje samostalno odlučuje o upoznavanju trećih lica sa bilo kojom „manifestacijom svoje egzistencije, od lika, glasa, registrovanih misli, aktivnosti i stanja u kojima se nalazi itd.“⁴¹² Pri tome pravo na privatan život, pravo na lik, pravo na spise ličnog karaktera, pravo na glas izviru iz prava na privatnost, ali i ostaju delovi ovog opšteg prava.⁴¹³ Važan uticaj na domen prava na privatnost ima američka pravna teorija, pod čijim uticajem su ova prava i dobila svoj naziv. U čuvenom tekstu *The Right to Privacy*⁴¹⁴ autori su se pozvali na princip nepovredivosti ljudske ličnosti apelujući na američke sudove da priznaju novo pravo – pravo na privatnost.⁴¹⁵ Kao osnovni cilj pomenutog rada autori su naveli potrebu da se razmotri da li (tada) postojeće pravo prepoznaje princip na koji se sudovi mogu pozvati u cilju zaštite lične sfere pojedinca, a u slučaju pozitivnog odgovora, postavili su pitanje kakva je priroda i obim takve zaštite? Autori su u radu istakli da je pravo pojedinca da uživa punu zaštitu ličnosti i imovine staro koliko i običajno pravo, kao i da je došlo doba kada je neophodno definisati pravnu prirodu tog prava s obzirom na to da su se tokom vremena menjali priroda i obim drugih prava. U tom vremenskom periodu se i postavio temelj buduće zaštite prava na

⁴¹⁰ Alojzij Finžgar: Prava ličnosti, *op. cit.*, str. 141.

⁴¹¹ Više u: Saša Gajin: Ljudska prava – pravno sistemski okvir, *op. cit.*, str. 21.

⁴¹² Saša Gajin: Privatnost, pravo na, u: Avramović Sima i dr.: *Leksikon građanskog prava: opšti deo građanskog prava, stvarno pravo, obligaciono pravo, nasledno pravo, porodično pravo, autorsko pravo, pravo industrijske svojine, lično pravo, građansko procesno pravo*, Nomos, Beograd, 1996, str. 567.

⁴¹³ *Ibid.*, str. 568.

⁴¹⁴ Samuel Warren, Louis Brandeis: The Right to Privacy, *Harvard Law Review*, Vol. 4, No. 5, 1890, pp. 193–220.

⁴¹⁵ Autori ovo pravo nazivaju i „pravo da se bude ostavljen na miru“.

privatnost i ličnu autonomiju pojedinca, koji se razvijao kroz američku sudsku praksu.⁴¹⁶

Moderna perspektiva privatnosti formirana je nakon Drugog svetskog rata, kada su velika poniženja i stradanja pojedinaca, grupa, pa i nacija uticala na čovečanstvo da promeni sistem vrednosti i da se dâ prioritet zaštiti ljudskih prava i ljudskom dostojanstvu donošenjem međunarodnih propisa kojima se štiti pravo na privatnost.⁴¹⁷ Tako se u samoj preambuli UDP pominje pravo na privatnost čime se ukazuje na njegov veliki značaj. Konkretno odredbe u vezi sa pravom na privatnost sadrži član 12. kojim je predviđeno da „niko ne sme biti izložen proizvoljnom mešanju u privatni život, porodicu, stan ili prepisku, niti napadima na čast i ugled“, pri čemu „svako ima pravo na zakonsku zaštitu od takvog mešanja ili napada“.⁴¹⁸ Iz sadržaja ove odredbe zaključujemo da pravo na privatnost nije apsolutnog karaktera, nego da se zaštita pruža samo od „proizvoljnog mešanja“ drugih lica, što znači da fizička i pravna lica, a naročito organi javne vlasti, mogu da u određenom delu „prodru“ u privatnu sferu pojedinca, doduše, samo ukoliko je takvo mešanje utemeljeno na propisima.⁴¹⁹ Ubrzo nakon usvajanja UDP, pod okriljem SE usvojena je i EK, koja odredbom člana 8.⁴²⁰ štiti pravo na privatnost i to u okviru šireg prava na poštovanje privatnog i porodičnog života.⁴²¹ Pravo na privatnost je nakon prihvatanja pomenutih dokumenata propisano i

⁴¹⁶ Više u: Saša Gajin: Ljudska prava – pravno sistemski okvir, *op. cit.*, str. 22–25.

⁴¹⁷ Najpre je usvojena UDP, zatim PGP, PESK, KDP, EK, kao i razne povelje i deklaracije. Više u: Ljuba Slijepčević: Pravo na privatnost u domaćim i međunarodnim propisima – s osvrtom na internet, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 88, Br. 1, 2016, str. 32–42.

⁴¹⁸ Čl. 12. UDP.

⁴¹⁹ Iako u većini država na svetu ne predstavlja formalni izvor prava, UDP je uticala na razvoj brojnih ljudskih prava koja će kasnije naći svoje mesto i u međunarodnim i nacionalnim propisima.

⁴²⁰ Detaljnije o čl. 8. Evropske konvencije videti u okviru ovog poglavlja.

⁴²¹ Čl. 8. Evropske konvencije je veoma heterogen i stoga ESLJP ima poteškoća prilikom odlučivanja o zajedničkim standardima za sve članice SE s obzirom na to da one usvajaju različita pravna rešenja u ovom domenu. Slavoljub Carić: *Evropski sistem ljudskih prava*, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, 2011, str. 32.

kasnijim međunarodnim ugovorima čime je ukazano na važnost kako prava na privatnost tako i prava na privatni život u međunarodnom sistemu ljudskih prava.⁴²²

Savremeni koncept određivanja privatnosti stavlja naglasak na tzv. kontrolu informacija u smislu formulacije ko je vlasnik informacije. U tom smislu, sa pravnog aspekta interesi koji se javljaju kod prava na privatnost predstavljaju interese samoodređivanja sopstvene komunikacije sa drugima, odražavajući želju, kako pojedinca tako i grupa da saopštavaju određene informacije o sebi.⁴²³ Pravu na privatnost pripada i grupa prava vezanih za fizički i psihički integritet čoveka, kao što je pravo pojedinca da odredi sopstveni izgled, pravo na privatnost tela, odnosno pravo da se odbije medicinski tretman i sl.⁴²⁴

U nemačkom, francuskom i švajcarskom pravu posebna pažnja posvećena je zaštiti i poštovanju intimne sfere čoveka, koja je obezbeđena i zaštićena. Preciznije, ukoliko dođe do prenošenja ili iznošenja činjenica iz porodičnog ili privatnog života drugog lica, bez obzira na njihovu istinitost, dolazi do povrede prava ličnosti. Pri tome, povređeno lice može u sporu da otkloni povredu ličnih prava i da u tom slučaju zahteva naknadu štete, i to bez potrebe da se upušta u raspravljanje o činjenicama iz svog privatnog i porodičnog života.

U Republici Srbiji Zakon o zaštiti podataka o ličnosti⁴²⁵ propisuje uslove za prikupljanje i obradu, kao i ograničenja zaštite podataka o ličnosti. Ova zaštita je obezbeđena svakom fizičkom licu. Odredbom člana 17. ovog zakona propisano je da je zabranjena obrada „kojom se otkriva rasno ili etničko poreklo, političko mišljenje, versko ili filozofsko uverenje ili članstvo u sindikatu, kao i obrada genetskih podataka, biometrijskih

⁴²² Stefan Andonović, Dragan Prlja: *Osnovi podataka zaštite podataka o ličnosti*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2020, str. 42.

⁴²³ Arthur Schafer: Privacy: A philosophical overview, in: Dale Gibson, (ed.) *Aspects of Privacy Law*, Toronto, 1980, pp. 9.

⁴²⁴ Sanja D. Prlja: Sukob slobode medija i prava ličnosti – pravo na čast i ugled, privatnost i identitet, *Kultura polisa*, Vol. 13, Br. 30, 2016, str. 489–490.

⁴²⁵ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Sl. glasnik RS“, br. 87/2018).

podataka u cilju jedinstvene identifikacije lica, podataka o zdravstvenom stanju ili podataka o seksualnom životu ili seksualnoj orijentaciji fizičkog lica.“⁴²⁶

U smislu zdravstvene zaštite pacijenata, pravo na privatnost treba da spreči nepropisno otkrivanje zdravstvenog stanja pacijenta, njegovu dijagnozu, lečenje, zdravstveni status, kao i druge lične podatke. Prikupljanje, čuvanje i razmena ličnih podataka od strane privatnog ili službenog lica moraju da budu regulisani zakonom. U tom smislu, i u našem zakonodavstvu pacijentovo pravo na privatnost i poverljivost deo je ustavnih proklamacija o osnovnim ljudskim pravima koja se odnose na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta,⁴²⁷ na tajnost pisama i drugih sredstava opštenja⁴²⁸ i na zaštitu podataka o ličnosti. Pored toga, zakonodavac predviđa da je pravo svake osobe da, u skladu sa zakonom, bude obavestena o podacima koji su prikupljeni i koji se tiču ličnih podataka o njoj, te u skladu sa zakonom i u okviru toga ima pravo na sudsku zaštitu ukoliko dođe do zloupotrebe takvih podataka.⁴²⁹ Takođe, zaštita poverljivosti i privatnosti predstavlja deo krivičnopravnih inkriminacija u slučajevima neovlašćenog odavanja tajne i neovlašćenog prikupljanja ličnih podataka.⁴³⁰ Podaci koji se tiču zdravstvenog stanja ličnosti smatraju se posebno osetljivim u slučajevima seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Navedeno potvrđuju istraživanja nadzornih tela UN koja su u vezi sa pravom na privatnost obuhvatila osudu nametnute zakonske obaveze zdravstvenom osoblju da prijavi slučajeve abortusa bez izuzetka, sprečavajući time žene da traže lekarsku pomoć i ugrožavajući njihove živote.⁴³¹ Našim Zakonom o postupku za prekid trudnoće u zdravstvenoj

⁴²⁶ Čl. 17, st. 2. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Više o ovom zakonu u: Vida Vilić, Ivan Radenković: Pravo na privatnost u svetlu Zakona o zaštiti podataka ličnosti, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 576, Br. 10, 2015, str. 331–342.

⁴²⁷ Čl. 25, st. 1. Ustava RS, *op. cit.*

⁴²⁸ Čl. 41, *Ibid.*

⁴²⁹ Čl. 42, *Ibid.*

⁴³⁰ Videti čl. 141–146. Krivičnog zakonika, *op. cit.*

⁴³¹ Concluding observations of the Human Rights Committee: Venezuela. Geneva, United Nations Human Rights Committee, 2001 (UN Doc CCPR/CO/71/VEN), dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/3be1216f4.html>, posećeno 15. 7. 2024. godine.

ustanovi odredbom člana 12. naglašeno je da „evidencija i medicinska dokumentacija o izvršenim prekidima trudnoće imaju karakter lekarske tajne i da se moraju čuvati u posebnoj arhivi zdravstvene ustanove“.⁴³² Pored navedenog, pacijent uživa zaštitu svoje privatnosti i tokom sprovođenja dijagnostičkih ispitivanja i lečenja, a njome je obuhvaćena i psihička i fizička strana ličnosti.⁴³³

Pravo na privatnost ima relevantnu ulogu u unapređenju seksualnog i reproduktivnog zdravlja u sudskoj praksi ESLJP. Iako se pravo na privatnost često posmatra kao deo negativnog aspekta⁴³⁴ jedne države, ESLJP je istakao pozitivan aspekt koji proističe iz poštovanja⁴³⁵ privatnog i porodičnog života pojedinca, posebno u slučajevima u kojima neko traži pristup podacima koji se odnose na njegovo zdravlje, poput genetskog

⁴³² Izuzetak od navedenog jeste obaveza lekara specijaliste ginekologije i akušerstva da po utvrđenoj trudnoći, odnosno prekidu trudnoće, kako bi trudnica ostvarila zdravstvenu zaštitu u skladu sa zakonom, o tome obavesti Republički fond za zdravstveno osiguranje. Videti čl. 5. i 6. Zakona o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja („Sl. glasnik RS“, br. 104/2013).

⁴³³ U Republici Srbiji prava pacijenata i njihova zaštita definisana je Zakonom o pravima pacijenata („Sl. glasnik RS“, br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon).

⁴³⁴ Obradović i Marković navode da negativni aspekt podrazumeva dužnost države da se uzdrži od mešanja u neko pravo, uz predviđen izuzetak, odnosno ako je to dopušteno odredbom čl. 8, st. 2. Evropske konvencije, dok pozitivne obaveze podrazumevaju aktivno učešće države u cilju omogućavanja poštovanja određenog prava. Negativne obaveze obuhvataju npr. obavezu nemešanja u seksualnu privatnost homoseksualaca, kroz inkriminaciju seksualnog ponašanja. Pozitivni primeri obaveza države obuhvataju različite oblasti, obavezu da se obezbedi pravni postupak ženama koje traže sudsko razdvajanje od nasilnih muževa itd. Marijana Obradović, Zorana Marković, (ur.) *Evropska konvencija o ljudskim pravima – priručnici o praksi Evropskog suda za ljudska prava i pregled relevantnog domaćeg zakonodavstva u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima – praktična primena*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2007, str. 539–541.

⁴³⁵ Gutić navodi da sam izraz „poštovanje” obuhvata zaštitu pojedinca od samovoljnog mešanja javnih vlasti u njegovu privatnost, kao i obavezu države da aktivno učestvuje u osiguravanju ovog prava. Slavica Gutić: Pravo na privatnost u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Strani pravni život*, Br. 2, 2010, str. 338.

testiranja⁴³⁶ ili pristup medicinskoj dokumentaciji.⁴³⁷ Prema odredbi člana 8. Evropske konvencije države imaju pozitivnu obavezu da svima garantuju i obezbede pristup njihovoj medicinskoj dokumentaciji.⁴³⁸ Član 8. Evropske konvencije je jedan od onih koji imaju najširi domen primene. Analizirajući stav 1. člana 8. Evropske konvencije može se zaključiti da su prisutna četiri elementa ovog prava koja se mogu označiti kao privatni život, porodični život, dom i prepiska.⁴³⁹ Ipak, postoji mnogo ukrštanja između ova četiri elementa, što veoma često otežava preciznu distinkciju između njih, kao i mogućnost da određene okolnosti potpadaju pod povredu jednog od konkretnih elemenata koji su navedeni u članu 8. Evropske konvencije.⁴⁴⁰ Domen primene člana 8. Evropske konvencije pokriva veoma različite aspekte ljudskog života, a primarna ideja zaštite prava jeste isticanje postojanja oblasti života u koje država nikako ne sme da se meša. Izuzetno, postoje slučajevi kada su kumulativno ispunjeni uslovi iz stava 2. ovog člana, odnosno kada takvo mešanje ima legitimni cilj i neophodno je u demokratskom društvu.⁴⁴¹ Zaključujemo da je zakonodavna vlast jedina merodavna u smislu uvođenja ograničenja privatnosti i to samo u određenim slučajevima koji se tiču zaštite javnih interesa i potrebe većeg broja građana jedne države. Pravo na privatnost je mnogo lakše prepoznati u praksi nego ga podrobno definisati. Ipak, tela SE morala su bliže da odrede prava koja su predviđena članom 8. Evropske konvencije kako bi imale konkretne smernice prilikom odlučivanja o ovom pitanju. Ipak, od država članica se ne očekuje samo da se uzdrže od mešanja u privatnu sferu pojedinca, nego kako je ESLJP istakao u slučaju *Kroon i*

⁴³⁶ *Tysiac v. Poland*, no. 5410/03, presuda od 20. marta 2007. godine.

⁴³⁷ *K.H. and others v. Slovakia*, no. 32881/04, presuda od 28. aprila 2009. godine.

⁴³⁸ *Ibid*, §45.

⁴³⁹ Jakšić navodi da je ovim članom obuhvaćena privatnost iz tri segmenta čovekovih ličnih dobara, te da se prvi odnosi na zaštitu fizičkog i moralnog integriteta pojedinca, dok se drugi tiče privatne sfere pojedinca, a treći se odnosi na slobodu čovekove ličnosti. Aleksandar Jakšić: *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2006, str. 251.

⁴⁴⁰ Više u: Saša Gajin: Koncept čl. 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima, *Strani pravni život*, br. 2–3, 1992, str. 39–49.

⁴⁴¹ Slavica Gutić: Pravo na privatnost u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *op. cit.*, str. 338.

drugi protiv Holandije,⁴⁴² i da preduzmu pozitivne korake kako bi se pravo na privatnost zaštitilo. Takođe, ESLJP je bliže odredio domet privatnog prava u slučaju *Van Oostervijk protiv Belgije* navodeći da je „pravo na poštovanje „privatnog života” pravo na privatnu sferu, koje podrazumeva čovekovo pravo da živi u skladu sa svojim željama i uverenjima“, a do „određene mere sadrži i pravo da uspostavi i neguje odnose sa drugim ljudima, posebno u emotivnoj sferi, kako bi razvio i zadovoljio sopstvenu ličnost“.⁴⁴³

U slučaju *Costa i Pavan protiv Italije*⁴⁴⁴ ESLJP je ustanovio da je došlo do narušavanja prava na privatnost utvrđujući nedoslednost u italijanskom zakonu po kojem je paru onemogućen genetski skrining embriona, ali je prekid trudnoće odobren ukoliko se ustanovi da fetus ima simptome bolesti.⁴⁴⁵ Narušavanje prava na privatnost ustanovljeno je i u slučaju *Tysiāc protiv Poljske*⁴⁴⁶ kada je podnositeljki predstavke odbijen zahtev za prekid trudnoće iz zdravstvenih razloga i nakon upozorenja da njena bolest (miopija) može da se pogorša ako iznese trudnoću do kraja, što se i dogodilo.

ESLJP zastupa stav da je članom 8. obuhvaćen širok spektar pitanja, a bavi se i određenim pitanjima koja se tiču privatnosti u užem smislu. Svako lice, bez obzira na to da li je reč o javnoj ili privatnoj ličnosti, ima pravo da određeni aspekti njegovog privatnog života ostanu privatni. Država, pored toga što mora da poštuje pravo privatnosti, mora da obezbedi da zdravstvene ustanove, mediji i druga pravna lica ne pribegnu nedopuštenom mešanju u pravo drugih na privatnost. Ukoliko država ne obezbedi adekvatnu zakonsku regulativu može doći do povrede prava na

⁴⁴² *Kroon and Others v. The Netherlands*, no. 18535/91, presuda od 27. oktobra 1994. godine.

⁴⁴³ *Van Oostervijk v. Belgium*, no. 7654/76, presuda od 1. marta 1979. godine.

⁴⁴⁴ *Costa and Pavan v. Italy*, no. 54270/10, presuda od 25. avgusta 2012. godine.

⁴⁴⁵ Reč je o italijanskom paru koji su bili zdravi, ali su nosioci cistične fibroze (nasledne bolesti), te su želeli da izbegnu širenje bolesti na svoje potomstvo uz pomoć medicinski potpomognutog oplodjenja i genetskog skrininga, ali je italijanski zakonodavac zabranio zdravim parovima koji su nosioci naslednih bolesti navedeni tretman.

⁴⁴⁶ *Tysiāc v. Poland*, no. 5410/03, *op. cit.*

privatnost. Navedeno je, možemo reći, i potvrđeno u presudi *Ternovsky protiv Mađarske*⁴⁴⁷ kada je ESLJP ustanovio nedostatak zakonske regulative koja se tiče zdravstvenih radnika koji obavljaju porođaj u kućama i koji su odgovorni pred zakonom. Sud je utvrdio da je došlo do povrede prava na privatnost podnositeljke predstavke budući da nije mogla slobodno da odabere da se porodi kod kuće zbog pretnje sudskim gonjenjem, što je zdravstvene radnike sprečilo da učine ovu uslugu.

ESLJP je u predmetu *Brigeman i Šojten protiv Nemačke*⁴⁴⁸ izneo mišljenje da su trudnoća i prekid trudnoće deo privatnog života pojedinca. S druge strane, u predmetu *Karen Noelia Llantoy Huamán protiv Perua*⁴⁴⁹ Sud je zaključio da je odbijanje doktora da obavi abortus nakon zahteva pacijentkinje i njegovo prisiljavanje da iznese trudnoću do kraja, uprkos postojanju zakonske legislative kojom je propisan prekid trudnoće, predstavljalo narušavanje pacijentkinje na privatnost.

U predmetu *MS protiv Švedske*⁴⁵⁰ Sud navodi da zdravstveni karton podnositeljke predstavke sadrži lične i osetljive podatke, uključujući i podatke o abortusu. Iako su ti podaci ostali tajna, oni su u jednom momentu postali dostupni drugom organu javne vlasti i na taj način je širi krug državnih službenika imao uvid u iste. Naime, prikupljeni podaci su čuvani na klinici u medicinske svrhe, ali su kasnije korišćeni radi ispitivanja zahteva za odštetu zbog povrede od strane Zavoda za socijalno osiguranje. Pri tome podnositeljka predstavke nije dala saglasnost da njeni podaci budu dostupni pomenutom Zavodu. Analizirajući predočenu situaciju, ESLJP je utvrdio da to što je klinika prikazala Zavodu podatke podnositeljke predstavlja mešanje u njeno pravo na privatnost koje je garantovano odredbom člana 8. stav 1. Evropske konvencije.

⁴⁴⁷ *Ternovsky v. Hungary*, no. 67545/09, presuda od 14. marta 2011. godine.

⁴⁴⁸ *Bruggemann and Scheuten v. Germany*, no. 6959/75, presuda od 19. maja 1976. godine.

⁴⁴⁹ *Karen Noelia Llantoy Huamán v. Peru*, Communication No. 1153/2003, CCPR/C/85/D/1153/2003, UN Human Rights Committee (HRC), 22 Novembar 2005. godine.

⁴⁵⁰ *M.S. v. Sweden*, no. 74/1996/693/885, presuda od 27. avgusta 1997. godine, §35.

S obzirom na to da je pojam autonomije ličnosti temeljno načelo na kojem se zasniva tumačenje člana 8. Evropske konvencije, proističe i da odluka o roditeljstvu sadrži i pravo na izbor okolnosti u kojima će se postati i ostvariti roditeljstvo, te se postavlja pitanje prava na anonimni porođaj. S druge strane, možemo se zapitati da li je ovo pravo u koliziji sa pravom deteta da zna svoje poreklo? Stoga svaka debata koja se tiče anonimnog porođaja obavezno uključuje i pitanja koja se tiču prava deteta da zna svoje poreklo.

3.2.2.1 Pravo na anonimni porođaj

U pravnoj teoriji je prisutno veliko razmimoilaženje na temu anonimnog porođaja. S jedne strane, anonimni porođaj može predstavljati model koji doprinosi smanjenom broju napuštanja novorođenčadi, ilegalnih abortusa, pa i čedomorstava. Međutim, protivnici ovog instituta zastupaju stav da se sa etičkog aspekta⁴⁵¹ ne može prihvatiti model kojim

⁴⁵¹ Cvejić Jančić navodi da se Etički odbor Klinike za ginekologiju i akušerstvo u Novom Sadu suočava se veoma teškim životnim problemima jednog broja žena koje su iz nekog razloga dočekale da trudnoća odmakne i da dođu u period kada je dete već sposobno za vanmaterični život, kada se ne može raditi prekid trudnoće. Veoma često se ti razlozi ne mogu pripisati samo subjektivnim propustima trudnica. Kao primer navodi slučaj prekida rane trudnoće obavljenog u privatnoj klinici, a koji nije bio uspešan, što je žena ustanovila tek nakon što je trudnoća prešla dvadeset nedelja, a prošlo je još vremena dok se nije uradila provera da li je plod oštećen. Zahtev za prekid trudnoće je u ovom slučaju odbijen zato što je plod bio u potpunosti zdrav. Pominje i slučaj kada se Etičkom odboru obratila žena pedesetih godina sa zahtevom za prekid trudnoće koja je prešla dvadeset nedelja. To je bila žena sa čvrstim religioznim ubeđenjima, čiji muž a ni ona nisu želeli dete zato što su imali dva odrasla sina, a jedan od njih je bio pred ženidbom. Prema njenom svedočenju, obratila se lokalnom ginekologu nakon izostanka mesečnog ciklusa. Međutim, on je uputio na druga ispitivanja zbog bolova u stomaku koji su takođe bili prisutni. Naime, lekar nije sumnjao da je u pitanju trudnoća sve dok nije u toj meri poodmakla da se nije mogao izvršiti njen prekid. U ovom slučaju Etički odbor je utvrdio da ne postoji zakonska indikacija za prekid trudnoće. Na kraju je ovaj bračni par prihvatio trudnoću, ali su je prikrivali od okoline kako bi se nakon toga dete dalo na usvojenje. U ovom slučaju je

je direktno ugroženo pravo deteta na identitet. Iz navedenog proističe sukob dva prava – anonimnim porođajem se pruža zaštita prava na privatnost majke, pravo na život deteta i njegov razvoj, dok s druge strane, pravo na identitet ostaje nezaštićeno.⁴⁵² Ipak, pravo na anonimni porođaj je u nekim zakonodavstvima zaštićeno. Tako je na primer u Italiji pravo majke na anonimni porođaj zaštićeno 2000. godine.⁴⁵³ U italijanskom pravu postoji ustanova *Culle per la vita* (kolevka života), koja je sadržinski osmišljena tako da prirodni roditelji nemaju obavezu da registruju novorođenče ili da daju podatke o svom identitetu kada registruju dete.⁴⁵⁴ U Nemačkoj je 2002. odbijen predlog Zakona o anonimnom porođaju. I pored toga, u Nemačkoj se razvila praksa „bebi kutija“, koja omogućava majci da ostavi dete bez otkrivanja svog identiteta. Suočavajući se sa problemima napuštenih beba nemački zakonodavac je 2014. godine usvojio zakon kojim je omogućeno pravo ženama na poverljiv, ali ne i anonimn porođaj. Naime, nemački zakonodavac je zagarantovao deci pravo da mogu da traže

važno to što ni roditelji ni braća nisu želeli da okolina ni srodnici saznaju za rođenje. Nakon rođenja dete je predato ustanovi za zbrinjavanje, ali s obzirom na to da se radi o bračnom paru koji ima mogućnosti da izdržava dete, ustanova je tražila od roditelja da snose troškove izdržavanja deteta na šta su i po zakonu bili obavezni. Na kraju je otac deteta najavio pokretanje sudskog postupka za naknadu štete zbog neželjenog rođenja deteta do koga je došlo propustom lekara koji nije na vreme ustanovio trudnoću i omogućio njen prekid pre nego što je plod dostigao starost od deset nedelja. Ovo je bio prvi slučaj u našoj sudskoj praksi da se traži naknada štete za ovu vrstu propusta lekara. Olga Cvejić Jančić: Pravo na anonimni porođaj, *Pravni život*, Vol. 47, knj. 442, Br. 9, 1998, str. 655–658.

⁴⁵² Katarina Petrović, Tatjana Blašković: Pravo deteta na identitet, *Trendovi u poslovanju*, Vol. 2, sv. 1, Br. 3, 2014, str. 83.

⁴⁵³ Odredbe 30 i 42 Građanskog zakonika modifikovane su Dekretom br. 396/2000, kojim se definiše da u slučaju rođenja deteta izvan braka ime majke ne mora biti upisano u građanske akte.

⁴⁵⁴ Olga Jović: Pravo deteta na život, opstanak i razvoj – pravo na prekid trudnoće protiv prava na anonimni porođaj, *op. cit.*, str. 406.

podatke o svom poreklu, ali uz određeni izuzetak, odnosno isključivo ukoliko je njihov interes „jači” nego interes majke da ostane anonimna.⁴⁵⁵

Mogućnost anonimnog porođaja uvedena je u francuski⁴⁵⁶ Građanski zakonik još 1993. godine,⁴⁵⁷ čime je stvoren osnov za odbijanje tužbe za utvrđivanje materinstva.⁴⁵⁸ Kovaček Stanićeva⁴⁵⁹ naglašava da je na ovaj način završena jedna od najvećih diskusija i nesuglasica u francuskom Parlamentu, koji je nastojao da dovede u ravnotežu pravo deteta da zna svoje poreklo, kao i pravo majke na poštovanje privatnosti. Zakonodavac je odlučio da garantuje majci koja anonimno rađa dete,⁴⁶⁰ pravo na tajnost, ali je sa druge strane podržao i detetovo pravo na pristup informacijama o njegovom poreklu, ako to nije u suprotnosti sa pravima majke. Pored toga, zakonodavac je poboljšao položaj oca deteta kada je reč o anonimnom porođaju. Zakonom nije dozvoljen pristup identitetu majke koja zahteva anonimnost, ali se ona podstiče da dobrovoljno dâ informacije koje bi bile prosleđene detetu. U tu svrhu je osnovan Nacionalni savet za pristup poreklu sa ciljem da pomaže prilikom pružanja informacija u konkretnom slučaju.

⁴⁵⁵ Više u: Nataša Hadžimanović: Zwang versus Freiheit: Vertrauliche und anonyme Geburt auf dem Prüfstein, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 55, Br. 72, 2016, pp. 13–36.

⁴⁵⁶ U francuskom pravu anonimni porođaj ima veoma dugu tradiciju i pominje se još u XVI veku. Više u: Zoran Ponjavić, Dušica Palačković: Pravo na anonimni porođaj, *Stanovništvo*, Vol. 55, Br. 1, 2017, str. 26–27, <https://doi.org/10.2298/STNV170703002P>.

⁴⁵⁷ Gordana Kovaček Stanić: *Porodično pravo – partnersko, dečje i starateljsko pravo*, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 2007, str. 224.

⁴⁵⁸ Pravo na anonimni porođaj postojalo je i prema ranije važećem Zakonu o porodici i socijalnoj pomoći (*Code de la famille et de l'aide sociale*).

⁴⁵⁹ Gordana Kovaček Stanić: Autonomija versus materijalna istina u komparativnom pravu o porodičnom statusu deteta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 45, Br. 3, 2011, str. 197.

⁴⁶⁰ Od velike važnosti je i nova odredba kojom zakonodavac predviđa da svaka žena koja se opredeli za anonimni porođaj treba da bude informisana o pravnim posledicama koje proizilaze iz te odluke, kao i o pravu na saznanje o svom poreklu koje ima svaka osoba. *Ibid.*

U vezi sa prihvatljivošću instituta prava na anonimni porođaj važna je presuda *Odievr protiv Francuske*⁴⁶¹ u kojoj je razmatrano pravo majke da ostane anonimna i pravo deteta da zna svoje poreklo.⁴⁶² Analizirajući pomenutu presudu Sud je istakao da se ne može ignorisati interes žene da sačuva anonimnost u cilju zaštite zdravlja prilikom porođaja. Takođe, stav ESLJP je da pravo na život ima veću vrednost u odnosu na pravo na saznanje porekla, što sadrži i francusko zakonodavstvo, koje je u ovom slučaju pokušalo da uspostavi ravnotežu i da osigura proporciju između dva suprotstavljena interesa. Pri tome Sud naglašava da državama članicama EK mora biti ostavljena sloboda da same odrede sredstva koja će po njima biti najpogodnija za balansiranje ova dva interesa. Na kraju Sud zaključuje da francuski zakonodavac nije prekoračio dozvoljene granice u kompleksnoj i osetljivoj prirodi pitanja koja se tiču pristupa informacijama o sopstvenom poreklu. U skladu sa navedenim Sud smatra da u konkretnom slučaju nije došlo do povrede člana 8. Evropske konvencije.⁴⁶³ Ova presuda je naišla na osudu u pravnoj teoriji, te kritičari ističu da ESLJP rešenja koja se tiču ovog pitanja posmatra izolovano u odnosu na postojeći evropski konsenzus o istom.⁴⁶⁴ U prilog opravdavanja svoje presude, u ESLJP je

⁴⁶¹ *Odièvre v. France*, 42326/98, presuda od 13. februara 2003. godine.

⁴⁶² Pred ESLJP spor je pokrenula francuska državljanka, rođena 1965. godine. Njena majka je iskoristila mogućnost anonimnog porođaja i to sa namerom da ostavi dete u Centru za zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Pri tome je potpisala izjavu da ostavlja svoje dete i da potvrđuje da je informisana da će protekom mesec dana od napuštanja deteta napuštanje biti trajno i da nadležni zadržavaju pravo da daju dete na usvajanje. Takođe je navela da je odbila ponuđenu pomoć i da zahteva da rođenje bude anonimno, te je i potvrdila da je formalno primila informacije o posledicama napuštanja. Podnositeljka predstavke je kao devojčica usvojena 1969. godine od strane bračnog para Odièvre. S obzirom na to da je njena biološka majka iskoristila pravo na anonimni porođaj sprečila ju je da dođe do podataka o svom biološkom poreklu, te je smatrala da to predstavlja povredu prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, zbog čega postoji odgovornost Francuske koja je zakonodavstvom omogućila ovu mogućnost. *Ibid.*

⁴⁶³ Presuda je doneta većinom glasova, i to 10 prema 7. Važno je naglasiti da pojedine sudije, preciznije njih sedam, smatraju da odbijanje žene da bude majka predstavlja njeno čisto diskreciono pravo i da se njena odluka nameće detetu, te da pri tome dete nema nijedno sredstvo da se suprotstavi ovakvoj jednostranoj volji. *Ibid.* § 42.

⁴⁶⁴ Više u: Jean-Pierre Marguénaud: Quand la Cour de Strasbourg hésite à jouer le rôle d'une Cour européenne des droits de la Femme: la question de l'accouchement sous X,

trenutno prisutna evolucija kojom se ide u pravcu prihvatanja ako ne anonimnog, onda diskretnog porođaja. U vezi sa ostavljenom slobodom državama članicama kada je reč o pitanju oko kojeg ne postoji konsenzus, u presudi *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁴⁶⁵ Sud je naglasio da kada se radi o nekom osetljivom pitanju i sredstvima najefikasnije zaštite, a posebno kada su u pitanju etičke i moralne dileme – polje slobodne procene je veoma široko. A kako bi se u potpunosti razumeli stavovi ESLJP u presudi *Odièvre protiv Francuske* važno je sagledati i presudu *Godelli protiv Italije*.⁴⁶⁶ Podnositeljka predstavke u ovom slučaju je žena rođena 1943. godine.⁴⁶⁷ Od italijanskih nadležnih institucija je pokušala da sazna svoje poreklo, ali nije uspela. Odgovor nadležnih je bio da je majka zahtevala da ostane anonimna. Stoga je 2009. godine podnela predstavku ESLJP pozivajući se na povredu člana 8. Evropske konvencije. Analizirajući ovu predstavku ESLJP je zaključio da nije postignut pravičan balans između interesa koji su u pitanju, zato što zakonodavstvo u slučajevima kada je majka odabrala da ne otkrije svoj identitet, ne daje mogućnost detetu koje nije bilo formalno priznato na rođenju i koje je kasnije usvojeno, da zahteva identifikujuću informaciju o svom poreklu ili otkrivanje identiteta biološke majke uz njenu saglasnost.⁴⁶⁸ Stoga je Sud utvrdio povredu člana 8. Evropske konvencije.

Odluka majke da iskoristi pravo na anonimni porođaj, kojom se detetu onemogućava da sazna svoje poreklo, u odnosu na majku proizvodi

Revue Trimestrielle de Droit Civil, No. 2, 2003, pp. 375–381; Nadine Lefaucœur: The French ‘Tradition’ of Anonymous birth: the lines of argument, *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 18, No. 3, 2004, pp. 319–342, <https://doi.org/10.1093/lawfam/18.3.319>.

⁴⁶⁵ *Evans v. The United Kingdom*, no. 6339/05, presuda od 10. aprila 2007. godine.

⁴⁶⁶ *Godelli v. Italy*, no. 33783/09, presuda od 25. septembra 2012. godine.

⁴⁶⁷ Ona je usvojena, a o okolnostima svog rođenja saznala je u svojoj desetoj godini. Tvrdila je da je njeno detinjstvo bilo teško zato što nije znala svoje poreklo. *Ibid.*, § 8 i 9.

⁴⁶⁸ Iako u francuskom pravu majka nije obavezna da otkrije istinu o svom identitetu, ali je pozvana da to učini, te od njene volje zavisi da li će to i učiniti, za ESLJP je i taj „poziv“ bio dovoljan da zaključi da je Francuska uspostavila neophodan balans interesa zainteresovanih lica i opšteg interesa, što nije bio slučaj u italijanskom zakonodavstvu. *Ibid.*

negativne etičke posledice sa aspekta prava deteta da zna svoje poreklo. Stoga mnoga zakonodavstva, a među njima i zakonodavstvo Republike Srbije, ne poznaju institut anonimnog porođaja. Kao glavni argument protiv njegovog uvođenja ističe se upravo pravo deteta na saznanje svog porekla, odnosno pravo deteta na identitet.

3.2.2.2 *Pravo deteta na identitet*

Usvajanjem KDP 1989. godine⁴⁶⁹ pravo deteta se uvodi u središte globalnog interesovanja i proširuju se granice autonomije deteta kao pravnog subjekta. Odredbom člana 8. KDP definisano je pravo deteta na identitet⁴⁷⁰ tako što je propisano da se „strane ugovornice obavezuju da poštuju pravo deteta na očuvanje identiteta, uključujući državljanstvo, ime i porodične odnose u skladu sa zakonom, i to bez nezakonitog mešanja“. „U slučajevima kada je dete nezakonito lišeno svih ili nekih elemenata koji se odnose na njegov identitet, strane ugovornice će obezbediti adekvatnu pomoć i zaštitu kako bi mu što pre bio vraćen identitet“. I Porodični zakon⁴⁷¹ odredbom člana 13. propisuje da svako ima pravo na lično ime i da ga stiče rođenjem, a može se i promeniti pod uslovima koji su propisani zakonom. Takođe, dete može da promeni prezime pošto promeni porodični status i to u predviđenim situacijama, odnosno kada dolazi do utvrđivanja materinstva ili očinstva ili kada dođe do osporavanja istog. U tom smislu, u okviru prakse ESLJP ističe se slučaj *Kron i drugi protiv Holandije*, u kojem su podnosioci ove predstavke bili roditelji dečaka koji je rođen van

⁴⁶⁹ Iako se pravima deteta veća pažnja posvećuje od sredine prošlog veka, kada se javlja i ideja o kodifikovanju njihovih prava, Ženevska deklaracija o pravima deteta usvojena je 1924, a UDP 1948. godine, u kojoj čl. 25, st. 2. govori o ravnopravnosti bračne i vanbračne dece i uživanju socijalne zaštite. Povelja o pravima deteta doneta je 20. novembra 1959. i od tada se taj dan obeležava kao Dan prava deteta.

⁴⁷⁰ Pojam „identitet“ vodi poreklo od latinske reči *identitas* i označava skup individualnih karakteristika po kojima se svaki pojedinac razlikuje od drugog. Katarina Petrović, Tatjana Blašković: Pravo deteta na identitet, *op. cit.*, str. 79.

⁴⁷¹ Porodični zakon („Sl. glasnik RS“, br. 8/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015).

braka. Preciznije, u vreme kada se dete rodilo, majka je bila u braku, ali nije živela u bračnoj zajednici sa zakonitim suprugom. Dete je prijavila pod njegovim prezimenom, a ne pod prezimenom podnosioca predstavke. Zakoniti otac i majka deteta podneli su zahtev za promenu prezimena deteta u matičnoj knjizi rođenih, ali bez saglasnosti zakonitog supruga njihov zahtev nije odobren. Međutim, ESLJP je doneo zaključak „da se porodični život ne svodi isključivo na odnose koji su utemeljeni na bračnoj vezi, nego je moguća i drugačija porodična veza, kao u konkretnom slučaju“.⁴⁷² Sud je utvrdio povredu člana 8. Evropske konvencije, i pored toga što podnosioci predstavke nisu živeli u bračnoj zajednici, uzimajući u obzir da su dobili četvoro dece u intervalu od sedam godina.⁴⁷³

Kada je reč o pravima deteta, i Ustav Republike Srbije odredbom člana 64. propisuje čitav set prava koja se odnose na dečja prava, a pre svega ističe se da „deca uživaju ljudska prava primereno svom i duševnoj zrelosti“.⁴⁷⁴ Zatim se propisuje da „svako dete ima pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet“.⁴⁷⁵ Od navedenih prava naročiti značaj ima pravo deteta da sazna svoje poreklo i da očuva svoj identitet. Ovim pravima se garantuje pravo na utvrđivanje porodičnog porekla i identiteta, koje može biti sporno u određenim slučajevima, na primer, u slučajevima začeca uz biomedicinsku pomoć, usvojenja, utvrđivanja ili osporavanja očinstva i materinstva, a u nekim zakonodavstvima i anonimnog porođaja. Kada je reč o zakonskom uređenju prava deteta koje je začeto uz biomedicinsku pomoć uočavaju se dva ključna problema. Prvi se odnosi na moralne obaveze roditelja da upoznaju dete sa istinom o njegovom začecu, to jest o genetskom poreklu, dok se drugi odnosi na pravnu mogućnost da dozna podatke o svom donoru.⁴⁷⁶ U stranim zakonodavstvima susrećemo različita

⁴⁷² *Kroon and Others v. The Netherlands*, op. cit., § 30.

⁴⁷³ *Ibid.*

⁴⁷⁴ Čl. 64, st. 1. Ustava Republike Srbije, op. cit.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, čl. 64, st. 2.

⁴⁷⁶ Bogdana Stjepanović: Pravo deteta začetog uz pomoć asistirane reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru – uporednopravna rešenja, *Strani pravni život*, Br. 3, 2018, str. 235, doi: 10.5937/spz1803233S.

rešenja navedenih problema. Tako je u Švedskoj,⁴⁷⁷ Velikoj Britaniji⁴⁷⁸ i Nemačkoj⁴⁷⁹ predviđena neograničena pristupačnost informacijama o

⁴⁷⁷ U Švedskoj je do 2003. donacija jajnih ćelija bila nezakonita, te su se odredbe o dostupnosti donora do 2003. odnosile samo na donore sperme, a od 2003. i na donore jajne ćelije. Sva deca koja su začeta nakon 1. marta 1985. uz biomedicinsku pomoć imala su pravo da saznaju informacije o svom donoru. Međutim, 2006. godine ove odredbe su bile ukinute da bi iste godine, potpuno nepromenjene, ponovo stupile na snagu. Švedski zakonodavac predviđa da lice koje je začeto inseminacijom ima pravo da sazna informacije o donoru ukoliko je lice koje traži informacije dostiglo dovoljnu zrelost. Više u: Erling Ekerhovd, Anders Faurskov, Charlotte Werner: Swedish sperm donors are driven by altruism, but shortage of sperm donors leads to reproductive travelling, *Upsala Journal of Medical Sciences*, Vol. 113, No. 3, 2008, pp. 305–314, doi: 10.3109/2000-1967-241; Ken Daniels, Othon Lalos: Ethics and society: the Swedish insemination act and the availability of donors, *Human Reproduction*, Vol. 10, No. 7, 1995, pp. 1871–1874.

⁴⁷⁸ U Velikoj Britaniji su sve do 2005. detetu bili dostupni samo određeni podaci o donoru, kao što su porodično poreklo, fizičke karakteristike, obrazovanje, socijalni status, zdravstveno stanje i sl., a od 2005. zakonodavac je predvideo da donori moraju otkriti svoj identitet detetu kada ono napuni 18 godina. Na osnovu stavova iznetih u pravnoj teoriji, prvobitna rešenja zastupljena u Velikoj Britaniji koja se odnose na otkrivanje samo neidentifikovanih podataka o donoru čini se kao prihvatljivo rešenje. Izgleda kao da je ono kompromisno i da štiti donora da ostane anonimn, a i dete da sazna svoje genetsko poreklo. Međutim, postavlja se pitanje na koji način objasniti detetu koje je svesno da informacije o donoru postoje, ali su njemu nedostupni. Marija Draškić: *Porodično pravo i pravo deteta*, Beograd, 2015, str. 251.

⁴⁷⁹ U Nemačkoj je 2017. usvojen zakon koji je omogućio deci koja su rođena od 2018. da saznaju informacije o svom donoru nakon što napune 16 godina, a pre toga, roditelji dece u njihovo ime mogu zahtevati ove informacije. Kako bi se izbegle određene nedoumice u praksi, usvojenim amandmanom na nemački Građanski zakonik precizirano je da se donori ne smatraju zakonskim očevima, tako da su donori zaštićeni i od zahteva za izdržavanje dece, kao i od zahteva za nasleđe donora. Više u: Saskia Lettmaier: Adoption and Assisted Reproduction in Germany: Legal Framework and Current Issues, *Brill Research Perspectives in Family Law in a Global Society*, Vol. 1, No. 4, 2019, pp. 1–55, <https://doi.org/10.1163/24058386-12340004>.

donorima, dok je u Francuskoj⁴⁸⁰ i Rusiji⁴⁸¹ zakonom propisana potpuna zabrana uvida u podatke o davaocu genetskog materijala, osim informacija koje su od medicinskog značaja.

Pravo deteta da zna svoje genetsko poreklo proizilazi iz njegovog prava da zna ko su mu roditelji, što je zajemčeno odredbom člana 7. KDP. Ovaj član je potrebno tumačiti sa već pomenutim članom 8. KDP. Stjepanovićeva navodi da se u vreme sastavljanja KDP član 7. odnosio samo na usvojenu decu, dok je danas široko prihvaćena primena ovog člana, te se odnosi i na decu koja su začeta doniranjem genetskog materijala.⁴⁸² Navedeno zaključuje na osnovu izveštaja država članica Komiteta za prava deteta u kojima se postavlja i analizira problematika u vezi sa uređenjem prava deteta začetog doniranjem genetskog materijala na saznavanje identiteta donora, a time i na saznanje sopstvenog porekla.⁴⁸³ Međutim, razvojem nauke i medicine dolazi do preispitivanja termina „roditelj“.⁴⁸⁴ Tako danas izraz „biološki roditelj“ može imati složenije značenje kada je na primer reč o doniranju jajnih ćelija. Velika Britanija termin „roditelj“ upotrebljen u članu 7. KDP tumači da se isti odnosi samo

⁴⁸⁰ U Francuskoj je anonimnost donora, kako sperme tako i jajne ćelije, predviđena odredbom čl. 27. Zakona o bioetici iz 2011. Loi n° 2011-814 du 7. juillet 2011. relative à la bioéthique („Journal Officiel de la République Française“, n° 0157 du 08/07/2011), dostupno na: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFARTI000024323235>, posećeno 25. 7. 2024. godine.

⁴⁸¹ U Rusiji su dostupni medicinski podaci o donoru, poput njegove nacionalnosti, spoljašnjih fizičkih karakteristika itd. Više u: Konstantin Svitnev: Legal regulation of assisted reproduction treatment in Russia, *Reproductive Biomedicine Online*, Vol. 20, No. 7, 2010, pp. 892–894, <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2010.03.023>.

⁴⁸² Bogdana Stjepanović: Pravo deteta začetog uz pomoć asistirane reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru – uporednopravna rešenja, *op. cit.*, str. 234.

⁴⁸³ Rachel Hodgkin, Peter Newell: *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, Geneva, 2007, p. 104, dostupno na: [https://www.unicef.org/Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child.pdf](https://www.unicef.org/Implementation%20Handbook%20for%20the%20Convention%20on%20the%20Rights%20of%20the%20Child.pdf), posećeno 28. 7. 2024. godine.

⁴⁸⁴ Može se reći da je ranije termin „roditelj“ bio jednoznačan, što znači da su postojali biološki roditelji i psihološki, odnosno usvojioci i hranioci, što se vremenom promenilo.

na one osobe koje se po nacionalnom pravu smatraju roditeljima.⁴⁸⁵ U priručniku za implementaciju KPD naglašeno je da je razumna pretpostavka da se definicija roditelj odnosi na genetske i „rođene“ roditelje, to jest na majku koja je rodila dete i oca koji ima pravo na očinstvo jer je bio u partnerstvu sa majkom u vreme rođenja deteta.⁴⁸⁶ Kada je reč o genetskim roditeljima⁴⁸⁷ iako su informacije o njima od velikog značaja za dete, kako iz medicinskih tako iz psiholoških razloga, one nisu uvek dostupne. KDP odredbom člana 7. stav 1. garantuje pravo detetu da zna ko su mu roditelji, ali pri tome koristi prilično nepreciznu konstrukciju „uvek kada je to moguće“, koja se može tumačiti na različite načine. Pre svega, ovde je reč o deci čiji roditelji ne mogu biti identifikovani zato što su deca napuštena. Zatim, majka može odbiti da dâ informacije o ocu deteta i to uglavnom kada se radi o slučajevima silovanja ili incesta. Pored toga, čest je slučaj da očevi dece koja su rođena van braka odbijaju da budu identifikovani.⁴⁸⁸ Pravo deteta na identitet može biti dovedeno u pitanje i kada je reč o usvojenju, jer zakonodavac može da ograniči pravo dece na pristup informacijama da su usvojeni, a time i ko su im roditelji.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Rachel Hodgkin, Peter Newell: Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child, UNICEF Regional Office for Europe, Geneva, 2007: [https://www.unicef.org/Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child.pdf](https://www.unicef.org/Implementation%20Handbook%20for%20the%20Convention%20on%20the%20Rights%20of%20the%20Child.pdf), posećeno 18. 7. 2024. godine.

⁴⁸⁶ U istom dokumentu je navedeno da je potrebno uključiti i treću kategoriju roditelja, a to su one osobe koje se brinu o detetu tokom važnih perioda u životu deteta i koje su intimno povezane sa identitetom deteta, a tako i sa njihovim pravima koja su zagarantovana odredbom čl. 8. KDP. *Ibid.*

⁴⁸⁷ S druge strane, Ponjević i Palačkovića navode da genetska veza nikako ne sme predstavljati sinonim za roditeljsko pravni odnos, nego da predstavlja samo jedan od njegovih elemenata. U prilog navedenom pominju da ova veza uopšte i ne postoji u slučaju usvojenja, heterologne inseminacije i surogat materinstva. Zoran Ponjavić, Dušica Palačković: Pravo na anonimni porođaj, *op. cit.*, str. 25.

⁴⁸⁸ Bogdana Stjepanović: Pravo deteta začetog uz pomoć asistiranu reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru – uporednopravna rešenja, *op. cit.*, str. 241.

⁴⁸⁹ U našem Porodičnom zakonu je propisano da dete sa navršених 15. godina, pod uslovom da je sposobno za rasuđivanje može da izvrši uvid u knjigu rođenih kao i drugu dokumentaciju koja se odnosi na njegovo poreklo. Čl. 59, st. 3. Porodičnog zakona, *op.*

Prilikom tumačenja člana 7. KDP pojavile su se dileme o tome da li se ovaj član odnosi na najbolji interes deteta. U vezi sa tim zastupljeni su različiti stavovi, od toga da je detetu neophodno saopštiti podatke o njegovom poreklu i kada to nije u njegovom najboljem interesu, pa do toga da se prilikom svakog pojedinačnog odlučivanja o saopštavanju ovih podataka detetu potrebno voditi se najboljim interesom deteta.⁴⁹⁰ Međutim, „najbolji interesi“ nisu definisani i stoga je teško pronaći adekvatan odgovor na pitanje da li saopštiti ili uskratiti detetu informacije o njegovom identitetu. Kao primer zaštite prava na identitet mogao bi se navesti slučaj *Görgülü v. Germany*,⁴⁹¹ kada je Nacionalni sud Nemačke odbio zahtev podnosioca predstavke za starateljstvo iako je on bio biološki otac deteta. Dete je rođeno u vanbračnoj vezi, a kao malo je usvojeno. Nacionalni sud je kao razlog za odbijanje zahteva biološkog oca za starateljstvo naveo da „razdvajanje deteta od hraniteljske porodice nije u najboljem interesu deteta, jer bi moglo negativno da utiče na razvoj deteta i njegovo mentalno zdravlje“, s obzirom na „snažne veze koje je dete razvilo sa hraniteljskom porodicom“.⁴⁹² Međutim, ESLJP je utvrdio da je došlo do kršenja člana 8. Evropske konvencije. U slučaju *Jäggi v. Switzerland*⁴⁹³ podnosilac predstavke je odrasli muškarac koji je želeo da sazna ko je njegov biološki otac i pored toga što se pretpostavlja da je preminuo pre skoro tri decenije. Kako bi to utvrdio, bilo je potrebno ekshumirati njegovo telo i pribaviti uzorke DNK. Međutim, Švajcarska je odbila ovaj zahtev. U interesu podnosioca predstavke bili su suprotstavljeni interesi porodice pokojnika koji su se suprotstavljali uzimanju DNK. Ipak, ESLJP je utvrdio da se radi o povredi člana 8. Evropske konvencije, i to sa 5 glasova za i 2 glasa protiv. ESLJP je obrazložio da švajcarske vlasti nisu osigurale pravo na privatni život budući da je pravo da se zna ko su roditelji deo prava koji se odnosi na privatni život. Ova presuda je od naročitog značaja za lica koja su začeta

cit. Na ovaj način dete može doći do informacija o svojim biološkim roditeljima, pod pretpostavkom da zna da je usvojeno.

⁴⁹⁰ Bogdana Stjepanović: Pravo deteta začetog uz pomoć asistiranе reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru – uporednopravna rešenja, *op. cit.*, str. 242.

⁴⁹¹ *Görgülü v. Germany*, no. 74969/01, presuda od 26. maja 2004. godine.

⁴⁹² *Ibid*, § 44. i 46.

⁴⁹³ *Jäggi v. Switzerland*, no. 58757/00, presuda od 13. jula 2006. godine.

uz pomoć veštačke oplodnje zato što je ESLJP eksplicitno naveo da je neophodno postići pravi balans između konkurentnih interesa.

Kako bi se uopšte mogli konstituisati elementi koji čine identitet, neophodno je ispuniti određene obaveze koje su u vezi sa rođenjem deteta. Međutim, postavlja se pitanje šta se događa sa pravom na identitet deteta kada se majka pozvala na anonimnost, odnosno kada je u pitanju institut anonimnog porođaja koji je u nekim zakonodavstvima zaštićen. Na koji način pravnom regulativom zadovoljiti različite interese – samoopredeljenje majke i pravo deteta na identitet, potrebe oca, bake, deke i ostale rodbine u vezi sa detetom? Uskraćivanje prava detetu koje je začeto uz biomedicinsku pomoć da sazna istinu o svom biološkom poreklu takođe može da izazove stanje emocionalnog i psihičkog šoka. Ipak, u literaturi je zastupljen i stav da anonimnost donora nije u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom deteta i da saznanje o genetskom poreklu nije od značaja, s obzirom na to da se ne zna koja će svojstva genetskog koda preći na dete.

3.2.3 Pravo na pravni subjektivitet

Vodinić smatra da se „pravni subjekti ili ličnosti u pravu mogu definisati kao imaoци pravne sposobnosti posebnog pravnog kvaliteta, koji se sastoji u podobnosti da se bude imalac prava i obaveza“.⁴⁹⁴ Na današnjem nivou društvenog i pravnog razvoja postoje dve vrste pravnih subjekata – fizička i pravna lica.⁴⁹⁵ Razlika između ovih pravnih subjekata ogleda se pre svega u tome što je fizičko lice jedna prirodna, to jest biološka pojava, a pravno lice društvena tvorevina. Pored toga, fizička lica imaju potpuniji subjektivitet nego pravna lica jer ona mogu biti nosioci svih prava i obaveza, a pravna lica samo nekih od njih. Fizičko lice se veoma često definiše kao ljudsko biće koje poseduje svoju volju, to jest svest da može nešto hteti i da može štititi svoje interese. Iako ova definicija nije netačna,

⁴⁹⁴ Obren Stanković, Vladimir V. Vodinić: *Uvod u građansko pravo, op. cit.*, str. 51.

⁴⁹⁵ U okviru ovog rada istraživaćemo pravni subjektivitet fizičkih lica.

za određivanje pojma fizičkog lica ona nije odlučujuća zato što duševno bolesno lice i tek rođeno dete nemaju volju kojom mogu da izraze svoje interese, kao ni svest da ih štite, ali se kao ljudska bića i oni smatraju fizičkim bićima, to jest pravnim subjektima.⁴⁹⁶

Vodinelić navodi da je za savremeno zakonodavstvo karakteristično da svi ljudi predstavljaju pravne subjekte i kao takvi poseduju „isti obim i kvalitet pravne sposobnosti, i to bez obzira na uzrast, pol, duševno stanje, telesno zdravlje, nacionalnu, rasnu ili versku pripadnost“.⁴⁹⁷ Ipak pravna sposobnost fizičkog lica ne nastaje odjednom, niti kada je jednom nastala ostaje uvek ista, što znači da njen nastanak odlikuje postepenost.⁴⁹⁸ Elementi pravnog subjektiviteta povezani su sa

⁴⁹⁶ Mihailo Mitić: Fizičko lice, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Br. 18, 1978, str. 69.

⁴⁹⁷ Obren Stanković, Vladimir Vodinelić: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 52.

⁴⁹⁸ Vodinelić navodi da se u vezi sa nastankom čovekove pravne sposobnosti pojavljuju tri faze: rođen čovek, začeti, a još nerođeni čovek (*nasciturus*, *infans conceptus*) i još nezačeti čovek (*nondum conceptus*). Za sticanje ličnopravne sposobnosti rođenje („živorodenje“) ne predstavlja pravnorelevantnu činjenicu, zato što je ona stečena već začecem, a dete je i posle rođenja sposobno da ima lična prava na dobrima koja su nastala i pre rođenja (kao npr. telesni integritet, zdravlje, život, dostojanstvo, privatnost, lični podaci). Menja se samo obim pravne sposobnosti, s obzirom da će posle rođenja biti sposoban da stiče i druga lična prava, i to kako budu nastajala njegova lična dobra koja su njihov objekt, kao npr. ime, ugled itd., a za koja nije bio sposoban do tada jer su podrazumevala rođenog čoveka, ili i više od toga, odnosno njegovu uključenost u društvo. Nascitrus ostaje podjednako pravno sposoban bez obzira na biološke faze kroz koje prolazi, od začeca do rođenja. Međutim, obim nasciturusove pravne sposobnosti dvojako je, a pri tome, različito određen. Po jednom rešenju može da stekne sve ono što je u njegovom interesu, tj. samo prava, dok po drugom može kako prava tako i obaveze. Generalno jedno rešenje određuje njegovu pravnu sposobnost, dok drugo navodi samo određene situacije kada je pravno sposoban, npr. samo za nasleđivanje. Pri tome jedno rešenje generalno određuje njegovu pravnu sposobnost, a drugo navodi samo određene situacije kada je pravno sposoban (npr. samo za nasleđivanje). Nascitrus nema imovinu, odnosno prava i obaveze koje očekuje, nego ima pravo da ih očekuje, odnosno da očekuje njihovo sticanje. Preciznije, pravno je sposoban retroaktivno, što znači da je imovina njegova kada se rodi živ, i tada se računa kao njegova unazad od časa nastanka pravnog osnova za njeno sticanje. Vladimir V. Vodinelić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 337–342. Kada je reč o nezačetom čoveku

odgovarajućim stepenom sposobnosti za rasuđivanje, što podrazumeva određeni uzrast. Sve do životnog doba u kojem prosečan čovek dostiže nivo psihofizičke zrelosti pojedinci ne mogu sopstvenim izjavama volje samostalno i punovažno zasnivati građanskopravne odnose, niti sticati, menjati i gasiti obaveze koje iz njih proizilaze,⁴⁹⁹ što znači da pravna sposobnost⁵⁰⁰ jeste urođeno svojstvo, s tim da je važno naglasiti da je svojstvo pravnog subjekta pravna kategorija koja se stiče „na osnovu priznanja od pravnog poretka”.⁵⁰¹

Posmatrano sa istorijskog aspekta nije svim licima bilo priznato pravo na pravni subjektivitet. U rimsko doba, na primer, robovi su bili objekti prava, dok je u srednjovekovnom pravu pravni subjektivitet zavisio

(*nondum conceptus*) smatra se da on nema svoju individualnost. Iz tog razloga Simićka navodi da o njegovoj pravnoj sposobnosti pogotovo ne može biti govora, jer ono što još nije ništa ne može biti “neko”. Međutim, napretkom asistirane reproduktivne tehnologije koncept *nondum conceptus* se u sve većoj meri pominje i to u kontekstu zaštite interesa eventualnog budućeg deteta. A razlog zbog koga bi mu pravna sposobnost bila pripisana jeste nuđenje pravne zaštite. Na taj način se naglašava da *nondum conceptus* ima sopstvene interese koji zahtevaju pravnu zaštitu. Više u: Jelena Simić: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite *nondum conceptus*-a, *Strani pravni život*, Br. 3, 2018, str. 29–37. doi: 10.5937/spz1803025S.

⁴⁹⁹ Danica Popov, Radenka Cvetić, Dušan Nikolić: *Praktikum za građansko pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 1991, str. 59.

⁵⁰⁰ Stojanović navodi da je pored pravne sposobnosti relevantna i poslovna i deliktna sposobnost. Sposobnost jednog lica da izjavom volje zaključi pravne poslove i preduzima druge pravne radnje naziva se poslovna sposobnost. Poslovna sposobnost pretpostavlja pravnu sposobnost, dok svako pravno sposobno lice ne mora da bude i poslovno sposobno. *Ibid.* Uslov za sticanje poslovne sposobnosti jeste dostizanje određenog stepena zrelosti u psihofizičkom razvoju ličnosti, koje je u našem pravu propisano imperativnim odredbama Porodičnog zakona. Odredbom čl. 11, st. 2. ovog zakona propisano je da se potpuna poslovna sposobnost stiče punoletstvom i sklapanjem braka pre punoletstva uz dozvolu suda. Deliktna sposobnost podrazumeva sposobnost da se snosi odgovornost za učinjeni delikt, kao npr. u građanskom pravu za učinjenu štetu. Deliktna sposobnost je regulisana odredbom čl. 160. Zakona o obligacionim odnosima. Više u: Dragoljub D. Stojanović: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 119.

⁵⁰¹ Radmila Kovačević Kuštrimović, Miroslav Lazić: *Uvod u građansko pravo*, Punta, Niš, 2008, str. 111.

od pripadnosti određenom staležu.⁵⁰² I kasnije su, tokom istorije, postojale kategorije ljudi koje su bile u potpunosti lišene pravne sposobnosti ili su imale ograničenu pravnu sposobnost. Donošenjem Međunarodne konvencije o ukidanju ropstva 1849. godine kao i mnogih međunarodnih konvencija i deklaracija nakon toga, sva ljudska bića tretiraju se kao subjekti prava.⁵⁰³ Tako na primer UDP definiše da svako ima pravo da svuda bude priznat kao pravni subjekt,⁵⁰⁴ a i PGP garantuje da svako ima pravo da se svuda priznaje njegova pravna ličnost.⁵⁰⁵ I u našem pravnom sistemu pravo na priznavanje pravnog subjektiviteta zajemčeno je odredbom člana 37. stav 1. da „Svako lice ima pravnu sposobnost”.⁵⁰⁶ I pored toga što je postojanje pravnog subjektiviteta kao opšteg svojstva ličnosti osnov za ustavno načelo jednakosti pred zakonom,⁵⁰⁷ na osnovu izvršenih procena došlo se do saznanja da u Republici Srbiji živi nekoliko desetina hiljada lica, i to uglavnom Roma, kojima nije priznat pravni subjektivitet.⁵⁰⁸

⁵⁰² Andrija Gams, Ljiljana Đurović: *Uvod u građansko pravo – opšti deo*, Savremena administracija, Beograd, 1985, str. 101.

⁵⁰³ Danica Popov: *Građansko pravo – opšti deo, op. cit.*, str. 10.

⁵⁰⁴ Čl. 6. UDP, *op. cit.*

⁵⁰⁵ Čl. 15. PGP, *op. cit.*

⁵⁰⁶ Pajvančić naglašava da zakonodavac ovom odredbom garantuje pravo na pravnu sposobnost svakom pojedincu, bez ispunjavanja bilo kakvih posebnih uslova, što predstavlja sposobnost svakog lica da bude nosilac prava. Marijana Pajvančić: *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2009, str. 52. U tom smislu i Vodinić navodi da smisao ustavnog jemstva pravne sposobnosti svakog čoveka jeste da propisi ne mogu nijednom licu da uslove pravnu sposobnost njegovim društvenim položajem. Vladimir V. Vodinić: *Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, op. cit.*, str. 330.

⁵⁰⁷ Odredbom čl. 21. Ustava RS izričito je propisana zabrana diskriminacije po bilo kojem osnovu. Ustavna garancija dobila je i zakonsku potvrdu donošenjem Zakona o diskriminaciji, čije su odredbe od ključnog značaja za delotvorno suzbijanje diskriminacije u Srbiji.

⁵⁰⁸ Sa aspekta pravnog poretka ovi ljudi ne postoje, njihovi podaci nisu upisani u matične knjige rođenih, ne uživaju prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu itd. Rešavanje njihovih problema na pojedinačnom nivou, to jest podnošenjem pojedinačnih zahteva uglavnom nema očekivani rezultat. Kao razlog za odbijanje zahteva kojim bi se priznao pravni

Svaki pravni poredak za sticanje i imanje nekih prava i obaveza zahteva određena svojstva koja se tiču lica, to jest sposobnosti koju ista moraju da poseduju. Vodinelić⁵⁰⁹ navodi da su važne razlike između opšte i posebne pravne sposobnosti, potpune (univerzalne) i delimične (specijalne), imovinskopravne i ličnopravne, aktuelne, bezuslovne, uslovne i retroaktivne, stvarne i fiktivne. Tako na primer, opšta pravna sposobnost podrazumeva da svako time što je čovek može da stekne i da ima sva prava i obaveze koje poznaje pravni poredak, a potrebno je da ispuni samo konkretne uslove za njihovo sticanje. S druge strane, postojale su i posebne pravne sposobnosti koje su bile zasnovane na društvenom položaju lica, te je imalac ovih sposobnosti bio sposoban samo za prava i obaveze koje su predviđene za društveni sloj kojem pripada. Nasuprot posebnoj, potpuna pravna sposobnost značila bi da svako može steći svako pravo i svaku obavezu koju pravni poredak poznaje. Iako su svakom čoveku dostupna sva prava i obaveze ukoliko u konkretnom slučaju ispuni uslove za njihovo sticanje, ni u jednom pravnom poretku ne postoji potpuna sposobnost, dok delimična ili specijalna sposobnost u stvari označava da određena prava i obaveze mogu steći i imati samo lica sa određenim ličnim svojstvom. Svako lice koje ima takvo svojstvo može imati svako pravo ili obavezu za čije imanje je to svojstvo uslov, pa tako na primer jedna osoba ne može istovremeno da bude u braku i da ne bude u braku, da bude maloletna i da bude punoletna i sl. Iz tog razloga jedna te ista osoba nije čitavog života, u svakom momentu, podjednako pravno sposobna, kao što nisu ni svi ljudi u istom času podjednako sposobni. Pomenuti autor kao primer navodi da je delimična pravna sposobnost supružnička sposobnost koja podrazumeva sposobnost sticanja i imanja prava i obaveza supružnika, a obavezu

subjektivitet navodi se da nema adekvatnog pravnog propisa na osnovu kojeg bi se moglo udovoljiti zahtevima „pravno nevidljivih lica“. Kako bi se na sveobuhvatan način rešio predstavljeni problem neophodno je sistemsko zakonsko rešenje. Ono je ponuđeno tekstom Model zakona o postupku priznavanja pravnog subjektiviteta. Njegov cilj jeste obezbeđivanje priznanja pravnog subjektiviteta u efikasnom i jednostavnom postupku, bez nepotrebnih formalnih uslova. Više u: Saša Gajin (ur.) *Model Zakona o postupku priznavanja pravnog subjektiviteta*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2008.

⁵⁰⁹ Vladimir V. Vodinelić: *Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, op. cit.*, str. 331.

supružnika može imati samo onaj ko ispunjava uslove za sticanje bračnog statusa, kao što su zrelost, godine života i sl.⁵¹⁰ Tako na primer, odredbom stava 1. člana 23. Porodičnog zakona propisano je da „brak ne može sklopiti lice koje nije navršilo 18 godina života“, a stavom 2. istog člana utvrđen je izuzetak, prema kome „sud može iz opravdanih razloga dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16 godina života, a doseglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku“.⁵¹¹ Navedeno potvrđuje i presuda Okružnog suda u Kragujevcu da protivljenje roditelja da se maloletnom detetu uzrasta 16 godina dozvoli stupanje u brak nije jedini ni odlučujući razlog za odbijanje zahteva za dozvolu zaključenja braka, zato što o tome odlučuje sud kada utvrdi postojanje okolnosti iz člana 12. Zakona o braku, a mišljenje roditelja ima samo konsultativni karakter.⁵¹² S druge strane, Živojinovićeva⁵¹³ navodi da maloletna lica nesposobna za rasuđivanje, a i punoletna lica koja su zbog nesposobnosti za rasuđivanje potpuno lišena poslovne sposobnosti, ne bi trebalo da uživaju reproduktivna prava. Razlog za to jeste što ova lica ne poseduju pravno relevantnu volju, kao ni mogućnost donošenja odgovornih i promišljenih odluka u domenu seksualnog ponašanja.

⁵¹⁰ Za određene pravne oblasti, odnosno za pojedine vrste radnji predviđene pravnim propisima predviđaju se različiti nivoi razvijenosti svesti i volje kako bi se svesnim i voljnim radnjama mogle izazvati i adekvatne pravne posledice. Ipak, u najvećem broju slučajeva, u pogledu najvećeg broja radnji, u svim granama prava smatra se da svako lice koje je zdravo i punoletno ima u dovoljnoj meri razvijenu svest i volju. Punoletstvo se određuje shodno određenim prilikama, a uzrast za koji se smatra da je osoba punoletna kreće se od 18 do 25 godina. Međutim, određeni pojedinci mogu potreban nivo razvijenosti svesti i volje steći i ranije ili kasnije, što je takođe normalno. Iz tog razloga pravo može predvideti da im se punoletstvo prizna pre ili kasnije. Određene bolesti, posebno duševne, mogu inače punoletno lice sprečiti da ima u dovoljnoj meri razvijenu svest i volju, te se takvom licu i ne priznaje sposobnost da svojim svesnim radnjama izaziva pravne posledice. Borislav T. Blagojević (red.): *Pravna enciklopedija: knj. 2*, Savremena administracija, Beograd, 1985, str. 1228.

⁵¹¹ Čl. 23. Porodičnog zakona, *op. cit.*

⁵¹² Okružni sud u Kragujevcu, Fž. 388/78 od 24. 2. 1979, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, 10/1979.

⁵¹³ Dragica Živojinović: Pravo na začeće uz pomoć biomedicine: sa posebnim osvrtom na prava neudate žene, *Pravni život*, Vol. 55, knj. 502, Br. 10, 2006, str. 213.

Pravni subjektivitet fizičkog lica gasi se smrću⁵¹⁴ ili proglašenjem nestalog lica za umrlo. Bez obzira na uzrok, kada nastupi smrt, pravni subjektivitet prestaje prirodnim putem, a kada je reč o proglašenju nestalog lica za umrlo, pravni subjektivitet prestaje pravnim putem.⁵¹⁵ U prvom slučaju smrt je prisutna kao biološki fenomen, dok u drugom postoji određena neizvesnost u pogledu smrti nekog lica, te se pravnim putem ista čini izvesnom.⁵¹⁶ Vredno je pomena da su neka starija zakonodavstva poznavala i institut građanske ili civilne smrti koja je za posledicu imala gubljenje pravnog subjektiviteta i pre smrti.⁵¹⁷ Takođe, pravni subjektivitet je mogao prestati i u slučajevima stupanja u monaške redove sa zavetom siromaštva, te je tzv. manastirska smrt imala za posledicu nestanak takve ličnosti iz sveta prava. Pripadnost religiji i odricanje od imovinskih prava u našem pravu nema nikakvih pravnih posledica na čovekov pravni subjektivitet.

⁵¹⁴ Popov navodi da utvrđivanje smrti vrši se po pravilima medicinske struke. Za fizičko lice primenjuje se pretpostavka da je ono živo, dok se činjenica smrti mora dokazati, s tim da teret dokaza pada na ono lice koje takvu tvrdnju iznosi. Danica Popov: Građansko pravo – opšti deo, *op. cit.*, str. 13.

⁵¹⁵ Proglašavanje nekog lica za umrlo jeste pravna pretpostavka kojom se prihvata faktičko stanje. Preciznije, dolazi do gašenja pravnog subjektiviteta lica. Igor Kambovski: O subjektivitetu subjekata, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 576, Br. 10, 2015, str. 344.

⁵¹⁶ Popov ističe da je izuzetak od navedenog pravila (da smrću prestaje pravni subjektivitet) postojao u rimskom pravu, zato što se smatralo da je ostavilac živ sve do momenta kada se njegova imovina ne raspodeli na naslednike, ali savremena prava nisu prihvatila navedenu teoriju. Danica Popov: Građansko pravo – opšti deo, *op. cit.*, str. 13. Srpski zakonodavac odredbom čl. 57. Zakona o vanparničnom postupku propisuje u kojim situacijama se nestalo lice proglašava za umrlo. Zakon o vanparničnom postupku („Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022).

⁵¹⁷ Tako su prema odredbi čl. 25. *Code Civil*-a lica osuđena na smrt, doživotnu robiju ili deportaciju gubila pravnu sposobnost, ali ne u potpunosti, budući da su u izuzetnim situacijama mogli sticati neka prava (npr. pravo svojine) u cilju održavanja fizičke egzistencije. Danica Popov: Građansko pravo – opšti deo, *op. cit.*, str. 13.

3.2.3.1 Pravni subjektivitet i BMPO

Biomedicinski potpomognuto oplodjenje pokreće niz raznih pravnih pitanja, a jedno od njih jeste ko su titulari ovog prava, odnosno koja lica mogu biti subjekti ovih prava. Lica koja učestvuju u BMPO postupku jesu lica koja imaju pravo na ovaj postupak i to su subjekti postupka. Pored njih, može se reći da u postupku učestvuju i lica čiji se genetski materijal koristi za oplodnju drugog para. To su tzv. donori genetskog materijala.⁵¹⁸ U uporednom i domaćem pravu nije sporno da pravo na BMPO imaju bračni parovi koji nisu mogli da ostvare želju za potomstvom prirodnim putem. Može se reći da je ova podrška bračnim parovima opravdana, s obzirom na to da najveći deo svetske populacije rađa potomstvo u okviru bračne zajednice, koja je najprikladnija društvena i pravna ustanova koja pruža idealne uslove za odgajanje dece. Pravo na BMPO je u većini evropskih zemalja priznato i vanbračnim partnerima⁵¹⁹ ako ta vanbračna zajednica ima adekvatne kvalitete koji se uglavnom odnose na dužinu trajanja te zajednice i njenu stabilnost.⁵²⁰ Tako i naš zakonodavac predviđa da „pravo na postupak BMPO imaju punoletna i poslovno sposobna žena i muškarac,⁵²¹ kojima je potrebna pomoć BMPO u lečenju neplodnosti“, i

⁵¹⁸ Gordana Kovaček Stanić: Porodičnopravni aspekt biomedicinski potpomognutog oplodjenja u pravu Srbije i evropskim pravima, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, sveska 131, 2010, str. 416.

⁵¹⁹ Vanbračni partneri imaju pravo na postupke BMPO u Švedskoj, Austriji, Velikoj Britaniji, Francuskoj, a osim vanbračnih partnera koji su različitog pola, u uporednom zakonodavstvu (Velikoj Britaniji i Švedskoj) dozvoljeno je da vanbračni partneri istog pola budu subjekti artificijelnih reproduktivnih tehnologija. Preciznije, reč je heterolognoj artificijelnoj inseminaciji u kojoj učestvuju dve žene, i o postupku surogat materinstva, kada se radi o dva muškarca. Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić: Subjekti artificijelnih reproduktivnih tehnologija i njihova prava u primeni ovih postupaka – preimplantaciona genetska dijagnostika, *Pravni život*, Vol. 65, knj. 584, Br. 10, 2016, str. 63.

⁵²⁰ Dragica Živojinović: Pravo na začecje uz pomoć biomedicine: sa posebnim osvrtom na prava neudate žene, *op. cit.*, str. 214.

⁵²¹ Zakonodavac neprecizno formuliše da „Pravo na postupak BMPO imaju punoletna i poslovno sposobna žena i muškarac kojima je potrebna pomoć postupcima BMPO...“

koji su u bračnoj ili vanbračnoj zajednici.⁵²² Zakonom je takođe predviđeno da pravo na postupke BMPO ima i punoletna poslovno sposobna žena koja živi sama,⁵²³ kao i poslovno sposobna žena, ili koji su odložili da upotrebe svoje reproduktivne ćelije zato što postoji verovatnoća da im se smanji ili u potpunosti izgubi reproduktivna funkcija.⁵²⁴ Pri tome je neophodno da navedeni subjekti budu sposobni da obavljaju roditeljsku dužnost u skladu

Jezičkim tumačenjem navedene norme zaključujemo da se ista zasniva na tome da žena bude punoletna i poslovno sposobna, a ne i muškarac, što sigurno zakonodavac nije nameravao.

⁵²² Čl. 25, st. 1. Zakona o BMPO, *op. cit.*; Stanić i Samardžić navode da se, kada se radi o supružnicima, njihov bračni status jednostavno utvrđuje uvidom u matične knjige venčanih. S druge strane, kada je u pitanju vanbračna zajednica, potrebno je konsultovati odredbe Porodičnog zakona, gde se odredbom čl. 11. definiše vanbračna zajednica kao trajna zajednica života žene i muškarca između kojih nema bračnih smetnji. Od velike je važnosti da se pre započinjanja BMPO proveri da li vanbračna zajednica ispunjava uslove, a posebno da li postoje bračne smetnje. U praksi, smetnja koja se može pojaviti jeste bračnost, tako da u slučaju da je jedan partner u braku, vanbračna zajednica ne proizvodi dejstvo, što podrazumeva da ne postoji ni pravo na BMPO sa vanbračnim partnerom. Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić: Subjekti artificijelnih reproduktivnih tehnologija i njihova prava u primeni ovih postupaka – preimplantaciona genetska dijagnostika, *op. cit.*, str. 58.

⁵²³ Kovaček Stanićeva i Samardžićeva smatraju da je navedeno rešenje nekonzistentno, jer zakonodavac ne traži postojanje opravdanih razloga ili saglasnost ministra, kao što je npr. bilo po ranije važećem zakonu, odnosno po odredbi čl. 26. st. 3. Zakona o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplođenja. Autorke smatraju da je zakonodavac trebalo na neki način da uvaži i interes deteta da ima dva roditelja. U tom smislu predlažu da bi od žene koja nema partnera, a koja želi da se podvrgne postupku BMPO, trebalo tražiti da navede osobu koja će biti spremna da joj pomogne u odgajanju deteta, te se na taj način može zadovoljiti potreba deteta za roditeljstvom, a to može biti prijatelj ili srodnik. Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić: Novi oblici porodice – medicinski asistirana reprodukcija, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 600, Br. 10, 2017, str. 142–143.

⁵²⁴ Čl. 25. st. 2. i 3. Zakona o BMPO, *op. cit.*

Podaci o ženi i muškarcu od kojih se uzimaju reproduktivne ćelije, kao i podaci koji se odnose na donora i primaoca, a sadrži je medicinska dokumentacija, predstavljaju službenu tajnu. Takođe, očinstvo muškarca koji je darovao semene ćelije ne može se utvrđivati – čl. 58. st. 5. Porodičnog zakona, *op. cit.*

sa zakonom i u najboljem interesu deteta.⁵²⁵ Pri tome zakonodavac nije predvideo starosnu granicu do koje se može preduzeti postupak BMPO. Međutim, Pravilnikom o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2018. godinu je za žene precizirana gornja starosna granica – navršene 42 godine života.⁵²⁶

Podrazumeva se da je potrebno da supružnici ili vanbračni partneri ispunjavaju uslove koje je predvideo zakonodavac u cilju ostvarivanja roditeljskog prava, a da pri tome ono bude u skladu sa najboljim interesom deteta. Međutim, možemo se zapitati kako da utvrdimo da li su predviđeni uslovi i ispunjeni.⁵²⁷ Odgovor na ovo pitanje podrazumeva određivanje nadležnog organa ili institucija koji će utvrditi i sprovesti postupak ove procene. Pri tome je potrebno i utvrđivanje određene odgovornosti onog lica i organa koji sprovode ovaj postupak, pre svega kako se ne bi obesmislio isti. S druge strane, opravdano je i pitanje u kojoj meri je potrebno utvrđivanje ispunjenih uslova u pogledu sposobnosti vršenja roditeljskih dužnosti jer treba imati u vidu da ovaj postupak u značajnoj meri može da uspori čitav postupak BMPO.⁵²⁸

Definisanjem i preciziranjem kruga lica koja imaju pravo na postupak BMPO⁵²⁹, zakonodavac je, u stvari pokušao da spreči da genetski materijal doniraju kako maloletna lica, tako i lica koja su lišena poslovne sposobnosti. S jedne strane, ovaj stav zakonodavca podržavamo i smatramo ispravnim, jer je reč o naročito osetljivim licima kojima je potrebno pružiti pravnu zaštitu, ali s druge strane, može se postaviti pitanje da li sva lica

⁵²⁵ Čl. 25. st. 1. Zakona o BMPO, *op. cit.*

⁵²⁶ Pravilnik o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2018. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 18/2018) čl. 10, st. 3. Međutim, može se postaviti pitanje da li je ovaj pravilnik u skladu sa Zakonom o BMPO u kojem nije propisano starosno ograničenje.

⁵²⁷ Gordana Kovaček Stanić: Porodičnopravni aspekt biomedicinski potpomognutog oplodjenja u pravu Srbije i evropskim pravima, *op. cit.*, str. 417.

⁵²⁸ Radenka Cvetić: Pravna sposobnost i biomedicina – biomedicinska diskriminacija, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 45, Br. 3, 2011, str. 358.

⁵²⁹ Punoletni i poslovno sposobni supružnici, to jest vanbračni partneri, to jest punoletna i poslovno sposobna žena koja živi sama. Čl. 25. Zakona o BMPO, *op. cit.*

koja su lišena poslovne sposobnosti treba da budu lišena prava da doniraju svoj genetski materijal, odnosno da li su sposobna za razumevanje i opredeljenje pitanja koja se tiču njihovog tela i zdravlja.⁵³⁰ Stoga je neophodno uzeti u obzir stavove Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i u skladu sa njenim odredbama proceniti interes osoba sa ograničenom poslovnom sposobnošću.⁵³¹ Ipak, shodno odredbi člana 50. stav 2. Zakona o BMPO, maloletna lica mogu ostvariti pravo na čuvanje reproduktivnih ćelija, odnosno tkiva, kada „postoji opasnost da će trajno ostati neplodni iz medicinskih razloga“ i to samo uz pismenu saglasnost roditelja ili staratelja.⁵³²

Važno je naglasiti da se postupak BMPO ostvaruje i u skladu sa zakonskim načelom zaštite privatnosti,⁵³³ što znači da informacije o učesnicima u postupku BMPO treba da budu dostupne samo njima, osim ako zakonom nije drugačije uređeno.⁵³⁴

Živojinovićeva⁵³⁵ naglašava da u svetu ne postoji jedinstven stav po pitanju da li pravo na postupak BMPO imaju neudate žene bez bračnog ili vanbračnog partnera.⁵³⁶ I pored preporuke Evropske konvencije iz 1978. da

⁵³⁰ Marta Sjeničić, Ranko Sovilj, Sanja Stojković Zlatanović: Nove tendencije u razvoju zakonodavstva u oblasti biomedicinski potpomognutog oplodjenja, *Pravni život*, Vol. 67, knj. 607, Br. 9, 2018, str. 757.

⁵³¹ Čl. 12. Zakona o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS“ – Međunarodni ugovori, br. 42/2009).

⁵³² Čl. 50, st. 2. Zakona o BMPO, *op. cit.*

⁵³³ Čl. 11. Zakona o BMPO, propisano je da se načelo zaštite privatnosti ostvaruje na taj način što se svi podaci o licima koja se podvrgavaju BMPO, davaocima i medicinskoj dokumentaciji u vezi sa BMPO čuvaju u skladu sa ovim zakonom i zakonom kojim se uređuje zaštita podataka o ličnosti. Pored zaštite privatnosti zakonodavac predviđa i poštovanje zaštite ljudskog dostojanstva prilikom sprovođenja postupka lečenja neplodnosti primenom BMPO. *Ibid*, čl. 10.

⁵³⁴ *Ibid*, čl. 31.

⁵³⁵ Dragica Živojinović: Pravo na začće uz pomoć biomedicine: sa posebnim osvrtom na prava neudate žene, *op. cit.*, str. 215.

⁵³⁶ Protivnici ovakve prakse ističu da BMPO nije pogodnost koja treba svima da stoji na raspolaganju, nego predstavlja metod za lečenje muškog ili ženskog steriliteta, a pre svega bračnog. Najznačajniji porodičnopravni argument jeste interes deteta da ima oba roditelja.

neudata žena ili čak lezbejski par imaju pravo da zahtevaju začće uz pomoć biomedicine, mnoga profesionalna udruženja, odbori, savetodavna tela i pojedinci širom sveta savetuju da primenu BMPO treba ograničiti na bračne, vanbračne ili heteroseksualne parove.⁵³⁷ Ipak, poslednjih godina se primećuje tendencija porasta broja zemalja koje dozvoljavaju ovu mogućnost. Tako je u pravu Rusije, Španije i SAD, dopušteno neudatim ženama začće uz pomoć postupka BMPO.⁵³⁸

3.2.3.2 Pravni subjektivitet nerođenog deteta

Danas su u pravu prepoznate tri faze koje su u vezi sa nastankom čovekove pravne sposobnosti: rođeni čovek, začat a još nerođeni čovek (*nasciturus*)⁵³⁹ i još nezačeti čovek (*nondum conceptus*).⁵⁴⁰ Prve dve faze su važne i za imovinskopravnu i za ličnopravnu sposobnost, dok je treća od važnosti samo za imovinskopravnu sposobnost.⁵⁴¹

S druge strane, zagovornici prava neudatih žena na postupak BMPO ističu da pravo na reprodukciju, kao jedno od osnovnih ljudskih prava podrazumeva i slobodu prilikom izbora na njeno ostvarivanje. Stoga smatraju da je društveno neprihvatljivo lišiti neudatu ženu mogućnosti da putem metoda reproduktivne tehnologije ostvari želju za detetom. *Ibid.*

⁵³⁷ Joseph G. Schenker: Assisted reproduction practice in Euornici orope: legal and ethical aspects, *Human Reproduction Update*, Vol. 3, No. 2, 1997, pp. 173–184.

⁵³⁸ Dragica Živojinović: Pravo na začće uz pomoć biomedicine: sa posebnim osvrtom na prava neudate žene, *op. cit.*, str. 221.

⁵³⁹ *Nasciturus* je reč latinskog porekla i označava onoga koji tek ima da se rodi, dete koje je još u utrobi majke.

⁵⁴⁰ *Nondum conceptus* predstavlja još nezačeto, buduće ili potencijalno buduće dete. Preciznije, to je period od momenta kada spermatozoid prodre u žensku jajnu ćeliju, pa sve do nidacije ili oplodnje, u zavisnosti od toga koji stav se prihvata kao momenat začća. Jelena Simić: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite *nondum conceptus*-a, *op. cit.*, str. 29.

⁵⁴¹ Više u Vladimir V. Vodinelić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 335–347.

Tradicionalno shvatanje jeste da fizičko lice stiče pravni subjektivitet rođenjem, a rođenjem se smatra momenat odvajanja deteta od tela majke. Kako bi rođenje imalo za posledicu nastanak pravnog subjektiviteta i kako bi se stekla pravna sposobnost potrebno je da se dete rodi živo, kao i da posle rođenja, makar u nekom trenutku, pokazuje znake života. Za rođeno dete se pretpostavlja da je rođeno živo, a ko tvrdi suprotno, mora to i da dokaže. U francuskom pravu, pored živorođenog deteta zahteva se i dodatni uslov kao što je vitalnost deteta, odnosno sposobnost deteta da ostane u životu. Dete je sposobno za život ukoliko se rodi sa organima potrebnim za život i ako se život može održati.⁵⁴² Špansko pravo, pored živorođenja, kao dodatni uslov za nastanak fizičkog lica zahteva da dete nakon rođenja živi najmanje 24 časa radi utvrđivanja da li je sposobno za život, dok je prema italijanskom građanskom zakoniku prisutna pretpostavka da je dete sposobno za život. Švajcarski i nemački građanski zakonici, kao i oni koji su rađeni pod njihovim uticajem predviđaju da je dovoljan uslov za priznanje pravnog subjektiviteta da je dete živo rođeno.⁵⁴³ Angloamerička i engleska sudska praksa zastupaju stav da ako je dete rođeno živo ne mora biti sposobno za dalji život, s tim da angloameričko pravo ne priznaje monstrumu svojstvo ličnosti, s tim da deformiteti nemaju značaj ako postoji ljudski oblik deteta.⁵⁴⁴ I u našoj ranijoj pravnoj teoriji bio je zastupljen stav da novorođenče mora imati ljudski lik, odnosno da nije rođeno kao monstrum, to jest nakaza.⁵⁴⁵

⁵⁴² Popov navodi da se ova teorija naziva teorija vitaliteta i može se reći da se s razlogom kritikuje zato što se odgovarajućim medicinskim zahtevima sposobnost za život može održati, pa i poboljšati. Danica Popov: Prava na sposobnost fizičkog lica i prava začetog, a nerođenog deteta, *Pravo teorija i praksa*, Vol. 18, Br. 12, 2001, str. 33.

⁵⁴³ *Ibid.*

⁵⁴⁴ Roscoe Pound: *Jurisprudencija – knj. 2*, CID, Podgorica, Službeni list SRJ, Podgorica, Beograd, 2000, str. 598.

⁵⁴⁵ Ovo shvatanje je nastalo tumačenjem § 36 Građanskog zakonika za Knjaževinu Srbiju iz 1844. koji glasi: „pod imenom lica (osobe) uzima zakon svako čovečije stvorenje...“ Građanski zakonik za Knjaževinu Srbiju iz 1844, dostupno na: https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf, posećeno 11. 7. 2024. godine.

Simićeva⁵⁴⁶ navodi da danas preovlađuje stanovište po kome čovek nastaje oplodnjem i to bez obzira da li je do oplodnje došlo *in utero* ili *in vitro*. Iz tog razloga, ukoliko se govori o preovladavajućem stavu da embrion ne može imati pravni subjektivitet kao rođeni, ali s obzirom na potencijal da se razvija u rođenu osobu, kao i na svoje ljudsko poreklo, treba da uživa zaštitu od momenta začeća.⁵⁴⁷ I rimsko pravo je obezbedilo da začeto, a još nerođeno dete ima isti tretman sa već rođenom decom ostavioca u pogledu nasledne pozicije, pod pretpostavkom da se to dete kasnije rodi živo. U ovakvoj situaciji se nije postavljalo pitanje da li će *nasciturus* rođenjem postati pravno sposoban čovek. Razvojem prava pojavila se sve veća potreba da se „čoveku u nastajanju“ pruži krivičnopravna i građanskopravna zaštita,⁵⁴⁸ što je otvorilo i pitanje njegove pravne sposobnosti, koje je posebno aktuelno ukoliko ono pretrpi neki vid štete.⁵⁴⁹ Značajno, a i sporno pitanje jeste ima li i dete pored roditelja pravo na naknadu štete, s obzirom na to da je radnja kojom je naneta šteta izvršena u vreme dok se oštećeni nalazio u utrobi majke. Ukoliko se pođe od osnovnog pravila da se šteta nadoknađuje kada se učini drugome, da li se može začetak smatrati „drugim“ u smislu važećih propisa o odgovornosti za štetu?⁵⁵⁰ Ovo bi značilo da oštećeno lice za razliku od štetnika ne mora imati pravnu sposobnost u momentu prouzrokovanja štete, odnosno da se šteta može prouzrokovati i licu koje je začeto, a nije još

⁵⁴⁶ Jelena Simić: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite nondum conceptus-a, *op. cit.*, str. 27.

⁵⁴⁷ Zorica Kandić-Popović: *Pravna zaštita osnovnih ljudskih vrednosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi i moderna biotehnologija: ka evropskoj harmonizaciji*, Open Society Institute, Budapest, 1999, str. 13.

⁵⁴⁸ Popov navodi da je krivičnopravna zaštita *nasciturus*-a pokrivena inkriminacijom niza krivičnih dela kao što su nedozvoljeni prekid trudnoće, telesne povrede, ubistvo i sl., a sa aspekta građanskopravne zaštite telesni integritet *nasciturus*-a štiti se na isti način kao i integritet njegove majke. Navedena zaštita se primenjuje na svaki medicinski zahvat. Danica Popov: Prava na sposobnost fizičkog lica i prava začetog, a nerođenog deteta, *op. cit.*, str. 35.

⁵⁴⁹ Dragoljub D. Stojanović: Uvod u građansko pravo, *op. cit.*, str. 110.

⁵⁵⁰ Videti komentar čl. 154. Zakona o obligacionim odnosima u: Slobodan Perović, Dragoljub Stojanović: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima – knj. 1*, Savremena administracija, Beograd, 1980.

rođeno. Kako bi se uopšte moglo govoriti o odgovornosti i za ovu štetu, potrebno je zametku obezbediti status koji pruža mogućnost uživanja potrebne pravne zaštite.⁵⁵¹ Odgovornost za prenatalnu štetu je pre svega medicinska, ali se u teoriji i praksi postavlja pitanje da li roditelj, odnosno majka može odgovarati za štetu koju pretrpi dete u njenoj utrobi ili u ovom pogledu uživa imunitet u odnosu na dete?⁵⁵² Pravo na naknadu prenatalne štete dete stiče rođenjem, kada stiče i pravnu sposobnost.⁵⁵³

Medakovićeva⁵⁵⁴ navodi da fetus, odnosno embrion, ne može biti smatran za stvar u građanskopravnom smislu zato što nosi potencijal života, ali nema ni položaj subjekta prava, jer ne poseduje punu pravnu sposobnost. Stoga zaključuje da nerođeno dete predstavlja specifičnu *sui generis* kategoriju, što znači da ima pravo na posebnu pravnu zaštitu koja odgovara njegovom posebnom pravnom položaju. Navedeno iziskuje pitanje koji se momenat u prenatalnom razvoju smatra relevantnim u smislu njegove pravne zaštite i da li se obim i forma te zaštite menja ili ostaje ista? Određeni odgovor je dala Holandija u kojoj je razvijena teorija „progresivne pravne zaštite embriona“, koja se zasniva na tome da različite faze procesa oblikovanja i razvoja zametka (embriogeneze) imaju različitu pravnu zaštitu, tako da embrion kako se razvija, postaje sve manje stvar, a sve više osoba.⁵⁵⁵

Vodinelić⁵⁵⁶ navodi da je različita imovinskopravna i ličnopravna sposobnost *nasciturus*-a, kao i stanje i način njihove uređenosti u državama. U tom smislu navodi da o ličnopravnoj sposobnosti *nasciturus*-

⁵⁵¹ Od prenatalne štete potrebno je razlikovati neželjen život (engl. *wrongful life*), o čemu je već bilo reči u potpoglavlju Neželjeni život (*wrongful life*).

⁵⁵² Više u: Zoran Ponjavić: Prenatalna šteta, *Pravni život*, Vol. 42, knj. 401, Br. 11–12, 1992, str. 1811–1821.

⁵⁵³ Jelena Simić: Zaštita *nasciturus*-a u okvirima građanskog prava, *Pravni zapisi*, Vol. 9, Br. 2, 2018, str. 255, doi: 10.5937/pravzap0-19193.

⁵⁵⁴ Petra Medaković: Pravni subjektivitet, začetoga nerođenog deteta, *Srpska pravna misao*, Vol. 20, Br. 47, 2014, str. 271.

⁵⁵⁵ Dragica Živojinović: *Pravni položaj nerođenog deteta*, *op. cit.*, str. 25.

⁵⁵⁶ Vladimir V. Vodinelić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 342.

a nema nikakvih odredaba, dok je njegova imovinskoppravna sposobnost uređena, ali različito u smislu širine i modaliteta.⁵⁵⁷ Naše pravo *nasciturus*-u ne priznaje potpunu sposobnost subjekta, ali ipak štiti neke njegove interese. Kada je u pitanju nasleđivanje, zakonodavac je odredbom člana 3. stav 2. Zakona o nasleđivanju predvideo da se začeto ali još nerođeno dete u momentu smrti ostavioca smatra kao rođeno i postaje njegov naslednik, ako se rodi živo. Međutim, kada su u pitanju podaci o zaštiti ličnosti, lica na koje se ti podaci uvek odnose mogu biti samo fizička lica.⁵⁵⁸

S druge strane, kada je reč o *nondum conceptus*-u, koje se posmatra kao potencijalni ljudski život, ono nema svoju individualnost i iz tog razloga se smatra da se ne može govoriti o njegovoj ličnopravnoj sposobnosti. Ipak, pravni poredak može da rezerviše određena imovinska prava⁵⁵⁹ i za nezačetog.⁵⁶⁰ S obzirom na to da se u pravu sve češće poziva na interese *nondum conceptus*-a, postavlja se pitanje da li on može biti predstavljen kroz koncept pravnog subjekta, odnosno fizičkog lica. U vezi sa navedenim u okviru prava su zastupljena različita gledišta⁵⁶¹ koja vode ka zaključku da *nondum conceptus* ne predstavlja posebni pravni subjekt koji može samostalno da postoji, nego je u neraskidivoj vezi sa budućim licem koje rođenjem stiče pravni subjektivitet. Relevantnost statusa nezačetog, odbačen je zato što se njegovo postojanje može sprečiti. Sporna je tvrdnja po kojoj je to u njegovom najboljem interesu. Stoga Simićeva⁵⁶²

⁵⁵⁷ Više u *Ibid*, str. 342–346.

⁵⁵⁸ Više u: Saša Gajin (ur.): *Zaštita podataka o ličnosti u sektoru bezbednosti - Vodič kroz zakonsku regulativu*, Centar za unapređivanje pravnih studija; Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019, dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/422618.pdf>, posećeno 20. 7. 2024. godine.

⁵⁵⁹ Kao primer za navedeno Simićeva navodi Građanski zakonik Nemačke koji utvrđuje i pojedinačna pravila kojim se osiguravaju prava nezačetih lica, a tiču se određivanja naslednika putem testamenta. Jelena Simić: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite *nondum conceptus*-a, *op. cit.*, str. 29.

⁵⁶⁰ Vladimir V. Vodinelić: Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava, *op. cit.*, str. 342.

⁵⁶¹ Jelena Simić: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite *nondum conceptus*-a, *op. cit.*, str. 33.

⁵⁶² *Ibid*, str. 38.

smatra da je *nondum conceptus* potrebno istražiti sa više pažnje kako bi se precizno utvrdilo šta ovaj subjekt u stvari predstavlja, koje su njegove karakteristike i koje mesto zauzima u propisima.

3.3 Prava koja su u vezi sa ličnim pravima

U širem smislu, pravo na privatnost jeste pravo na ličnu autonomiju, pravo svakog lica da može samostalno da odlučuje o svim aspektima svoje egzistencije, kao i pravo da se ponaša u skladu sa donetim odlukama. Svrha i smisao šireg prava na privatnost sastoji se u obezbeđivanju i garantovanju lične autonomije individui, u okviru koje bi ista imala pravo da samostalno, bez uplitanja države, pomoću pravnih propisa određuje svoj položaj i aktivnosti u društvu u kojem živi.⁵⁶³ Sferi prostiranja šire shvaćenog prava na privatnost pripada grupa prava koja su vezana za bračne i porodične odnose, kao što su pravo na brak, pravo na roditeljstvo, kao i npr. pravo roditelja da uče decu stranom jeziku, ili da ih upišu u privatnu školu itd. Pored navedenog, pravu na privatnost pripada i grupa prava koja su vezana za psihički i fizički integritet čoveka, kao npr. pravo pojedinca da odredi sopstveni izgled, pravo da nosi određenu vrstu odeće i sl., sloboda izbora seksualnog života, pravo na privatnost tela, npr. pravo da odbije transfuziju krvi itd. Može se zaključiti da sam koncept prava na privatnost kao prava na ličnu autonomiju omogućava da se proširi sfera lične slobode građana, obezbeđujući da sva ona prava koja kao posebna prava ličnosti još nisu priznata od strane pravnog poretka, mogu biti zaštićena upravo na temelju prava na privatnost. Na taj način, pravo na privatnost uzdiže se na nivo opšteg ličnog prava.⁵⁶⁴

⁵⁶³ Arthur Schafer: Privacy: A philosophical overview, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁶⁴ Saša Gajin: Privatnost, pravo na, *op. cit.*, str. 569.

3.3.1 Pravo na privatni život

Pravo na privatni život predstavlja pravo čoveka da svoj privatni život uredi u skladu sa svojim željama, da uživa zaštitu od neželjene javnosti, kao i da odnose sa drugima uspostavlja prema sopstvenom nahođenju. Privatna sfera obuhvata ono što lice ne skriva pred svim drugim licima, nego deli sa određenim bliskim osobama, kao što su porodica, prijatelji, poznanici i sl., te javnost nema opravdanog interesa da se bavi njime kao individuum.⁵⁶⁵

Pravo na privatni život predstavlja temelj savremene bitke za priznavanje ličnih prava. Napori za njegovo uvođenje tekli su paralelno i u Evropi i u Americi. Tako je u švajcarskom pravu, u okviru člana 28. Švajcarskog građanskog zakonika priznato je pravo na tajnu ličnog života. Na sastanku švajcarskog Udruženja pravnika, održanog 1960. u Luganu, gde se raspravljalo o civilnopravnoj zaštiti ličnosti utvrđeno je da švajcarska doktrina i praksa priznaju pravo na tajnu ličnog i porodičnog života. U nemačkoj literaturi priznato je posebno pravo na lični život. Ono se izvodi iz opšteg prava ličnosti zajamčenog odredbama člana 1. i 2. Bonškog ustava, kojima se propisuje nepovredivost ljudskog dostojanstva i pravo svakoga da razvija svoju ličnost. U italijanskoj pravnoj literaturi raspravljalo se o posebnom pravu na nepovredivost privatnog, intimnog života, o pravu na privatni život i pravu na lične doživljaje. Putem analogije, pravo na lični život izvodi se iz prava na sopstvenu sliku i prava tajne pisma, i iz člana 2. italijanskog Ustava i člana 8 EK.⁵⁶⁶

U američkoj pravnoj teoriji susreće se mišljenje da je privatni život samo drugo ime za ličnu autonomiju, pojam koji izjednačava slobodu sa ličnim suverenitetom.⁵⁶⁷ Grin navodi da neki autori unutar prava na privatni život definišu tri prava: slobodu od upadanja i posmatranja nečijeg

⁵⁶⁵ Vladimir V. Vodinelić: Lična prava, *op. cit.*, str. 918.

⁵⁶⁶ Više u: Alojzij Finžgar: Pravo ličnosti, *op. cit.*, str. 140–141.

⁵⁶⁷ Joel Feinberg: Autonomy, sovereignty, and privacy: Moral ideals in the constitution, *Notre Dame Law Review*, Vol. 58, No. 3, 1982, p. 445.

privatnog života, pravo na očuvanje kontrole nad nekim ličnim informacijama i slobodu delovanja bez ičijeg uplitanja.⁵⁶⁸ Američki Ustav priznaje značaj duhovnog života, čovekovih osećanja i intelekta, čime štiti građane u njihovim ubeđenjima, mislima, emocijama i osećanjima. Tako se i u sudskoj praksi nailazi na stav da sloboda, sa stanovište ustavne zaštite ljudskih prava, predstavlja više od slobode mešanja vlasti, kao i da ona mora uključivati i pravo na privatni život.⁵⁶⁹ U parnici *Griswold v. Connecticut*,⁵⁷⁰ sudija je istakao da su zone privatnog života ona mesta gde osoba može da bude pojedinac, a ne član zajednice. Cilj postojanja ovih zona je zaštita od sistema u kojem vlasti mogu da se upliću u tajnu sferu ljudskog života i volje. Navedeno stanovište je prihvatila i pravna teorija, te se zone privatnog života opisuju kao „područja u kojima svaki pojedinac može slobodno da razmišlja, ima svoje tajne, živi svoj život i da otkriva samo ono što želi“⁵⁷¹. Sumirano, pravo na privatni život čini područje koje je isključeno iz kolektivnog života.⁵⁷² Sličan pristup je koristio i Rajh (*Reich*)⁵⁷³, koji navodi da ono što neko radi na svom posedu ima veći stepen slobode, a izvan njega on mora opravdati ili objasniti svoje postupke. Unutar poseda vlasnik je gospodar, dok država mora objasniti i opravdati svoje uplitanje. Međutim, slabost ove teorije jeste u tome što bi se iz nje mogao izvesti pogrešan zaključak da izlaskom sa privatnog poseda pravo na privatni život prestaje. S obzirom na to da privatni život obuhvata veoma širok spektar aktivnosti koji se nalazi u privatnoj sferi veoma je teško

⁵⁶⁸ Jamal Greene: The so-called right to privacy, *UC Davis Law Review*, Forthcoming, Vol. 43, No. 1, 2010, p. 718.

⁵⁶⁹ *Public Utilities Commission v. Pollak*, 343 U.S. 451 (1952).

⁵⁷⁰ *Griswold v. Connecticut*, 381 US 479 (1965).

⁵⁷¹ Thomas Irwin Emerson: *The System of Freedom of Expression*, Random House Trade, New York, 1970, p. 545.

⁵⁷² *Ibid.*

⁵⁷³ Charles A. Reich: The new property, *The Yale Law Journal*, Vol. 73, No. 5, 1964, p. 733.

odrediti šta se sve može svrstati pod pojam privatni život zato što granica između privatne i javne sfere⁵⁷⁴ varira od slučaja do slučaja.⁵⁷⁵

Svako kršenje prava na privatni život predstavlja ozbiljan atak na ljudsku slobodu, te se nameće zaključak da pravo na privatni život zahteva zaštitu ništa manju od drugih prava koja garantuju ustavi. Pored toga, veoma važan uticaj na stvaranje međunarodno priznatih standarda imala je praksa ESLJP. Povrede prava na privatni život mnogo je lakše prepoznati u praksi nego ih detaljno definisati, te ni ESLJP nije precizno definisao šta sve predstavlja privatni život.⁵⁷⁶ Iz tog razloga je podnosiocima predstavki otvorena mogućnost da različiti aspekti njihovog života pripadaju sferi privatnog života u pogledu člana 8. Evropske konvencije. U tom smislu, stav ESLJP je takav da uzima u obzir sve promene koje se dešavaju u društvu i pri tome razmatra svaki pojedinačni slučaj pre nego što donese odluku da li se određeni aspekt života može okarakterisati kao privatni život, sa stanovišta Evropske konvencije. Predmeti iz jurisprudencije ESLJP koji su povezani sa poštovanjem prava na privatni život tematski se

⁵⁷⁴ Podela na javnu i privatnu sferu pokazala se nedovoljnom kako bi se pravno opisalo područje zaštite koje obeležava granicu između dopuštenog i nedopuštenog zadiranja u čovekovu individualnost. Želeći da pojam privatnog života učine operacionalnim u pravu i da odrede dokle se može i mora tolerisati prisustvo drugih u privatnom domenu, sudska praksa i literatura su konstituisale pluralitet nejavnih privatnih sfera. Terminologija koja se koristi jeste lična, tajna, intimna, privatna, vlastita sfera. Vladimir V. Vodinić: Lična prava, *op. cit.*, str. 918.

⁵⁷⁵ Ivana Krstić, Tanasije Marinković: *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016, str. 168.

⁵⁷⁶ Navedeno potvrđuje presuda *Niemietz v. Germany* u kojoj je ESLJP naveo da ne smatra neophodnim, a ni mogućim dati iscrpnu definiciju „privatnog života“. Istakao je svoj stav da bi bilo previše restriktivno ograničavati privatni život samo na najuže okruženje svakog čoveka, a da se iz njega potpuno eliminiše spoljni svet koji se nalazi van „unutrašnjeg kruga“, jer poštovanje privatnog života do određene mere sadrži pravo na uspostavljanje i razvijanje odnosa sa drugim ljudima. Ne postoji principijelni razlog za isključivanje profesionalnih i poslovnih aktivnosti iz obima prava na privatni život, s obzirom na to da većina ljudi kroz poslovnu sferu ostvaruje najznačajnije i najčešće veze sa spoljnim svetom. Stoga je Sud naveo da precizno razgraničenje aktivnosti koje (ne)potpadaju u profesionalni ili poslovni život pojedinca, nije uvek moguće. *Niemietz v. Germany*, no. 13710/88, presuda od 16. decembra 1992. godine, §29.

mogu klasifikovati u nekoliko potkategorija. Shodno navedenom, poštovanje privatnog života pojedinca, između ostalog, obuhvata poštovanje privatnosti, poštovanje fizičkog i moralnog integriteta, poštovanje odnosa uspostavljenih sa drugima, uspostavljanje odnosa sa drugima, seksualnu privatnost, prava transseksualaca,⁵⁷⁷ upotrebu prezimena i upotrebu poverljivih podataka.⁵⁷⁸ Relevantno je naglasiti da su se na osnovu odredbe člana 8. Evropske konvencije pred ESLJP našli raznovrsni i mnogobrojni zahtevi za zaštitu prava kako u privatnom tako i porodičnom životu, koji ukazuju na to sa koliko upornosti ESLJP stoji na stanovištu da se ljudska prava proklamovana u Evropskoj konvenciji moraju štititi i autoritetom odluka Suda.⁵⁷⁹

U slučaju *Bensaid protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁵⁸⁰ Sud je naveo da privatni život obuhvata i zaštitu prava na identitet i razvoj ličnosti, kao i pravo na uspostavljanje i razvoj odnosa sa drugim ljudskim bićima i spoljnim svetom.⁵⁸¹ Navedeno obuhvata i detalje ličnog identiteta koji određuju ljudsko biće, uključujući i očinstvo.⁵⁸² U tom smislu, Sud je u predmetu *Mikulić protiv Hrvatske*⁵⁸³ naveo da „poštovanje privatnog života zahteva da svakom treba pružiti mogućnost da utvrdi činjenice koje se tiču sopstvenog identiteta, kao i da je polaganje prava na takve informacije izuzetno značajno zbog formalnog uticaja na razvoj ličnosti“. ⁵⁸⁴ U ovom predmetu ESLJP je istakao da „nema principijelnog

⁵⁷⁷ U okviru ovog poglavlja naročitu pažnju ćemo posvetiti pravu na seksualnu orijentaciju i pravu transseksualaca.

⁵⁷⁸ Marijana Obradović, Zorana Marković, (ur.) *Evropska konvencija o ljudskim pravima – priručnici o praksi Evropskog suda za ljudska prava i pregled relevantnog domaćeg zakonodavstva u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima – praktična primena*, op. cit., str. 545.

⁵⁷⁹ Olga Cvejić Jančić: Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života – praksa Evropskog suda za prava čoveka, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 93, Br. 3–4, 2006, str. 1931.

⁵⁸⁰ *Bensaid v. United Kingdom*, no. 44599/98, presuda od 6. februara 2001. godine.

⁵⁸¹ *Ibid*, § 47.

⁵⁸² *Ibid*.

⁵⁸³ *Mikulić v. Croatia*, no. 53176/99, presuda od 7. februara 2002. godine.

⁵⁸⁴ *Ibid*, § 54.

razloga da „privatan život“ isključuje utvrđivanje pravnih odnosa između vanbračnog deteta i njegovog biološkog oca“.⁵⁸⁵

Povreda prava na lični život postoji ukoliko se bez pristanka povređenog iznose događaji ili činjenice iz ličnog i porodičnog života, bez obzira na to da li može da nanese štetu njegovom ugledu ili časti. U slučaju *Gaskin v. United Kingdom*⁵⁸⁶ podnositeljka predstavke nije mogla ustanoviti istinu o važnom aspektu njenog ličnog identiteta, a nije mogla prisiliti navodnog oca da dâ uzorak DNK. U ovom slučaju je postojala direktna veza između utvrđivanja očinstva i privatnog života (ličnog identiteta) podnositeljke predstavke. Shodno navedenom, ESLJP je utvrdio da je došlo do povrede prava na poštovanje privatnog života. Pri tome je Sud istakao da privatni život podrazumeva telesni i psihički integritet lica, kao i da do povrede prava na privatni život može doći i u situaciji kada je osobi onemogućen pristup podacima koje imaju državni organi, a odnose se na informacije o detinjstvu, to jest informacije koje se tiču ličnih aspekata njegovog života.

U određenim slučajevima i javne ličnosti mogu očekivati zaštitu kada je reč o njihovom privatnom životu, što se vidi iz slučaja *Fon Hanover protiv Nemačke*⁵⁸⁷ kada je ESLJP zaključio da Nemačka nije pružila dovoljan nivo zaštite prava na privatni život princeze Karoline od Hanovera.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ *Ibid*, § 53.

⁵⁸⁶ *Gaskin v. United Kingdom*, no. 10454/83, presuda od 7. jula 1989. godine.

⁵⁸⁷ *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00, presuda od 24. septembra 2004. godine.

⁵⁸⁸ Podnositeljka predstavke je navela da je u više navrata pokušala da spreči objavljivanje fotografija iz svog privatnog života u tabloidima. U vezi s tim se u više navrata obraćala sudovima u Nemačkoj tražeći da se donesu određene mere koje će zabraniti svako dalje objavljivanje tih fotografija, tvrdeći da se njihovim objavljivanjem krše prava na zaštitu privatnosti. Reč je o fotografijama iz njenog svakodnevnog života sa decom, na skijanju, na plaži, u kupovini, u zaklonjenom delu restorana sa poznatim glumcem i sl. Međutim, po mišljenju Okružnog suda u Nemačkoj podnositeljka zahteva, s obzirom na to da je javna ličnost, morala bi da toleriše objavljivanje ovakvih fotografija. Istog stava je bio i Apelacioni sud u Hamburgu. U presudi po žalbi Savezni sud je usvojio zahtev da se zabrani objavljivanje fotografija na kojima je sa glumcem, navodeći da se objavljivanjem

Osvrtom na praksu ESLJP zaključujemo da se akcenat stavlja ne samo na izričite zakonske odredbe nacionalnog zakonodavstva po pojedinim pitanjima, nego se njihov domašaj shvata mnogo šire, odnosno u funkciji je postignutog društvenog razvoja u tumačenju određenih životnih okolnosti, faktičkog stanja i utvrđivanja suštinske vrednosti, kao i smisla pojedinih odredaba čije tumačenje od strane nacionalnih sudova ne uživa pravnu zaštitu.

Pravo na privatni život priznaje se i zatvorenicima. U njihovom slučaju pravo na udruživanje sa drugim pojedincima predstavlja važan element u sprečavanju njihove potpune društvene izolacije.⁵⁸⁹ Pored toga, efikasno uživanje socijalnog života kao aspekta privatnog života naročito je naglašeno u imigracionim slučajevima, gde jezička i kulturna bliskost predstavljaju važan aspekt koji utiče na učvršćivanje socijalnih veza.⁵⁹⁰

Tokom godina pojam privatnog života primenjivan je na niz različitih situacija, kao što je i privatnost telefonskih razgovora.⁵⁹¹ U tom smislu, zaštita prava se proteže na sam sadržaj komunikacije nezavisno od toga da li se ona odvija putem telefona, elektronske pošte, telefaksa ili pregledom interneta. U ovom pogledu, zaštitu pred ESLJP često su tražile

istih krši njeno pravo na zaštitu privatnog života, dok je odbio ostali deo njene žalbe. Naime, Savezni sud je smatrao da javnost ima pravo i opravdan interes da zna kako se podnositeljka predstavke ponaša u javnosti i gde se kreće. Nakon ove presude podnositeljka je podnela žalbu Saveznom ustavnom sudu navodeći da je svrha spornih fotografija bila da zabavi ljude, a ne da ih informiše, kao i da pravo korišćenja nečijih slika u kontekstu prava na privatni život prevladava nad pravom slobode medija. Ovaj sud je u konačnoj presudi delimično usvojio pomenutu žalbu navodeći da objavljene fotografije na kojima je podnositeljka sa decom predstavljaju povredu njenog prava na zaštitu ličnosti, dok je u pogledu ostalih fotografija odbacio žalbu. Međutim, ESLJP je konstatovao da sporne fotografije koje su objavljene u nemačkim časopisima prikazuju podnositeljku predstavke u prizorima iz svakodnevnog života koje su isključivo privatne prirode. Po mišljenju ESLJP kriterijumi na osnovu kojih su nemački sudovi zasnivali svoje odluke nisu bili dovoljni da se pruži efikasna zaštita privatnog života podnositeljke zahteva.

⁵⁸⁹ *McFeeley v. the United Kingdom*, no. 8317/78, odluka od 15. maja 1980. godine.

⁵⁹⁰ *Ahmut v. the Netherlands*, no. 21702/93, presuda od 28. novembra 1996. godine.

⁵⁹¹ Ivana Roagna: *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, Vijeće Evrope, Strazbur, 2012, str. 14.

osobe nad kojima su sprovedene mere tajnog nadzora komunikacija. Tako je u slučaju *Kvasnica protiv Slovačke*⁵⁹² ESLJP zaključio da domaće vlasti nisu pokazale da je uplitanje u pravo na poštovanje privatnog života, kao ni dopisivanje, bilo opravdano i neophodno u smislu člana 8. Evropske konvencije.⁵⁹³ Takođe, Evropski sud je istakao „da 'privatni život' obuhvata telefonske razgovore i prepisku, koji su zaštićeni članom 8. Evropske konvencije i da njihov nadzor predstavlja ometanje vlasti u ostvarivanje prava građana“.⁵⁹⁴ Osim u pogledu mera koje se tiču tajnog nadzora komunikacija, ESLJP je u svojoj praksi štitio i pravo na privatni život i tajnost dopisivanja i u vezi sa merama za koje je utvrdio da podrazumevaju manji nivo zadiranja u ta prava.⁵⁹⁵ U tom smislu, kod mera nadzora koje su se sastojale od pristupa i čuvanja, odnosno obrade podataka kao što su podaci o pozivanim brojevima, vremenu i dužini trajanja razgovora, ocenio je da se ti podaci mogu smatrati segmentom komunikacije. Tako je u slučaju *Malone v. the United Kingdom*⁵⁹⁶ ESLJP zaključio da je Velika Britanija, dozvoljavajući prisluškivanje telefona, kršila svoje obaveze prema članu 8. Evropske konvencije, zato što nije postojao izričiti zakon koji bi jasno i precizno definisao obim i način primene presretanja komunikacije.⁵⁹⁷ Naime, upotreba tajnih tehničkih uređaja kojima se prati i prisluškuje privatna komunikacija pripada domenu privatnog života i to bez obzira na njen sadržaj. U jednom predmetu predstavku je podnelo lice koje je bilo osumnjičeno za trgovinu narkoticima i to na osnovu dobijenih informacija putem tajnog praćenja telefonske komunikacije. ESLJP je istražujući predmet došao do saznanja da istražni sudija nije poštovao

⁵⁹² *Kvasnica v. Slovakia*, no. 72094/01, presuda od 9. juna 2009. godine.

⁵⁹³ Konkretno u ovom slučaju naredba istražnog sudije bila je zasnovana samo na zahtevu za korišćenje nadzora od strane državnih organa. Pri tome, sudski organ nije na adekvatan način obrazložio konkretne okolnosti slučaja, a naročito razloge zbog kojih se istraga nije mogla sprovesti drugim sredstvima. *Ibid*, § 88.

⁵⁹⁴ *Ibid*, § 76.

⁵⁹⁵ *Ibid*, § 79.

⁵⁹⁶ *Malone v. the United Kingdom*, no. 8691/79, presuda od 2. juna 1984. godine.

⁵⁹⁷ Džeјms Maloun, trgovac antikvitetima u Dorkinu, tvrdio je da je presretanje njegovih telefonskih razgovora po nalogu državnog sekretara za unutrašnje poslove bilo nezakonito, te je zatražio i sudsku zabranu protiv komesara metropolitanske policije zbog prisluškivanja njegovog telefona.

proceduru koje propisuje hrvatsko zakonodavstvo kako bi pravilno procenio da li je uopšte ovaj vid nadzora potreban i opravdan. Pri tome hrvatski zakonodavac nije u dovoljnoj meri precizan kada je reč o diskrecionim ovlašćenjima sudije prilikom određivanja tajnog nadzora i ne pruža u dovoljnoj meri garanciju od eventualnih zloupotreba. Stoga je ESLJP zaključio da je u ovom predmetu došlo do kršenja člana 8. Evropske konvencije.⁵⁹⁸ S druge strane, kada je reč o prisluškivanju razgovora koji se odvija putem radio-veze civilnih aviona, ne dolazi do povrede tajnosti zato što je razgovor dostupan, te se ne smatra da je reč o privatnoj komunikaciji.⁵⁹⁹ Takođe, u slučaju kada je podnosilac predstavke koristio javni kanal komunikacije, njegovo prisluškivanje nije predstavljalo mešanje u „privatni život“ zato što se razgovor obavljao na talasnoj dužini koja je bila pristupna i drugim korisnicima i stoga se ne može svrstati u privatni razgovor.⁶⁰⁰

Među pitanjima koja je ESLJP razmatrao i analizirao jeste seksualna privatnost, odnosno homoseksualizam, kao i prava lica koja su bila podvrgnuta operaciji prilagođavanje pola – transseksualne osobe.

3.3.1.1 Pravo na seksualnu opredeljenost

Pravo na seksualnu opredeljenost takođe čini deo prava na privatni život. Pitanja koja se tiču seksualnog života pojedinca naročito su intimne prirode u okviru privatnog života i zahtevaju jake razloge za mešanje u iste.⁶⁰¹ Sa pripadnicima LGBT populacije zabranjeno je razgovarati u vezi sa njihovim seksualnim aktivnostima, a zabranjena je i kriminalizacija ovakvih aktivnosti ili otpuštanje lica zbog njihove seksualne orijentacije. Tako je i ESLJP zauzeo stav da izražavanje vlastite seksualnosti pripada

⁵⁹⁸ *Dragojevic v. Croatia*, no. 68955/11, presuda od 15. januara 2015. godine.

⁵⁹⁹ Ivana Krstić, Tanasije Marinković: *Evropsko pravo ljudskih prava*, *op. cit.*, str. 176.

⁶⁰⁰ *B.C. v. Switzerland* (odl.), no. 21353/93, odluka Komisije od 27. februara 1995. godine.

⁶⁰¹ Karen Rid: *Evropska konvencija o ljudskim pravima – vodič za praktičare*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007, str. 524.

najintimnijim aspektima privatnog života.⁶⁰² Nemački Federalni ustavni sud posmatra seksualnu orijentaciju i identitet kao deo ljudske ličnosti, koja obuhvata transseksualnost i homoseksualnost, koja je zaštićena garancijama ljudskog dostojanstva i prava na ličnost.⁶⁰³

Pravo na poštovanje privatnog života ima za cilj da obezbedi pojedincu sferu u kojoj slobodno može da se razvija i ispuni svoju ličnost.⁶⁰⁴ Pojedinci moraju imati mogućnosti da uspostave razne vrste međusobnih odnosa, uključujući i seksualne. Kad god država reguliše pravila ponašanja u ovoj oblasti, time ometa poštovanje privatnog života. Svaka radnja koja se preduzima protiv pojedinca zbog njegove homoseksualne orijentacije predstavlja mešanje vlasti u privatni život, što, primera radi, može biti ispitivanje potencijalnih homoseksualnih osoba o njihovim seksualnim aktivnostima ili pak postojanje propisa kojim je poslodavcima dozvoljeno da otkáže ugovor o radnom angažovanju pojedincu zbog njegove homoseksualne orijentacije. Čak i samo postojanje krivičnih sankcija za homoseksualne aktivnosti⁶⁰⁵, pa i u slučaju da iste nisu godinama primenjivane, prema mišljenju ESLJP predstavlja mešanje u pravo na poštovanje privatnog života.

Predmet *Dadžon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁶⁰⁶ predstavlja prvi slučaj u kojem je utvrđena povreda prava na privatni život homoseksualnih

⁶⁰² *Dudgeon v. The United Kingdom*, no. 7525/76, presuda od 22. oktobra 1981. godine, §52.

⁶⁰³ Matthias Mahlaman: *German Republic Country Report on measures to combat Discrimination – Directives 2000/43/EC and 2000/78/EC*, European Network of Legal Experts in the non-discrimination field, 2008.

⁶⁰⁴ *Bruggemann and Scheuten v. Germany*, op. cit., §55.

⁶⁰⁵ Pedesetih godina prošlog veka seksualni odnosi između osoba istog pola, i to uglavnom muškaraca, predstavljali su krivično delo koje je bilo kažnjivo lišavanjem slobode. Krivična sankcija za ovakve odnose ukinuta je u mnogim zemljama, pa i u Republici Srbiji, u kojoj je homoseksualni odnos između muškaraca bio krivično delo sve do izmene Krivičnog zakona 1994. godine. ESLJP „krči“ put kako bi izjednačio homoseksualce sa heteroseksualcima, i to kroz tumačenje EK, naročito čl. 8. i čl. 14. Olga Cvejić Jančić: *Zajednice života istog pola – trendovi u regulisanju porodično-pravnog statusa ovih zajednica u savremenom pravu*, *Pravni život*, Vol. 68, knj. 616, Br. 10, 2019, str. 64.

⁶⁰⁶ *Dudgeon v. The United Kingdom*, op. cit.

osoba. Podnosilac predstavke je bio uhapšen i ispitivan o svojim seksualnim aktivnostima, ali je kasnije pušten iz pritvora. Podneo je predstavku ESLJP tvrdeći da krivično pravo Severne Irske, kojim su inkriminisane homoseksualne aktivnosti između odraslih osoba i van javnosti, krše njegova prava zaštićena članom 8. Evropske konvencije. Tako na primer, podnosilac predstavke može ili da poštuje zakon i da se suzdržava od učešća u zabranjenim seksualnim aktivnostima kojima je sklon ili da učestvuje u njima i da time podleže krivičnom gonjenju. ESLJP je zaključio da „postojanje pomenutog zakona predstavlja neopravdano mešanje u pravo na privatni život podnosioca predstavke, jer inkriminiše privatne homoseksualne odnose između odraslih muškaraca, uz njihov dobrovoljni pristanak.“⁶⁰⁷ Utvrdio je kršenje člana 8. Evropske konvencije, ali nije odlučivao o kršenju člana 14.⁶⁰⁸ Takođe, Sud smatra da je došlo do kršenja odredbe člana 8. Evropske konvencije u slučaju u kome je lice okrivljeno za homoseksualne radnje koje su snimane, kada je postojao minimalan rizik da video zapis dospe u javnosti⁶⁰⁹. S druge strane, Sud smatra da domenu prava na privatni život ne pripadaju sadomazohistički odnosi, što se i potvrđuje u predmetu *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*.⁶¹⁰ Naime, podnosioci predstavke su osuđeni zbog vršenja privatnih sadomazohističkih radnji. ESLJP je istakao činjenicu da krivični postupak protiv podnosioca predstavke, koji je okončan osuđujućom presudom, predstavlja „mešanje javnih vlasti“ u pravo na poštovanje privatnog života, ali je prihvatio da je navedeno ograničenje prava sprovedeno „u skladu sa zakonom“ usled legitimnog cilja – zaštite zdravlja ili morala, tako da nije utvrđeno kršenje člana 8. Evropske konvencije.⁶¹¹

Sud takođe smatra da je neprihvatljivo da nacionalno pravo nameće različitu donju starosnu granicu za svojevolsno upuštanje u seksualne

⁶⁰⁷ *Ibid*, § 12.

⁶⁰⁸ U slučajevima kada utvrdi kršenje nekog od osnovnih prava zaštićenih EK, ESLJP nije obavezan da posebno ispituje i navode vezane za povredu čl. 14. Evropske konvencije. Ivana Krstić, Tanasije Marinković: Evropsko pravo ljudskih prava, *op. cit.*, str. 100.

⁶⁰⁹ *A.D.T. v. the United Kingdom*, no. 35765/97, presuda od 31. jula 2000. godine.

⁶¹⁰ *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, no. 21627/93; 21628/93; 21974/93, presuda od 19. februara 1997. godine.

⁶¹¹ *Ibid*, § 35.

odnose, pri čemu je ta granica viša za homoseksualno nego za heteroseksualno ponašanje iste vrste. Tako su u predmetu *L. i V. protiv Austrije*⁶¹² oba podnosioca predstavki osuđeni zbog homoseksualnih odnosa sa muškarcima između 14 i 18 godina. Podnosioci predstavki su tvrdili da je odredba kojom se kriminalizuje homoseksualni odnos između punoletnih muškaraca i adolescenata uzrasta 14–18 godina⁶¹³ diskriminatorna, zato što ne postoje identične krivične zabrane za devojke heteroseksualne i lezbejske orijentacije. Sud je u ovom predmetu zaključio da je došlo do kršenja člana 14. koji je u vezi sa članom 8. Evropske konvencije, naglašavajući kako postoji rastući evropski konsenzus da se podjednak uzrast za davanje pristanka na seksualne odnose mora primeniti, kako na homoseksualna i lezbejska, tako i na heteroseksualna lica. Pored toga, Sud je utvrdio da sporna zakonska odredba ne može dovesti do dovoljne opravdanosti za različito postupanje. Možemo reći da je identičan slučaj bio i u predmetu *Sutherland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁶¹⁴ kada je ESLJP zaključio da je došlo do povrede člana 14. u vezi sa članom 8. utvrdivši da nije postojalo prihvatljivo objašnjenje i opravdanje za razlikovanje starosne granice za dobrovoljni pristanak na seksualne odnose, koja je za homoseksualne osobe (muškarce) bila 18 godina, a za heteroseksualne 16 godina. Sud je odbacio argument da je društvo imalo pravo da iskaže svoje neslaganje sa homoseksualnim ponašanjem i naklonost prema heteroseksualnom načinu života.⁶¹⁵ Međutim, i u predmetu *Woditschka i Wilfling v. Austria*⁶¹⁶ podnosioci su podneli predstavku ESLJP zbog zadržavanja odredaba prethodnog Krivičnog zakonika na snazi, kojima su inkriminirani homoseksualni odnosi između punoletnih muškaraca i adolescenata, ali ne i heteroseksualni odnosi i odnosi za devojke seksualne orijentacije, kao i zbog činjenice da su upravo

⁶¹² *L. i V. v. Austria*, no. 39392/98; 39829/98, presuda od 9. januara 2003. godine.

⁶¹³ Čl. 209. Krivičnog zakonika Austrije (*Strafgesetzbuch*).

⁶¹⁴ *Sutherland v. the United Kingdom*, no. 25186/94, presuda od 27. marta 2001. godine.

⁶¹⁵ Nakon donošenja izmenjenog Zakona o krivičnim delima protiv polnih sloboda 2001. godine kojim je izjednačen uzrast za dobrovoljno stupanje u seksualne odnose Sud je ovaj predmet izbrisao sa liste.

⁶¹⁶ *Woditschka i Wilfling v. Austria*, no. 69756/01; 6306/02, presuda od 21. oktobra 2004. godine.

na osnovu istog zakona i osuđeni.⁶¹⁷ I u ovom slučaju Sud je utvrdio da je došlo do povrede člana 14, koji je u vezi sa članom 8.⁶¹⁸

ESLJP je utvrdio i kršenje člana 8. Evropske konvencije u nekoliko slučajeva, čiji je predmet bio otpuštanje lica iz mornarice u Ujedinjenom Kraljevstvu zbog njihove homoseksualne orijentacije.⁶¹⁹ Najpoznatiji takav slučaj je *Smit i Grejdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁶²⁰ u kojem su podnosioci predstavke pripadnici oružanih snaga.⁶²¹ Nakon što je došlo do saznanja o seksualnoj orijentaciji podnosioca predstavki, ponaosob su ispitivani o svojim seksualnim sklonostima, navikama, partnerima i o svim intimnim aspektima njihovog seksualnog života, a zatim su otpušteni.⁶²² Stoga su tvrdili da to što se dogodilo predstavlja mešanje u njihovu privatnost i narušavanje prava na privatan život. Pažljivo istražujući razloge koji su predstavljali polazište politike ministra odbrane, ESLJP je ustanovio da isti nisu ubedljivi, a naročito zbog nedostataka neposredne štete po moral ili borbenu gotovost, koja može nastati usled prisustva homoseksualnih osoba u vojsci. Pored toga, ESLJP je primetio izražene negativne stavove u internoj istrazi koji su izražavali velike predrasude heteroseksualne većine prema homoseksualnoj manjini, što nikako ne

⁶¹⁷ *Ibid*, § 18.

⁶¹⁸ *Ibid*, § 30.

⁶¹⁹ *Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*, no. 31417/96, presuda od 27. septembra 1999. godine; *Beck, Copp and Bazeley v. the United Kingdom*, no. 48535/99; 48536/99; 48537/99, presuda od 22. januara 2003. godine.

⁶²⁰ *Smith and Grady v. the United Kingdom*, no. 33985/96; 33986/96, presuda od 27. septembra 1999. godine.

⁶²¹ Dženet Smit je bila zaposlena u Kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu od 1989. godine kao medicinska sestra. Rezultati njenog rada su bili odlični. Pet godina nakon zaposlenja saznalo se da je lezbejka i da je oko godinu dana u vezi sa drugom ženom. Grejem Grejdi je bio zaposlen u Kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu od 1980. godine na funkciji administrativnog referenta. Usled visokih ocena rada, trebalo je da krajem 2001. godine bude promovisan u viši čin majora. On je svojoj ženi, sa kojom ima dvoje dece, rekao da je homoseksualac i ta se informacija veoma brzo proširila i došla do njegovih pretpostavljenih. Nakon priznanja svojoj supruzi, sa kojom ima dvoje dece, o svojoj homoseksualnoj orijentaciji, ta informacija je brzo proširila i došla do njegovih pretpostavljenih. *Ibid*.

⁶²² *Ibid*, § 1.

može samo po sebi predstavljati opravdanje za mešanje u prava podnosioca predstavke. Evropski sud je konstatovao da „istraga povodom seksualne orijentacije, koje je za posledicu imalo otpuštanje iz službe, predstavlja „posebno teška“ mešanja u privatni život podnosioca predstavki“.⁶²³

U slučaju *L.N.P. protiv Argentine*⁶²⁴ ESLJP je zaključio da konstantna ispitivanja socijalnog radnika koji je deo tima medicinskog osoblja i suda, o moralnosti i seksualnom životu tužiteljke predstavljaju narušavanje njenog prava na privatnost i nezakoniti napad na njenu čast i ugled. Navedeno je posebno naglašeno s obzirom na činjenicu da ispitivanja na navedenu temu nisu relevantna za slučaj, a to je silovanje.

3.3.1.2 Prava transpolnih osoba

ESLJP je presuđivao i u određenom broju slučajeva koje su pokrenuli transpolne osobe, to jest pojedinci koji su operativnim putem prilagodili pol. Oni su želeli da im budu priznata sva svojstva pola, suprotna polu u komjem su rođeni. Njihov motiv da podnose predstavke jeste želja da državne vlasti poštuju njihovo pravo na privatni život. Zahtevi podnosioca ovih predstavki bili su različiti, neki su hteli da stupe u brak, a neki da u zvaničnim dokumentima budu identifikovani kao nove ličnosti.⁶²⁵ ESLJP je većinu odluka u ovoj oblasti doneo na osnovu naučnih i medicinskih ekspertiza.

⁶²³ *Ibid*, § 12.

⁶²⁴ *L.N.P. v. Argentine Republic*, Communication No. 1610/2007, CCPR/C/102/D/1610/2007, UN Human Rights Committee (HRC), 16 Avgust 2011. godine.

⁶²⁵ Marijana Obradović, Zorana Marković, (ur.) *Evropska konvencija o ljudskim pravima – priručnici o praksi Evropskog suda za ljudska prava i pregled relevantnog domaćeg zakonodavstva u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima – praktična primena, op. cit.*, str. 548.

U predmetu *Rees v. the United Kingdom*⁶²⁶ ESLJP je nacionalnim vlastima priznao široko unutrašnje polje slobodne procene prilikom zakonskog uređivanja pitanja koja su u vezi sa transseksualnošću. Želja podnositeljke predstavke je bila da njen novi polni identitet bude priznat u zvaničnim dokumentima. Međutim, Ujedinjeno Kraljevstvo je odbilo da formalno prizna promenu identiteta, a ESLJP je zauzeo stav da nacionalne vlasti imaju široko polje slobodne procene u ovoj oblasti. S druge strane, Sud je naveo da je svestan relevantnosti problema sa kojim se suočavaju transpolne osobe, ali je opet istakao da se EK mora primenjivati i tumačiti u svetlu trenutnih okolnosti, a potrebu za adekvatnim pravnim merama je potrebno povremeno ispitati, i to u skladu sa društvenim i naučnim dostignućima.⁶²⁷ Može se reći da je ESLJP u predmetu *Gudvin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁶²⁸ i primenio navedeni stav. Naime, u ovom predmetu ESLJP je odstupio od ranije prakse ističući da pitanje transseksualnosti više ne pripada unutrašnjem polju slobodne procene država.⁶²⁹ Predmet ovog slučaja, kako je naveo ESLJP, predstavlja pitanje da li je tužena država ispunila svoju pozitivnu obavezu da obezbedi pravo na poštovanje privatnog života podnosioca predstavke koja je operativnim putem prilagodila pol, posebno zato što nije obezbedila formalno pravno priznanje novog polnog identiteta podnositeljke predstavke.⁶³⁰ S obzirom da su već učinjeni izuzeci od istorijskih osnova sistema matičnih knjiga, ESLJP je izneo mišljenje da, napraviti dalje izuzetak u slučaju transeksualnih osoba ne bi predstavljalo pretnju za urušenje čitavog sistema.⁶³¹ ESLJP navodi da se konstantno nanosi šteta dostojanstvu transseksualnih osoba, jer njihov novostečeni pol nije u potpunosti priznat,

⁶²⁶ *Rees v. the United Kingdom*, no. 9532/81, presuda od 17. oktobra 1986. godine.

⁶²⁷ *Ibid*, § 47.

⁶²⁸ *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, no. 28957/95, presuda od 11. jula 2002. godine.

⁶²⁹ *Ibid*, § 73 i 93.

⁶³⁰ *Ibid*, § 71.

⁶³¹ Pomenuti izuzeci se odnose na slučajeve usvajanja, gde postoji mogućnost izdavanja „ažuriranih“ ličnih podataka u matičnoj knjizi rođenih koji održavaju promenu statusa nekom rođenja. *Ibid*, § 87; *Rees v. The United Kingdom*, *op. cit.*, § 18.

te zaključuje da je povređeno pravo podnositeljke predstavke na poštovanje njenog privatnog života.⁶³²

Predmet *B. protiv Francuske*⁶³³ predstavlja prekretnicu u praksi Suda, kojom počinju da se priznaju prava transpolnih osoba. Podnositeljki predstavke⁶³⁴ nije odobrena ispravka njenih podataka u matičnoj knjizi rođenih, te joj je nepromenjeno, muško ime stajalo u svim zvaničnim identifikacionim dokumentima, što ju je svakodnevno stavljalo u neprijatan položaj. Nakon analize relevantnih francuskih zakona koji su u vezi sa ličnim dokumentima i u kojima se zahteva prilagođavanje pola⁶³⁵, ESLJP je zaključio da se podnositeljka predstavke svakodnevno nalazila u prilici koja ukazuje na nepoštovanje njenog prava na privatni život.⁶³⁶ Pored toga, Sud je zaključio da država nije uspostavila pravičnu ravnotežu između opšteg interesa i interesa pojedinca, te je nemogućnost da se nakon promene pola promeni ime i da se izmene i zvanična dokumenta, predstavljalo povredu člana 8. Evropske konvencije. Primarni razlog kojim se ESLJP rukovodio prilikom rešavanja ovog spora i koji ga je, između ostalog, i motivisao na napusti raniju praksu⁶³⁷ bilo je procena cilja iz kog razloga se vrše dopune ličnog statusa u javnim registrima.⁶³⁸

⁶³² *Christine Goodwin v. the United Kingdom*, op. cit., § 93.

⁶³³ *B. v. France*, no. 13343/87, presuda od 24. januara 1992. godine.

⁶³⁴ U pitanju je transpolna osoba koja je bio muškarac. Prilagodio je pol i postao žena.

⁶³⁵ Naime, registri koji se tiču građanskog statusa u Francuskoj imaju za cilj da ažuriraju sve podatke o jednoj osobi, te izgleda moguće u njih uneti i podatak o sudskoj odluci koja sadrži izmenu o prilagođavanju pola. Svrha ovog registra u Francuskoj jeste da usaglasi dokumentaciju sa trenutnim stanjem onoga ko takav zahtev uputi. Iz tog razloga je ESLJP potvrdio postojanje povrede prava na privatni život. Više o ovoj presudi videti u: Marija Draškić: Pravo na polni identitet, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 40, Br. 6, 1992, str. 626–633.

⁶³⁶ *B. v. France*, op. cit., § 50.

⁶³⁷ Misli se na praksu koja je formirana u slučaju *Rees v. the United Kingdom*, op. cit.

⁶³⁸ Više u: Marija Draškić: Evolucija u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava u pogledu transseksualnih osoba: evolucija i u Srbiji, u: Stevan Lilić, (prir.) *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije: zbornik radova – knj. 2*, Beograd, 2012, str. 12–14.

ESLJP je smatrao da je došlo do povrede prava na privatni život i u slučaju *Van Kuck v. Germany*,⁶³⁹ kada država nije pristala na nadoknadu troškova⁶⁴⁰ licu koje se podvrglo operaciji prilagođavanja pola zato što istu nije smatrala neophodnom iz medicinskih razloga. Iako Sud navodno nije dao nikakav zaključak o pravu na takve troškove, zaključio je da je pristup domaćih sudova koji traže od podnosioca predstavke da dokaže neophodnost ovog hirurškog zahvata – neprikladan i u sukobu sa njenim pravom na samoopredeljenje.⁶⁴¹ S druge strane, u slučaju *Hämäläinen v. Finland*⁶⁴² Sud je zaključio da je došlo do povrede prava na porodični život zato što su vlasti odbile da promene ime i pol u ličnim dokumentima sve dok se brak podnositeljke predstavke ne prijavi i kao civilno partnerstvo.⁶⁴³ Pri tome je konstatovao da je u potpunosti nelogično da država ne prizna pravne implikacije koje su rezultat prilagođavanja pola, i to posebno kada ih dozvoljava, pa i finansijski podržava, kao i da Sud nije uveren da podnositeljka predstavke nije bila izložena diskriminaciji u skladu sa članom 14, a u vezi sa članom 8. Evropske konvencije, te smatra da je ispitivanje Suda u tom pogledu trebalo da bude dublje.

U slučaju *L. v. Lithuania*⁶⁴⁴ ESLJP je konstatovao da litvansko pravo omogućava fizičko prilagođavanje pola, kao i promenu građanskog

⁶³⁹ *Van Kuck v. Germany*, no. 35968/97, presuda od 12. juna 2003. godine.

⁶⁴⁰ Podnositeljka predstavke je tužila Nemački fond za zdravstveno osiguranje za naknadu troškova hormonske terapije. Takođe, zahtevala je i deklarativnu presudu kojom bi bilo precizirano da je tuženi fond dužan da joj nadoknadi 50% troškova operacije prilagođavanja pola i dalje hormonske terapije. *Ibid*, § 12.

⁶⁴¹ Iako Sud nije doneo odluku koja se tiče finansija ispostavilo se da je za nematerijalnu štetu dodelio iznos koji je malo viši od iznosa troškova medicinske intervencije.

⁶⁴² *Hämäläinen v. Finland*, no. 37359/09, presuda od 16. jula 2014. godine.

⁶⁴³ Podnositeljka predstavke je 12. juna 2007. godine zatražila od lokalnog matičnog ureda da potvrdi svoj status žene i da promeni svoj matični broj u ženski, jer više nije odgovarao stvarnosti. Međutim, lokalni registar je već 19. juna 2007. godine odbio ovaj zahtev navodeći da prema Zakonu o transseksualcima potvrda takvog statusa zahteva da osoba nije u braku ili da je supružnik dao saglasnost za transformaciju njihovog braka u civilno partnerstvo. S obzirom na to da supruga podnositeljke predstavke nije dala saglasnost za transformaciju njihovog braka u registrovano partnerstvo, novi pol podnosioca predstavke nije mogao da bude zabeležen u matičnim knjigama. *Ibid*, § 13–18.

⁶⁴⁴ *L. v. Lithuania*, no. 27527/03, presuda od 11. septembra 2007. godine.

statusa, ali ne reguliše potpuno hirurško prilagođavanje pola, usled čega postoji pravna praznina, te je Sud presudio da je došlo do kršenja člana 8. Evropske konvencije, odnosno prava na poštovanje privatnog života.⁶⁴⁵ Ovom presudom Sud je potvrdio ranije ustanovljeni princip da je neophodno omogućiti transseksualnim osobama pravo na kompletan proces prilagođavanja pola, kao i adekvatno ažuriranje podataka u ličnim dokumentima, kojim bi podržali to prilagođavanje.⁶⁴⁶ Pored toga, Sud je naglasio i potrebu za boljim razumevanjem problema ovih lica, i to od stresa koji doživljavaju, pa do pravnih i birokratskih prepreka sa kojima se susreću, kako bi se iste vremenom u potpunosti eliminisale. Međutim, da do toga ne dolazi svedoči nam i slučaj *Y.Y. v. Turkey*⁶⁴⁷ u kojem je turska vlast odbila da izda dozvolu za promenu pola, zato što osoba koja je podnela zahtev nije bila trajno nesposobna da rodi dete, iako je ispunjavala sve druge uslove za podvrgavanje ovom zahvatu. Podnositeljki predstavke je ovaj postupak odobren tek nakon pet godina i sedam meseci od prvog odbijanja. Obraćajući se ESLJP, ona je tvrdila da je došlo do povrede njenog prava na poštovanje privatnog života, što je Sud i potvrdio u svojoj presudi. Pri tome, Sud je ponovo naglasio da pravo uživanja transpolnih osoba na lični razvoj, fizički i moralni integritet nikada ne može biti upitno niti sporno. Važno je naglasiti da je ovim predmetom postavljeno novo pitanje pred ESLJP u smislu da je za razliku od prethodnih predmeta koji su se odnosili na pitanje transseksualnosti Sud utvrđivao da li je ispunjenost uslova za prilagođavanje pola u skladu sa članom 8. Evropske konvencije. Naime, u prethodnim predmetima koje je rešavao, Sud je imao zadatak da oceni određena ograničenja koja su nametnuta transseksualnim osobama a koja se tiču člana 8. Evropske konvencije.

Iako u srpskom pravu ne postoji sudska praksa koja se tiče transpolnih osoba, Ustavni sud je prvi put usvojio ustavnu žalbu transpolne osobe, utvrdivši da je jedna „opštinska uprava povredila pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, što je garantovano članom 23.

⁶⁴⁵ *Ibid*, § 56–60.

⁶⁴⁶ *Ibid*, § 57.

⁶⁴⁷ *Y.Y. v. Turkey*, no. 14793/08, presuda od 10. marta 2015. godine.

Ustava, kao i pravo na poštovanje privatnog života, garantovano članom 8. Evropske konvencije“.⁶⁴⁸

3.3.2 Pravo na porodični život

Pravo na porodični život predstavlja fundamentalno porodično pravo koje se priznaje kao pravo na poštovanje intime porodičnog života, a porodični život je složena kategorija koju čine različite intelektualne, emocionalne i životne veze, kao zajedničko odlučivanje i razumevanje životnih problema.⁶⁴⁹ Ipak, Porodični zakon Republike Srbije, kao ni zakoni iz porodične oblasti, posmatrano komparativno, ne sadrže definiciju porodice.⁶⁵⁰ Jedan od razloga jeste to što porodično pravo reguliše porodične odnose, to jest odnose između njenih pojedinih članova, tako da sama porodica po pravilu nije titular prava i dužnosti,⁶⁵¹ iako uživa državnu i društvenu zaštitu na osnovu Ustava.⁶⁵² Ustav Republike Srbije⁶⁵³ odredbom člana 66. stav 1. štiti porodicu sa aspekta društva kao celine propisujući da: „Porodica, majka, samohrani roditelj i dete u Republici Srbiji uživaju posebnu zaštitu, u skladu sa zakonom.“ Međutim, Ustav ne

⁶⁴⁸ Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Gž. 3144/12 od 14. novembra 2012. godine.

⁶⁴⁹ Marina Janjić Komar: Porodična prava kao ljudska prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 49, Br. 3–4, 2001, str. 532.

⁶⁵⁰ Porodicu na međunarodnom nivou definiše UDP odredbom čl. 16, st. 3. navodeći da je: „Porodica prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo na zaštitu društva i države“.

⁶⁵¹ Drugi razlog jeste to što bi precizna definicija dovela do ograničenja pojma porodice jer se porodični odnosi veoma brzo razvijaju što dovodi do novih oblika porodice, te bi ukoliko se definiše porodica određeni članovi ostali van tog pojma. Vanbračna porodica je, na primer, dobila pravni značaj u savremenim uslovima, dok tzv. bi-nuklearna porodica nastaje kao posledica zajedničkog staranja roditelja u situaciji kada roditelji ne vode zajednički život. U nekim zemljama pravni značaj dobija i porodica lica istog pola kojima se omogućava da postanu roditelji primenom BMPO. Gordana Kovaček Stanić: Porodično pravo, *op. cit.*, str. 29.

⁶⁵² Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić: Novi oblici porodice – medicinski asistirana reprodukcija, *op. cit.*, str. 139.

⁶⁵³ Ustav Republike Srbije, *op. cit.*

reguliše bliže sadržaj navedene 'posebne zaštite', nego odredbom stava 2. istog člana garantuje posebnu podršku i zaštitu majkama pre i posle porođaja. Ustav nije propisao sadržinu navedenog prava niti način njegovog ostvarivanja, a nije uputio ni na zakon koji bi regulisao ta pitanja. Stoga Pajvančičeva⁶⁵⁴ smatra da je ovakvu 'blanketnu ustavnu odredbu' nemoguće neposredno primeniti. S obzirom na to, ne postoji ustavno ovlašćenje zakonodavca za regulisanje posebnih prava i zaštite majki pre i posle porođaja. Može se primeniti ustavna odredba kojom je dopušteno da zakon reguliše ljudska prava, i to ne samo kada je „Ustavom izričito predviđeno ili je neophodno radi ostvarenja pojedinog prava zbog njegove prirode“, ali uz ograničenje „zakon ni u kom slučaju ne sme da utiče na suštinu zajemčenog prava.“⁶⁵⁵

U okviru prava na privatnost Porodični zakon odredbom člana 2. stav 2. propisuje da svako ima pravo na poštovanje porodičnog života. Pored toga, ovaj zakon garantuje „pravo na održavanje ličnih odnosa deteta sa roditeljem sa kojim ne živi“⁶⁵⁶, uz moguća ograničenja ukoliko „postoje razlozi da se taj roditelj potpuno ili delimično liši roditeljskog prava ili u slučaju nasilja u porodici“⁶⁵⁷. Pravo deteta je i da održava lične odnose sa drugim srodnicima i drugim licima sa kojima ga vezuje bliskost.⁶⁵⁸ Zakonodavac prvi put, kada je reč o obrazovanju deteta, uvažava interes roditelja. U tom smislu, pravo roditelja jeste da obezbedi detetu obrazovanje u skladu sa etičkim i religijskim uverenjima.⁶⁵⁹

Kod zaštite prava na porodični život važan uticaj je imala praksa ESLJP, koji je, razmatrajući društvene i zakonodavne promene u državama članicama EK, pojam porodičnog života proširio van okvira formalnih odnosa. Kako bi ESLJP uopšte mogao da analizira presude koje se tiču porodičnih odnosa, najpre je potrebno odrediti koji se odnosi mogu smatrati porodičnim, to jest ko sve čini porodicu. S obzirom na to da zaštita koju

⁶⁵⁴ Marijana Pajvančić: Komentar Ustava Republike Srbije, *op. cit.*, str. 88.

⁶⁵⁵ Videti čl. 18, st. 2. Ustava Republike Srbije, *op. cit.*

⁶⁵⁶ Čl. 61, st. 1. Porodičnog zakona.

⁶⁵⁷ *Ibid*, čl. 61, st. 3.

⁶⁵⁸ *Ibid*, čl. 61, st. 5.

⁶⁵⁹ Videti čl. 71, *Ibid*.

pruža ESLJP deluje nezavisno od unutrašnjih normi koje govore ko čini porodicu i na koga se sve porodični odnosi mogu primeniti, često se može dogoditi da ESLJP pod pojmom porodice odredi širi krug prava od onih koja su priznata nacionalnim zakonodavstvima i sudskom praksom. Ovo je u stvari rezultat uloge koju ima ESLJP – široko ovlašćenje tumačenja EK i njihove primene na konkretnim slučajevima. Novaković⁶⁶⁰ navodi da bi se povodom člana 8. Evropske konvencije moglo reći da ESLJP ima ulogu stvaraoца prava. Ovakva uloga Suda predstavlja rezultat široke formulacije pomenutog člana, koji ne određuje ko sve čini porodicu nego ostavlja Sudu da to definiše. Jedno od primarnih pitanja koje se postavlja jeste da li zajednički život predstavlja neophodan uslov za postojanje porodičnog života. Na ovo pitanje Sud je u praksi negativno odgovorio, te se može zaključiti da porodični život postoji i između lica koja ne žive zajedno.⁶⁶¹ Kako bi uopšte utvrdio postojanje porodičnog života, Sud istražuje da li postoje bliski porodični odnosi među konkretnim pojedincima. Pri tome, prednost imaju „vertikalni porodični odnosi“ – deca i roditelji, babe/dede i unuci nad „horizontalnim odnosima“ – brat i sestra, sin i sinovac i dr.⁶⁶² Argument za priznavanje porodičnih veza između deda i baba i unuka,

⁶⁶⁰ Uroš Novaković: Pravo na poštovanje porodičnog života u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Strani pravni život*, Br. 3, 2007, str. 177.

⁶⁶¹ Tako je tumačenje čl. 8. Evropske konvencije koje je imalo revolucionarni karakter na dalji razvoj porodičnog prava ono koje se sreće u predmetu *Paula and Alexandra Marckx v. Belgium*, no. 6833/74, presuda od 13. juna 1979. godine. U ovom slučaju bilo je ukazano na ozbiljne nedostatke zakonodavstva Belgije, usled nepovezivanja modela porodice i srodstva sa majčinstvom vanbračnog deteta. Dete nije činilo deo porodice majke, usled čega nije imalo pravo zakonskog nasleđivanja. Majka koja je priznala svoje vanbračno dete, ali je odlučila da ostane neudata, donekle je mogla poboljšati svoj položaj tako što bi usvojila sopstveno dete. Podnositeljke ovog zahteva, majka i ćerka, smatrale su da je primena odredbi Građanskog zakonika Belgije o vanbračnoj deci i neudatim majkama protivna čl. 3, 8, 12. i 14. Evropske konvencije. ESLJP je u svetlu ovog slučaja zaključio da se čl. 8. Evropske konvencije ne propisuje samo obaveza države da se uzdržava od mešanja u privatni i porodični život pojedinca, nego uključuje i pozitivne obaveze kako bi osigurao porodični život. Na taj način osigurava se postojanje odgovarajućih garancija u domaćem pravnom poretку u cilju poštovanja porodičnog života, kojim je omogućena integracija deteta u njegovu porodicu od momenta rođenja.

⁶⁶² Uroš Novaković: Pravo na poštovanje porodičnog života u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *op. cit.*, str. 178.

najčešće su naslednopravne prirode i neophodnost održavanja ličnih kontakata. U vezi sa ovim odnosima Sud ističe da babe i dede imaju veoma važan udeo u porodičnom životu.⁶⁶³ I u slučajevima gde se neki član šire porodice deteta koje je povereno na staranje⁶⁶⁴ (na primer ujak), konstantno i aktivno stara o detetu, pravo na poštovanje porodičnog života tog lica treba uzeti u obzir.

Primarni kriterijumi kojima se Sud rukovodi prilikom odlučivanja ko čini porodicu jesu krvna veza i stepen povezanosti među pojedincima. Krvna veza sama po sebi ne formira porodični život. U prilog navedenom stavu možemo navesti slučaj *L. protiv Holandije*⁶⁶⁵ u kojem je Sud konstatovao da tužilac⁶⁶⁶ nije tražio da prizna ćerku i da nikada nije stvorena porodična zajednica sa njom i njenom majkom, kao i da nikada nisu živeli zajedno. Sud se nije složio sa tužiocem da puko biološko

⁶⁶³ *Paula and Alexandra Marckx v. Belgium*, op. cit.

⁶⁶⁴ Videti presudu *Boyle v. the United Kingdom*, no. 16580/90, odluka od 24. februara 1993. godine.

⁶⁶⁵ *L. v. The Netherlands*, no. 45582/99, presuda od 1. juna 2004. godine.

⁶⁶⁶ U ovom slučaju je tužilac od sredine 1993. imao odnose sa svojom partnerkom (gospođicom B.) sa kojom je u aprilu 1995. dobio vanbračnu ćerku. Prema odredbama tadašnjeg Građanskog zakonika Holandije majka deteta je dobila starateljstvo nad ćerkom, a tužilac je imenovan za pomoćnog staraoca svoje vanbračne ćerke. Njegovo pomoćno starateljstvo je bilo završeno 2. novembra 1995, kada su stupile na snagu Izmene Građanskog zakonika, kojim se ukida ta funkcija. Iako tužilac i gospođica B. nisu stanovali zajedno, tužilac je redovno posećivao svoju ćerku. U avgustu su tužiočevi odnosi sa gospođicom B. prekinuti, a u januaru sledeće godine tužilac je tražio od Regionalnog suda da mu odobri pristup ćerki svakog drugog vikenda i nekoliko nedelja za vreme raspusta. U ovom postupku, između ostalog, tužena gospođica B. istakla je da tužiočevi kontakti sa ćerkom nisu u interesu deteta, kao i da se tužilac nasilno ponašao prema tuženoj i da je finansijski zloupotrebljavao. Po njenim navodima, njihova ćerka ima oštećen sluh i neophodan joj je specijalni tretman, za šta je tužilac nesposoban. Odlukom Regionalnog suda prihvaćeno je da je između tužioca i njegove ćerke postojao porodični život u smislu čl. 8. Evropske konvencije. Shodno tome, isti sud je odlučio da je tužiočev zahtev prihvatljiv, ali uzimajući u obzir teškoće koje postoje između tužioca i tužene sud je naložio Službi za brigu i o deci i zaštitu dece da sprovede istragu i da obavesti Sud u pogledu izvodljivosti kontakata sa detetom. Međutim, majka deteta se žalila Apelacionom sudu na ovu odluku Regionalnog suda, koji je istu poništio. Stoga se tužilac najpre obratio Vrhovnom sudu, koji je žalbu odbio, a zatim se obratio ESLJP.

srodstvo, bez bilo kakvih pravnih ili faktičkih elemenata koji bi ukazivali na postojanje bliskih ličnih odnosa, treba da bude smatrano kao dovoljno kako bi se obezbedila zaštita u smislu člana 8. Evropske konvencije. Ipak, Sud je u ovom slučaju konstatovao da je ćerka rođena iz istinskih odnosa između njene majke i tužioca, koji su trajali skoro tri godine, kao i da je do njihovog prestanka došlo kada je ćerka imala oko šesnaest meseci. Sud je dalje konstatovao da iako tužilac nikada nije živio sa svojom partnerkom, bio je prisutan kada im se ćerka rodila i od njenog rođenja pa do avgusta 1996. godine, kada su odnosi sa njenom majkom prekinuti, a i posle toga je posećivao svoju ćerku i održavao kontakte sa njom i sa njenom majkom. Na osnovu navedenih okolnosti Sud je zaključio da su postojale veze između tuženog i ćerke koje su bile dovoljne da obezbede zaštitu iz člana 8. Evropske konvencije.

Relevantni činioci koje Sud takođe uzima u obzir prilikom razmatranja prava na poštovanje porodičnog života jeste i starosni uzrast i egzistencijalna zavisnost od drugih, za šta se može reći da se podrazumeva da je mlađe lice u većoj meri povezano i zavisno od članova porodice, te je i veća verovatnoća da ESLJP utvrdi postojanje porodičnog života između njih.⁶⁶⁷

Pravo na porodični život može da obuhvati postupke razvoda braka ili razdvajanja bračnih drugova, roditeljsko pravo, kao i pitanje određivanja starateljstva i usvajanja, zatim pravo zatvorenika na posete svojih bračnih drugova i dece. Pravo na porodični život se razmatra i u kontekstu deportovanja iz države člana porodice, koji može da se pozove na pravo na porodični život u vezi sa ostalim članovima porodice koji ostaju u državi.⁶⁶⁸

Kršenje prava na porodični život utvrđeno je usled zabrane pritvorenom licu da prisustvuje sahrani svojih roditelja.⁶⁶⁹ Konkretno u

⁶⁶⁷ *W. v. the United Kingdom*, no. 9749/82, odluka od 7. marta 1987. godine, §59.

⁶⁶⁸ Marijana Obradović, Zorana Marković, (ur.) Evropska konvencija o ljudskim pravima – priručnici o praksi Evropskog suda za ljudska prava i pregled relevantnog domaćeg zakonodavstva u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima – praktična primena, *op. cit.*, str. 555.

⁶⁶⁹ *Pannullo and Forte v. France*, no. 37794/97, presuda od 30. oktobra 2001. godine.

ovom slučaju ESLJP je naveo činjenice⁶⁷⁰ na osnovu kojih se pritvorenom licu trebalo omogućiti prisustvo na sahrani svojih roditelja.

U slučaju *Sabou and Pîrcălab v. Romania*⁶⁷¹ podnosilac predstavke je bio novinar koji je zbog клевете osuđen na deset meseci zatvora. U tom periodu živeo je u bračnoj zajednici sa suprugom sa kojom je imao dvoje dece i čekao treće. Zanimljivo, a i neobično u ovom slučaju jeste to što kazna zatvora prema rumunskom pravu automatski povlači gubitak roditeljskih prava. ESLJP je u ovom slučaju utvrdio povredu prava na poštovanje privatnog života, ističući da pomenute odredbe domaćeg prava ne opravdavaju legitiman cilj, nego pre svega kažnjavaju lice za prekršaj, dok nemaju u vidu zaštitu interesa deteta.

Generalno, iz prakse ESLJP može se zaključiti da lišenje slobode ne podrazumeva prekid porodičnih odnosa, nego da dovodi do ograničenja ovih prava, što možemo zaključiti i iz presude *Klamecki v. Poland (No. 2)*.⁶⁷² U ovom slučaju Sud je utvrdio uvođenje ograničenja u pogledu broja, a i načina organizovanja porodičnih poseta, što po mišljenju Suda predstavlja mešanje u pravo na poštovanje porodičnog života. Međutim, mnoge dileme su bile prisutne kada je reč o licima koja su osuđena za najteža krivična dela, kao i lica osuđena na smrtnu kaznu. Posle ukidanja smrtno kazne lica koja su osuđena na najstrožu kaznu potpala su pod zaštitu člana 8. Evropske konvencije, o čemu svedoče i presude *G.B. v. Bulgaria i Iorgov v. Bulgaria*.⁶⁷³ U oba slučaja lica su najpre bila osuđena na smrtnu kaznu koja je preinačena izricanjem kazne doživotnog zatvora. Podnosioci navedenih predavki tvrdili su da je došlo do povrede člana 8. Evropske konvencije iz razloga što su držani u potpunoj izolaciji i što je njihov

⁶⁷⁰ Činjenice na koje se Sud pozvao jesu da je podnositelj predstavke izgubio oba roditelja u roku od mesec dana, da su postojale izjave zatvorskih čuvara koje su podržale zatvorenika, da za krivično delo za koje je optužen nije bila uključena upotreba sile. Međutim, vlasti nisu ni razmatrale činjenicu da nacionalno zakonodavstvo dozvoljava odsustvo iz pritvora uz pratnju.

⁶⁷¹ *Sabou and Pîrcălab v. Romania*, no. 46572/99, presuda od 28. septembra 2004. godine.

⁶⁷² *Klamecki v. Poland (No. 2)*, no. 31583/96, presuda od 3. aprila 2003. godine.

⁶⁷³ *G.B. v. Bulgaria*, no. 42346/98, presuda od 11. marta 2004. godine i *Iorgov v. Bulgaria*, no. 40653/98, presuda od 11. marta 2004. godine.

tretman u odnosu na ostale osuđenike bio nepovoljan,⁶⁷⁴ te je Sud utvrdio da je došlo do povrede prava na porodični život.

Deportacija ili odbijanje ulaska u državu krše odredbe člana 8. Evropske konvencije jedino ukoliko se razdvaja već postojeća porodica. Pri tome, deportacija lica sa teritorije određene države povlači pitanje privatnog i javnog interesa, to jest njihovog odnosa, a svaka država ima pravo da iz određenih razloga protera lice koje je prekršilo njene zakone. Najčešći razlozi za takvo postupanje države jesu vršenje krivičnih dela od strane tog lica. Kriterijumi na osnovu kojih Sud procenjuje povredu prava na porodični život usled deportacije jesu: dužina vremenskog perioda u kojem osoba živi na teritoriji sa koje se proteruje, da li na istoj teritoriji žive i njegovi roditelji, braća, sestre, braćni ili vanbraćni partneri, kao i dužina veze sa njima, da li je zaposlen u toj državi i sl. Sumirano, ESLJP procenjuje da li lice koje se deportuje ima jače porodične veze sa zemljom iz koje se proteruje ili sa domicilnom zemljom.⁶⁷⁵

3.3.2.1 *Pravo na brak i razvod*

⁶⁷⁴ Tako je na primer za posete, primanje i slanje pošte bilo neophodno dobiti odobrenje nadležnog javnog tužioca.

⁶⁷⁵ Kao primer se može navesti predmet *Radovanović v. Austria*, no. 42703/98, presuda od 22. jula 2004. godine. U ovom slučaju reč je o državljaninu tadašnje SCG, rođenom u Austriji, a u vreme podnošenja predstavke živeo je u SCG. Podnositelju predstavke je usled osude za krivično delo krivične krađe izdata zabrana boravka u Austriji, bez određenog roka. S obzirom na činjenicu da je Radovanović navedeno krivično delo počinio kao maloletnik, da pre toga nije imao krivični dosije, kao i da su mu baba i deda preminuli u SCG i da nije imao rođaka, ESLJP je zaključio da su njegove porodične i društvene veze u Austriji mnogo jače od onih u SCG. Stoga je Sud smatrao da podnosilac predstavke ne predstavlja ozbiljnu opasnost za javni red u Austriji, te ne opravdava izrečenu meru i smatra da je ista dovela do povrede čl. 8. Evropske konvencije.

Pravo na porodični život je u tesnoj vezi sa pravom na stupanje u brak i osnivanjem porodice. Začeci ustanove braka kakvog danas poznajemo, sežu još iz prvobitne zajednice.⁶⁷⁶ Neminovno, brak⁶⁷⁷ je pratila i vanbračna zajednica,⁶⁷⁸ a poslednjih decenija prošlog veka preovladava shvatanje o potrebi priznavanja pravnih dejstava koja se priznaju bračnim parovima i u slučaju kada muškarac i žena žive u vanbračnim zajednicama.⁶⁷⁹ U srpskom pravu za zasnivanje vanbračne zajednice nije potrebna određena forma niti registracija. Ukoliko nakon raskida vanbračne zajednice dođe do problema oko podele imovine i izdržavanja dece, ona se naknadno dokazuje i ako zainteresovano lice uspe da dokaže postojanje vanbračne zajednice ona će proizvoditi određene pravne posledice.⁶⁸⁰ Krajem XX veka, mesto u pravnom sistemu dobija i shvatanje o priznavanju određenih pravnih dejstava i zajednicama života

⁶⁷⁶ Više o razvoju ustanove braka videti u: Nataša Deretić: *Zaključenje braka u pravnoj istoriji*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2011.

⁶⁷⁷ Više o institutu braka videti u: Janko Kubinjec: Brak, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 78, Br. 1–2, 2006, str. 59–73.

⁶⁷⁸ Naš Porodični zakon definiše brak „kao zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca“, dok je vanbračna zajednica definisana kao „trajnije zajednice života između žene i muškarca između kojih nema bračnih smetnji“. Videti čl. 3. i 4. Porodičnog zakona, *op. cit.*

⁶⁷⁹ Pretpostavlja se da izjednačavanje vanbračne zajednice sa bračnom utiče na smanjenje broja zaključenih brakova u Republici Srbiji. Kao potvrda navedenog jeste činjenica da je broj zaključenih brakova u Republici Srbiji 1986. bio 56.000, dok je 2016. iznosio 36.000, što je za oko 30% manje. S druge strane, broj razvedenih brakova je ostao približno isti: 1986. razvoda je bilo oko 10.000, a 2016. oko 9.000. Shodno navedenom može se zaključiti da iako se broj zaključenih brakova smanjio, broj razvoda je ostao gotovo isti. Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić, Milica Kovačević: Razvod braka i zajedničko roditeljsko staranje kao posledica razvoda braka u teoriji i praksi, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 51, Br. 4, 2017, str. 1228, doi: 10.5937/zrpfns51-16219.

⁶⁸⁰ Imajući u vidu sve zastupljeniju vanbračnu zajednicu i moguće teškoće dokazivanja njenog postojanja u sudskim postupcima, postavlja se logično pitanje da li je opravdano sačiniti određenu vrstu registra vanbračnih zajednica. Više u: Balša Kaščelan: Registracija vanbračne zajednice, *Pravni život*, Vol. 61, knj. 556, Br. 10, 2012, str. 85–103.

istopolnih partnera.⁶⁸¹ U tom smislu je i EU u svojoj povelji iz 2000. godine⁶⁸² odredbom člana 9. potvrdila potrebu za priznavanje prava na sklapanje braka i zasnivanje porodice u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, što znači da ukoliko nacionalno pravo države članice priznaje brak ili pravna dejstva vanbračne zajednice, i licima istog pola će takav brak biti punovažan i pravno priznat.

S druge strane, u EK koja je usvojena 1950. godine, pravo na sklapanje braka priznaje se samo licima različitog pola,⁶⁸³ iako EK sadrži odredbu o zabrani diskriminacije kojom se, između ostalog, zabranjuje i diskriminacija prema polu.⁶⁸⁴ Naime, u vreme kada je doneta EK ova zabrana se nije interpretirala kao mogućnost priznavanja pravnih dejstava zajednice istih polova, nego se tek kasnije, razvojem teorije o ljudskim pravima došlo do ideje o zabrani diskriminacije prema polnoj orijentaciji. U vezi sa navedenim jeste i član 21. pomenute povelje u kojem se, između ostalog, izričito naglašava i zabrana diskriminacije prema polnoj orijentaciji.⁶⁸⁵ Stoga se pravo na brak – kao jedno od osnovnih prava koje je deo porodičnih prava – ne štiti članom 8. Evropske konvencije, nego članom 12. Evropske konvencije. Pri tome, član 12. Evropske konvencije više se odnosi na zabranu diskriminacije pri sklapanju braka⁶⁸⁶ i zato se

⁶⁸¹ Važno je navesti da naš zakonodavac zabranjuje zaključenje braka istopolnim partnerima, što je potvrđeno i ustavnom odredbom, doduše kontradiktornom. Preciznije, slobodu o zaključenju braka garantuje odredba čl. 62, st. 1. Ustava na opšti način, definišući subjekte konstrukcijom da „svako ima pravo“ da zaključi brak, dok u st. 2. istog čl. precizira da su ti subjekti muškarac i žena.

⁶⁸² Charter of Fundamental Right of the European Union („Official Journal of the European Union“, C 202/389).

⁶⁸³ Ovo pravo je garantovano čl. 12. Evropske konvencije koji glasi: „Muškarci i žene odgovarajućeg uzrasta imaju pravo da stupaju u brak i zasnivaju porodicu u skladu s unutrašnjim zakonima koji uređuju vršenje ovog prava.“

⁶⁸⁴ Videti čl. 14. Evropske konvencije.

⁶⁸⁵ Činjenica je da je i pre usvajanja Evropske povelje u pojedinim evropskim zemljama došlo do određenog razvoja po pitanju pravnog priznavanja istopolnih zajednica, a tome su svakako doprineli i određeni akti SE i UN.

⁶⁸⁶ Takođe, uz ovaj član se posmatra i čl. 5[p7] Sedmog protokola kojim se garantuje jednakost supružnika u „pogledu međusobnih građanskopravnih prava i obaveza, kao i u svom odnosu prema deci“, što znači da se ovim članom pruža zaštita isključivo

posmatra u vezi sa članom 14. Evropske konvencije, koji zabranjuje diskriminaciju. Iz tog razloga do povrede člana 12. najčešće dolazi u situacijama kada državni organi, po nekom od osnova navedenih u članu 14, uskraćuju pravo pojedincu da zaključi punovažan brak. Što se tiče ograničenja koje država može da nametne uz ovaj član, ona moraju biti postavljena kako bi se ostvario legitimni cilj i moraju biti razumna. Ipak, domašaj ovih ograničenja varira među državama, članicama SE, što se na primer tiče uzrasta za stupanje u brak.⁶⁸⁷ Takođe, u zakonodavstvima su prisutni i različiti stavovi kada je reč o zajednicama lica istog pola. Tako se u nekim zemljama homoseksualne zajednice izjednačavaju sa brakom, to jest priznaje im se pravo na sklapanje braka, kao na primer u Holandiji, prvoj zemlji koja je homoseksualnim osobama priznala pravo na sklapanje braka 2001. godine. Homoseksualnim osobama je priznato isto pravo i u Španiji, Belgiji, Kanadi, Norveškoj, Južnoj Africi i nekim zemljama SAD. Pored toga, u velikom broju zemalja homoseksualnim zajednicama se priznaju mnoga prava koja su priznata i bračnim drugovima na osnovu tzv. registrovanog partnerstva,⁶⁸⁸ kao na primer u Danskoj,⁶⁸⁹ Norveškoj, Švedskoj, Finskoj, Nemačkoj itd.⁶⁹⁰ Neke zemlje su u izjednačenju heteroseksualnih i homoseksualnih (bračnih ili vanbračnih) zajednica

supružnicima, dok oni koji nameravaju da se venčaju ostaju zaštićeni čl. 12. Evropske konvencije. Ivana Krstić, Tanasije Marinković: Evropsko pravo ljudskih prava, *op. cit.*, str. 183.

⁶⁸⁷ *Ibid.*

⁶⁸⁸ Registrovano partnerstvo predstavlja pravnu instituciju koja je gotovo izjednačena sa brakom, te se na osnovu toga može okarakterisati kao oblik partnerstva između dva lica koje nastaje aktom registracije tog partnerstva i iz kojeg slede brojna prava i obaveze. Kees Waaldijk: Levels of legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different-sex and same-sex partners: Comparative overview, in: *Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages: A Focus on cross-national differential*, Institut National d'Etudes Démographiques, Paris, 2000, p. 40.

⁶⁸⁹ Danska predstavlja prvu zemlju na svetu koja je još 1989. u velikoj meri izjednačila zajednice dva lica istog pola sa brakom. Više u: Olga Cvejić Jančić: Da li je brak prevaziđen? – novi oblici zajedničkog života u savremenim pravima, *Pravni život*, Vol. 50, knj. 461, Br. 9, 2001, str. 446–448.

⁶⁹⁰ Više u: Zorica Mršević: Registrovano partnerstvo kao neophodna civilna opcija i deo feminističke agende, *Ženske studije*, Br. 7, 1997, str. 193–210.

priznale homoseksualnim partnerima i pravo na usvajanje dece kao i bračnim drugovima, kao na primer u Španiji, Švedskoj, Holandiji, Engleskoj i Belgiji. Iako homoseksualnim partnerima u Francuskoj nije dozvoljeno usvajanje dece, ESLJP je 2008. doneo odluku kojom se odbijanje prava na usvajanje smatra povredom člana 14. Evropske konvencije, koji se odnosi na zabranu diskriminacije, kao i povredom prava na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8. Evropske konvencije.⁶⁹¹ U nekim zemljama priznaju se dejstva homoseksualnim partnerima iz faktičkih homoseksualnih zajednica, bez potrebe da registruju svoju zajednicu, kao na primer u Portugaliji, Austriji, Holandiji itd.

Rođenjem deteta automatski se između roditelja i deteta uspostavlja porodični život u smislu člana 8. Evropske konvencije. Od trenutka rođenja deteta Sud smatra da postoji veza između deteta i roditelja koja čini porodični život i koju raniji događaji ne mogu da raskinu, osim u izuzetnim situacijama.⁶⁹² Ipak, domen primene člana 8. Evropske konvencije ne odnosi se samo na decu koja su rođena u braku, što potvrđuje i presuda *Olsson v. Sweden (No 1)*⁶⁹³, u kojoj je potvrđeno da porodični život postoji i između partnera i njihove dece, bez obzira na to što među njima nije sklopljen brak. Sud takođe garantuje poštovanje porodičnog života i u slučajevima kada se pretpostavlja postojanje porodice, što se u stvari odnosi na one parove koji iz određenih razloga nisu u mogućnosti da stvore zajednički život iako su imali takvu nameru, kao na primer u slučaju *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ *E.B. v. France*, no. 43546/02, presuda od 22. januara 2008. godine.

⁶⁹² *Gul v. Switzerland*, no. 23218/94, presuda od 19. februara 1996. godine, §32.

⁶⁹³ *Olsson v. Sweden, (No 1)*, no. 10465/83, presuda od 10. avgusta 1988. godine.

⁶⁹⁴ *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, no. 9214/80, 9473/81, 9474/81, presuda od 28. maja 1985. godine. U ovom predmetu podnositeljke predstavke bile su zakonito nastanjene u Ujedinjenom Kraljevstvu, a žalile su se da nacionalno zakonodavstvo ne dozvoljava njihovim muževima, koji nemaju britansko državljanstvo da žive sa njima, što po njihovim navodima predstavlja povredu njihovog prava na porodični život.

Iz prakse ESLJP evidentno je da brak nije nužan za uživanje prava na poštovanje porodičnog života. Sud priznaje porodične veze onda kada se tom odnosu može pripisati karakter stabilnog odnosa među partnerima, nezavisno da li je reč o odnosu izvan braka ili o vanbračnoj zajednici. S druge strane, članom 8. Evropske konvencije nije predviđeno pravo na razvod⁶⁹⁵ koje pretpostavlja poštovanje privatnog i porodičnog života, što je predočeno u slučaju *Johnston and Others v. Ireland*.⁶⁹⁶ Podnosilac predstavke je bio oženjen i živeo je u vanbračnoj zajednici sa vanbračnom partnerkom sa kojom je imao dete, s kojom nije mogao da stupi u bračnu zajednicu, jer Ustav Irske ne dozvoljava razvod braka.⁶⁹⁷ Povodom toga Sud je naveo da, usled postojanja razlike u zakonodavstvima i praksi država članica Evropske konvencije, države uživaju široko polje slobodne procene prilikom izbora mera kojima osiguravaju poštovanje svojih obaveza.⁶⁹⁸ Međutim, Sud je naglasio da odsustvo odredaba kojim se dozvoljava

⁶⁹⁵ Važno je napomenuti da je odredbom čl. 62, st. 1. Ustava Republike Srbije propisano da: „Svako ima pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka“, što predstavlja veoma nepreciznu formulaciju zato što pravo na raskidanje braka, preciznije – na razvod, ne pripada svakome nego samo supružnicima, to jest svakom od njih pojedinačno, u zavisnosti od toga da li se radi o sporazumnom razvodu ili razvodu po tužbi. Drugo diskutabilno pitanje tiče se ustavnog prava na slobodno odlučivanje o raskidanju braka. Supružnici ne mogu slobodno odlučivati o razvodu braka, zato o tome može da odluči samo sud, kao jedini organ nadležan za razvod. Naime, supružnici mogu jedino da odluče zajedno ili pojedinačno da pokrenu postupak za razvod braka, o kojem treba da odlučuje sud. Stoga Cvejić Jančićeva navodi da bi u budućem ustavu ovu odredbu trebalo izostaviti ili je precizno formulisati kako ne bi bilo prostora za dilemu oko njenog tumačenja. Olga Cvejić Jančić: Šta je potrebno menjati u Ustavu Srbije u oblasti porodično-pravnih odnosa, *Pravni život*, Vol. 63, knj. 572, Br. 10, 2014, str. 17–18.

⁶⁹⁶ *Johnston and Others v. Ireland*, no. 9697/82, presuda od 18. decembra 1986. godine.

⁶⁹⁷ *Ibid*, § 11 i 12.

⁶⁹⁸ *Ibid*, § 55.

razvod braka u irskom zakonodavstvu ne predstavlja povredu prava na porodičan život,⁶⁹⁹ ali nije priznao pravo na razvod.⁷⁰⁰

3.3.2.2 *Pravo na roditeljstvo*

Odnosi između roditelja i dece dugo su imali samo faktički karakter. Tako se prvobitna zaštita deteta sastojala u tome da mu se obezbede najosnovniji uslovi za život, kao i da se podigne i osposobi za vođenje samostalnog života. Nastajanjem države faktički roditeljski odnosi dobijaju pravni karakter. Ipak, u pravu Jugoslavije odnosi između roditelja i dece bili su zasnovani na neravnopravnosti roditelja u odnosu prema njihovoj deci, i to na štetu majke, i na neravnopravnosti vanbračne dece u odnosu na bračnu.⁷⁰¹ Vremenom je u savremenom društvu odnosima roditelja i dece posvećena velika pažnja,⁷⁰² te se danas odnosi između roditelja i dece zasnivaju rađanjem dece u braku ili van braka ili usvojenjem. Roditelji imaju pravo i dužnost da se staraju o ličnosti, pravima i interesima svoje maloletne dece⁷⁰³ i taj skup prava koja su u

⁶⁹⁹ *Ibid*, § 2 izreke presude. Kao u slučaju *Airey v. Ireland*, no. 6289/73, presuda od 9. oktobra 1979. godine. U ovom slučaju suprug podnositeljke predstavke bio je osuđivan za nasilje u porodici i trajno je napustio zajedničko prebivalište. Iako je u Irskoj klasičan razvod braka bio zabranjen, postojala je mogućnost da se supružnici u određenim slučajevima sporazumeju o rastavi ili da pred sudom zatraže istu. Podnositeljka predstavke je iskoristila ovu mogućnost pred Višim sudom Irske kako bi se zaštitila, iako njen suprug nije želeo rastavu. Međutim, tužiteljka u ovom slučaju nije imala obezbeđenu pravnu pomoć, te je na osnovu toga ESLJP utvrdio da je došlo do povrede čl. 6, u vezi sa čl. 8. Evropske konvencije.

⁷⁰⁰ Ipak, pravo Irske je usvojilo novi zakon kojim se dozvoljava legalan razvod braka.

⁷⁰¹ Više u: Gordana Kovaček Stanić: *Pravni izraz roditeljstva*, Pravni fakultet, Novi Sad, 1994, str. 17–23.

⁷⁰² Počevši od donošenja Deklaracije o pravima deteta 1959. godine.

⁷⁰³ Čl. 68, st. 2. i 3. Porodičnog zakona, propisano je da „staranje o detetu obuhvata čuvanje, podizanje, vaspitavanje, obrazovanje, zastupanje, izdržavanje te upravljanje i raspolaganje imovinom deteta“. Pored navedenog, „sastavni deo roditeljskog prava jeste i pravo da dobiju sva obaveštenja o svom detetu od obrazovnih i zdravstvenih ustanova.“

suštini dužnosti naziva se jednim imenom – roditeljsko pravo. Draškić navodi da je „roditeljsko pravo strogo lično pravo roditelja i ono se po pravilu ne može prenositi na druga lica, niti se roditelji mogu istog odreći“, osim kada je u pitanju davanje saglasnosti za zasnivanje usvojenja ili faktičkog napuštanja deteta.⁷⁰⁴ S druge strane, roditeljsko pravo se može ograničiti, pa i oduzeti, u skladu sa zakonom.⁷⁰⁵ S obzirom na to da roditeljsko pravo pripada i ocu i majci, oni ga vrše sporazumno i zajednički.⁷⁰⁶ U slučaju da dođe do neslaganja roditelja u pogledu vršenja roditeljskog prava, reagovaće organ starateljstva merama preventivnog nadzora, a ako dođe do spora među roditeljima zakonodavac je predvideo da reaguje sud.

Zajedničko vršenje roditeljskog prava je moguće kada roditelji ne žive zajedno usled različitih okolnosti, kao što je, na primer, prestanak vanbračne zajednice ili nakon razvoda braka. U ovim situacijama je neophodno da roditelji sačine pismeni sporazum. Pri sačinjavanju ovog sporazuma roditelji imaju potpunu slobodu da se dogovore o svim pitanjima koja se tiču zajedničkog starateljstva i koja odgovaraju konkretno njihovoj situaciji. Jedino ograničenje koje je postavljeno jeste obaveza roditelja da postignu sporazum šta će se smatrati prebivalištem deteta.⁷⁰⁷ Brojne evropske države poznaju institut zajedničkog vršenja roditeljskog prava. Neke od njih su Norveška, Finska, Danska, Švedska, Belgija,

⁷⁰⁴ Marija Draškić: Usklađenost domaćeg prava sa standardima Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na član 8 Evropske konvencije, u: Stevan Lilić, (prir.) *Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije: zbornik radova*. Knj. 1, Pravni fakultet, Beograd, 2006, str. 87.

⁷⁰⁵ Odredbom čl. 81. i 82. Porodičnog zakona, *op. cit.*, propisano je u kojim situacijama se roditelj potpuno ili delimično lišava roditeljskog prava.

⁷⁰⁶ Videti čl. 75. i 76. Porodičnog zakona, *op. cit.* Relevantno je navesti da naš zakonodavac prvi put uvodi mogućnost zajedničkog vršenja roditeljskog prava i kada roditelji ne žive zajedno.

⁷⁰⁷ S druge strane, u nekim državama, kao u Hrvatskoj i Kataloniji, zakonodavac je propisao obaveznu sadržinu ovog sporazuma. Gordana Kovaček Stanić, Sandra Samardžić, Milica Kovačević: Razvod braka i zajedničko roditeljsko staranje kao posledica razvoda braka u teoriji i praksi, *op. cit.*, str. 1291.

Nemačka, Italija, itd.⁷⁰⁸ Koncept zajedničkog vršenja roditeljskog prava razlikuje se u pojedinim evropskim zemljama. U nekim zakonodavstvima, zajedničko stanje se produžava i nakon razvoda, pri čemu se ne donosi posebna sudska odluka o staranju. Tako na primer, sud u Švedskoj može odrediti zajedničko vršenje roditeljskog prava, pa čak i protiv volje jednog roditelja, dok u Norveškoj nije prisutan eksplicitan stav o značaju volje roditelja po ovom pitanju. U izuzetnim situacijama, sud može doneti odluku o zajedničkom vršenju roditeljskog prava i protiv volje roditelja.⁷⁰⁹ Zajedničko vršenje roditeljskog prava u nemačkom zakonodavstvu predstavlja pravilo, osim u dva slučaja. Prvi je kada se roditelji usaglasе da jedan roditelj samostalno vrši roditeljsko pravo, osim ako je dete napunilo 14 godina i protivi se ovom dogovoru roditelja, a drugi je kada dođe do odustanka od zajedničkog vršenja roditeljskog prava kada je to u najboljem interesu deteta.⁷¹⁰ Drugi koncept koji se tiče zajedničkog staranja pretpostavlja zahtev roditelja i sudsku odluku koja određuje oblik staranja. Tako je u Švajcarskoj neophodan i sporazum roditelja o relevantnim pitanjima, a sud je taj koji za svaki konkretni slučaj utvrđuje da li je zajedničko staranje u interesu deteta. U Francuskoj sud određuje stalno boravište deteta ako roditelji ne mogu da postignu sporazum o tome ili ukoliko sporazum ne odgovara interesu deteta.⁷¹¹ U nekim zakonodavstvima je posredno određen način rešavanja sukoba roditelja koji imaju zajedničko staranje, te se tako u Holandiji roditelji mogu obratiti sudu, a u Belgiji sudu za mlade.⁷¹²

Prema praksi ESLJP, povreda roditeljskog prava učinjena od strane nacionalnih sudova najčešće je dolazila do izražaja kroz neprihvatljivo dug

⁷⁰⁸ Ovaj koncept je nastao sedamdesetih godina prošlog veka, najpre u nordijskim zemljama, a potom i u državama SAD. Gordana Kovaček Stanić: Zajedničko vršenje roditeljskog prava, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 78, Br. 1–2, 2006, str. 39.

⁷⁰⁹ Više o zajedničkom staranju u uporednom pravu vidi više u: *Ibid*, str. 39–43.

⁷¹⁰ Videti § 1671 Nemačkog građanskog zakonika, navedno prema: Marija Draškić: Usklađenost domaćeg prava sa standardima Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na čl. 8. Evropske konvencije, u: Stevan Lilić, (prir.) *Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije: zbornik radova. Knj. 1*, Beograd, 2006. str. 84.

⁷¹¹ Gordana Kovaček Stanić: Zajedničko vršenje roditeljskog prava, *op. cit.*, str. 42–43.

⁷¹² *Ibid*, str. 40.

sudski postupak za ostvarivanje prava jednog roditelja na kontakte sa svojom decom, kao prilikom otmice dece od strane jednog roditelja.⁷¹³ Tužbe su najčešće bile zasnovane na povredi člana 6. Evropske konvencije, kojim se garantuje pravo na pravično suđenje i suđenje u razumnom roku, člana 8. Evropske konvencije i člana 13. Evropske konvencije, koji se odnosi na pravo na delotvoran pravni lek. Povredom ovih prava nacionalne vlasti su pokazale nedovoljnu osetljivost na ova veoma važna pitanja koja se tiču porodičnog života i povrede prava roditelja da vrše roditeljsko pravo.⁷¹⁴

Kada je reč o otmici deteta koju vrši roditelj kod kojeg se ono na osnovu odluke suda ne nalazi, nastaje obaveza države da u što kraćem vremenskom periodu preduzme neophodne mere kako bi dete u što kraćem roku vratila roditelju od kojeg je ono oteto. Tako se ESLJP u slučaju *H. N. protiv Poljske*⁷¹⁵ izjasnio o nesprovođenju pravosnažnog naloga prema Haškoj konvenciji o građanskim aspektima međunarodne otmice dece.⁷¹⁶

⁷¹³ Međunarodna otmica dece nastaje u slučaju njihovog nezakonitog odvođenja ili zadržavanja u inostranstvu, a najčešće je vrši jedan od roditelja. Građanskopravni aspekti međunarodne otmice regulisani su Haškom konvencijom o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece koja je doneta 1980. godine. Više u: Gordana Kovaček Stanić: Porodičnopravni aspekti međunarodne, roditeljske otmice dece, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 60, Br. 2, 2012, str. 74–94.

⁷¹⁴ Olga Cvejić Jančić: Zaštita roditeljskog prava i prava deteta – osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava, domaće pravo i međunarodne konvencije, *Pravni život*, Vol. 58, knj. 530, Br. 10, 2009, str. 847–871.

⁷¹⁵ *H.N. v. Poland*, no. 77710/01, presuda od 6. septembra 2005. godine. U ovom predmetu podnositelj predstavke H.N. je norveški državljanin koji živi u Norveškoj i koji se 1987. oženio poljskom državljanicom M.C, sa kojom je dobio troje dece. Nakon razvoda 1998. godine, Okružni sud u Norveškoj dodelio je starateljstvo ocu, a majka je imala pravo posete. Međutim, majka je sledeće godine otela decu i odvela ih u Poljsku. Dva dana nakon otmice H. N. je podneo zahtev Ministarstvu pravde Poljske za pomoć u obezbeđenju povratka dece. Podnositelj predstavke žalio se da je nesprovođenje pravosnažnog naloga za povraćaj prema Haškoj konvenciji o građanskim aspektima međunarodne otmice dece iz 1980. povredilo njegovo pravo na poštovanje privatnog života. Postupak pred Okružnim sudom u Varšavi je trajao gotovo dve godine, a deca su vraćena ocu 2003. godine.

⁷¹⁶ U našoj zemlji je 1991. donet Zakon o ratifikaciji Konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece od 1980. godine („Sl. list SFRJ“ – Međunarodni

Pri tome je zaključio da poljske vlasti nisu preduzele odgovarajuće i delotvorne korake kako bi ostvarili pravo podnosioca predstavke na povraćaj dece, čime su povredili pravo na poštovanje porodičnog života u skladu sa članom 8. Evropske konvencije. U slučaju *Silvester protiv Austrije*⁷¹⁷ podnosilac predstavke se obratio ESLJP zbog povrede prava na poštovanje porodičnog života iz člana 8. Evropske konvencije i člana 6. Evropske konvencije. Sud je zaključio da je došlo do povrede prava člana 8. Evropske konvencije zato što su austrijske vlasti propustile da bez odlaganja preduzmu sve mere koje se razumno mogu očekivati radi izvršenja naloga o vraćanju deteta i time prekršile pravo podnosioca predstavke na poštovanje privatnog života. Iz tog razloga Austrija je bila dužna da podnosiocu predstavke isplati 20.000 evra na ime naknade nematerijalne štete i 22.682,61 evra na ime troškova postupka. I u slučaju *Bianchi v. Switzerland*⁷¹⁸ gde je predstavku podneo otac deteta, Italijan, kome je oteto dete od strane majke, koja je iz Švajcarske, Sud je utvrdio da je došlo do povrede člana 8. Evropske konvencije navodeći pasivnost švajcarskih vlasti⁷¹⁹ u smislu izvršenja odluke kojom bi se dete vratilo ocu.⁷²⁰ Pri tome je Sud naveo da je došlo do potpunog prekida kontakata između maloletnog deteta i oca, smatrajući da to razdvajanje nije u najboljem interesu deteta.⁷²¹ Sud zastupa stav da sprečavanje roditelja da

ugovori, br. 7/1991). Čl. 1 definisani su ciljevi ove konvencije: „da obezbedi što hitniji povratak nezakonito odvedene dece ili zadržane u nekoj državi ugovornici“ i „da obezbedi da se prava na staranje i viđanje sa detetom po zakonu jedne od država ugovornica stvarno poštuju u drugoj državi ugovornici.“ Pri tome je istaknuto da je za ovaj postupak brzina od presudne važnosti, kao i da država neće ispuniti svoje obaveze, kako prema ESLJP tako ni prema Haškoj konvenciji, ako njene vlasti ne deluju brzo i delotvorno kako bi obezbedile primenu naloga za povratak deteta.

⁷¹⁷ *Silvester v. Austria*, no. 36812/97 i 40140/98, presuda od 24. jula 2003. godine.

⁷¹⁸ *Bianchi v. Switzerland*, no. 7548/04, presuda od 22. juna 2006. godine.

⁷¹⁹ Naime, Švajcarska osam meseci nakon otmice nije preduzela adekvatne mere u cilju sprovođenja Haške konvencije iz 1980. godine.

⁷²⁰ Sud je ocu odredio odštetu u iznosu od 15.000 evra na ime naknade nematerijalne štete i 5.000 evra na ime troškova postupka.

⁷²¹ U tom smislu videti i presude: *Ignaccolo-Zenide v. Romania*, no. 31679/96, presuda od 25. januara 2000. godine i *Iglesias Gil and A.U.I. v. Spain*, no. 56673/00, presuda od 29. aprila 2003. godine.

održava redovne kontakte sa detetom, posebno dok je dete malo, predstavlja kršenje prava na poštovanje porodičnog života.⁷²²

Iz prikazane prakse ESLJP evidentno je da roditelj koji ne želi da omogući kontakte deteta sa drugim roditeljem prilično lako pronalazi načine da nekažnjeno uskraćuje pravo drugom roditelju, pri čemu ni roditeljska otmica nije nepoznata. ESLJP ne može da utiče na to da se problem prava na roditeljstvo reši u meritumu pred domaćim vlastima, nego samo može da obezbedi da država koja se ogrešila o svoje obaveze preuzete ratifikacijom EK isplati oštećenoj strani naknadu nematerijalne štete i troškove prouzrokovane postupkom zaštite garantovanih prava, ili da dosudi pravično zadovoljenje oštećenoj strani, pomažući da se postigne prijateljsko poravnanje. Naknade koje domaća država mora da isplati svojim građanima svakako da nisu zanemarljive zato što predstavljaju određenu satisfakciju za različite frustracije, bol i poniženja kojima su uskraćeni roditelji veoma često izloženi usled osećanja potpune bespomoćnosti po pitanju ostvarivanja svojih prava. Ipak, ta vrsta satisfakcije nije ni približno dovoljna u poređenju sa roditeljskim pravom na redovne kontakte sa svojim detetom i pravom roditelja da bude deo života svog deteta i njegovog odrastanja.

3.4 Zaključak

Mnoge države iskazuju svoju posvećenost da razvijaju, ostvaruju i štite ljudska prava na principima jednakosti i nediskriminacije, podizanjem ovih prava na nivo najviših ustavnih normi.⁷²³ Među ovim državama, nalazi se i Republika Srbija, koja ustavnim odredbama ističe svoje opredeljenje da obezbeđuje građanima sva ljudska prava koja su garantovana ratifikovanim međunarodnim ugovorima.⁷²⁴ Ipak u Ustavu nabrojanje nije

⁷²² *Berehab v. Netherlands*, no. 10730/84, presuda od 21. juna 1988. godine, § 23.

⁷²³ Mirjana Dokmanović: Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava, *op. cit.*, str. 59.

⁷²⁴ Čl. 18. Ustava RS.

taksativno, što znači da se u praksi mogu štititi i druga dobra ličnosti. Pravo ličnosti štiti lična dobra, s tim da je zakonodavac ostavio otvorenim popis ličnih dobara, kao i objekata prava ličnosti, što dovodi do pravne nesigurnosti u postupku utvrđivanja povrede ovih prava. Analizom prakse ESLJP prilikom realizacije priznatih prava, a naročito prava na privatni život i prava na porodični život, uočili smo da nacionalna zakonodavstva veoma često ne pokazuju dovoljno osetljivosti za ovu problematiku, niti čine sve neophodne napore kako bi se ova prava ostvarila u skladu sa zakonom. Stoga je naša preporuka da se na nacionalnom nivou ozbiljnije pristupi rešavanju problematike koja se tiče propisanih i priznatih prava.

Smatramo da bi se svaki pojedinac osećao sigurnije kada bi mu garantovana prava bila zaštićena najpre na nacionalnom nivou. Pri tome, naročit naglasak bi stavili na zaštitu tajnosti ličnog života. U tom smislu ističemo da sve što spada u lični i porodični život i što pojedinac ne želi da otkrije, treba da ostane tajna. Naime, svaka povreda prava na lični život, odnosno ukoliko se bez pristanka iznose činjenice iz ličnog i porodičnog života, bez obzira da li to može da nanese štetu ugledu ili časti, jer nije reč o ugledu i časti nego o osećanjima, psihičkoj ravnoteži i duševnom miru, nikako ne može biti opravdana. Stoga zastupamo stav da svaki pojedinac ima pravo da sam odlučuje šta može biti otkriveno ili objavljeno, a tiče se njegovog ličnog života. Svakako da izuzetak predstavljaju, da tako kažemo, opravdani interesi, koji su veći od čuvanja tajne, kao što su npr. učinjena krivična dela ili povrede društvenih oblika ponašanja. S druge strane, kako je već navedeno, neprihvatljivo je objavljivati činjenice i događaje iz ličnog života kako bi se zadovoljila radoznalost ili iz bilo kojih drugih razloga. Sagledavajući pravo na privatnost kroz institut prava na anonimni porođaj i prava deteta na identitet, to jest da zna svoje poreklo, zaključujemo da dolazi do sukoba dva prava. U vezi sa navedenim naša preporuka jeste da se dà prednost pravu na anonimni porođaj, jer se na taj način daje prednost pravu na život, iako se ugrožava detetovo pravo na identitet.

4 ZAKLJUČAK

Ljudska prava, precizirana i definisana prema etičkim vrednostima društvene zajednice implementirana su u najviše pravne akte. Na taj način se stvorio osnov demokratskog razvoja jednog društva, pri čemu stepen demokratije odražava i poštovanje najvažnijih ljudskih prava, pa i reproduktivnih. Reproductivna prava, kao ljudska prava, garantovana su najpre putem ustava, kao polazne tačke zaštite prava na život, kao i brojnim međunarodnim dokumentima. Najrelevantniji dokumenti kojima se štite osnovna ljudska prava jesu Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Ipak, međunarodne konvencije, protokoli i povelje ne postavljaju stroge zahteve državama potpisnicama. U stvari, njima se postavljaju minimalni standardi, pri čemu se u isto vreme državama ostavlja sloboda izbora po pitanju standarda. Pri tome je obim diskrecionog prava širok, kako zbog specifične prirode prava, tako i zbog odsustva saglasnosti po pitanju pravne zaštite reproduktivnog zdravlja kao ličnog dobra.⁷²⁵ Lična prava su ona prava koja su najneposrednije vezana za ličnost građana kao pojedinaca, a ne za građanina kao političko biće ili lice koje je u radnom odnosu, odnosno člana zajednice. Za lična prava se može reći da su u određenom smislu primarna, zato što tek posedujući njih građanin može da upražnjava i ostala prava. Iz tog razloga su i prve deklaracije o pravima građana polazile upravo od garantovanja ličnih prava, pa tek potom političkih i ekonomsko-socijalnih.

Reproduktivne slobode se zasnivaju na pravu o ličnom samoopredeljenju i iz tog razloga se čitava ideja reproduktivnih prava i sloboda razmatra i analizira unutar tematike ljudskih prava. Ova sloboda podrazumeva pristupačnost sredstvima kojima se reguliše fertilitet na

⁷²⁵ Mirjana Živković: *Pravo na život i pravo na smrt*, doktorska disertacija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Novi Sad, 2016, str. 306.

efikasniji i sigurniji način nego što to dozvoljavaju prirodni metodi. Ipak, to ne podrazumeva smanjivanje rađanja po svaku cenu, nego omogućuje ljudima da ostvare sopstvene namere u pogledu dece, odnosno planiranja porodice. „Pravo na izbor“ predstavlja samu suštinu reproduktivnih prava i sloboda, to jest slobodu svakog čoveka da donese samostalno odluku o vlastitoj reprodukciji. U skladu sa tim, može se razlikovati pravo na rađanje i pravo na nerađanje, koje nadalje u sebi sadrže mnoga druga priznata prava. Navedena prava proistekla su iz jednog generički višeg pojma – lične autonomije, koja predstavlja praktičnu manifestaciju slobode čoveka da samostalno donosi odluke o sopstvenom životu.⁷²⁶ Kada bi bilo izvodljivo, poštovanje autonomije volje pojedinaca u punom obimu, mogao bi se ostvariti idealni model planiranja porodice koji podrazumeva ostvarivanje reproduktivnih prava bez bilo kakve društvene i pravne prinude, tačnije bez intervencije države. Na taj način bi bilo moguće potpuno ostvarivanje dve slobode – sloboda da se imaju željena deca i sloboda da se nemaju neželjena deca. Stvarnost je nešto drugačija – država sprovodi određene mere u cilju ostvarivanja reproduktivnih prava i sloboda, koji čine sastavni deo njene populacione politike. Primarna uloga populacione politike savremenih država je da „izbalansira“ sukobe interesa koji proizilaze iz individualnih prava i socijalnih sloboda i to na način kojim će se, uz puno poštovanje reproduktivne autonomije (autonomije volje), modifikovati reproduktivno „ponašanje” populacije u željenom pravcu, u svrhu ostvarivanja jasno postavljenih ciljeva, kao što su predupređivanje nastanka demografskih problema i obezbeđivanje optimalnih uslova društvenog razvoja.⁷²⁷

Prema zakonodavnim rešenjima, kao i postojećoj sudskoj praksi, jasno je da države različito pristupaju normiranju nastanka ljudskog bića, polazeći od svojih pravnih, medicinskih, filozofskih, etičkih ili verskih stavova na nacionalnom nivou. Ne samo da je teško tražiti pravnu harmonizaciju nacionalnih zakonodavstava na nivou zajednice, već bi bilo, zbog nedostatka saglasnosti, i neprikladno nametati jedan ekskluzivni

⁷²⁶ *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, op. cit., str. 21.

⁷²⁷ Nevena Petrušić: *Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava*, op. cit., str. 80.

moralni kodeks. Zbog toga pitanje početka života potpada pod polje „slobodne procene“ koje, po mišljenju Evropskog suda u Strazburu, države uživaju u ovoj sferi, u skladu sa evolutivnim tumačenjem Evropske Konvencije, jer je ona „živi instrument koji se mora tumačiti u svetlu današnjih uslova“. Na osnovu analize nacionalnih zakonodavstava, kao i sudske prakse u oblasti bioetičkih pitanja u oblasti ljudske reprodukcije u poglavljima 2.3 i 3.3 ove monografije, smatramo da je prva hipoteza potvrđena, to jest da jačanjem svesti o ljudskim pravima, države različito uređuju oblast reproduktivnih prava u skladu sa svojom političkom, pravnom, kulturnom i verskom tradicijom, što određuje njihovu populacionu politiku.

Razvoj reproduktivnih prava u međunarodnom pravu tekao je u dve faze, pri čemu se prva faza odnosila na usvajanje brojnih međunarodnih instrumenata na osnovu zaključenih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, koji su činili temelj sveobuhvatne međunarodne zaštite reproduktivnih prava, dok se druga faza odnosila na prihvatanje zajemčenih reproduktivnih prava od strane država širom sveta. Do danas nije usvojen ni jedan sveobuhvatan međunarodni instrument za zaštitu ljudskih prava koji na sveobuhvatan način reguliše zaštitu reproduktivnih prava, usled čega je važno napomenuti da definisanje jednog istog prava često nije istovetno u različitim međunarodnim dokumentima, to jest da postoje mnogobrojne definicije reproduktivnih prava. Analizom međunarodnih dokumenata koji se tiču zaštite reproduktivnih prava, u poglavlju 2.2 ove monografije, zaključujemo da se zaštita različitih reproduktivnih prava na međunarodnom nivou nije dešavala istovremeno, već se vremenom korpus ljudskih prava u oblasti ljudske reprodukcije stalno proširivao, čime je potvrđena druga hipoteza, to jest da se dostignuti stepen standarda u oblasti reproduktivnog zdravlja na međunarodnom nivou stalno proširuje.

U današnje vreme, razvoj reproduktivnih tehnologija naročito poslednjih decenija, gotovo u potpunosti omogućava da problem nemogućnosti ostvarivanja roditeljstva prirodnim putem bude prevaziđen. Navedeno potvrđuje i činjenica da sve veći broj država proširuje spektar tehnika kojima se leči neplodnost, pravno ih uokviruje i reguliše pravne posledice koje one proizvode. Međutim, evidentno je da su države ovu

oblast regulisale na različite načine. Ipak, lica koja žele da se ostvare u ulozi roditelja i koja žele potomstvo, spremna su da to učine na drugim destinacijama izdvajajući velike svote novca. U teoriji se ova pojava naziva reproduktivni turizam i za neke ljude on predstavlja jedini način da reše svoj „problem“. Uzimajući u obzir navedeno, kao i činjenicu koja proizilazi iz sprovedenog istraživanja, evidentno je da je sve većem broju ljudi u svetu neophodna pomoć biomedicine kako bi ostvarili roditeljstvo. Nije zanemarljiv ni broj onih kojima je to jedini način da dobiju zdravo potomstvo, te je u potpunosti potvrđena treća hipoteza.

Reproduktivna prava, kao ljudska prava, ne samo da doprinose zabrani zloupotrebe pojedinih propisa i praksi, populacionih politika i društvenih normi, već omogućavaju i da država i međunarodne organizacije definišu, usvoje i afirmišu društvene, ekonomske i kulturne preduslove koji će osigurati pravo žena na samoodređenje. Smatramo da žene imaju osnovno pravo na sigurno i prihvatljivo materinstvo, pravo na informisanost i planiranje porodice, kao i pravo na druge reproduktivne zdravstvene usluge. Neophodno je da materinstvo bude rezultat dobro slobodne i informisane odluke svake žene. Iako je važno razgovarati i o poziciji muškaraca koji je otac začetog deteta, naš stav jeste da je žena ta koja treba da donese konačnu odluku o tome da li će roditi dete ili ne. I pored svega, na osnovu sprovedenog istraživanja u ovoj monografiji zaključujemo da je ideologija eugenike, prisilne sterilizacije i prinudne kontracepcije i dalje prisutna u mnogim zemljama. Na taj način je pravo žene na slobodan izbor u smislu reproduktivnih prava veoma često uskraćeno. U tom smislu, zaključujemo da se sterilizacija podstiče i predlaže u „ranjivim“ grupama stanovništva iako su odluke ESLJP nedvosmisleno osudile nacionalnu politiku podsticanja na sterilizaciju. Smatramo da je pitanje prisilne i prinudne sterilizacije posebno osetljivo i da bi zaštitu posebno ugroženih grupa, poput lica sa određenim invaliditetom, trebalo posebno jemčiti i potom konstantno nadzirati. Prisilna sterilizacija podrazumeva postupanje prema ženama kao građanima druge klase – one su ponižene, uskraćeno im je pravo na reproduktivni život, jer nisu u stanju da ikada više imaju decu. Svakako nije zanemarljiv ni fizički ni emotivni bol sa kojim su suočene. Mišljenja smo da prinudnu i prisilnu sterilizaciju treba tretirati kao bilo koji drugi

oblik mučenja. Neadekvatan zakon, politika i praksa stvaraju okruženje u kojem su prinudne i prisilne sterilizacije u velikoj meri neproverljive, te je neophodno preispitati aspekt diskriminacije u slučaju pomenutih načina sterilizacije. Jedini oblik sterilizacije koji smatramo da je zakonit i moralan jeste medicinski ili terapijski, kada je ona medicinski neizbežna i sprovedena u okviru terapijskog tretmana. Stoga je naša preporuka da bi države trebalo da sprovode međunarodnu i nacionalnu politiku naglašavajući da je prinudna sterilizacija neprihvatljiva. Potrebno je promovisati koncept punog i informisanog pristanka pacijenata, prevashodno žena, ali i muškaraca kao neizostavnog elementa svih medicinskih tretmana, pa i sterilizacije. S druge strane, može se postaviti pitanje da li je sterilizacija opravdana kada se vrši na licima sa težim invaliditetom ili sa mentalnim poremećajima, koja nisu u mogućnosti da se brinu o detetu. Ko će se u ovim slučajevima brinuti o detetu? Problematika koja se tiče osoba sa invaliditetom veoma je složena i delikatna oblast i njihov pravni status potrebno je posmatrati iz perspektive zaštite ljudskih prava. Smatramo da je osobama sa invaliditetom neophodna konkretna podrška, koja se odnosi na ostvarivanje njihovih osnovnih prava i sloboda i podstiče njihovu socijalnu uključenost u društvo sprečavajući diskriminaciju po bilo kojem osnovu. Opravdan je stav da invalidnost iziskuje saradnju organa vlasti, lokalnih samouprava, civilnog sektora, samih osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija u cilju obezbeđivanja ravnopravnosti, nediskriminacije i punog učešća u društvu. Stoga je preporuka da se preduzmu konkretnije aktivnosti u smislu aktivnijeg promovisanja tolerancije, razumevanja i uvažavanja različitosti, rodne ravnopravnosti, solidarnosti i nediskriminacije. Takođe su neophodna finansijska sredstva kako bi se rešili konkretni problemi u smislu obezbeđivanja pristupačnosti osoba sa invaliditetom domovima zdravlja, školama, centrima za rad i drugim institucijama.

Pitanja o zabrani diskriminacije tiču se svih građana jednog društva bez obzira na to da li su žrtve diskriminacije, diskriminatori ili pak razvijaju svest o jednakosti, toleranciji ili uzajamnom poštovanju i uvažavanju. Diskriminacija se može činiti po raznim osnovama, kao što su pol, društveni status, religija, nacionalnost, seksualno opredeljenje, invaliditet

itd. Svaka vrsta diskriminacije uzrokuje ozbiljne lične i društvene posledice.

S obzirom na to da je u većini savremenih država ženi dato pravo da samostalno odlučuje o sopstvenom telu, a u skladu sa tim i da odluči da li će nastaviti ili prekinuti trudnoću, analizirani su stavovi pojedinih autora koji smatraju da je to pitanje rodne diskriminacije, jer su prava potencijalnog oca potpuno zanemarena. Na osnovu sprovedene analize, zaključili smo da su u praksi prisutni i drugi vidovi diskriminacije koji pogađaju lica sa fizičkim i mentalnim invaliditetom, lica drugačije seksualne opredeljenosti, transpolne osobe, bipolarne osobe i sl., u svim aspektima života, kao i prilikom korišćenja prava koja se odnose na reproduktivno zdravlje. Ipak, mora se naglasiti da je u međunarodnom i nacionalnom zakonodavstvu u velikoj meri regulisana materija koja se odnosi na reproduktivna prava, kao i na reproduktivno zdravlje navedenih kategorija lica.

Konkretno, kada je reč o LGBT populaciji, iako je omogućavanje uživanja prava na jednakost obaveza za sve države na svetu, većina stanovnika tih država ne smatra da osobe sa različitom seksualnom orijentacijom mogu i treba da budu jednake. Stoga smatramo da je neophodno povećanje svesti celokupne zajednice kako bi se poštovalo pravo osoba bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili polne karakteristike. Takođe, analizom pravnog sistema Republike Srbije kojim se reguliše položaj LGBT populacije, dolazi se do zaključka da se diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije samo posredno zabranjuje. Usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije svakako označava bitan kvalitativni korak ka efikasnom sprečavanju diskriminacije i prema ovoj grupi lica.⁷²⁸ Međutim, i danas su veoma često prisutni različiti oblici diskriminacije i nasilja prema LGBT populaciji, pitanje različite seksualne orijentacije je još uvek jedna od tabu tema u srpskoj javnosti. Iz tog razloga smatramo da su odredbe Ustava i nekoliko pomenutih zakona u određenoj

⁷²⁸ Mirna Kosanović, Saša Gajin, Dejan Milenković: *Zabrana diskriminacije u Srbiji i ranjive društvene grupe*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj – Kancelarija u Srbiji, Beograd, 2010, str. 124.

meri ispod evropskih standarda, jer one veoma često ne predstavljaju efikasnu zaštitu ovih lica u praksi.⁷²⁹ Primera radi, istopolnim parovima u mnogim zemljama nije dozvoljen zajednički život u smislu sklapanja braka, ostvarivanja prava na roditeljstvo i sl. Kada je reč o transpolnim osobama važno je navesti da su njihova prava u velikoj meri unapređena, što se ogleda u priznavanju pravne promene pola i svih pravnih posledica koje iz toga proizilaze u mnogim državama, pa i u našoj. Međutim, iako je danas položaj LGBT populacije u velikoj meri poboljšan kroz zakonsku legislativu, u praksi nije tako. Iako bi reproduktivna prava trebalo da počivaju na principu autonomije volje, sumirajući dobijene podatke u vezi sa prisutnošću diskriminacije za pojedina lica, a koja se tiču reproduktivnog zdravlja, došli smo do zaključka da je peta hipoteza koja glasi: domaćaj principa lične autonomije u oblasti reproduktivnog zdravlja nije jednak za pojedine kategorije lica pri odlučivanju o svojim reproduktivnim kapacitetima – u potpunosti potvrđena.

Ubrzani razvoj nauke u oblasti medicine doneo je nove tehnologije u stvaranju i očuvanju života čoveka. Središte izučavanja je fokusirano na biomedicinska istraživanja, humanu genetiku, kloniranje ljudi i razne druge, različite eksperimente koji se vrše na ljudima i ljudskom embrionu. Naročito relevantni rezultati postignuti su u istraživanjima koja se tiču „stvaranja“ ljudskog života u slučaju kada to nije moguće prirodnim putem. Tako su stvorene različite metode za lečenje neplodnosti pod zajedničkim nazivom biomedicinski potpomognuta oplodnja.

Smatramo da bismo sa svakom pravnom zabranom, a naročito onom koja bi bila usmerena na naučnu tehnologiju, morali biti veoma obazrivi, jer mogu imati ekstremne efekte u budućim biomedicinskim istraživanjima, a time bi se uticalo i na ljudsko zdravlje. Tako je i sa zabranom kloniranja ljudi, koja ne sme biti smetnja za pronalaženje novih metoda lečenja, kao i za proizvodnju lekova za mnoge bolesti. Sve što je stvoreno na području kloniranja treba veoma pažljivo proceniti, konstantno pratiti nova naučna saznanja, a pravo treba sa svojim normama da ograniči bavljenje eksperimentima koji nisu u dobrobiti čovečanstva. U tom smislu,

⁷²⁹ *Ibid.*

zastupamo stav da je legislativa u vidu zabrane reproduktivnog kloniranja korisna i neophodna. S druge strane, smatramo da je terapeutsko kloniranje od velike važnosti za čitavu populaciju i da može da doprinese smanjenju i izlečenju veoma ozbiljnih i za sada neizlečivih bolesti, i iz tog razloga bi ga trebalo dopustiti, pa i obezbediti u svim zemljama.

Ipak, može se postaviti pitanje da li je moguće kontrolisati i imati uvid u razvoj biotehnologije, a naročito uloge eksperimenata koji se vrše na ljudskim bićima. Pitanje je i da li je režim regulisanja u domenu biotehnologije, odnosno bioetike koji je vezan za ljudska bića u dovoljnoj meri razvijen i adekvatno regulisan. Uočljiv je jedan od najvećih problema u vezi sa regulisanjem biotehnologije koja se bavi ljudskim bićima, a radi se o rasprostranjenim i različitim stavovima po ovom pitanju. Ako jedna država zabrani kloniranje ljudi ili genetski inženjering u oblasti razvoja embriona ili bilo koji drugi postupak, ljudi koji to žele da urade jednostavno će otići u zemlju u kojoj bi im to bilo dozvoljeno, bilo bi nemoguće zaustaviti tehnološki napredak. S druge strane, rezultati iz oblasti genetskih tehnologija nedvosmisleno pokazuju da je neophodno ujednačiti i pravno regulisati njihovu primenu na međunarodnom i nacionalnom nivou. I pored toga što je u ovom momentu možda nemoguće u potpunosti sagledati sve prednosti, ali i zloupotrebe u navedenim oblastima, neophodno je pravno regulisanje ove materije. Ipak, na osnovu sprovedenog istraživanja i analize pitanja koja se tiču kloniranja i genetskog inženjeringa, u poglavlju 5. ove monografije, zaključujemo da je prisutna podela, kako između samih naučnika, tako i u zakonodavstvima širom sveta.

Kada je reč o korišćenju embriona u naučnoistraživačke svrhe, smatramo da ih treba dozvoliti, bilo da se koriste u terapeutske, dijagnostičke ili naučne svrhe, ali samo u slučaju kada se radi o prekobrojnim embrionima koji su postali nepotrebni u tretmanu infertiliteta, i to isključivo uz dozvolu njihovih davalaca. Nikako ne podržavamo proizvodnju embriona isključivo u naučnoistraživačke svrhe. U slučaju prenatalne dijagnostike, mišljenja smo da je potrebno iskoristiti mogućnosti savremene genetike i biotehnologije isključivo u cilju rađanja zdrave i željene dece. Na taj način neće doći do povrede prava na slobodno odlučivanje o rađanju i biće izbegnute mnoge štetne posledice koje izaziva

rođenje neželjenog deteta za čitavu porodicu. Surogat materinstvo bi trebalo da bude dozvoljeno u svim zakonodavstvima, ukoliko ono predstavlja jedinu opciju da par ima dete sa svojim genetskim materijalom. Iz životnih situacija proizilaze različiti interesi, a zadatak prava jeste da se opredeli koje od njih želi da zaštiti, što zavisi od mnogih okolnosti. Ukoliko zakonodavac dozvoli surogat materinstvo, bira zaštitu neplodnog para, odnosno žene koja ne može da iznese trudnoću.⁷³⁰ Takođe, smatramo da je neophodno normirati određene uslove u ovom domenu, kao na primer da surogat majka mora biti žena koja je već rađala, jer bi se na taj način donekle izbegle situacije nakon porođaja u smislu povezanosti sa rođenim detetom. Pored toga, zakonodavci nikako ne bi trebalo da dozvole srodničku surogaciju zato što dolazi do poremećenosti u srodničkim odnosima. Očigledan primer je naša sredina gde srodstvo ima veoma važan društveni i pravni značaj. Surogat materinstvo nikako ne bi trebalo da bude dozvoljeno iz pomodarstva, u smislu da žena sačuva svoje telo od promena koje sa sobom nosi trudnoća i porođaj i sl. Svakako da smatramo da je potrebno surogat majci obezbediti određenu novčanu nadoknadu, ali u skladu sa realnim troškovima koje ona snosi, dok ne podržavamo komercijalno surogat materinstvo. Naše mišljenje je da bi trebalo dozvoliti jedino punu surogaciju, to jest korišćenje isključivo jajne ćelije nameravane majke, ali ne i jajne ćelije surogat majke. Što se tiče statusa roditelja u vezi sa ovim pitanjem, smatramo da surogat majku ne bi trebalo smatrati roditeljem deteta.

Sumirajući različite aspekte istraživanja kojima se bavi moderna tehnologija, a naročito istraživanja koja se tiču ljudskog embriona, smatramo da je četvrta hipoteza potvrđena, to jest da ubrzani razvoj biotehnologije pruža neslućene mogućnosti medicine u oblasti reprodukcije koje moraju biti pravno uređene da bi se našla ravnoteža između različitih suprotstavljenih interesa, i u skladu s tim, dozvoljena ograničenja principa lične autonomije. Pri tome, smatramo da dometi ograničenja principa lične autonomije predstavljaju jedno od najosetljivijih

⁷³⁰ Gordana Kovaček-Stanić: Biomedicinski potpomognuto začeće i rođenje deteta: Surogat materinstvo u uporednom evropskom pravu i Srbiji, *Stanovništvo*, Vol. 51, Br. 1, 2013, str. 16. doi: 10.2298/STNV1301001K.

pitanja demokratskog društva, pri čemu je neophodno „vagati“ između različitih interesa i tragati za pravičnom srazmerom. Međutim, zastupamo stav da humana reprodukcija, genetski inženjering, selekcija pola, istraživanja na embrionima i surogat materinstvo otvaraju brojne etičke i pravne dileme koje bezuslovno zahtevaju multidisciplinarni ekspertske pristup u analizi svakog posebnog slučaja, kao i definisanje preciznih etičkopравnih regulativa uz obaveznu mogućnost korekcije u skladu sa daljim istraživačkim poduhvatima. Etički principi predstavljaju precizne smernice prilikom rešavanja potencijalnih etičkih problema u stvaranju novog života, koji istovremeno štite prava lekara i ostalih učesnika u određenim postupcima, uz uvažavanje principa poštovanja ljudskog dostojanstva.⁷³¹ Smatramo da je neophodno da zakonski principi budu usklađeni sa prirodnim zakonima radi zaštite slobode misli, izbora pojedinaca i radi realizacije cilja usmerenog ka održavanju života i opravdanja svrhe postojanja. Pri tome se od bioetike očekuje da zakonodavcu obezbedi adekvatne etičke smernice, to jest da definiše moralni pravac u skladu sa kojim bi upotreba novih biomedicinskih tehnologija trebalo da bude pravno uređena.⁷³² Međutim, s obzirom na dinamiku biomedicinskog razvoja pred zakonodavce je postavljen ogroman izazov. Uspostavljanje jedinstvenog regulatornog sistema kojim bi se dozvolilo društvima da kontrolišu biotehnologiju na isti način predstavlja, još uvek, nedostižan ideal. Razlog tome je što države zauzimaju različite stavove prema mogućnostima biotehnologije, u skladu sa svojim političkim, pravnim, kulturnim i religijskim nasleđem. Za ostvarivanje poduhvata harmonizacije, ili čak unifikacije propisa u ovoj oblasti, pored promene društvene svesti, potrebni su i energični i istrajni zakonodavci u svakoj državi, kako bi se uhvatili u koštac sa teškim odlukama i složenim naučnim pitanjima. Mislimo da su razlike u bioetičkim stavovima kako pojedinaca, tako i samih država, i dalje

⁷³¹ Svetlana Dragojević-Dikić, Atanasije Marković: Etičko-pravne dileme u tretmanu infertiliteta na početku novog milenijuma, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Vol. 130, Br. 1–2, 2002, str. 51. doi: 10.2298/SARH0202051D.

⁷³² Igor Milinković: Komercijalno surogat materinstvo i problem komodifikacije – etičke dileme i mogućnost pronalaženja pravnog odgovora, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 59, Br. 86, 2020, str. 92. doi: 10.5937/zrpfno-23441.

prevelike da bi bilo moguće izvršiti harmonizaciju propisa koji za cilj imaju kontrolu biotehnoloških mogućnosti. Pri tome smatramo da je istraživanje ljudskog embriona samo početak jednog od niza novih poduhvata koje tehnologija predočava društvima sveta ukazujući na potrebu njihovog normiranja.

Rasprava o tome šta je važnije – pravo na slobodu ili pravo na hleb – dovodi do potpuno besmislenog izbora između slobode u bedi ili pak blagostanja u ropstvu. Umesto ponuđenog izbora smatramo da je potrebno preciznije definisati čitav koncept ljudskih prava, a naročito onih iz ekonomske i socijalne sfere, jer po našem mišljenju u međunarodnim konvencijama nisu u dovoljnoj meri, odnosno nisu precizno tumačena. Pored toga, zastupamo stav da je neophodno podizanje javne svesti kako o relevantnosti, tako i o načinima na koji se ljudska prava ostvaruju, krše i štite, tako i o ulozi države u smislu njene odgovornosti u ovoj oblasti. A kada je reč o ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava, posebno osetljivu oblast predstavljaju ženska prava, jer je kršenje ovih prava uglavnom „nevidljivo“, te je pored donetih zakonodavnih mera, potrebno dodatno razvijati svest u cilju sprečavanja kršenja prava žena.⁷³³

Pravo na odluku koja se tiče planiranja i rađanja potomstva, svoje korene ima u osnovnim ljudskim pravima, i to pre svega u pravu na život i pravo na privatnost. Pravo na život predstavlja neizbežan osnov svih drugih prava, a shvata se kao pravo pojedinca da sačuva svoj život i kao takvo podrazumeva obavezu države da učini tu zaštitu pouzdanom putem prava. Pravo na život je sa razlogom okarakterisano kao vrhovno ljudsko pravo, jer ukoliko ono nije obezbeđeno na efikasan način, ni sva ostala ljudska prava nemaju smisla.

Pravo na život uključuje i pravo na slobodu rađanja. Naime, reproduktivno samoopredeljenje definiše se kao primarno pravo o kojem odlučuje žena, a ne država u skladu sa svojom politikom ili svojim

⁷³³ Mirjana Dokmanović: *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*, op. cit., str. 29.

shvatanjem moralnosti.⁷³⁴ Pritom treba imati u vidu ravnotežu dva sukobljena interesa – individualnog prava žene i interesa države za zaštitu prava nerođenog deteta.

Zakonskom legislativom je u svakoj zemlji precizno propisano do kog vremenskog perioda je dozvoljeno izvršenje abortusa. Prema navedenom, možemo zaključiti da prekid trudnoće ne utiče na pravo na život ukoliko je izvršen u određenom, zakonski definisanom periodu. Od momenta kada je ovaj zakonski rok prošao, zakonodavni organi bi bili dužni da obezbede zaštitu nerođenom detetu. Pravo nerođenog deteta trebalo bi posmatrati i u odnosu na druga osnovna prava i to prvenstveno u odnosu na pravo majke na život i privatnost. Naime, prekid trudnoće je moguć i u svim kasnijim slučajevima ukoliko je život majke ugrožen.

Zakonodavac u Republici Srbiji precizno je propisao vremensko ograničenje u kojem žena može da izvrši abortus. Pored toga, Krivičnim zakonikom su definisane kaznene mere za nedozvoljeni prekid trudnoće. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je na neki način u zakonodavstvu Republike Srbije postignut kompromis kojim se poštuje pravo žene, a istovremeno se štiti i pravo na život nerođenog deteta.

Smatramo da ustanovljenje prava žene na reproduktivnu slobodu zahteva adekvatne društvene mere i uspostavljanje pravnih dužnosti kako bi se navedeno pravo zaista realizovalo i kako bi njen izbor bio slobodan. Kako bi žena mogla da ostvari svoje pravo na reproduktivnu slobodu koja obuhvata sve aspekte reproduktivnog izbora – od kontracepcije, prekida trudnoće, pa do dostupnosti modernih reproduktivnih tehnologija – neophodna je legalizacija abortusa, usvajanje i realizacija koncepta edukacije, odnosno obaveštenog izbora, dostupnost kontracepcije i izmena propisa u drugim pravnim oblastima koje mogu uticati na autonomnost odlučivanja.

⁷³⁴ Ivana Radačić: Regulacija pobačaja – praksa Evropske komisije za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava u svetlu globalnih standarda, *Zbornik Pravnog fakulteta*, Vol. 5, No. 3, 2016, str. 255.

Kada je reč o pravu na anonimni porođaj, prisutna su velika razmimoilaženja u pravnoj teoriji. Ipak, prilikom odlučivanja između života deteta i njegovog prava na identitet, nesumnjiv prioritet ima pravo deteta na život, što je, možemo reći, i potvrdila praksa ESLJP. Iz tog razloga između prava deteta da sazna svoje poreklo i interesa majke da njen identitet ostane anoniman, postoji konflikt. Odlučujući faktor za normativno uobličavanje instituta anonimnog porođaja jeste interes države da ponudi opciju majkama koje su u nevolji, istovremeno štiteći život nerođenog deteta. Smanjenje broja abortusa, napuštanje novorođenčadi i čedomorstava u skladu su sa zaštitom života, koje je povezano kako sa zaštitom majke, tako i sa zaštitom nerođenog deteta. Naime, pravo deteta da sazna svoje poreklo jeste njegovo pravo koje je regulisano KDP, Ustavom Republike Srbije i Porodičnim zakonom. Međutim, u stranim zakonodavstvima je prisutna određena mogućnost koja dozvoljava izražavanje autonomije stranaka, te od volje stranaka i zavisi da li će informacije o roditeljima biti dostupne detetu, odnosno da li će ono moći da ostvari svoje pravo na identitet. Zaključili smo da je ovo pravo deteta u potpunosti onemogućeno kada je reč o anonimnom porođaju. U slučajevima začeca uz biomedicinsku pomoć, pravo deteta na identitet, to jest da sazna svoje poreklo, u potpunosti je neostvarivo u zakonodavstvima koja uvažavaju princip anonimnosti donora, ali im je omogućeno da saznaju osnovne identifikacione podatke o donoru. O navedenim nedoumicama – o pravu na život ili pravu na identitet deteta – smatramo da bi prednost uvek trebalo dati pravu na život, bez obzira na posledice koje mogu nastati.

Pravo na privatnost, kao i pravo na privatni i pravo na porodični život imaju za cilj zaštitu čovekove intimne sfere. U pravnoj teoriji ova se prava određuju kao prava na slobodan razvoj ličnosti ili pravo da se ostavi na miru, kao i pravo mogućnosti izbora sopstvenog životnog stila. Pravo na privatnost ima poseban značaj u korpusu ljudskih prava, što je evidentno i po tome što svi instrumenti za zaštitu ljudskih prava, kako međunarodni, tako i nacionalni, regulišu pitanje prava na privatnost. Ono je neodvojivo od drugih ljudskih prava i ne može se posmatrati izdvojeno. Zaštitom prava na privatni život obuhvaćena je i zaštita prava na porodični život. Odnos prava na privatni život i prava na reprodukciju sastoji se u tome što je

stvaranje i rađanje potomstva jedna od manifestacija osnovnog prava na privatnost.⁷³⁵ Pored toga, uživanje reproduktivnih prava je neizostavan uslov za ostvarivanje prava na osnivanje porodice. Svako pravo iz korpusa ljudskih prava daje nam slobodu da odlučujemo o nekom aspektu svog života.⁷³⁶ Ipak, može se postaviti pitanje šta je sa pravom deteta na identitet, budući da ono kao jedno od osnovnih prava ipak nije bezuslovno omogućeno deci.

Ukoliko se polazi od činjenice da je pravna sposobnost jednaka za sve i da je priznata svakom čoveku od rođenja, znači da su svi jednaki pred ustavom i zakonom. Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti da pravo na postupke BMPO ima svako lice, pa se pravljenje razlike zbog činjenice da neko nema stalnog partnera i da se zbog toga ne može ostvariti kao roditelj – u potpunosti može smatrati neopravdanim, pa i diskriminatorским. Iz tog razloga smatramo da ne bi trebalo ograničiti primenu postupaka BMPO na bračnu, vanbračnu ili istopolnu zajednicu, kao i da biti dobar roditelj nikako ne zavisi od bračnog statusa. Ipak, svesni smo da je pravo na BMPO u vezi sa pravima drugih lica i sa realizacijom drugih prava, te širina njegove primene, kao i stepen ograničenja svedoče na koji način savremeno društvo usklađuje sukobljene interese, kao što je, na primer, pravo deteta na rođenje, pravo na roditeljstvo itd.

Pravo na porodični život afirmiše princip jednake vrednosti života svih članova porodice. Ono uključuje ne samo roditeljski odnos, nego se odnosi na sve članove porodice, tako da ima univerzalnu vrednost, jer obuhvata i proširenu porodicu. Između ostalog, pravo na porodični život podrazumeva i pravo na brak, koji se smatra centralnom porodičnom ustanovom i prirodnim okvirom za rađanje i podizanje dece. S obzirom na činjenicu da se u savremenom svetu dešavaju brze promene u domenu porodičnog života i porodičnih odnosa, nameće se potreba da se ove promene i zakonski regulišu, te s tim u vezi smatramo da je i partnerima istog pola neophodno priznati određena prava i pravnu zaštitu. Međutim, u

⁷³⁵ Dragica Živojinović: Princip jednakosti i pravo na asistiranu prokreaciju, *Stanovništvo*, Br. 1, 2012, str. 74.

⁷³⁶ Slavica Gutić: Pravo na privatnost u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *op. cit.*, str. 345.

Republici Srbiji još uvek nije regulisan položaj istopolnih partnera, te istopolne zajednice nisu pravno prepoznate. Stoga se lica homoseksualne orijentacije nalaze u stanju konstantne pravne nesigurnosti u pogledu svih pitanja koja se mogu javiti u njihovom međusobnom odnosu. Kako bi se i licima homoseksualne orijentacije omogućilo uživanje prava koja su im priznata, smatramo da je neophodno što pre preduzeti zakonodavnu aktivnost na ovom polju. Naime, danas je opšteprihvaćeno da partneri iz stabilnih istopolnih zajednica imaju pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, što je garantovano odredbom člana 8. Evropske konvencije. Država koja im nije obezbedila da sklope neki vid registrovanog partnerstva kao alternativu braku, nije ispunila svoju pozitivnu obavezu na osnovu člana 8. Evropske konvencije i na taj način je učinila povredu. Iz prikazane prakse ESLJP možemo zaključiti da su stavovi Suda u pogledu člana 8. Evropske konvencije koji se odnose na pravo poštovanja privatnog i porodičnog života bazirani na najširem uvažavanju konkretne društvene realnosti, a ne samo na formalnom poštovanju nacionalnih zakonodavstava država članica. Na ovaj način se kroz praksu ESLJP postiže određen stepen harmonizacije u tumačenju pojedinih odredaba Evropske konvencije i pored uvažavanja određenog stepena diskrecionog prava nacionalnih sudova, a time doprinosi razvoju evropskog pogleda na ljudska prava. Možemo reći da Sud u velikoj meri utiče na formiranje novih shvatanja i novih stavova prema određenim pitanjima privatnog i porodičnog života. Težnja ESLJP jeste da se i po cenu direktne suprotstavljenosti tradicionalnim shvatanjima porodičnih vrednosti u nacionalnim zakonodavstvima postigne pomak u demokratizaciji porodičnih odnosa, kako bi se u što većoj meri smanjio ili pak eliminisao prostor nepodudarnosti novih društvenih potreba s jedne strane, i proklamovanih, ali prevaziđenih pravnih standarda u nacionalnim pravima s druge strane. Značaj i uloga ESLJP i njegovih odluka ima za cilj da utiče na nacionalna zakonodavstva kako bi se ona u što većoj meri uskladila sa odredbama Evropske konvencije i na taj način doprinela njenoj doslednijoj i potpunijoj primeni, što u potpunosti podržavamo.

Uvidom u relevantna međunarodna dokumenta o ljudskim pravima stekli smo sveobuhvatno viđenje o postupnosti procesa obavezivanja država na poštovanje prava koja se kao trajna dobra i vrednosti priznaju

svakom pojedincu, bez diskriminacije bilo koje vrste. Tako smo i na osnovu sprovedenog istraživanja došli do zaključka da raspolaganje reproduktivnim organima i njihovo korišćenje predstavlja lično dobro čoveka, te je na taj način potvrđena šesta hipoteza. Naime, prikaz međunarodne zaštite prava čoveka na raspolaganje reproduktivnim organima upotpunjuje osvrt na sadržaj i značenje prava na planiranje porodice, naročito u svetlu suvereniteta država u izboru populacione politike, kao i određenih dilema, izazvanih razvojem biomedicinske nauke i intervencija humane prokreacije. Ubrzan biotehnološki razvoj svakoga dana stvara mogućnosti koje su ranije bile nezamislive. Na ovaj način čoveku je pružena prilika da se „igra Boga“ intervencijom u razne oblasti ljudskog života, uključujući i šansu za ostvarivanje roditeljstva, kao i korišćenje i raspolaganje svojim reproduktivnim organima, što ranije nije bilo moguće u meri u kojoj je to moguće sada. Navedene promene „u korak“ treba da prati i pravna regulativa, jer život ne može da čeka pravo, to jest kako latinska izreka kaže „Vremena se menjaju i mi se menjamo sa njima“.⁷³⁷

S druge strane, iako se čini da je danas svaki, pa i najmanji segment naših života pravno regulisan, stvara se utisak da oblasti ljudskih prava, a naročito reproduktivnih, mnoga od njih – iako pravnim propisima zagarantovana – nisu u potpunosti realizovana. Iz tog razloga možemo postaviti pitanje u kojoj meri raspolaganje reproduktivnim organima i njihovo korišćenje zaista predstavlja lično dobro?

⁷³⁷ Lat. *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*.

LITERATURA

KNJIGE

1. Abernethy, Virginia; Hardin, Garrett: *Population Politics - The Choices That Shape Our Future*, Imprint Routledge, New York, 2018.
2. Andonović, Stefan; Prlja, Dragan: *Osnovi podataka zaštite podataka o ličnosti*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2020.
3. Babić, Ilija: *Uvod u građansko pravo – stvarno pravo*, Projuris, Beograd, 2005.
4. Blagojević, Marina: *Roditeljstvo i fertilitet-Srbija devedesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1997.
5. Blagojević, Borislav T. (red.): *Pravna enciklopedija: knj. 2*, Savremena administracija, Beograd, 1985.
6. Bujuklić, Žika: *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2013.
7. Carić, Slavoljub: *Evropski sistem ljudskih prava*, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, 2011.
8. De Beauvoir, Simone: *Drugi spol*, Ljevak, Zagreb, 2016. dostupno na: <https://www.ljevak.hr/flipbook/drugi-spol/FLIP.pdf>
9. Deretić, Nataša: *Zaključenje braka u pravnoj istoriji*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2011.
10. Dimitrijević, Vojin; Popović, Dragoljub; Papić, Tatjana; Petrović, Vesna: *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
11. Dokmanović, Mirjana: *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*, Čigoja štampa; Institut društvenih nauka, Beograd, 2017.

12. Draškić, Marija: *Porodično pravo i pravo deteta*, Pravni fakultet, Beograd, 2015.
13. Emerson, Thomas Irwin: *The System of Freedom of Expression*, Random House Trade, New York, 1970.
14. Finžgar, Alojzij: *Prava ličnosti*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1988.
15. Gajin, Saša: *Ljudska prava-pravno sistemski okvir*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Centar za unapređivanje pravnih studija, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2012.
16. Gajin, Saša (ur.): *Model Zakona o postupku priznavanja pravnog subjektiviteta*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2008.
17. Gajin, Saša (ur.): *Zaštita podataka o ličnosti u sektoru bezbednosti – Vodič kroz zakonsku regulativu*, Centar za unapređivanje pravnih studija; Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019, dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/422618.pdf>
18. Gams, Andrija: *Uvod u građansko pravo – opšti deo*, Naučna knjiga, Beograd, 1972.
19. Gams, Andrija; Đurović, Ljiljana: *Uvod u građansko pravo – opšti deo*, Savremena administracija, Beograd, 1985.
20. Gavella, Nikola: *Osobna prava – prvi dio*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000.
21. Habermas, Jürgen: *The Postnational Constellation-Political Essays*, John Wiley & Sons, New Jersey, 2018.
22. Hasanbegović, Delila: *Narandžasti izvještaj 5 – Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u period 2016–2019. godine*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2019.
23. Jakšić, Aleksandar: *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006.
24. Kandić-Popović, Zorica: *Pravna zaštita osnovnih ljudskih vrednosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi i moderna biotehnologija: ka evropskoj harmonizaciji*, Open Society Institute, Budapest, 1999.

25. Kelzen, Hans: *Opšta teorija prava i države*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1951.
26. Kiurski, Jasmina; Antonijević, Milan: *Javni tužilac i zaštita ljudskih prava u krivičnom postupku – mehanizmi zaštite*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2014.
27. Konstantinović Vilić, Slobodanka; Petrušić, Nevena: *Žene, zakoni i društvena stvarnost – knjiga druga*, Sven, Niš, 2010.
28. Konstantinović-Vilić, Slobodanka; Milosavljević, Mileva; Petrušić, Nevena: *Abortus – pravni, medicinski i etički pristup*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 1999.
29. Kosanović, Mirna; Gajin, Saša; Milenković, Dejan: *Zabrana diskriminacije u Srbiji i ranjive društvene grupe*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj – Kancelarija u Srbiji, Beograd, 2010.
30. Kovaček-Stanić, Gordana: *Porodično pravo – partnersko, dečje i starateljsko pravo*, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 2007.
31. Kovaček Stanić, Gordana: *Pravni izraz roditeljstva*, Pravni fakultet, Novi Sad, 1994.
32. Kovačević Kuštrimović, Radmila: *Građansko pravo – opšti deo*, Sirius, Niš, 1995.
33. Kovačević Kuštrimović, Radmila; Lazić, Miroslav: *Uvod u građansko pravo*, Punta, Niš, 2008.
34. Krstić, Ivana; Marinković, Tanasije: *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016.
35. Lukić, Radomir; Košutić, Budimir; Mitrović, Dragan: *Uvod u pravo*, osamnaesto izdanje, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
36. Lukić, Radomir: *Uvod u pravo*, Savez udruženja pravika Jugoslavije, Beograd, 1961.
37. Mršević, Zorica: *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.

38. Nikolić, Dušan: *Uvod u sistem građanskog prava*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2010.
39. Obradović, Marijana; Marković, Zorana (ur.): *Evropska konvencija o ljudskim pravima – priručnici o praksi Evropskog suda za ljudska prava i pregled relevantnog domaćeg zakonodavstva u primeni Evropske konvencije o ljudskim pravima – praktična primena*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2007.
40. Pajvančić, Marijana: *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2009.
41. Pajvančić, Mirjana: *Pravni okvir ravnopravnosti polova*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2008: <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/1-Pravni-okvir-ravnopravnosti-polova.pdf>
42. Pajvančić, Marijana: *Ustavno pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2011.
43. Perović Ivanović, Aida; Kovačević, Ljupka; Jokmanović, Nebojša; Raičević, Ljiljana; Raičević, Maja; Popović, Mirjana, (ur.): *Priručnik za seksualno i reproduktivno zdravlje*, Sigurna ženska kuća, Podgorica, 2008.
44. Perović, Slobodan; Stojanović, Dragoljub: *Komentar Zakona o obligacionim odnosima – knj. 1*, Savremena administracija, Beograd, 1980.
45. Petrušić, Nevena (ur.) *Međunarodni i domaći pravni okvir ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju u Nišu, Niš, 2007.
46. Popov, Danica; Cvetić, Radenka; Nikolić, Dušan: *Praktikum za građansko pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 1991.
47. Popović, Danica: *Građansko pravo – opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2001.
48. Pound, Roscoe: *Jurisprudencija – knj. 2*, CID, Podgorica, Službeni list SRJ, Beograd, 2000.
49. Radišić, Jakov: *Obligaciono pravo – opšti deo*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 2019.

50. Richey, Lisa Ann: *Population Politics and Development*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
51. Rid, Karen : *Evropska konvencija o ljudskim pravima – vodič za praktičare*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
52. Roagna, Ivana: *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, Vijeće Evrope, Strazbur, 2012.
53. Simić, Jelena: *Pravna zaštita nasciturus-a i nondum conceptus-a – magistarski rad*, Pravni fakultet univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 2008.
54. Sanger, Margaret: *Women and the New Race*, New York, Brentano's, 1920.
55. Stanković, Obren; Vodinelić, Vladimir V.: *Uvod u građansko pravo*, Nomos, Beograd, 1996.
56. Stojanović, Dragoljub D.: *Uvod u građansko pravo*, Beograd, 2000.
57. Stanojević, Obrad: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1997.
58. Tomušat, Kristijan: *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006.
59. Milica Torbica: *Feministička jurisprudencija i kritika pozitivnog prava*, doktorska disertacija, Univerzitet u Kragujevcu, Pravni fakultet, Kragujevac, 2015.
60. UNICEF: *The State of the World's Children 2017- Children in a Digital World*, New York, 2017: https://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2017_ENG_WEB.pdf.
61. Vodinelić, Vladimir V.: *Građansko pravo – uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union; Službeni glasnik, Beograd, 2012.
62. Von Jhering, Rudolf: *Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Jahrbuch* 23, 1885.

63. Von Savigny, Friedrich Carl: *System des heutigen römischen Rechts: Bd. 1*. Veit und Comp., 1840.
64. Von Staudinger, Julius: *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Auflage, Berlin, 1957.
65. Wichterich, Christa: *Seksualna i reproduktivna prava – esej – sveska 11*, Heinrich Böll Stiftung, Berlin, 2015.
66. Živković, Mirjana: *Pravo na život i pravo na smrt*, doktorska disertacija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Novi Sad, 2016.

ČLANCI

1. Aksić, Sava: Odnos prava i politike kao društvenih podсистема i moguća (ustavna) granica između njih, *Srpska politička misao*, Vol. 57, No. 3, 2017, str. 115–130.
2. Antić, Iva: Žena – mašina za rađanje? (pravna i etička problematika abortusa), *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, Br. 1, 2017, str. 479–498, doi: 10.5937/GFB1701479A.
3. Ayala, Ana: Međunarodni okvir za prava pacijenata u sistemu zdravstvene zaštite, u: Vesna Bjegović-Mikanović, Jelena Šantrić, Judith Overall, (ur.) *Ljudska prava u zdravstvenoj zaštiti – priručnik za praktičare*, Medicinski fakultet, Beograd, 2015, str. 21–112.
4. Bašić, Zoran: Uporednopravni aspekti krivičnog dela nedozvoljenog prekida trudnoće, *Pravni život*, Vol. 49, knj. 452, Br. 9, 2000, str. 17–43.
5. Bosiljčić, Milica: Lična prava, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 18, Br. 2, 1969, str. 20–23.

6. Caldwell. John C.; Schindlmayr, Thomas: Explanations of the fertility crisis in modern societies – A search for commonalities, *Population studies*, Vol. 57, No. 3, 2003, pp. 241–263.
7. Constantin-Iulian, Damian: Abortion from the perspective of eastern religions: Hinduism and Buddhism, *Revista Romana de Bioetica*, Vol. 8, No. 1, 2010, pp. 124–138.
8. Cvejić Jančić, Olga: Da li je brak prevaziđen? – novi oblici zajedničkog života u savremenim pravima, *Pravni život*, Vol. 50, knj. 461, Br. 9, 2001, str. 443–457.
9. Cvejić Jančić, Olga: Pravo na anonimni porođaj, *Pravni život*, Vol. 47, knj. 442, Br. 9, 1998, str. 653–661.
10. Cvejić Jančić, Olga: Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života – praksa Evropskog suda za prava čoveka, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 93, Br. 3–4, 2006, str. 1929–1962.
11. Cvejić Jančić, Olga: Šta je potrebno menjati u Ustavu Srbije u oblasti porodično-pravnih odnosa, *Pravni život*, Vol. 63, knj. 572, Br. 10, 2014, str. 5–20.
12. Cvejić Jančić, Olga: Zajednice života istog pola – trendovi u regulisanju porodično-pravnog statusa ovih zajednica u savremenom pravu, *Pravni život*, Vol. 68, knj. 616, Br. 10, 2019, str. 61–84.
13. Cvejić Jančić, Olga: Zaštita roditeljskog prava i prava deteta – osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava, domaće pravo i međunarodne konvencije, *Pravni život*, Vol. 58, knj. 530, Br. 10, 2009, str. 847–871.
14. Cvetić, Radenka: Pravna sposobnost i biomedicina – biomedicinska diskriminacija, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 45, Br. 3, 2011, str. 349–362.
15. Daniels, Ken; Lalos, Othon: Ethics and society: the Swedish insemination act and the availability of donors, *Human Reproduction*, Vol. 10, No. 7, 1995, pp. 1871–1874.
16. Douglas, Mary: Population control in primitive groups, *The British Journal of Sociology*, Vol. 17, No. 3, 1966, pp. 263–273.

17. Dragojević-Dikić, Svetlana; Marković, Atanasije: Etičko-pravne dileme u tretmanu infertiliteta na početku novog milenijuma, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Vol. 130, Br. 1–2, 2002, str. 51–53, doi: 10.2298/SARH0202051D.
18. Draškić, Marija: Biomedicinski potpomognuto oplodjenje, u: Vasić, Radmila; Krstić, Ivana: *Razvoj pravnog Sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU*, monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2012, str. 219–235.
19. Draškić, Marija: Evolucija u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava u pogledu transseksualnih osoba: evolucija i u Srbiji, u: Stevan Lilić, (prir.) *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije: zbornik radova – knj. 2*, Pravni fakultet, Beograd, 2012, str. 57–76.
20. Draškić, Marija: Pravo na polni identitet, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 40, Br. 6, 1992, str. 626–633.
21. Draškić, Marija: Usklađenost domaćeg prava sa standardima Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na član 8. Evropske konvencije, u: Stevan Lilić, (prir.) *Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije: zbornik radova. Knj. 1*, Pravni fakultet, Beograd, 2006, str. 64–111.
22. Draškić, Marija: Usklađenost domaćeg prava sa standardima Evropskog Suda za ljudska prava u odnosu na čl. 8. Evropske konvencije, u: *Pravni kapacitet Srbije za evropske integracije, Pravni fakultet, Centar za publikacije i dokumentaciju*, Beograd, 2006, str. 75–80.
23. Đorđević, Đorđe M.: Pravo na život nerođenog deteta, *Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 17–26.
24. Edouard, Lindsay: The right to contraception and the wrongs of restrictive services, *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, No. 106, 2009, pp. 156–159.
25. Ekerhovd, Erling; Faurskov, Anders; Werner, Charlotte: Swedish sperm donors are driven by altruism, but shortage of sperm donors leads

- to reproductive travelling, *Upsala Journal of Medical Sciences*, Vol. 113, No. 3, 2008, pp. 305–314, doi: 10.3109/2000-1967-241.
26. Feinberg, Joel: Autonomy, sovereignty, and privacy: Moral ideals in the constitution, *Notre Dame Law Review*, Vol. 58, No. 3, 1982, pp. 445–492.
27. Gajin, Saša: Koncept člana 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima, *Strani pravni život*, Br. 2–3, 1992, str. 39–49.
28. Gajin, Saša: Glas, pravo na; Pravo na lik; Lični spisi; Ljudska prava; Privatni život, pravo na; Privatnost, pravo na, u: Avramović Sima i dr.: *Leksikon građanskog prava: opšti deo građanskog prava, stvarno pravo, obligaciono pravo, nasledno pravo, porodično pravo, autorsko pravo, pravo industrijske svojine, lično pravo, građansko procesno pravo*, Nomos, Beograd, 1996, str. 94, 317, 321–322; 327–331, 565–566, 567–569.
29. Gajin, Saša: Pojam, oblici i slučajevi diskriminacije, u: Gajin, Saša i dr. (ur.) *Antidiskriminaciono pravo – vodič*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2017, str. 9–50.
30. Glumić, Nenad: Etičke dileme u prevenciji i tretmanu ometenosti, u: Dobrivoje Radovanović, (ur.) *Nove tendencije u specijalnoj rehabilitaciji i edukaciji*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2007, str. 187–202.
31. Golijan, Dragan; Stanković, Vladan: Ljudska prava treće generacije, u: *Holokaust nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svetskom ratu – zbornik radova sa prve međunarodna konferencije*, Fakultet za poslovne studije i pravo; Fakultet za strateški i operativni menadžment, Beograd, 2014, str. 30–34.
32. Greene, Jamal: The so-called right to privacy, *UC Davis Law Review*, *Forthcoming*, Vol. 43, No. 1, 2010, pp. 717–746.
33. Grdinić, Aleksandar; Vukčević, Gordana; Stojčevska, Tanja; Marjanović, Goran; Stanković, Minja; Raičević, Saša: Neplodnost i

- vantjelesna oplodnja kao moguće rešenje, *Opšta medicina*, knj.17, br. 3–4, 2011, str. 141–146.
34. Gutić, Slavica: Pravo na privatnost u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Strani pravni život*, Br. 2, 2010, str. 335–346.
35. Hadžimanović, Nataša: Zwang versus Freiheit: Vertrauliche und anonyme Geburt auf dem Prüfstein, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 55, Br. 72, 2016, pp. 13–36.
36. Herdegen, Matthias J.: Unjust laws, human rights, and the German constitution: Germany's recent confrontation with the past, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 32, No. 3, 1995, pp. 591–606.
37. Janjić Komar, Marina: Porodična prava kao ljudska prava, *Analitički Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 49, Br. 3–4, 2001, str. 526–338.
38. Jotanović, Radenko: Pravo na tjelesni integritet, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, Vol. 38, Br. 1, 2017, str. 35–63.
39. Jović, Olga: Pravo deteta na život, opstanak i razvoj – pravo na prekid trudnoće protiv prava na anonimni porođaj, *Pravni život*, Vol. 56, knj. 510, Br. 10, 2007, str. 395–410.
40. Jović, Olga: Ostvarivanje roditeljstva uz biomedicinsku pomoć, u: *Novine u porodičnom zakonodavstvu*, *Pravni fakultet u Nišu*, 2006, str. 85–97.
41. Kambovski, Igor: O subjektivitetu subjekata, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 576, Br. 10, 2015, str. 343–356.
42. Kapo, Vasvija: Temeljni međunarodni dokumenti o zaštiti kulturnih prava kao ljudskih prava II generacije, *Bosniaca – časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, Vol. 18, 2013, str. 31–34.
43. Kaščelan, Balša: Registracija vanbračne zajednice, *Pravni život*, Vol. 61, knj. 556, Br. 10, 2012, str. 85–103.
44. Kees, Waaldijk: Levels of legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different-sex and same-sex partners:

- Comparative overview, in: *Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages: A Focus on cross-national differential*, Institut National d'Etudes Démographiques, Paris, 2000, pp. 37–48.
45. Kolednjak, Marijana; Šantalab, Martina: Ljudska prava treće generacije, *Tehnički glasnik*, Vol. 7, Br. 3, 2013, str. 322–328.
46. Kovaček Stanić, Gordana: Autonomija versus materijalna istina u komparativnom pravu o porodičnom statusu deteta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 45, Br. 3, 2011, str. 195–222.
47. Kovaček Stanić, Gordana: Biomedicinski potpomognuto začeće i rođenje deteta – surogat materinstvo u uporednom evropskom pravu i Srbiji, *Stanovništvo*, Vol. 51, Br. 1, 2013, str. 1–21, doi: 10.2298/STNV1301001K.
48. Kovaček Stanić, Gordana: Porodičnopravni aspekt biomedicinski potpomognutog oplodjenja u pravu Srbije i evropskim pravima, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, sveska 131, 2010, str. 415–430.
49. Kovaček Stanić, Gordana: Porodičnopravni aspekti međunarodne, roditeljske otmice dece, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 60, Br. 2, 2012, str. 74–94.
50. Kovaček Stanić, Gordana: Zajedničko vršenje roditeljskog prava, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 78, Br. 1–2, 2006, str. 32–45.
51. Kovaček Stanić, Gordana; Samardžić, Sandra: Novi oblici porodice – medicinski asistirana reprodukcija, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 600, Br. 10, 2017, str. 139–154.
52. Kovaček Stanić, Gordana; Samardžić, Sandra; Kovačević, Milica,: Razvod braka i zajedničko roditeljsko staranje kao posledica razvoda braka u teoriji i praksi, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 51, Br. 4, 2017, str. 1285–1303, doi: 10.5937/zrpfns51-16219.
53. Kovaček Stanić, Gordana; Samardžić, Sandra: Subjekti artificijelnih reproduktivnih tehnologija i njihova prava u primeni ovih postupaka –

- preimplantaciona genetska dijagnostika, *Pravni život*, Vol. 65, knj. 584, Br. 10, 2016, str. 57–72.
54. Krivokapić, Boris: Običajna pravna pravila u međunarodnom pravu, *Megatrend revija*, Vol. 9, No. 3, 2012, str. 35–82.
55. Kubinjec, Janko: Brak, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 78, Br. 1–2, 2006, str. 59–73.
56. Lefaucheur, Nadine: The French ‘Tradition’ of Anonymous birth: the lines of argument, *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 18, No. 3, 2004, pp. 319–342, <https://doi.org/10.1093/lawfam/18.3.319>.
57. Lettmaier, Saskia: Adoption and Assisted Reproduction in Germany: Legal Framework and Current Issues, *Brill Research Perspectives in Family Law in a Global Society*, Vol. 1, No. 4, 2019, pp. 1–55, <https://doi.org/10.1163/24058386-12340004>.
58. Margolis, Rachel; Myrskylä, Mikko: Parental well-being surrounding first birth as a determinant of further parity progression, *Demography*, Vol. 52, No. 4, 2015, pp. 1147–1166. <https://doi.org/10.1007/s13524-015-0413-2>.
59. Marguénaud, Jean-Pierre: Quand la Cour de Strasbourg hésite à jouer le rôle d'une Cour européenne des droits de la Femme: la question de l'accouchement sous X, *Revue Trimestrielle de Droit Civil*, No. 2, 2003, pp. 375–381.
60. Medaković, Petra: Pravni subjektivitet, začetoga nerođenog deteta, *Srpska pravna misao*, Vol. 20, Br. 47, 2014, str. 263–283.
61. Mihailović, Andreja: Treća generacija ljudskih prava, *Pravni zbornik: mjesečni pravni časopis*, Br. 1, 2018, str. 161–180.
62. Milinković, Dušan: Populacijska politika, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 3, No. 1, 1996, str. 99–109.
63. Milinković, Igor: Komercijalno surogat materinstvo i problem komodifikacije – etičke dileme i mogućnost pronalaženja pravnog

- odgovora, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 59, Br. 86, 2020, str. 91–109, doi: 10.5937/zrpf0-23441.
64. Milošević, Olgica; Jakić, Branislav; Jauković-Jocić, Kristina: Odnos ekološkog i međunarodnog javnog prava, u: *Nauka i praksa poslovnih studija*, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, 2017, str. 468–479.
65. Mirkin, Barry: Evolution of national population policies since the United Nations 1954 World Population Conference, *Genus*, Vol. 59, No. 3–4, 2005, pp. 297–328.
66. Mitić, Mihailo: Fizičko lice, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Br. 18, 1978, str. 69–103.
67. Mršević, Zorica: Registrovano partnerstvo kao neophodna civilna opcija i deo feminističke agende, *Ženske studije*, Br. 7, 1997, str. 193–210.
68. Mršević, Zorica: Strategije akterki feminističke jurisprudencije, u: Lada Stevanović i dr. (ur.) *Naučnice u društvu*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2020, str. 141–153.
69. Mujović Zorić, Hajrija: Medicinsko pravna pitanja indikovanog pobačaja, *Pravni život*, Vol. 49, knj. 452, Br. 9, 2000, str. 187–197.
70. Nikolić, Aleksa: Kulturna prava u Republici Srbiji – trenutno stanje i perspektive, *Strani pravni život*, Vol. 63, Br. 3, 2019, str. 69–81, doi: 10.5937/spz63-22626.
71. Nikolić, Dušan: Pravno relevantne povrede časti i ugleda, *Pravni život*, Vol. 42, knj. 401, Br. 11–12, 1992, str. 2054–2064.
72. Novaković, Uroš: Pravo na poštovanje porodičnog života u praksi Evropskog suda za ljudska prava, *Strani pravni život*, Br. 3, 2007, str. 174–194.
73. Panović Đurić, Silvija: Pravo na prekid trudnoće, problem konflikta interesa, *Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 27–39.
74. Pavlović, Zoran: Protecting the rights of the unborn child, u: Pavlović, Zoran, (ed.) *Yearbook. No. 5, Human rights protection : from childhood*

- to the right to a dignified old age : human rights and institutions*, Provincial Protector of Citizens - Ombudsman; Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, Novi Sad, 2022, str. 257–273.
75. Petrović, Katarina; Blašković, Tatjana: Pravo deteta na identitet, *Trendovi u poslovanju*, Vol. 2, sv. 1, Br. 3, 2014, str. 79–88.
76. Petrušić, Nevena: Jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava u zaštiti reproduktivnih prava, u: Slobodanka Konstatinović-Vilić Nevena Petrušić (ur.) *Žene, zakoni i društvena stvarnost*, SVEN, Niš, 2010, str. 77–97.
77. Ponjavić, Zoran; Palačković, Dušica: Pravo na anonimni porođaj, *Stanovništvo*, Vol. 55, Br. 1, 2017, str. 21–40.
78. Ponjavić, Zoran: Prenatalna šteta, *Pravni život*, Vol. 42, knj. 401, Br. 11–12, 1992, str. 1811–1821.
79. Popov, Danica: Prava na sposobnost fizičkog lica i prava začetog, a nerođenog deteta, *Pravo teorija i praksa*, Vol. 18, Br. 12, 2001, str. 32–36.
80. Prlja, Sanja D.: Sukob slobode medija i prava ličnosti – pravo na čast i ugled, privatnost i identitet, *Kultura polisa*, Vol. 13, Br. 30, 2016, str. 485–497.
81. Radačić, Ivana: Regulacija pobačaja – praksa Evropske komisije za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava u svijetlu globalnih standarda, *Zbornik Pravnog fakulteta*, Vol. 5, No. 3, 2016, str. 251–270.
82. Radišić, Jakov: Pravna zaštita embriona u Saveznoj Republici Nemačkoj, *Pravni život*, Vol. 49, knj. 452, Br. 9, 2000, str. 133–134.
83. Rakić-Vodinelić, Vesna: Ljudska prava treće generacije: pregled osnovnih pravnih problema, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 39, Supplement br. 5–6, 1989, str. 789–813.

84. Rapajić, Milan M.: Ekonomska i socijalna prava u Ustavu Srbije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 49, Br. 1, 2015, str. 273–298, doi:10.5937/zrpfns49-8090.
85. Rašević, Mirjana: Fertilitet ženskog stanovništva, u: Nikitović, Vladimir (ur.) *Populacija Srbije početkom 21. veka*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 74–98.
86. Rašević, Mirjana: Odlaganje rađanja u optimalnoj dobi života – osnovna demografska cena 1990-ih u Srbiji, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, br. 121, 2006, str. 141–148.
87. Mirjana Rašević: Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanje, *Stanovništvo*, Vol. 47, Iss 2, Beograd, 2009, str. 53–65.
88. Rašević, Mirjana: Šest zabluda relevantnih za populacionu politiku, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, Br. 127, 2009, str. 73–91.
89. Rašević Mirjana, Nikitović Vladimir, Lukić-Bošnjak Dragana: How to motivate policy makers to face demographic challenges?, *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, Iss. 148, 2014, str. 607–617.
90. Reich, Charles A.: The new property, *The Yale Law Journal*, Vol. 73, No. 5, 1964, pp. 733–787.
91. Republički zavod za statistiku: Zarade zaposlenih prema delatnosti, nivoima kvalifikacija i polu – Septembar 2020. godine, *Saopštenje*, God. 71, br. 96, od 15. aprila 2021. godine, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211096.pdf>
92. Salma, Jožef: Pravo ličnosti i/ili lična prava – po uporednom kontinentalnom evropskom i srpskom pravu, s posebnim osvrtom na odredbe starog (1959), noveliranog (1990–2007) i novog (2003) mađarskog Građanskog zakonika, u: Miloš Živković, (ur.) *Liber Amicorum Vladimir Vodinelić*, Pravni fakultet, Beograd, 2019, str. 365–405.
93. Samardžić, Sandra: Populaciona politika, planiranje porodice – postojeće tendencije i moguća rešenja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 45, br. 3, 2011, str. 715–735.

94. Schafer, Arthur: Privacy: A philosophical overview, in: Dale Gibson, (ed.) *Aspects of Privacy Law*, Toronto, 1980, pp. 1–20.
95. Schenker, Joseph G.: Assisted reproduction practice in Euornici orope: legal and ethical aspects, *Human Reproduction Update*, Vol. 3, No. 2, 1997, pp. 173–184.
96. Sekulić, Nada: Društveni status materinstva sa posebnim osvrtom na Srbiju danas, *Sociologija*, Vol. 56, No. 4, 2014, str. 403–426. DOI: 10.2298/SOC1404403S.
97. Simić, Jelena: Pravni problemi definisanja polja pravne zaštite *nondum conceptus*-a, *Strani pravni život*, Br. 3, 2018, str. 25–41. doi:10.5937/spz1803025S.
98. Simić, Jelena: Zaštita *nasciturus*-a u okvirima građanskog prava, *Pravni zapisi*, Vol. 9, Br. 2, 2018, str. 255–270, doi: 10.5937/pravzap0-19193.
99. Sjeničić, Marta; Sovilj, Ranko; Stojković-Zlatanović, Sanja: Nove tendencije u razvoju zakonodavstva u oblasti biomedicinski potpomognutog oplodjenja, *Pravni život*, Vol. 67, knj. 607, Br. 9, 2018, str. 751–768.
100. Slijepčević, Ljuba: Pravo na privatnost u domaćim i međunarodnim propisima – s osvrtom na internet, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, Vol. 88, Br. 1, 2016, str. 32–42.
101. Smith, Kristen E.; Buyalos, Richard P.: The profound impact of patient age on pregnancy outcome after early detection of fetal cardiac activity, *Fertility and Sterility*, Vol. 65, No. 1, 1996, pp. 35–40, [https://doi.org/10.1016/S0015-0282\(16\)58024-8](https://doi.org/10.1016/S0015-0282(16)58024-8).
102. Stevanović, Jasmina: Reproduktivna prava u Srbiji, u: *Neko je rekao feminizam? – kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Ured u BiH; Fondacija Cure, Sarajevo, 2012, str. 108–115.
103. Stjepanović, Bogdana: Pravo deteta začetog uz pomoć asistiranе reprodukcije da dobije informaciju o svom donoru – uporednopravna

- rešenja, *Strani pravni život*, Br. 3, 2018, str. 233–254, doi: 10.5937/spz1803233S.
104. Stojanović, Zoran: Pravo na život kao prirodno pravo čoveka, *Pravni život*, Vol. 46, knj. 434, Br. 9, 1997, str. 3–15.
105. Svitnev, Konstantin: Legal regulation of assisted reproduction treatment in Russia, *Reproductive Biomedicine Online*, Vol. 20, No. 7, 2010, pp. 892–894, doi: doi.org/10.1016/j.rbmo.2010.03.023.
106. Šobot, Ankica: Od prava za žene do prava na rodnu ravnopravnost, *Pravni život*, Vol. 58, knj. 530, Br. 10, 2009, str. 1021–1032.
107. Tomić, Nikola: Žene u evropskoj spoljnoj politici, u: Šijački, Zorana (ur.) *Evropska unija i rodna ravnopravnost*, Knj. 3, Novi Sad, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, 2011, str. 65–71.
108. Van de Kaa, Dirk J.: A first note on the right to decide freely and responsibly, u: Profession: demographer. Ten population studies in honour of F.H.A.G. Zwart, [edited by] B. van Norren and H.A.W. van Vianen. Groningen, Netherlands, Geo Pers, 1988, 181–91.
109. Vasiljević, Lidija: Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva, u: Gavrić, Saša; Bošnjak, Emina (ur.) *Neko je rekao feminizam? – Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Ured u BiH : Fondacija Cure, Sarajevo, 2012, str. 94–119.
110. Veljović, Radmila: Odlaganje roditeljstva – referentni okvir motivacionog sistema, *Demografija*, Br. 14, 2017, str. 47–63.
111. Vilić, Vida; Radenković, Ivan: Pravo na privatnost u svetlu Zakona o zaštiti podataka ličnosti, *Pravni život*, Vol. 64, knj. 576, Br. 10, 2015, str. 331–342.
112. Vodinelić, Vladimir V.: Lična prava, u: *Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada : I-III. Tom I, [A-LJ]*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1978, str. 905–936.
113. Vodinelić, Vladimir V.: Lično pravo kao subjektivno pravo i kao grana prava, *Arhiv za pravne i društvene nauke – organ Pravnog*

- fakulteta Univerziteta beogradskog*, Vol. 32, knj. 62, Br. 3, 1976, str. 373–399.
114. Vodinelić, Vladimir V.: Moderni okvir prava na život – pokušaj inventara osnovnih problema i rešenja, *Pravni život*, Vol. 44, knj. 418, Br. 9, 1995, str. 3–41.
 115. Vodinelić, Vladimir V.: Prava ličnosti – stare i nove dileme o nazivu i još po nečemu, u: Slakoper, Zvonimir, Bukovac Puvaca, Maja, Mihelcic, Gabrijela (ur.) *Liber amicorum Aldo Radolovic: zbornik radova u cast prof. dr. sc. Aldu Radolovicu*, Pravni fakultet, Rijeka, 2018, str. 259–300.
 116. Vodinelić, Vladimir V.: Ustav i nova lična prava, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Vol. 77, Br. 2–3, 1991, str. 249–259.
 117. Warren, Samuel; Brandeis, Louis: The Right to Privacy, *Harvard Law Review*, Vol. 4, No. 5, 1890, pp. 193–220.
 118. Wicks, Elizabeth: The Meaning of ‘Life’- Dignity and the Right to Life in International Human Rights Treaties, *Human Rights Law Review*, Vol. 12, No. 2, 2012, pp. 199–219.
 119. Wolfson, Margaret: The politics of population, *Harvard International Review*, Vol. 8, No. 4, 1986, pp. 4–8.
 120. Živojinović, Dragica: Konflikt majka – fetus u krivičnom pravu SAD, *Pravni život*, Vol. 57, knj. 520, Br. 10, 2008, str. 371–383.
 121. Živojinović, Dragica: Pravo na začeće uz pomoć biomedicine: sa posebnim osvrtom na prava neudate žene, *Pravni život*, Vol. 55, knj. 502, Br. 10, 2006, str. 211–221.
 122. Živojinović, Dragica: Pravo nerođenog deteta na život u međunarodnom pravu, *Pravni život*, Vol. 56, knj. 510, Br. 10, 2007, str. 371–382.
 123. Živojinović, Dragica: Princip jednakosti i pravo na asistiranu prokreaciju, *Stanovništvo*, Br. 1, 2012, str. 69–87.

INTERNET

1. Anđelković, Nataša: *Korona virus, roditelji i Srbija: „Ne mogu da zamislim da mi deca budu sama ili sa nepoznatima”*, BBC News na srpskom od 29. aprila 2020. godine: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52242576>
2. Bukvić, Ljiljana: *Nejednakost u zaradama među polovima u Srbiji manja nego u EU – Za isti posao muškarcima 8,7 odsto veća plata*, Danas od 7. novembra 2018, <https://www.danas.rs/ekonomija/za-isti-posao-muskarcima-87-odsto-veca-plata>
3. Council of Europe: *CPT* *ukratko*: https://www.coe.int/sr_RS/web/cpt/about-the-cpt
4. Dušej Ristev, Tijana: *Mame, korona virus i rad od kuće: „Bilo je situacija kad sam se nalazila na ivici nervnog sloma”*, BBC News na srpskom od 3. juna 2020. godine: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52875052>
5. Građanski zakonik za Knjaževinu Srbiju iz 1844: https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf
6. Hepner, Štefani: *Roditelji u pandemiji – na izmaku snaga*, DW Made for minds od 07. aprila 2021: <https://www.dw.com/sr/roditelji-u-pandemiji-na-izmaku-snaga/a-57119391>
7. Hapner, Štefani: *Roditelji u pandemiji – umorni i ljuti*, DW Made for minds od 11. maja 2020. godine: <https://www.dw.com/sr/roditelji-u-pandemiji-umorni-i-ljuti/a-53390728>

8. Hodgkin, Rachel; Newell, Peter: *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, UNICEF Regional Office for Europe, Geneva, 2007: https://www.unicef.org/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child.pdf
9. Jurić, Hrvoje: *Šta je bioetika?*, Vijenac Matice Hrvatske br. 340 od 15. marta 2007. godine: <https://www.matica.hr/vijenac/340/sto-je-bioetika-6356/>
10. Maksimović, Jelena: *Korona virus, kancelarija, dnevna soba: Kako izgleda rad od kuće sa decom*, BBC News na srpskom od 23. aprila 2020. godine: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52317222>
11. *Nominalni iznosi prava na finansijsku podršku porodici sa decom i cenzusi za ostvarivanje prava na dečiji dodatak*: https://www.paragraf.rs/statistika/nominalni_iznosi_prava_na_finansijsku_podrsku_porodici_sa_decom_i_cenzusi_za_ostvarivanje_prava_na_deciji_dodatak.html
12. Our World at Data: *Life expectancy at birth, including the UN projections*: https://ourworldindata.org/grapher/life-expectancy-at-birth-including-the-un-projections?country=OWID_WRL~BRA~IND~SWE~JPN
13. *Predlog nacrtu Zakona o istopolnim zajednicama*: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/080321/080321-vest18.html>
14. V.C.S.: *Javna rasprava o istopolnim zajednicama se završava - Pristiglo pedesetak amandmana i sugestija, skoro svi odbijeni*, Novosti od 22.3. 2021. godine: <https://www.novosti.rs/vesti/drustvo/977809/javna-rasprava-istopolnim-zajednicama-zavrsava-pristiglo-pedesetak-amandmana-sugestija-skoro-svi-odbijeni>
15. Reljanović, Mario: *Zakon o finansijskoj propasti porodice sa decom*, Peščanik od 25. juna 2018. godine: <https://pescanik.net/zakon-o-finansijskoj-propasti-porodice-sa-decom/>

16. Republički zavod za statistiku: *Aktuelni pokazatelji*:
<http://www.stat.gov.rs/sr-latn/aktuelni-pokazatelji/>
17. Roser, Max; Ortiz-Ospina, Esteban; Ritchie, Hannah: *Life Expectancy, Our World at Data*, 2019:
<https://ourworldindata.org/life-expectancy>
18. *Samo 300 očeva u Srbiji iskoristilo je svoje pravo na porodijsko odsustvo*, *Telegraf* od 14. avgusta 2018. godine:
<https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/2983112-samo-300-ocева-u-srbiji-iskoristilo-je-svoje-pravo-na-porodiljsko-odsustvo>
19. Statista: *Average life expectancy in Europe for those born in 2020, by gender and region*:
<https://www.statista.com/statistics/274514/life-expectancy-in-europe/>
20. Šansa za roditeljstvo: *Spisak klinika koje možete odabrati preko RFZO-a (2021)*, 27. januar 2021. godine:
<https://sansazaroditeljstvo.org.rs/spisak-klinika-koje-mozete-odabrati-preko-rfzo-a-2021/>
21. UNICEF: *Child marriage – data*, februar 2021. godine, :
<https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>
22. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Social and Human Sciences, *Guidelines for Inclusion - Ensuring Access to Education for All*:
http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/Guidelines_for_Inclusion_UNESCO_2006.pdf
23. United Nations Population Fund, *Gender-biased sex selection*:
<https://www.unfpa.org/gender-biased-sex-selection>
24. United Nation Population fund: *Gender-based violence*,
<https://www.unfpa.org/gender-based-violence>
25. Vujović, Milica: “Aaaaa, iskočiću iz sopstvene kože!” – Šta je “burnout” roditelja tokom epidemije kovida?, 24 Sedam od 16. decembra 2020. godine: <https://24sedam.rs/drustvo/aaaaa->

[iskocicu-iz-sopstvene-koze-sta-je-burnout-roditelja-tokom-epidemije-kovida/](#)

26. *Women's health – Using Human Rights to Gain reproductive Rights*, Panos Brifing No. 32, decembar 1998. godine: http://panoslondon.panosnetwork.org/wp-content/files/2011/03/womens_healthxWkKLk.pdf
27. World health Organization: *Reproductive health*: <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/reproductive-health>

ODLUKE SUDOVA

Odluke Vrhovnog suda SAD i drugih američkih sudova

1. *Griswold v. Connecticut*, 381 US 479 (1965).
2. *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. ____ (2015).
3. *O'Grady v. Brown*, 654 S.W.2d 904 (1983).
4. *Public Utilities Commission v. Pollak*, 343 U.S. 451 (1952).
5. *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973).

Odluke Evropskog suda i Evropske komisije za ljudska prava

1. *A, B, i C v. Ireland*, no. 25579/05, presuda od 16. decembra 2010. godine.
2. *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, no. 9214/80, 9473/81, 9474/81, presuda od 28. maja 1985. godine.
3. *A.D.T. v. the United Kingdom*, no. 35765/97, presuda od 31. jula 2000. godine.
4. *Ahmut v. the Netherlands*, no. 21702/93, presuda od 28. novembra 1996. godine.
5. *Airey v. Ireland*, no. 6289/73, presuda od 9. oktobra 1979. godine.
6. *B. v. France*, no. 13343/87, presuda od 24. januara 1992. godine.
7. *B.C. v. Switzerland*, no. 21353/93, odluka Komisije od 27. februara 1995. godine.
8. *Beck, Copp and Bazeley v. the United Kingdom*, no. 48535/99; 48536/99; 48537/99, presuda od 22. januara 2003. godine.

9. *Bensaid v. United Kingdom*, no. 44599/98, presuda od 6. februara 2001. godine.
10. *Berehab v. Netherlands*, no. 10730/84, presuda od 21. juna 1988. godine.
11. *Bianchi v. Switzerland*, no. 7548/04 presuda od 22. juna 2006. godine.
12. *Boyle v. the United Kingdom*, no. 16580/90, odluka od 24. februara 1993. godine.
13. *Bruggemann and Scheuten v. Germany*, no. 6959/75, odluka od 19. maja 1976. godine.
14. *Christine Goodwin v. The United Kingdom*, no. 28957/95, presuda od 11. jula 2002. godine.
15. *Costa and Pavan v. Italy*, no. 54270/10, presuda od 25. avgusta 2012. godine.
16. *Dudgeon v. The United Kingdom*, no. 7525/76, presuda od 22. oktobra 1981. godine.
17. *E.B. v. France*, no. 43546/02, no. presuda od 22. januara 2008. godine.
18. *Evans v. The United Kingdom*, no. 6339/05, presuda od 10. aprila 2007. godine.
19. *G.B. v. Bulgaria*, no. 42346/98, presuda od 11. marta 2004. godine.
20. *Gaskin v. United Kingdom*, no. 10454/83, presuda od 7. jula 1989. godine.
21. *Gul v. Switzerland*, no. 23218/94, presuda od 19. februara 1996. godine.
22. *Godelli v. Italy*, no. 33783/09, presuda od 25. septembra 2012. godine.
23. *Görgülü v. Germany*, no. 74969/01, presuda od 26. maja 2004.
24. *H. v. Norway*, no. 17004/90, odluka od 19. maja 1992. godine.

25. *Hämäläinen v. Finland*, no. 37359/09, presuda od 16. jula 2014. godine.
26. *H.N. v. Poland*, no. 77710/01, presuda od 6. septembra 2005. godine.
27. *Iglesias Gil and A.U.I. v. Spain*, no. 56673/00, presuda od 29. aprila 2003. godine.
28. *Ignaccolo-Zenide v. Romania*, no. 31679/96, presuda od 25. januara 2000. godine.
29. *Iorgov v. Bulgaria*, no. 40653/98, presuda od 11. marta 2004. godine.
30. *Ireland v. The United Kingdom*, 5310/71, presuda od 18. januara 1978, revidirana 20. marta 2018. godine.
31. *Jäggi v. Switzerland*, no. 58757/00, presuda od 13. jula 2006. godine.
32. *Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, 302/02, presuda od 10. juna 2010. godine.
33. *Johnston and Others v. Ireland*, no. 9697/82, presuda od 18. decembra 1986. godine.
34. *K.H. and others v. Slovakia*, 32881/04, presuda od 28. aprila 2009. godine.
35. *Klamecki v. Poland (No. 2)*, no. 31583/96, presuda od 3. aprila 2003. godine.
36. *Kroon and Others v. The Netherlands*, no. 18535/91, presuda od 27. oktobra 1994. godine.
37. *Kvasnica v. Slovakia*, no. 72094/01, presuda od 9. juna 2009. godine.
38. *L. v. Lithuania*, no. 27527/03, presuda od 11. septembra 2007. godine.
39. *L. v. The Netherlands*, no. 45582/99, presuda od 1. juna 2004. godine.

40. *L. and V. v. Austria*, no. 39392/98; 39829/98, presuda od 9. januara 2003. godine.
41. *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, no. 21627/93; 21628/93; 21974/93, presuda od 19. februara 1997. godine.
42. *Malone v. the United Kingdom*, no. 8691/79, presuda od 2. juna 1984. godine.
43. *McFeeley v. the United Kingdom*, no. 8317/78, odluka od 15. maja 1980. godine.
44. *Mikulić v. Croatia*, no. 53176/99, presuda od 7. februara 2002. godine.
45. *M.S. v. Sweden*, no. 74/1996/693/885, presuda od 27. avgusta 1997. godine.
46. *Niemietz v. Germany*, no. 13710/88, presuda od 16. decembra 1992. godine.
47. *Odièvre v. France*, 42326/98, presuda od 13. februara 2003. godine.
48. *Olsson v. Sweden, (No 1)*, no. 10465/83, presuda od 10. avgusta 1988. godine.
49. *Open Door And Dublin Well Women*, 14234/88; 14235/88, presuda od 29. oktobra 1992. godine.
50. *P. and S. v. Poland*, 57375/08, presuda od 30. decembra 2012. godine.
51. *Pannullo and Forte v. France*, no. 37794/97, presuda od 30. oktobra 2001. godine.
52. *Paula and Alexandra Marckx v. Belgium*, no. 6833/74, presuda od 13. juna 1979. godine.
53. *Radovanović v. Austria*, no. 42703/98, presuda od 22. jula 2004. godine.
54. *Rees v. The United Kingdom*, no. 9532/81, presuda od 17. oktobra 1986. godine.

55. *Sabou and Pîrcălab v. Romania*, no. 46572/99, presuda od 28. septembra 2004. godine.
56. *Silvester v. Austria*, no. 36812/97 i 40140/98, presuda od 24. jula 2003. godine.
57. *Smith and Grady v. the United Kingdom*, no. 33985/96; 33986/96, presuda od 27. septembra 1999. godine.
58. *Sutherland v. the United Kingdom*, no. 25186/94, presuda od 27. marta 2001. godine.
59. *Ternovsky v. Hungary*, no. 67545/09, presuda od 14. marta 2011. godine.
60. *Tysiac v. Poland*, no. 5410/03, presuda od 20. marta 2007. godine.
61. *Van Kück v. Germany*, no. 35968/97, presuda od 12. juna 2003. godine.
62. *Van Oosterwijck v. Belgium*, no. 7654/76, presuda od 1. marta 1979. godine.
63. *Vo v. France*, no. 53924/00, presuda od 8. jula 2004. godine.
64. *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00, presuda od 24. septembra 2004. godine.
65. *W. v. the United Kingdom*, no. 9749/82, odluka od 7. marta 1987. godine.
66. *Woditschka i Wilfling v. Austria*, no. 69756/01; 6306/02, presuda od 21. oktobra 2004. godine.
67. *Y.Y. v. Turkey*, no. 14793/08, presuda od 10. marta 2015. godine.

Odluke drugih sudova

1. *BVerfGE 34, 269.* (1973). Soraya.
2. *BGH I ZR 49/97.* (1999). Marlene Dietrich.
3. *Karen Noelia Llantoy Huamán v. Peru*, Communication No. 1153/2003, CCPR/C/85/D/1153/2003, UN Human Rights Committee (HRC), 22 Novembar 2005. godine.
4. *L.N.P. v. Argentine Republic*, Communication No. 1610/2007, CCPR/C/102/D/1610/2007, UN Human Rights Committee (HRC), 16 Avgust 2011. godine.
5. *Maria de Lourdes da Silva Pimentel Teixeira v. Brazil*, Communication No. 17/2008; UN Doc. CEDAW/C/49/D/17/2008.
6. Okružni sud u Kragujevcu, Fž. 388/78 od 24. 2. 1979. godine, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, 10/1979.
7. Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Gž. 3144/12 od 14. novembra 2012. godine.
8. *The Attorney General v. X and Others*, [1992] 1 IR 1 (IESC), odluka od 5. marta 1992. godine.

NACIONALNI PROPISI, MEĐUNARODNI I DRUGI OPŠTI PRAVNI DOKUMENTI

1. Afrička povelja o ljudskim, narodnim pravima od 27. juna 1981. godine.
2. Američka konvencije o ljudskim pravima od 2. novembra 1969. godine.
3. Bečka deklaracija i program akcije o ljudskim pravima usvojena na Svetskoj konferenciji UN o ljudskim pravima od 18. juna 1993. godine.
4. Beijing Declaration and Platform for Action, Beijing +5 Political Declaration and Outcome:
https://beijing20.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf
5. Charter of Fundamental Right of the European Union („Official Journal of the European Union“, C 202/389).
6. Concluding observations of the Human Rights Committee: Venezuela. Geneva, United Nations Human Rights Committee, 2001 (UN Doc CCPR/CO/71/VEN).
7. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja od 26. novembra 1987. godine.
8. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950. godine.
9. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope, 1950. („Sl. list SCG“ – Međunarodni ugovori, br. 9/03, 5/05 i 7/05 – ispr. i „Sl. glasnik RS“ – Međunarodni ugovori, br. 12/10 i 10/2015).
10. Evropska socijalna povelja (revidirana) od 3. maja 1996. godine.
11. Framework of Actions for the follow-up to the Programme of Action of the International Conference on Population and Development Beyond 2014 - Report of the Secretary-General. New York, United Nations General Assembly, 2014 (UN Doc A/69/62):

https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ICPD_beyond2014_EN.pdf

12. Fourth World Conference on Women: action for equality, development, and peace, Beijing, Declaration and Platform for Action. New York, United Nations, 1995 (UN Doc A/CONF.177/20): <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>
13. Inter-američka konvencija o sprečavanju, kažnjavanju i iskorenjavanju nasilja prema ženama od 6. septembra 1994. godine.
14. Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije prema ženama od 18. decembra 1979. godine.
15. Konvencija o pravima deteta, Ujedinjene nacije (A/RES/44/25) od 20. novembra 1989, ratifikovana 18. decembra 1990, tekst Konvencije dostupan na: <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>,
16. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, Ujedinjene nacije (A/RES/61/106) od 13. decembra 2006. godine, ratifikovana 2. juna 2009. godine, tekst Konvencije dostupan na: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
17. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 21. decembra 1965. godine.
18. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini od 4. novembra 1997. godine.
19. Krivični zakonik („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024).
20. Krivični zakonik Austrije (*Strafgesetzbuch*).
21. Loi n° 2011-814 du 7. juillet 2011. relative à la bioéthique („Journal Officiel de la République Française“, n° 0157 du 08/07/2011), dostupno na: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFARTI000024323235>.

22. Mahlaman, Matthias: *German Republic Country Report on measures to combat Discrimination – Directives 2000/43/EC and 2000/78/EC*, European Network of Legal Experts in the non-discrimination field, 2008.
23. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966. godine.
24. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966. godine.
25. Naredba Ministra unutrašnjih poslova broj 01-1094/20-58 o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije od 18. marta 2020. godine („Sl. glasnik RS“, br. 34/2020).
26. Odluka o pravima deteta u oblasti finansijske podrške porodici sa decom na teritoriji grada Beograda („Sl. list grada Beograda“, br. 2/2015).
27. Odluka o pravima na finansijsku podršku porodici sa decom („Sl. list Grada Novog Sada“, br. 34/2017).
28. Pekinška deklaracija o pravima žena od 15. septembra 1995. godine.
29. Pravilnik o bližim uslovima za utvrđivanje prioriteta za upis dece u predškolsku ustanovu („Sl. glasnik RS“, br. 44/2011).
30. Pravilnik o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2017. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 8/2017 i 61/2017).
31. Pravilnik o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2018. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 18/2018).
32. Pravilnik o sadržaju i obimu prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i o participaciji za 2021. godinu („Sl. glasnik RS“, br. 9/2021).
33. Porodični zakon („Sl. Glasnik“ RS, br. 8/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015).
34. Recommendation 874 on a European Charter on the Rights of the Child, Strasbourg, Council of Europe Parliamentary Assembly, 1987, dostupno

na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14908&lang=en>.

35. Report of the Fourth World Conference on Women. Beijing, United Nations General Assembly, 1995 (UN Doc A/CONF. 177/20/Rev. 1): <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf>
36. Report of the International Conference on Population and Development. New York, United Nations, 1994 (UN Doc A/Conf.171/13): <https://undocs.org/en/A/CONF.171/13/Rev.1>
37. Resolution 1838 (XVII) on Population Growth and Economic Development. New York, United Nation General Assembly, 1962 (UN Doc A//5354).
38. Strategija podsticanja rađanja („Sl. glasnik RS“, br. 25/2018).
39. Swedish Abortion Act of 1974 (SFS 1974: 595).
40. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima od 10. decembra 1948. godine: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/fajlovi/univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima_1948.pdf
41. UN Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, UN Special Rapporteur on the Right to Health. UN Doc. E/CN.4/2005/51. February 11, 2005. para. 38: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/51>
42. Ustav Republike Crne Gore od 1992. godine („Sl. list RCG“, br. 48/1992).
43. Ustav RS („Sl. Glasnik“ RS, br. 98/2006).
44. Ustav SFRJ („Sl. list SFRJ“, br. 9/1974).
45. Ustav SRJ („Sl. list SRJ“, br. 1/1992).
46. World Population Plan od Action, Bucharest, United Nation, 1974 (UN Doc E/CONF.60/7): http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/E_CONF.60_19_Plan.pdf

47. World Population Prospects, Standard Projections, New York, United Nations/Department of Economic and Social Affairs – Population Dynamics, 2020:
<https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>.
48. World Population Prospects, The 2017 Revision – Key Findings and Advance Tables, New York, United Nations/Department of Economic and Social Affairs, 2017. (ESA/P/WP/248):
https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/wpp2017_keyfindings.pdf
49. Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom („Sl. glasnik RS“, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US, 53/2021 – odluka US, 66/2021, 130/2021, 43/2023 – odluka US, 62/2023, 11/2024 – odluka US i 79/2024).
50. Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, „Sl. list SRJ“, br. 31/93, „Sl. list SCG“, br. 1/2003 – Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS“, br. 18/2020).
51. Zakon o osnovana sistema obrazovanja i vaspitanja („Sl. glasnik RS“, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakoni, 10/2019, 6/2020, 129/2021 i 92/2023).
52. Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja („Sl. glasnik RS“, br. 104/2013).
53. Zakon o porezima na imovinu („Sl. glasnik RS“, br. 26/2001, „Sl. list SRJ“, br. 42/2002 – odluka SUS i „Sl. glasnik RS“, br. 80/2002, 80/2002 – dr. zakon, 135/2004, 61/2007, 5/2009, 101/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 – odluka US, 47/2013, 68/2014 – dr. zakon, 95/2018, 99/2018 – odluka US, 99/2018 – odluka US, 86/2019, 144/2020, 118/2021, 138/2022, 92/2023 i 94/2024).
54. Zakon o porezu na dodatu vrednost („Sl. glasnik RS“, br. 84/2004, 86/2004 – ispr., 61/2005, 61/2007, 93/2012, 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 68/2014 – dr. zakon, 142/2014, 5/2015 – usklađeni din. izn., 83/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 108/2016, 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017, 13/2018 – usklađeni din. izn., 30/2018,

4/2019 – usklađeni din. izn., 72/2019, 8/2020 – usklađeni din. izn., 153/2020, 138/2022 i 94/2024).

55. Zakon o potvrđivanju konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS“, Međunarodni ugovori, br. 42/2009).
56. Zakon o pravima pacijenata („Sl. glasnik RS“, br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon).
57. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Sl. glasnik RS“, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 – dr. zakon, 95/2018 - dr. zakon, 10/2019, 86/2019 – dr. zakon, 157/2020 – dr. zakon, 123/2021 – dr. zakon i 129/2021).
58. Zakon o radu („Sl. glasnik RS“, br. 4/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje).
59. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima („Sl. list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 – ispr. i „Sl. glasnik RS“ – Međunarodni ugovori, br. 12/2010 i 10/2015).
60. Zakon o ratifikaciji Konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece od 1980. godine („Sl. list SFRJ“ – Međunarodni ugovori, br. 7/1991).
61. Zakon o ratifikaciji međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima („Sl. list SFRJ“, br. 7/1971).

62. Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US).
63. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS“, br. 33/2006 i 13/2016).
64. Zakon o vanparničnom postupku („Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022).
65. Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009).
66. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Sl. glasnik RS“, br. 87/2018).
67. Zakon o zdravstvenom osiguranju („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019 i 92/2023).
68. Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, br. 107/05, 109/05 – ispravka, 57/11, 110/12 – US, 119/12, 99/14, 123/14, 126/14 – US, 106/15 i 10/16 – dr. zakon).
69. Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019 i 92/2023 – autentično tumačenje).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.72:613.88

17.025.2:613.88

340.134:305

МИЛОШЕВИЋ, Олгица, 1978-

Reproduktivna prava čoveka / Olgica Milošević, Svetlana Marković, Srđan Novaković. - Beograd : Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, 2025 (Bor : Tercija). - 260 str. ; 24 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 225-259.

ISBN 978-86-84531-74-4

1. Марковић, Светлана, 1981- [аутор] 2. Новаковић, Срђан, 1958- [аутор]

а) Репродуктивна права б) Биомедицинска етика -- Репродуктивно здравље в) Родна равноправност -- Законодавство

COBISS.SR-ID 167033353